

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

الرحمن
علیه صاب

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

حوزه علمیه آستان قدس

موسسه عالی پژوهش و تخصص در علوم اسلامی

کتابخانه دیجیتال

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حوزه علمیه خراسان

نویسنده:

محمود پسندیده

ناشر چاپی:

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۲۶	حوزه علمیه خراسان
۲۶	مشخصات کتاب
۲۶	اشاره
۳۰	فهرست مندرجات
۳۹	پیشگفتار
۴۳	مقدمه خاطراتی از مدارس علمیه مشهد
۵۵	درآمد
۵۷	فصل اول: کلیات پژوهشی طرح
۵۷	اشاره
۵۹	کلیات طرح پژوهشی حوزه های علمیه خراسان
۵۹	اهداف طرح
۵۹	ضرورت و اهمیت طرح
۶۰	دشواریهای طرح
۶۰	روش تحقیق
۶۳	فصل دوم: کلیاتی درباره پیدایش و تکامل حوزه علمیه مشهد
۶۳	اشاره
۶۵	پیدایش نخستین مدارس علوم اسلامی
۶۹	موقعیت علمی، فرهنگی خراسان بزرگ
۷۱	موقعیت جغرافیایی و تاریخی شهر مشهد
۷۶	تأسیس و رشد حوزه علمیه مشهد
۷۸	حوزه علمیه مشهد از طاهریان تا تیموریان
۸۰	حوزه علمیه مشهد در عهد تیموریان
۸۳	حوزه علمیه مشهد در عهد صفویان

۸۸	حوزه علمیّه مشهد در عهد قاجار
۸۸	حوزه علمیّه مشهد در دوران حکومت پهلوی اول (۱۳۲۰ - ۱۳۹۹ ش.)
۹۱	حوزه علمیّه مشهد در دوران حکومت محمّد رضا پهلوی
۹۳	حوزه علمیّه مشهد در دوران جمهوری اسلامی
۹۹	برنامه های آموزشی حوزه علمیّه مشهد
۹۹	اشاره
۱۰۰	الف - دوره مقدمات
۱۰۱	ب - دوره سطح
۱۰۱	ج - دوره خارج
۱۰۴	شیوه های آموزش و فراگیری علوم اسلامی
۱۰۴	الف - روش سنتی
۱۰۵	ب - روش جدید
۱۰۶	ج - مباحثه
۱۰۷	د - تدریس
۱۰۷	امتحانات حوزه علمیّه مشهد
۱۰۷	تعطیلات حوزه علمیّه مشهد
۱۰۹	پراکندگی مدارس علمیّه مشهد
۱۱۰	وضعیت معماری مدارس علمیّه مشهد
۱۱۳	فصل سوم: پیشینه تاریخی مدارس قدیمی حوزه علمیّه مشهد مقدس
۱۱۳	اشاره
۱۱۵	مقدمه
۱۱۶	مدرسه بالاسر
۱۱۶	اشاره
۱۱۶	موقعیت
۱۱۶	پیشینه تاریخی
۱۱۹	ویژگیهای معماری

۱۲۳	تعمیرات
۱۲۴	موقوفات
۱۲۶	وقفنامه مدرسه بالاسر
۱۲۸	تولیت
۱۲۹	سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی
۱۳۰	وضعیت موجود بنا
۱۳۱	مدرسه پریراد
۱۳۱	موقعیت
۱۳۱	پیشینه تاریخی
۱۳۳	ویژگیهای معماری
۱۳۵	کتابخانه قدیمی مدرسه
۱۳۶	تعمیرات
۱۳۷	موقوفات
۱۴۱	تولیت
۱۴۲	سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی
۱۴۳	وضعیت موجود بنا
۱۴۵	مدرسه دو در (یوسف خواجه)
۱۴۵	موقعیت
۱۴۵	پیشینه تاریخی
۱۴۶	ویژگیهای معماری ساختمان قدیم مدرسه
۱۵۲	تعمیرات
۱۵۲	موقوفات
۱۵۲	تولیت
۱۵۵	برنامه های آموزشی
۱۵۵	وضعیت موجود بنا
۱۶۰	آرامگاه مدرسه

۱۶۳	مدرسه مستشاریه (سید میرزا، ملا تاج)
۱۶۳	اشاره
۱۶۳	موقعیت
۱۶۳	پیشینه تاریخی
۱۶۵	تعمیرات
۱۶۵	موقوفات
۱۶۶	تولیت
۱۶۶	برنامه های آموزشی و تربیتی
۱۶۶	وضعیت کنونی بنا
۱۶۸	مدرسه خیراتخان
۱۶۸	موقعیت
۱۶۸	پیشینه تاریخی
۱۷۱	ویژگیهای معماری
۱۷۳	کتابخانه قدیمی مدرسه
۱۷۴	موقوفات
۱۷۴	تولیت
۱۷۵	فعالیتها و برنامه های آموزشی
۱۷۶	وضعیت موجود
۱۷۹	مدرسه میرزا جعفر
۱۷۹	موقعیت
۱۷۹	پیشینه تاریخی
۱۸۰	ویژگیهای معماری
۱۸۵	کتابخانه قدیمی
۱۸۶	کتیبه های مدرسه
۱۸۹	تعمیرات
۱۹۳	موقوفات

۱۹۴	تولیت
۱۹۴	فعالیتها و برنامه های آموزشی
۱۹۸	وضعیت کنونی بنا
۲۰۱	مدرسه فاضل خان (فاضلیه)
۲۰۱	اشاره
۲۰۱	موقعیت
۲۰۱	ویژگیهای معماری
۲۰۳	پیشینه تاریخی
۲۰۴	کتابخانه مدرسه
۲۰۶	موقوفات
۲۰۷	تعمیرات
۲۰۷	تولیت
۲۰۷	فعالیتها و برنامه های آموزشی
۲۱۰	وضعیت موجود بنا
۲۱۱	مدرسه عباسقلی خان
۲۱۱	موقعیت
۲۱۱	پیشینه تاریخی
۲۱۳	ویژگیهای بنا
۲۲۱	کتابخانه
۲۲۱	موقوفات
۲۲۲	تولیت
۲۲۲	فعالیتها و برنامه های آموزشی
۲۲۳	وضعیت کنونی بنا
۲۲۵	مدرسه باقریه (سمیعیه)
۲۲۵	موقعیت
۲۲۵	پیشینه تاریخی

۲۲۶	ویژگیهای معماری بنا
۲۲۸	تعمیرات
۲۲۸	کتابخانه مدرسه
۲۲۹	موقوفات
۲۲۹	تولیت
۲۳۰	برنامه های آموزشی
۲۳۲	مدرسه حاج حسن (بهبزادیه)
۲۳۲	موقعیت
۲۳۲	پیشینه تاریخی
۲۳۳	ویژگی های معماری
۲۳۵	موقوفات
۲۳۵	تولیت
۲۳۷	کتابخانه
۲۳۷	فعالیتها و برنامه های آموزشی
۲۳۷	وضعیت کنونی بنا
۲۳۸	مدرسه نواب (صالحیه)
۲۳۸	موقعیت
۲۳۸	پیشینه تاریخی
۲۴۰	ویژگیهای معماری بنا
۲۴۳	کتابخانه قدیمی مدرسه
۲۴۵	موقوفات
۲۵۰	مصارف موقوفات
۲۵۱	تولیت
۲۵۲	سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی
۲۵۴	استادان برجسته
۲۶۰	مبارزات و فعالیتهای استادان و طلاب

۲۶۵	وضعیت کنونی بنا
۲۷۰	کتابخانه جدید مدرسه
۲۷۱	فعالیتها و برنامه های جدید آموزشی
۲۷۳	مدرسه پایین پا (سعدیه)
۲۷۳	موقعیت
۲۷۳	پیشینه تاریخی
۲۷۵	ویژگیهای معماری بنا
۲۷۸	موقوفات
۲۷۸	تولیت
۲۷۹	فعالیتها و برنامه های آموزشی
۲۷۹	وضعیت کنونی بنا
۲۸۰	مدرسه رضوان (خواجه رضوان)
۲۸۰	موقعیت
۲۸۰	پیشینه تاریخی
۲۸۱	ویژگیهای معماری بنا
۲۸۱	موقوفات
۲۸۱	شرایط سکونت در مدرسه
۲۸۲	تولیت
۲۸۲	سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی
۲۸۲	وضعیت کنونی بنا
۲۸۳	مدرسه سلیمانیه (سلیمان خان)
۲۸۳	موقعیت
۲۸۳	پیشینه تاریخی
۲۸۵	ویژگیهای معماری بنا
۲۸۵	کتابخانه قدیمی مدرسه
۲۸۶	تولیت

۲۸۷	تعمیرات مدرسه
۲۸۷	موقوفات
۲۹۱	برنامه های آموزشی مدرسه قدیمی
۲۹۷	بررسی وضعیت موجود
۳۰۰	مدرسه ابدال خان
۳۰۰	موقعیت
۳۰۰	پیشینه تاریخی
۳۰۱	ویژگیهای معماری
۳۰۱	تعمیرات
۳۰۲	کتابخانه مدرسه
۳۰۲	موقوفات
۳۰۳	تولیت
۳۰۳	سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی
۳۰۳	وضعیت موجود
۳۰۴	مدرسه علی نقی میرزا
۳۰۴	موقعیت
۳۰۴	پیشینه تاریخی
۳۰۵	ویژگیهای معماری بنا
۳۰۷	فعالیتها و برنامه های آموزشی
۳۰۷	وضعیت موجود
۳۰۸	مدرسه حاج آقاچان
۳۰۸	موقعیت
۳۰۸	پیشینه تاریخی
۳۰۹	ویژگیهای معماری
۳۰۹	موقوفات مدرسه
۳۱۰	مدرسه باغ رضوان

۳۱۰	موقعیت
۳۱۰	پیشینه تاریخی
۳۱۱	ویژگیهای ساختمان بنا
۳۱۲	برنامه های آموزشی
۳۱۲	وضعیت کنونی بنا
۳۱۳	نگاهی گذرا بر دیگر مدارس تاریخی مشهد
۳۱۸	مدارس علمیه تاریخی شهر مشهد در یک نگاه
۳۱۹	فصل چهارم: آشنایی با مدارس علمیه معاصر (جدید) حوزه علمیه مشهد مقدس
۳۱۹	اشاره
۳۲۱	مقدمه
۳۲۳	مدرسه جعفریه
۳۲۳	موقعیت
۳۲۳	پیشینه تاریخی
۳۲۴	ویژگیهای معماری
۳۲۵	تولیت
۳۲۵	سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی
۳۲۷	مدرسه حضرت آیت الله العظمی میلانی
۳۲۷	موقعیت
۳۲۷	پیشینه تاریخی
۳۲۹	نقشه و معماری بنا
۳۳۰	برنامه های آموزشی و تربیتی
۳۳۲	کتابخانه مدرسه
۳۳۳	مدارس وابسته به مدرسه آیت الله میلانی
۳۳۳	وضعیت کنونی بنا
۳۳۴	مدرسه امام صادق علیه السلام
۳۳۴	موقعیت

- ۳۳۴ پیشینه تاریخی
- ۳۳۶ نقشه و معماری بنا
- ۳۳۶ کتابخانه مدرسه
- ۳۳۷ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۳۹ مدرسه عالی حسینی
- ۳۳۹ موقعیت
- ۳۳۹ پیشینه تاریخی
- ۳۴۰ نقشه و معماری بنا
- ۳۴۰ برنامه های آموزشی و تربیتی
- ۳۴۱ سالاری و آیت الله علم الهدی
- ۳۴۲ مدرسه موسوی نژاد
- ۳۴۲ موقعیت
- ۳۴۳ پیشینه تاریخی
- ۳۴۳ نقشه و معماری ساختمان
- ۳۴۵ کتابخانه
- ۳۴۵ برنامه های آموزشی و تربیتی
- ۳۴۶ موفقیتها و افتخارات
- ۳۴۷ مدرسه موسی بن جعفر علیه السلام
- ۳۴۷ موقعیت
- ۳۴۷ پیشینه تاریخی
- ۳۴۸ نقشه و معماری بنا
- ۳۴۹ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۵۱ مدرسه بعثت
- ۳۵۱ موقعیت
- ۳۵۱ پیشینه تاریخی
- ۳۵۲ نقشه و معماری بنا

- ۳۵۲ تولیت
- ۳۵۲ تولیت مدرسه مادام العمر با واقف خواهد بود و پس از آن با فرزندان صلبی واقف
- ۳۵۳ موقوفات
- ۳۵۴ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۵۶ مدرسه حجت (عج)
- ۳۵۶ موقعیت
- ۳۵۶ پیشینه تاریخی
- ۳۵۷ نقشه و معماری بنا
- ۳۵۷ فعالیتهای آموزشی - تربیتی
- ۳۵۸ مدرسه مهدیه (آیت الله فاضل)
- ۳۵۸ موقعیت
- ۳۵۸ پیشینه تاریخی
- ۳۵۸ نقشه و معماری بنا
- ۳۵۹ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۶۲ مدرسه صاحب الزمان (عج)
- ۳۶۲ موقعیت
- ۳۶۲ پیشینه تاریخی
- ۳۶۲ نقشه و معماری بنا
- ۳۶۳ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۶۴ مدرسه آیت الله کجوری
- ۳۶۴ موقعیت
- ۳۶۴ پیشینه تاریخی
- ۳۶۵ نقشه و معماری بنا
- ۳۶۶ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۶۷ مدرسه حجتیه
- ۳۶۷ موقعیت

- ۳۶۷ پیشینه تاریخی
- ۳۶۷ نقشه و معماری بنا
- ۳۶۷ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۶۹ مدرسه ولی عصر(عج)
- ۳۶۹ موقعیت
- ۳۶۹ پیشینه تاریخی
- ۳۶۹ نقشه و معماری ساختمان
- ۳۷۰ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۷۱ مدرسه الحجّه(عج)
- ۳۷۱ موقعیت
- ۳۷۱ پیشینه تاریخی
- ۳۷۱ نقشه و معماری بنا
- ۳۷۲ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۷۳ مدرسه المهدي (آیت الله سیدان)
- ۳۷۳ موقعیت
- ۳۷۳ پیشینه تاریخی
- ۳۷۳ نقشه و معماری بنا
- ۳۷۴ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۷۵ مدرسه ولی عصر(عج)
- ۳۷۵ موقعیت
- ۳۷۵ پیشینه تاریخی
- ۳۷۵ نقشه و معماری بنا
- ۳۷۶ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۷۷ مدرسه امام محمد باقر علیه السلام
- ۳۷۷ موقعیت
- ۳۷۷ پیشینه تاریخی

- ۳۷۷ نقشه و معماری بنا
- ۳۷۸ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۸۰ مدرسه حجتیه اصفهانیها*
- ۳۸۰ موقعیت
- ۳۸۰ پیشینه تاریخی
- ۳۸۱ نقشه و معماری بنا
- ۳۸۱ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۸۲ تولیت
- ۳۸۴ وضعیت کنونی بنا
- ۳۸۵ مدرسه حضرت مهدی(عج)
- ۳۸۵ موقعیت
- ۳۸۵ پیشینه تاریخی
- ۳۸۵ نقشه و معماری بنا
- ۳۸۶ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۸۷ وقفنامه و موقوفات مدرسه
- ۳۸۸ مدرسه حضرت حجه بن الحسن(عج)
- ۳۸۸ موقعیت
- ۳۸۸ پیشینه تاریخی
- ۳۸۸ نقشه و معماری بنا
- ۳۸۹ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۹۰ مدرسه بزرگ آیت الله العظمی خویی
- ۳۹۰ موقعیت
- ۳۹۰ پیشینه تاریخی
- ۳۹۲ ویژگیهای معماری
- ۳۹۲ اشاره
- ۳۹۳ فاز اول

- ۳۹۴ فاز دوم
- ۳۹۴ اشاره
- ۳۹۴ الف - کتابخانه
- ۳۹۴ اشاره
- ۳۹۵ طبقه اول زیر زمین
- ۳۹۵ طبقه دوم زیرزمین
- ۳۹۶ طبقه سوم زیرزمین
- ۳۹۷ ب - مَدْرَس بزرگ مرکزی
- ۳۹۷ ج - واحدهای ساختمانی رفاهی - خدماتی
- ۳۹۸ فاز سوم
- ۳۹۸ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۳۹۹ موقوفات
- ۴۰۰ مدرسه امام حسن عسکری علیه السلام
- ۴۰۰ موقعیت
- ۴۰۰ پیشینه تاریخی
- ۴۰۰ نقشه و معماری بنا
- ۴۰۱ مدرسه حضرت قائم (عج)
- ۴۰۱ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۰۲ موقعیت
- ۴۰۲ پیشینه تاریخی
- ۴۰۳ نقشه و معماری بنا
- ۴۰۳ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۰۵ مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام
- ۴۰۵ موقعیت
- ۴۰۵ پیشینه تاریخی
- ۴۰۷ نقشه و معماری بنا

۴۰۸	مدرسه خضرا
۴۰۸	برنامه های آموزشی - تربیتی
۴۰۹	موقعیت
۴۰۹	پیشینه تاریخی
۴۰۹	نقشه و معماری بنا
۴۱۰	برنامه های آموزشی - تربیتی
۴۱۱	دانشگاه علوم اسلامی رضوی
۴۱۱	موقعیت
۴۱۱	پیشینه تاریخی
۴۱۲	اهداف دانشگاه علوم اسلامی رضوی
۴۱۲	ارکان دانشگاه
۴۱۴	نقشه و معماری بنا
۴۱۴	طبقه زیرزمین
۴۱۴	طبقه اول
۴۱۶	طبقه دوم
۴۱۶	طبقه سوم
۴۱۶	کتابخانه دانشگاه
۴۱۹	برنامه های آموزشی - تربیتی
۴۲۱	اهداف مقطع کارشناسی ارشد
۴۲۳	پذیرش دانشجو و طلبه برای مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری
۴۲۳	استادان برجسته دانشگاه
۴۲۴	واحد سمعی - بصری دانشگاه
۴۲۶	مرکز رایانه
۴۲۶	فعالیت های علمی و فرهنگی دانشجویان و طلاب
۴۲۶	فعالیت های فرهنگی - تربیتی - ورزشی
۴۲۹	مدرسه امام رضا علیه السلام

- ۴۲۹ موقعیت
- ۴۲۹ پیشینه تاریخی
- ۴۲۹ نقشه و معماری بنا
- ۴۳۰ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۳۱ مدرسه بقیه الله (عج)
- ۴۳۱ موقعیت
- ۴۳۱ پیشینه تاریخی
- ۴۳۲ نقشه و معماری بنا
- ۴۳۲ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۳۳ مدرسه امام حسین علیه السلام
- ۴۳۳ موقعیت
- ۴۳۳ پیشینه تاریخی
- ۴۳۴ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۳۵ نقشه و معماری بنا
- ۴۳۶ مدرسه حضرت ولی عصر «عج» (کرمانیها)
- ۴۳۶ موقعیت
- ۴۳۶ پیشینه تاریخی
- ۴۳۶ نقشه و معماری بنا
- ۴۳۷ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۳۹ مدرسه امام حسن مجتبی علیه السلام
- ۴۳۹ موقعیت
- ۴۳۹ پیشینه تاریخی
- ۴۳۹ نقشه و معماری بنا
- ۴۴۰ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۴۱ مدرسه خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله
- ۴۴۱ موقعیت

- ۴۴۱ پیشینه تاریخی
- ۴۴۱ نقشه و معماری بنا
- ۴۴۲ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۴۳ مدرسه المهدی «عج»
- ۴۴۳ موقعیت
- ۴۴۳ پیشینه تاریخی
- ۴۴۳ نقشه و معماری بنا
- ۴۴۳ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۴۴ مدرسه شاهد
- ۴۴۴ موقعیت
- ۴۴۴ پیشینه تاریخی
- ۴۴۴ نقشه و معماری بنا
- ۴۴۵ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۴۶ مدرسه حضرت ابوالفضل علیه السلام
- ۴۴۶ موقعیت
- ۴۴۶ پیشینه تاریخی
- ۴۴۷ نقشه و معماری بنا
- ۴۵۰ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۵۱ مدرسه سجادیه هراتی ها
- ۴۵۱ موقعیت
- ۴۵۱ پیشینه تاریخی
- ۴۵۱ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۵۲ نقشه و معماری بنا
- ۴۵۲ مدرسه جوادالائمه علیه السلام
- ۴۵۲ موقعیت
- ۴۵۲ پیشینه تاریخی

- ۴۵۵ نقشه و معماری بنا
- ۴۵۵ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۵۶ مدرسه و حسینیه امام حسن مجتبی علیه السلام
- ۴۵۶ موقعیت
- ۴۵۶ پیشینه تاریخی
- ۴۵۷ نقشه و معماری بنا
- ۴۵۸ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۵۹ مدرسه سعادت
- ۴۵۹ موقعیت
- ۴۵۹ پیشینه تاریخی
- ۴۵۹ نقشه و معماری بنا
- ۴۶۰ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۶۱ مدرسه اهل بیت علیهم السلام
- ۴۶۱ موقعیت
- ۴۶۱ پیشینه تاریخی
- ۴۶۲ نقشه و معماری بنا
- ۴۶۲ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۶۷ فصل پنجم: آشنایی با مدارس علمیه بانوان شهر مشهد مقدس
- ۴۶۷ اشاره
- ۴۶۹ مقدمه
- ۴۷۱ مکتب نرجس علیها السلام
- ۴۷۱ موقعیت
- ۴۷۱ پیشینه تاریخی
- ۴۷۲ اهداف مکتب نرجس
- ۴۷۳ نقشه و معماری ساختمان
- ۴۷۴ برنامه های آموزشی - تربیتی

- ۴۷۶ برنامه های تبلیغاتی
- ۴۷۹ شعبه های حوزه علمیه مکتب نرجس
- ۴۷۹ فعالیتهای اجتماعی - فرهنگی مکتب نرجس
- ۴۸۱ مکتب حضرت رقیه علیهاالسلام
- ۴۸۱ موقعیت
- ۴۸۱ پیشینه تاریخی
- ۴۸۲ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۸۳ برنامه ها و فعالیتهای اجتماعی - فرهنگی
- ۴۸۳ ۱ - تشکیل واحد تبلیغات
- ۴۸۴ ۲ - تشکیل واحد اوقات فراغت
- ۴۸۴ ۳ - تأسیس مدرسه غیر انتفاعی بنت الحسین
- ۴۸۴ ۴ - واحد امور خیریه
- ۴۸۵ افتخارات مکتب
- ۴۸۶ مؤسسه اسلام شناسی بانوان حضرت زهرا علیهاالسلام
- ۴۸۶ موقعیت
- ۴۸۶ پیشینه تاریخی
- ۴۸۷ اهم اهداف مکتب
- ۴۸۷ نقشه و معماری مکتب
- ۴۸۸ برنامه های آموزشی - تربیتی
- ۴۹۰ امور خیریه
- ۴۹۰ شعبه های مکتب
- ۴۹۲ حوزه علمیه مقداد
- ۴۹۲ موقعیت
- ۴۹۲ پیشینه تاریخی
- ۴۹۴ نقشه و معماری ساختمان
- ۴۹۴ برنامه های آموزشی، فرهنگی، هنری

۴۹۴ اشاره
۴۹۴ ۱ - برنامه های آموزشی - تربیتی
۴۹۶ ۲ - برنامه های هنری - تبلیغاتی
۴۹۶ ۳ - فعالیتهای خدماتی و امدادی
۴۹۸ مؤسسه علمیّه جامعه الرضویه
۴۹۸ موقعیت
۴۹۸ پیشینه تاریخی
۴۹۹ اهم اهداف مؤسسه
۴۹۹ نقشه و معماری ساختمان
۴۹۹ برنامه های آموزشی - تربیتی
۵۰۱ حوزه علمیّه حضرت خدیجه علیهاالسلام
۵۰۱ موقعیت
۵۰۱ پیشینه تاریخی
۵۰۲ اهم اهداف حوزه علمیّه حضرت خدیجه علیهاالسلام واحد مشهد
۵۰۴ نقشه و معماری ساختمان
۵۰۴ برنامه ها و فعالیتهای آموزشی، فرهنگی و امدادی
۵۰۴ اشاره
۵۰۴ ۱ - برنامه های آموزشی
۵۰۵ ۲ - فعالیتهای تبلیغاتی
۵۰۵ ۳ - واحد امور خیریه (امداد رسانی)
۵۰۷ نگاهی گذرا بر دیگر مکتهای علمیّه بانوان مشهد
۵۰۷ مکتب پیروان حضرت زهرا علیهاالسلام
۵۰۷ مکتب ام الائمه علیهاالسلام
۵۰۷ مکتب حضرت زینب علیهاالسلام
۵۰۸ مکتب الزهرا علیهاالسلام
۵۰۸ مکتب عصمتیه

۵۰۹	مکتبهای بانوان حوزه علمیه مشهد در یک نگاه
۵۳۰	کتابنامه
۵۳۵	فهرست تصاویر
۵۴۶	فهرست نقشه ها
۵۴۹	نمایه
۶۳۵	درباره مرکز

سرشناسه: پسندیده، محمود، 1344-

عنوان و نام پدیدآور: حوزه علمیه خراسان/ محمود پسندیده؛ با مقدمه محمد واعظ زاده خراسانی

مشخصات نشر: مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، -1385

مشخصات ظاهری: ج.: مصور

شابک: 43000 ریال: 9-687-444-964

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: کتابنامه

مندرجات: ج. 1. مدارس علمیه مشهد.--

موضوع: حوزه علمیه مشهد

موضوع: حوزه های عملیه -- ایران -- خراسان

شناسه افزوده: واعظ زاده خراسانی، محمد، 1304- مقدمه نویسنده

شناسه افزوده: بنیاد پژوهشهای اسلامی

رده بندی کنگره: BP7/44/پ5ح9

رده بندی دیویی: 297/0710559

شماره کتابشناسی ملی: م 83-4938

ص: 1

اشاره

حوزه علمیه خراسان

محمود پسندیده

با مقدمه محمد واعظ زاده خراسانی

ص: 3

فهرست مندرجات

پیشگفتار *** 11

مقدمه آیت الله واعظ زاده خراسانی *** 15

درآمد *** 27

فصل اول: کلیات پژوهشی طرح

اهداف طرح *** 31

ضرورت و اهمیت طرح *** 31

دشواریهای طرح *** 32

روش تحقیق *** 32

روش تألیف *** 33

فصل دوم: کلیاتی درباره پیدایش و تکامل حوزه علمیّه مشهد

پیدایش نخستین مدارس علوم اسلامی *** 37

موقعیت علمی، فرهنگی خراسان بزرگ *** 41

موقعیت جغرافیایی و تاریخی شهر مشهد *** 43

تأسیس و رشد حوزه علمیّه مشهد *** 48

حوزه علمیّه مشهد از طاهریان تا تیموریان *** 50

حوزه علمیّه مشهد در عهد تیموریان *** 52

ص: 5

حوزه علمیّه مشهد در عهد صفویان *** 55

حوزه علمیّه مشهد در عهد قاجار *** 60

حوزه علمیّه مشهد در دوران حکومت پهلوی اوّل *** 60

حوزه علمیّه مشهد در دوران حکومت محمد رضا پهلوی *** 63

حوزه علمیّه مشهد در دوران جمهوری اسلامی *** 65

برنامه های آموزشی حوزه علمیّه مشهد *** 71

شیوه های آموزش و فراگیری علوم اسلامی *** 76

امتحانات حوزه علمیّه مشهد *** 79

تعطیلات حوزه علمیّه مشهد *** 79

پراکندگی مدارس علمیّه مشهد *** 81

وضعیت معماری مدارس علمیّه مشهد *** 82

فصل سوم: پیشینه تاریخی مدارس قدیمی حوزه علمیّه مشهد مقدس

مقدمه *** 87

مدرسه بالاسر *** 88

مدرسه پریناد *** 103

مدرسه دودر *** 116

مدرسه مستشاریه *** 134

مدرسه خیراتخان *** 139

مدرسه میرزا جعفر *** 150

مدرسه فاضل خان *** 172

مدرسه عباسقلی خان *** 181

مدرسه باقریّه *** 195

مدرسه حاج حسن *** 202

مدرسه نواب *** 208

مدرسه پایین پا *** 242

ص: 6

مدرسه رضوان *** 248

مدرسه سلیمانیه *** 251

مدرسه ابدال خان *** 268

مدرسه علی نقی میرزا *** 272

مدرسه حاج آقا جان *** 276

مدرسه باغ رضوان *** 278

نگاهی گذرا بر دیگر مدارس تاریخی مشهد *** 281

مدارس علمیّه تاریخی شهر مشهد در یک نگاه *** 286

فصل چهارم: آشنایی با مدارس علمیّه معاصر (جدید) حوزه علمیّه مشهد

مقدمه *** 289

مدرسه جعفریه *** 291

مدرسه حضرت آیت الله العظمی میلانی *** 295

مدرسه امام صادق علیه السلام *** 302

مدرسه عالی حسینی *** 307

مدرسه موسوی نژاد *** 310

مدرسه موسی بن جعفر علیه السلام *** 315

مدرسه بعثت *** 319

مدرسه حجّت (عج) *** 324

مدرسه مهدیه (عج) *** 326

مدرسه صاحب الزمان (عج) *** 330

مدرسه آیت الله کجوری *** 332

مدرسه حجتيه *** 335

مدرسه ولي عصر (عج) *** 337

مدرسه الحججه (عج) *** 339

مدرسه المهدي (عج) *** 341

ص: 7

- مدرسه ولی عصر (عج) *** 343
- مدرسه امام محمد باقر علیه السلام *** 345
- مدرسه حجتیه اصفهانیها *** 348
- مدرسه حضرت مهدی (عج) *** 353
- مدرسه حجه بن الحسن (عج) *** 356
- مدرسه آیت الله العظمی خویی *** 358
- مدرسه امام حسن عسکری علیه السلام *** 368
- مدرسه حضرت قائم (عج) *** 370
- مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام *** 373
- مدرسه خضرا *** 377
- دانشگاه علوم اسلامی رضوی *** 379
- مدرسه امام رضا علیه السلام *** 397
- مدرسه بقیه الله (عج) *** 399
- مدرسه امام حسین علیه السلام *** 401
- مدرسه ولی عصر (عج) *** 404
- مدرسه امام حسن مجتبی علیه السلام *** 407
- مدرسه خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله *** 409
- مدرسه المهدی (عج) *** 411
- مدرسه شاهد *** 412
- مدرسه حضرت ابوالفضل علیه السلام *** 414
- مدرسه سجادیّه هراتی ها *** 419

مدرسه جوادالائمه عليه السلام *** 421

مدرسه و حسينيه امام حسن مجتبي عليه السلام *** 424

مدرسه سعادت *** 427

مدرسه اهل بيت عليهم السلام *** 429

مدارس علميه جديد در يك نگاه *** 432

ص: 8

مقدمه *** 437

مکتب نرجس علیهاالسلام *** 439

مکتب حضرت رقیّه علیهاالسلام *** 448

مؤسسه اسلام شناسی بانوان حضرت زهرا علیهاالسلام *** 453

حوزه علمیّه مقداد *** 459

مؤسسه علمیّه جامعه الرضویّه *** 465

حوزه علمیّه حضرت خدیجه علیهاالسلام *** 468

نگاهی گذرا بر دیگر مکتبهای علمیّه بانوان مشهد *** 474

مکتبهای بانوان حوزه علمیّه مشهد در یک نگاه *** 476

عکسهای از مدارس قدیمی حوزه علمیّه مشهد *** 477

کتابنامه *** 497

فهرست تصاویر *** 501

فهرست نقشه ها *** 507

نمایه *** 509

امام خمینی قدس سره:

تردیدی نیست که حوزه های علمیه و علمای متعهد در طول تاریخ اسلام و تشیع، مهم ترین پایگاه محکم اسلام در برابر حملات و انحرافات و کجروی ها بوده اند.

آیه الله خامنه ای:

حقاً و انصافاً حوزه مشهد از استعداد بالایی برخوردار است و از نظر علمی و عملی و اخلاقی و سیاسی، اساتید خوب و علمای بزرگ و شخصیت‌های برجسته ای دارد و طلاب با سابقه خوب مستعدی در آنجا مشغول تحصیل هستند.

ص: 10

آشنایی با تاریخ حوزه های علمیّه تشیّع که خاستگاه مراجع عالی قدر، علمای بزرگ و دانش پژوهان بیشمارى تاکنون بوده است برای همه اقشار جامعه بویژه نسل جوان از اهمیت و فواید زیادی برخوردار است. زیرا از سویی حوزه های علمیّه بویژه در قرن حاضر تأثیر فراوانی در زندگی اجتماعی مردم داشته اند و بیش از هر زمانی عهده دار رهبری امت اسلامی در بیشتر کشورها شده اند و این در حالی است که روند رشد و تکامل علمی، اجتماعی و سیاسی حوزه های علمیّه بسیار چشمگیر و موفقیت آمیز بوده است که بررسی علل موفقیت حوزه ها طلب می کند متفکران و دانشمندان نگاهی تازه به حوزه های علمیّه داشته باشند و از تجربه های ارزشمند آنها استفاده نمایند. از سوی دیگر با گسترش نقش حوزه های علمیّه در عرصه های اجتماعی و سیاسی جامعه بخصوص پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی افراد بیشمارى علاقه مند هستند اطلاعات بیشتری در زمینه پیشینه تاریخی حوزه های علمیّه، برنامه های آموزشی، تربیتی، روشهای تدریس و حتی نوع معماری مدارس علمیّه به دست آورند، از این رو می طلبد که تاریخ حوزه های علمیّه تشیّع به دقت مورد بررسی و پژوهش قرار گیرد، پژوهش انجام شده پیرامون چگونگی شکل گیری، پیشینه تاریخی و فعالیتهای گوناگون حوزه علمیّه استان خراسان در دو جلد ارائه خواهد شد که پژوهش حاضر تاریخ م-دارس علمیّه مشهد می باشد و ان شاءالله بزودی در جلد دوم حوزه های علمیّه شهرستانهای استان خراسان مورد کنکاش و تحقیق قرار خواهد گرفت. آنچه بر اهمیت چنین کتابی می افزاید توسعه و رشد شهرها و از بین رفتن بافت قدیمی شهرها می باشد،

با نوسازی و بازسازی بافت قدیمی هر شهر مدارس علمیّه نیز دستخوش تخریب می شوند و آنچه آنها را در یادها حفظ می کند، ثبت تاریخ و پیشینه علمی آنها می باشد.

متأسفانه خلأ وجود چنین کتابهایی که یادآور یادگارهای علمی اصیل اسلامی باشد در استان خراسان بویژه شهر مشهد که دارای حوزه علمیّه ای بسیار غنی و پرمایه با اندیشمندان و عالمان بلند آوازه می باشد کاملاً احساس می شد که با چاپ این کتاب که ثمره تحقیقات وسیع علمی هم در جنبه اسنادی و کتابخانه ای و هم در زمینه مطالعات میدانی و جغرافیایی می باشد تا حدی این کمبود مرتفع گردید.

طبیعی است که بررسی تمام ابعاد حوزه کهنسال و بزرگی همچون حوزه علمیّه استان خراسان و بویژه شهر مشهد نیاز به پژوهشی عمیق و گسترده دارد که بر تمام ابعاد سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و اداری حوزه سایه افکند و هر کدام نیز تألیفی مستقل می طلبد. در کتاب حاضر، نگارنده تنها به یکی از جنبه های حوزه علمیّه خراسان که همانا تاریخ مدارس علمیّه و جایگاه علمی آنها به انضمام یادی از بنیان، متولیان و ذکری از ویژگیهای معماری آنها پرداخته است و دیگر ابعاد حوزه های علمیّه که دارای مطالب مهمی چون تاریخ سیاسی، اجتماعی و فعالیتها و مبارزات و مجاهدات و کوششهای انجام شده در حفظ و نگهداری حوزه ها می باشد همچنان بکر و دست نخورده باقیمانده است. که خود تحقیقات وسیع و دامنه داری را می طلبد که ان شاءالله بزودی کتاب مستقلی تحت عنوان عالمان نامدار حوزه علمیّه مشهد تقدیم علاقه مندان می شود.

قابل ذکر است که اطلاعات ذکر شده در تحقیق حاضر تا سال 1377 شمسی را در بر می گیرد و در حال حاضر ممکن است تغییراتی در برخی از این مدارس و اطلاعات مربوط به آنها به وجود آمده باشد.

در خاتمه بر خود واجب می دانم از تمام کسانی که با همفکری، مساعدت و راهنماییهای بی دریغ خود نگارنده را در تدوین این کتاب یاری نمودند تشکر کنم.

از حضرت آیت الله واعظ طبسی تولیت عظمای آستان قدس رضوی بخاطر تأیید و تأکید اجرای این طرح در آستان قدس رضوی، از حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر الهی خراسانی مدیر عامل محترم بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی که با راهنماییهای ارزنده و دقت در چگونگی تألیف کتاب این جانب را مورد عنایت قرار

دادند، همچنین از بذل توجه حضرت آیت الله محمد واعظ زاده خراسانی برای تهیه مقدمه ارزشمند و راهنماییهای ارزنده، حجت الاسلام والمسلمین محمد حسن خزاعی به جهت آن که تمام کتاب را مطالعه و بررسی کرده و راهنماییهایی برای اصلاح برخی از موارد نمودند و استاد ارجمند آقای غلامرضا جلالی به علت بررسی و ارزیابی کتاب و راهنماییهای علمی کمال سپاس را دارم. بر خود لازم می دانم از آقای سید محسن حسینی نیز به جهت رفع اشکالات قسمتهایی که مربوط به معماری اسلامی بنای مدارس می شد و همچنین از آقایان محمد جواد مهدوی و مهیار علوی مقدم به جهت ویرایش ادبی این اثر قدردانی نمایم.

بر خود واجب می دانم از عنایت و همیاری همکاران گروه جغرافیای ممالک اسلامی به ویژه خانم دکتر احمدیان شالچی و همکاریهای تنگاتنگ شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان و همه متولیان، مدیران و مسؤولان مدارس علمیه شهر مقدس مشهد کمال تشکر را به جا آورم.

در پایان لازم است از زحمات گروه نمونه خوانی بویژه آقای عبدالحسین یداللهی و همچنین از زحمات بی دریغ آقای احمد کفاشیان مسؤول آماده سازی کتابهای بنیاد و آقای احمد پهلوانزاده که در تنظیم صفحات و حروفچینی این اثر نقش مهمی داشتند و زحمات آقایان آرام و محمد سعید رضوانی، کمال قدردانی را بنمایم.

بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی

محمود پسندیده

1384/12/15

ص: 13

جلد اول از کتاب «ح-وزة علمیه خراسان» ب-ه عنوان «م-دارس عل-میة م-شهد» نوشته آقای محمود پسندیده من را به یاد ایام جوانی و دوران تعلّم و طلبگی خود انداخت. به نظرم رسید خاطرات خود را از مدارس قدیمی مشهد بنویسم تا متمّم و مکمّل مندرجات ارزشمند این کتاب بشود. به خصوص که این جانب در همان دوران که طلبه مدرسه سلیمان خان بودم تاریخچه این مدارس را طی مقاله مبسوطی نوشتم و برای روزنامه پرچم اسلام که در سالهای 1323 به بعد، در تهران توسط دکتر تقوی شیرازی منتشر می گردید فرستادم و متأسفانه چاپ نشد و در آرشیو آن روزنامه محبوس گردید.

پیش از ذکر خاطرات خود از آن مدارس، این نکته را یاد آور می شوم که بقاع متبرکه ائمه اهل بیت علیهم السلام هر کدام منشأ شهری از شهرهای مذهبی ما گردیده، و از همان اوائل پیدایش این شهرها به موازات اقبال مردم به زیارت آن بقاع متبرکه و سکنی گزیدن در جوار آن بقاع و در شهرهای احداث شده، طالبان علوم اسلامی نیز به توقف در جوار آن بقاع و به اشتغال به تحصیل علوم اسلامی بخصوص معارف اهل بیت علیهم السلام از فقه، حدیث، تفسیر و دیگر علوم دینی، اقبال زیادی نشان داده اند. مثلاً شهر نجف اشرف که اندکی پیش از هجرت شیخ الطائفه محمّد بن حسن طوسی معروف به شیخ طوسی در سال 448ق. از بغداد به نجف، شهر کوچکی بود، با هجرت شیخ به آن، پایگاه علوم

اهل بیت علیهم السلام گردید.

همان طور که می دانیم در آغاز اسلام تا چند قرن محل تعلیم و تعلّم این علوم، مساجد بود و رفته رفته مدارس در کنار مساجد، برای سکنای طالبان علم تأسیس گردید که تاریخچه آن مدارس در سراسر جهان اسلام نیاز به پژوهش و تحقیق دارد. و بدین گونه، در جوار قبور ائمه نیز مدارس تأسیس گردید که از آن جمله مدارس نجف، کربلا، کاظمین، سامراء، قم و مشهد می باشند.

مسلمنا حسن جوار با مزارات ائمه مانند زمان حیات آنان باعث برکت و خلوص نیت طالبان علم است که شواهد آن را در زندگی بسیاری از بزرگان دین می توان یافت.

اینک، خاطرات خود را از مدارس قدیمی مشهد به ترتیب زمانی که من با آن مدارس تماس داشته ام می نگارم:

1 - مدرسه دو در: در سال 1314 ش. و کمی پیش از آن که من ده ساله بودم و به دبستان «معرفت» در پایین خیابان می رفتم، به توصیه پدرم مرحوم حاج شیخ مهدی واعظ خراسانی عصرها به مدرسه دو در می رفتم. برادرم مرحوم حاج شیخ احمد واعظ در این مدرسه اتاق داشت و پیرمردی روحانی به نام شیخ علی اکبر دامغانی نیز در آن اتاق سکنی داشت، و من نزد وی کتاب گلستان سعدی را می خواندم. از ساکنان آن مدرسه در آن هنگام چیزی به یادمانده، مگر اینکه در دو طرف ورودی مدرسه از داخل دو سکو وجود داشت: در سکوی سمت چپ، کتاب فروشی ای بود با دو سه قفسه که صاحب آن شیخ محمد کتاب فروش در کسوت روحانی با قیافه گیرا و در حدود چهل سالگی بود. من با پسر وی آشنا شدم و تا همین اواخر آن پسر را که مانند من پا به سن گذارده بود می دیدم و خود را معرفی می کرد.

در همان وقت، آن کتاب فروش سخته کرد و از دنیا رفت، و آن کتاب فروشی تعطیل شد. قرار بر این بود که نزدیک غروب من و برادر دیگرم حسین (دکتر حسین خراسانی) با هم به مسجد گوهرشاد برویم و با مرحوم حاج سید رضا قوچانی یکی از ائمه جماعت مسجد نماز جماعت بخوانیم. وی در ایوان دم در حرم مطهر اقامه جماعت می کرد و نابینا

بود. پس از نماز، پدرم که همانجا نماز می خواند، به هر کدام از ما چهار پول (دوشاهی)

می داد و به منزل برمی گشتیم. یک روز که داخل مسجد شدم دیدم مردم در صحن مسجد

ایستاده اند و به طرف ایوان مقصوره توجه دارند. اولین روزی بود که شیخ بهلول در آن ایوان منبر رفته بود و در پی آن پس از دو سه روز فاجعه مسجد گوهرشاد رخ داد.

پس از این حادثه تا مدتی من به آن مدرسه رفت و آمد داشتم. یک روز گفتند رضا شاه به مشهد آمده و ما برای دیدن مراسم از در آخر مدرسه که به کوچه ای باز می شد - و

به همان مناسبت آن مدرسه را «مدرسه دو در» می نامیدند - تا فلکه رفتیم، و ماشینهای شاه و همراهانش رد شدند. گویا این مدرسه همان اوقات تعطیل شد و تا سالهای 1322 ش. درش بسته و در اختیار اداره اوقاف بود، تا اینکه مرحوم حاج شیخ مرتضی آشتیانی - که پس از واقعه ی مسجد گوهرشاد به تهران تبعید شد و سپس به عراق رفت و در شهر کربلا ساکن و به تدریس و بحث مشغول بود - به مشهد برگشت و با کوشش مرحوم حاج شیخ محمود حلبی، اداره اوقاف مدرسه را باز کرد و تحویل مرحوم آشتیانی داد، اما وی توفیق نیافت کسی را در آن ساکن کند تا اینکه پس از مدتی مدرسه تحویل مرحوم حاج میرزا احمد کفایی ریاست حوزه و رسماً افتتاح و توسط وی تعمیر گردید.

از سالهای 1323 ش. به بعد در این مدرسه مرحوم آیت الله حاج شیخ کاظم مهدوی دامغانی رسائل شیخ انصاری را برای چند تن از طلاب درس می گفت و من از جمله آنان بودم. یکی از طلاب شاغل آن مدرسه، دکتر جعفری گیلانی در کسوت طلاب بود، او ادبیات را برای طلاب درس می گفت، بعدا راهی تهران شد و تغییر لباس داد و در حقوق به درجه دکترا نائل و از نویسندگان در زمینه حقوق گردید.

در همان اوان عالمی از دامغان به مشهد آمد و در یکی از اتاقهای فوقانی آن مدرسه برای طلاب ادبیات تدریس می کرد. همچنین مدتی مرحوم محقق نوغانی برای طلاب در ایوان قبله مدرسه شرح نظام درس می گفت، مرحوم آقای حاج شیخ کاظم دامغانی نیز در سالهای آخر برای عده ای از فضلاء حوزه در همین ایوان درس خارج فقه یا اصول می گفت. از حوادث مهم این مدرسه آن است که مرحوم آقای کفایی پس از اینکه چند سال در ایام محرم و صفر در مدرسه سلیمان خان - به شرحی که خواهم گفت - مجالس عزا برقرار می کرد، در سالهای آخر تقریباً از حدود سال 1325 ش. به بعد آن مجالس را در مدرسه دو در برگزار می کرد و ایام عزاداری بر روی صحن مدرسه خیمه می زدند و مجالس بسیار با رونق بود، بخصوص آقای کفایی و علما و شخصیتها روی سکوها دو

طرف می نشستند، و صحن مدرسه و ایوانهای اطراف پر از مرد و زن بود. محل منبر دم ایوان مقابل در مدرسه بود و وعظ معتبر منبر می رفتند. علاوه بر این، چون بازار بزرگ

محل عبور دسته جات و هیأت‌های عزا بود هر یک از دسته جات هنگام عبور از بازار، داخل آن مجلس مدرسه دو در می شدند و سینه می زدند و می رفتند. این وضعیت سالها تا آخر عمر آن مرحوم در سال 1395 قمری ادامه داشت.

2 - مدرسه پایین پا: «پایین پا» محوطه ای بود میان مسجد گوهرشاد (در شرقی آن) و مدرسه پایین پا، که در شمالی آن در ضلع جنوب شرقی پایین پا قرار داشت و چسبیده به آن در سمت شرقی پایین پا، مقبره شیخ بهایی قرار داشت بود و در سمت شمال شرقی آن، راهروی سرپوشیده تا داخل صحن نو (صحن آزادی) بود، و در مقبره شیخ بهایی از همین راهرو باز می شد. قبر شیخ با ضریح، در گوشه شمال شرقی مقبره قرار داشت. قبرهای برجسته چند تن دیگر از علما هم در وسط و در مدخل آن مقبره بود. در دو طرف راهرو دکانهای آجیل فروشی و غیره واقع بود، معمولاً رفت و آمد از صحن به مسجد از این راهرو صورت می گرفت.

مدرسه پایین پا چهارگوشه، وسیع، دو طبقه و پوشیده از درختهای کلان توت بود. در شرقی مدرسه به فضای دستشویی به نام «خیرات» باز می شد. به خاطر دارم ما از پایین خیابان کوچه دربند علیخان وارد فلکه می شدیم و روبروی آن، کوچه باریکی ما را به آن «خیرات» و از آنجا به داخل مدرسه و پس از عبور از صحن مدرسه به (پایین پا) می رسانید، و از آنجا داخل مسجد گوهرشاد می شدیم. حد فاصل میان مدرسه و مسجد کوچه ای بود که به در دیگر مسجد و از آنجا به فلکه می رسید.

این مدرسه پس از سالهای 1315 و 1316 ش. تخریب گردید و به جای آن، موزه و کتابخانه آستان قدس ساخته شد. صحن آن هم همان صحن موزه بود که نام آن پس از انقلاب به «صحن امام خمینی» تبدیل گردید. مقبره شیخ بهایی و راهرو صحن نو و فضای پایین پا همه جزء آن بنا گردید. مهندس بنا چنان دقیق نقشه کشیده بود که مقبره شیخ بهایی به صورت کنونی درآمد و قبر آن بزرگ مرد، در وسط مقبره قرار گرفت، اما دیگر قبور از میان رفت. هنگامی که مدرسه را خراب می کردند از سر در مدرسه در طرف پایین پا - چنان که گفته می شد - تعدادی سگه های قدیمی فرو ریخت. بنابراین، مدرسه

پایین پا در خرابی اطراف فلکه - چنان که در گزارش آمده - خراب نشد، بلکه چند سال پس از آن، بخاطر ساختمان موزه خراب گردید.

3 - مدرسه سلیمان خان: این مدرسه برخلاف بسیاری از مدارس مشهد - چنان که در تاریخچه آنها آمده است - از آثار دوره قاجاریه و بانی آن سلیمان خان نیز از قاجاریه بوده است. در سال 1321 ش. که من همراه پدرم پس از چند سال اقامت در عتبات عالیات، به مشهد برگشتیم با سفارش پدرم به مرحوم کفایی، اتاقی در این مدرسه به من داده شد. اتاقهای مدرسه در یک طبقه در چهار طرف قرار داشت، به علت اینکه صحن مدرسه چند پله از کوچه پایین تر بود اتاقهای سمت کوچه (جنوب مدرسه) بسیار مرطوب بود که یکی از آنها را به من دادند، در کنار اتاق حوضخانه و مقابل آن در سمت دیگر، مدرّس قرار داشت. پس از چندی به اتاقی در سمت شمال منتقل شدم. آن اتاق قبلاً از آن مرحوم سید علی دُرچه ای اصفهانی بود. وی پیرمردی فاضل و بسیار شوخ و شیرین و امام جماعت مسجد شاه و عموی نواب صفوی بود. او روزها به آن اتاق رفت و آمد می کرد. وقتی اتاق را تحویل گرفتم دیدم دیوارهای آن تا حدود یک متر کثیف است، شروع کردم به تراشیدن و شستن دیوارها، باری حدود هشت سال روزها در آن اتاق درس و بحث و مباحثه داشتم و شبها به منزل می رفتم. در اواخر آقای مسعودی یکی از طلاب بجستانی شریک من بود، مدتی هم آیت الله آقای سید محمد باقر حجّت که از کربلا آمده بود در آنجا سکنی داشت. من در این اتاق، مطوّل، معالم، شرح لمعه و تفسیر صافی درس می دادم و کفایه را مباحثه می کردم و تمام سطوح عالی و چند سال درس خارج نتیجه سکنای من در آن اتاق بود. بیشتر طلاب مدرسه بجستانی یا میامی، و همه نوجوان بودند. چند نفر مازندرانی و قوچانی هم در میان آنان بودند. چند نفر هم از طلاب قدیمی بودند. روی هم رفته در حدود 40 طلبه در آنجا شب خواب یا در روز ساکن بودند. کنار اتاق من کتابخانه مدرسه با حدود 200 جلد کتاب چاپی و خطی و با مدیریت مرحوم حاج آقا جلال فرزند مرحوم حاج میرزا احمد مدرس یزدی قرار داشت. در اتاق اول دم در مدرسه اتاق آقایان سید علی و سید محمود سیستانی قرار داشت که روزها در آن توقف داشتند. این آقای سید علی سیستانی همان حضرت آیت الله سیستانی است که تا سال 1328 ش. در مشهد بود و در همان سال با ایشان به قم

هجرت کردیم و درس مرحوم آقای آیت الله سید محمد حجّت تبریزی را با هم مباحثه می کردیم و پس از دو سه سال وی از قم به نجف هجرت کرد و در همانجا به درجه اجتهاد و مرجعیت نائل گردید.

طبق وقفنامه، هر سال در ماه مبارک رمضان به طلاب مدرسه افطاری می دادند و زمستانها در مدرس و تابستانها در صحن مدرسه سفره افطار پهن می گردید و باید قبل از افطار سر سفره ذکر مصیبت می شد و من چند سال از آن سفره با برکت بهره بردم .

از خصوصیات این مدرسه اوقاف فراوان آن بود که در گزارش آمده است و به هر یک از طلاب در ماه 25 تومان شهریه می دادند که در آن هنگام مبلغ قابل توجهی بود. متولی مدرسه یکی از اولاد واقف به نام «مشیرالسلطنه» بود. وی مردی از اهل تصوف بود و گاهی همراه همسرش برای بازدید می آمد، گویا بعدا خود او هم بر اوقاف مدرسه افزود. مرحوم آقای کفایی سالها تا هنگام فوت از طرف متولی، اداره مدرسه را به عهده داشت.

وی که رئیس حوزه و بلکه نفر اول علمای مشهد و بسیار مقتدر و مورد توجه اولیای امور بود، روزها قبل از ظهر در مدرس یا در یکی از ایوانهای جلو اتاقها جلوس داشت و شخصیتها از داخل و خارج مشهد به دیدن او می آمدند و از همانجا به رتق و فتق امور در

حوزه و بلکه امور شهر می پرداخت و من خاطرات فراوانی از آن دیدارها دارم.

از حوادث مهم این مدرسه آن است که پس از رفتن رضاخان و تجدید حیات حوزه مشهد و مراسم دینی، ایشان برای اولین بار در آن مدرسه مجالس عزاداری در دهه محرم و صفر دائر کرد. در همانجا خیمه می دوختند و گاهی طلاب مدرسه هم در آن کار شرکت می کرد. این خیمه تمام فضای صحن مدرسه را فرا می گرفت و وعاظ و ذاکران و مداحان به منبر بر می آمدند و مجلس از صبح تا ظهر ادامه داشت و نظر به اینکه این مدرسه سر راه دسته های عزاداری قرار داشت، آنها از چهار باغ داخل مدرسه می آمدند و به سینه زنی و عزاداری می پرداختند. این وضعیت چند سال ادامه داشت و بعدا همان طور که در گزارش مدرسه دو در گفتم به آنجا منتقل گردید.

گاهگاهی بازاریان دسته جمعی برای عرض حاجت به دولت نزد آقای کفائی می آمدند. اینک دو اجتماع بزرگ را از علما در این مدرسه یاد می کنم:

1 - در سال 1322 ش. آیت الله حاج آقا حسین قمی از کربلا به مشهد آمد و مورد

استقبال مردم قرار گرفت. در مراجعت به کربلا- در تهران تقاضاهایی از دولت داشت، مانند اینکه اوقاف در مصارف خود مصرف شود، حجاب زنان آزاد باشد و جز اینها. دولت پاسخ نمی داد. وی در مسجد شاه (مسجد امام) نماز جماعت به پا کرد و علمای تهران و مردم بسیار به نماز او حاضر می شدند. جهت کمک به وی در مدرسه سلیمان خان علمای شهر گرد آمدند و طی تلگرافی از دولت خواستند پاسخ آیت الله را بدهد و بالاخره دولت جواب مساعد به وی داد.

2- در سال 1324 ش. مرحوم آیت الله بروجردی از قم برای زیارت به مشهد آمد که او نیز مورد احترام و استقبال علما و مردم قرار گرفت. ایشان یک روز عصر جهت بازدید طلاب، با همراهان خود از علمای قم و تهران، در مجلس مهمی که در این مدرسه تشکیل دادند شرکت کرد. در همان مجلس مرحوم شیخ حسین بجزستانی پیشکار آیت الله کفایی من را به آیت الله معرفی کرد و ایشان از من از درس کفایه سؤال فرمود که من پاسخ گفتم.

4- مدرسه خیراتخان: در این مدرسه عده ای از طلاب قدیم و جدید سکنی داشتند. آیت الله میرزا حسنعلی مروارید، مرحوم حاج شیخ حبیب الله گلپایگانی، مرحوم

شیخ علی دربندی، و نیز مرحوم شیخ سیف الله ایسی استاد فلسفه، و ادیب نیشابوری دوم هر کدام اتاقی داشتند. ادیب در مدرس بالای در مدرسه درس مطول و حاشیه می گفت و همواره آن مدرس مملو از شاگردان ایشان بود. من نزد آقای ایسی درس منظومه می خواندم، گاهی در اتاق وی در طبقه بالا در زاویه شمال غربی و بیشتر در منزل

او در محله نوغان. مدتی هم در یکی از اتاقهای فوقانی غربی با یکی از طلاب، شرح لمعه مباحثه می کردیم و نیز در همین اتاق نزد مرحوم شیخ جواد شیخ زاده شرح لمعه درس می خواندیم، و گاهی برای یکی از طلاب سیوطی درس می دادم. برادر من شیخ حسین (مرحوم دکتر حسین خراسانی) هم در اتاق فوقانی کنار مدرس اتاق داشت که به آنجا رفت و آمد داشتم. بسیاری از اوقات اهل علم مسافر در اتاقهای این مدرسه مدتی توقف می کردند. گاه به گاه مجالس روضه خوانی نیز در آنجا تشکیل می گردید. همچنین مرحوم سید نورالدین شیرازی از علمای بزرگ شیراز که به مشهد آمده بود جهت بازدید طلاب به این مدرسه آمد.

5- مدرسه ابدال خان: من برای مباحثه درس شرح لمعه با آقای شیخ عیسی از

طلاب خاوری در سالهای 1321 تا 1323 ش. و بعد جهت شرکت در درسهای معارف و اصول مرحوم حاج شیخ مجتبی قزوینی به این مدرسه رفت و آمد داشتیم و گاهی می دیدم مرحوم آیت الله شیخ محمد قوچانی از شاگردان آخوند خراسانی، در کنار باغچه برای یکی دو نفر کتاب مکاسب درس می دهد.

6 - مدرسه حاج حسن: از سال 1323 ش. به بعد صبحها در درس کفایه آیت الله

حاج شیخ هاشم قزوینی و بعدا شبها در درس خارج اصول، و چندی پس از پایان درس کفایه، قبل از ظهر در درس خارج عروه الوثقی وی حاضر می شدم. آقای محمد جواد فلاطوری (دکتر فلاطوری) و نیز آقای دادالله مسأله گوی مسجد گوهرشاد، و مرحوم شیخ محمود کلباسی از طلاب این مدرسه بودند، و اداره مدرسه هم به عهده وی بود.

7 - مدرسه نواب: در سالهای پس از 1313 ش. این مدرسه از سوی اداره فرهنگ (آموزش و پرورش) به دبیرستان معقول و منقول تبدیل شده بود، پس از سال 1321 ش. گاهی من به آنجا سر می زدم که دیگر دبیرستان نبود، ولی تابلوی آن باقی بود و عده ای از بچه های دبیرستانی شهرستانها همراه چند تن از طلاب قدیمی در آن سکنی داشتند. مدرسه چهارگوش و وسیع در دو طبقه و پوشیده از درختهای توت بود. محل سکنای میرزا عبدالجواد ادیب نیشابوری اول در این مدرسه، و محل تدریس وی مدرس مقابل در مدرسه بوده است. بسیاری از شاگردان ادیب را در مشهد و نجف در زنی روحانیت و عده ای را هم با لباس عادی درک کرده ام.

مرحوم حاج شیخ هاشم قزوینی از سال 1322 ش. عصرها در مدرس پایین، درس مکاسب می گفت، بعدها در مدرس بالا، خارج طهارت درس می داد. من در هر دو درس با فاصله زمانی حاضر می شدم.

همان طور که گفتم مدرسه در اختیار اداره فرهنگ بود، تا اینکه در سال 1324 ش. آیت الله بروجردی که به مشهد آمده بود، تولیت شرعی مدرسه را به مرحوم حاج میرزا علی اکبر نوقانی از علمای جامع و خوش ذوق و ادیب واگذار فرمود. وی مدرسه را بسیار خوب تعمیر کرد. اتاقهای تحتانی که بسیار مرطوب بود کف آنها را خالی و با طاق ضربی کوره پوش کرد، فقط اتاق سمت چپ در مدرسه را به حال خود رها کرد. وقتی از وی سؤال می شد می گفت آن را باقی گذاشتم تا بدانند وضعیت اتاقها قبل از تعمیر

چگونه بوده است. این همان اتافی است که در گزارش آمده از آن «فاضل بسطامی» بوده است و پنجاه سال در آن به درس و بحث و تألیف کتب پرداخته است.

گاه گاه در این مدرسه مجالس وعظ برگزار می گردید و مرحوم آقای نوقانی منبر می رفت و گاهی هم خود او درس اخلاق و در سالهای 1325 ش. به بعد درس کفایه می گفت. همچنین این مدرسه محل تدریس مرحوم آیت الله میرزا مهدی اصفهانی بود. در مدرس بالا مقابل در، درس فقه و در زمستان در مدرس پایین و در تابستان در صحن مدرسه، درس معارف می گفت. من یک سال در این درس حاضر شدم. مرحوم آیت الله خمینی در سالهای 1322 تا 1328 ش. تابستانها به مشهد می آمدند. گاهی در مدرس مدرسه سلیمان خان، و گاهی در مدرسه نواب جلوس می فرمود و علما به دیدن ایشان می آمدند. دفتر مرحوم نوقانی در اتاق سر در مدرسه بود و روزها قبل از ظهر جلو یکی از

غرفه های مدرسه جلوس می کرد و با سخنان بسیار شیرین خود جلسه را گرم می کرد. من گاهی در جلسه ایشان شرکت می کردم و خاطرات شیرینی از آن جلسه ها دارم.

یکی از حوادث مهم این مدرسه آن است که از سال 1334 ش. به بعد مرحوم علامه امینی مؤلف «الغدیر» در تابستان به مشهد می آمدند و در همین مدرسه شبها نماز جماعت اقامه می نمودند و منبر می رفتند. من تا آن هنگام چنان جمعیتی از نخبگان مشهوندیده بودم. صحن مدرسه و غرفه های بالا و پایین پر از جمعیت بود. مرحوم آیت الله

میلانی و آیت الله حاج آقا حسن قمی هر دو در آن محل هر شب حاضر می شدند. مرحوم سید نورالدین شیرازی هم بازدید خود را نخست از طلاب این مدرسه شروع کرد، آن گاه با جمعیت انبوه همراه مرحوم آقای نوقانی پیاده تا مدرسه خیراتخان رفتند.

در سال 1329 ش. یا اندکی پس از آن، عده ای از طلاب مدرسه که ظاهرا از سوی مدیریت حوزه تأیید می شدند علیه مرحوم نوقانی راه افتاده و دسته جمعی به منزل علما

رفتند و از آن مرد مدیر و با کفایت شکایت کردند. در همین اثنا وی سگته کرد که غبار غم

بر مردم مشهد نشست. بعدا اداره اوقاف آن مدرسه را به دیگری واگذار کرد. من آن وقت در قم به سر می بردم. یک روز آیت الله بروجردی در جلسه خود فرمود این مدرسه را من به مرحوم نوقانی واگذار کردم، حالا فلان آقا تلگراف زده که شهریه طلاب را پرداختم!

8 - مدرسه میرزا جعفر: این مدرسه از سالهای 1313 ش. به بعد از سوی اداره

فرهنگ، محل «دانشکده معقول و منقول» شده بود، ولی بعد تبدیل به محل سنگ تراشی برای سنگ فرش صحنها گردیده بود، اما هنوز تابلوی دانشکده دم در مدرسه باقی بود. گاهی داخل مدرسه می رفتم و می دیدم اطراف مدرسه تا نزدیک لب بام سنگهای مسدس را روی هم انباشته اند. این سنگها را بعدا در صحنها فرش کردند. با پی گیری مرحوم آقای کفایی، ایشان سالی صد هزار تومان از موقوفات مدرسه که در اختیار آستان قدس بود می گرفت و بین طلاب حوزه تقسیم می کرد. بعدا در حدود سالهای 1325 ش. به بعد مدرسه را از آستانه تحویل گرفت و در اختیار طلاب گذاشت. مرحوم آیت الله میرزا جواد آقا تهرانی در مدرسه سر در مدرسه درس معارف می گفت و بعد از چندی جلسات حاجی عابدزاده در آنجا تشکیل می گردید. آیت الله مروارید هم در مسجد مدرسه اقامه نماز جماعت می کرد. گاه به گاه مجالس وعظ در آن بر پا می شد که والد من منبر می رفت. چند تن از علما مانند آیت الله بروجردی و آیت الله خوانساری

تصمیم گرفتند آن مدرسه را تعمیر کنند، ولی اجل به آنها مهلت نداد. ولیان نایب التولیه

می خواست آن را خراب کند که مرحوم عبدالحمید مولوی و دیگران با اقدامات خود مانع از تخریب آن شدند، تا سرانجام پس از انقلاب به شرحی که در گزارش آمده تجدید بنا گردید و در اختیار دانشگاه علوم اسلامی رضوی گذاشته شد و مدرسه خیراتخان هم پس از تجدید بنا ضمیمه دانشگاه علوم اسلامی رضوی گردید.

9 - مدرسه باقریه: این مدرسه تا قبل از 1322 ش. «دبستان مظفری» بود به نام مدیر آن که مردی فرهنگی و از طلاب قدیم بود. مرحوم آقای کفایی با جمعی از طلاب که من هم جزو آنها بودم، یک روز به مدرسه رفت و فرمود باید مدرسه را برای طلاب تخلیه کنند. از آن هنگام مدرسه در اختیار طلاب قرار گرفت. مرحوم حاج شیخ هاشم قزوینی کتاب رسائل را در آن مدرسه قبل از ظهر تدریس می فرمود. هر سال در ایام محرم طبق عمل به وقف، مجالس روضه خوانی و اطعام در آن برپا می گردید. این مدرسه از سوی اوقاف به کلی تخریب و تجدید بنا شد که در توسعه اطراف حرم از بین رفت.

10 - مدارس دیگر: مدرسه «رضوان» و «مستشار» و «بالاسر» و «پریزاد» را فقط یک نوبت دیدم و در هر کدام معدودی طلبه ساکن بودند. راجع به مدرسه «پریزاد» گفته اند که بانی آن «پریزاد» (کنیز گوهرشاد) بوده است که از گزارش حاضر معلوم شده

است ندیم وی بوده نه کنیز او. از مدرسه فاضل خان پس از تخریب، تنها دیوار شرقی متصل به میهمانسرای قدیم آستان قدس کنار فلکه دیده می شد، ولی از طلاب می شنیدم که مدرسه بزرگی بوده و بزرگانی در آن درس خوانده اند. از بقیه مدارس در زمان ما اثری

به جای نمانده بود و فقط اسمی از آنها می شنیدم. مدرسه علینقی میرزا در زمان ما فضای

بازی بود و اتاقهایش در اختیار کارمندان آستان قدس قرار داشت. بعداً بر آن سقف زدند و پس از کاشی کاری دیوارها و سقف آن، با عنوان «دارالذکر» ضمیمه رواقهای حرم گردید.

11 - مدرسه عباسقلی خان: این مدرسه در پایین خیابان سر راه منزل ما بود و گاهی من داخل آن می شدم. این مدرسه در آن هنگام، رو به ویرانی بود. و سکنه آن غالباً

طلاب خاوری بودند. پدرم می گفت من و مرحوم میرزا علی آقای افتخاری، طبیب قدیمی، با هم در آن اتاق داشتیم. من درسهای دینی، و او درس طب می خواند. وسعت مدرسه بیش از مدارس دیگر و بازار مجاور آن قبلاً انبار کسبه بود و گفته می شد آن بازار

طوبله اسبهایی بود که طلاب در ایام تعطیل می توانستند از آنها برای اسب سواری استفاده کنند. گفته می شد مرحوم حاجی فاضل خراسانی در آن مدرسه تدریس می کرده است. دو اجتماع بزرگ پس از سال 1321 ش. در آن مدرسه صورت گرفت:

اول، هنگامی که مرحوم اسدی نایب التولیه سابق آستانه به امر رضا شاه اعدام و در قبرستان پایین خیابان دفن شده بود، پس از رفتن رضا شاه از وی تجدید حیثیت گردید. جنازه او را از آن قبرستان به این مدرسه انتقال و از آنجا با احترام زیاد و با حضور مقامات دولتی و عده ای از علما تا آستانه مقدس تشییع کردند و در مقبره ای که در پشت سر مبارک حضرت برای خود تدارک دیده بود دفن کردند.

دوم، یک سال در مشهد باران عقب افتاد و خوف قحط سالی می رفت، علما و طلاب و مردم در این مدرسه گرد آمدند که دسته جمعی جهت اقامه نماز باران به خارج شهر بروند. از مرحوم شیخ حبیب الله گلپایگانی دعوت کردند که نماز باران را به پا دارد، وی در مدرسه حاضر شد و گفت طبق روایات باید مردم سه روز روزه بگیرند، آن گاه برای نماز از شهر بیرون روند و چون این شرط به عمل نیامده من مایل نیستم نماز باران بخوانم، سرانجام مردم تا گودال خشتمالها واقع در زیر قبرستان پایین خیابان رفتند و نماز

را مرحوم حاج میرزا احمد مدرس اقامه فرمود و این تنها نماز بارانی است که من در عمرم دیده ام.

12 - مدرسه باغ رضوان: اینجا قبلاً قبرستان قتلگاه بوده است که بعداً دفن اموات در آن متوقف گردید و در آن درخت کاری شد و به «باغ رضوان» شهرت یافت. مرحوم آیت الله سبزواری از آستان قدس اجازه گرفت و مدرسه بسیار بزرگ رضوان را در دو طبقه در آن بنا کرد و در طبقه فوقانی عده ای از طلاب را سکنی داد و مدرس و کتابخانه ای هم برای آنان فراهم کرد و در ضلع جنوبی مدرسه کنار خیابان طبرسی متصل به قبر شیخ طبرسی، غسلخانه و مدرسه ای ضمیمه فرمود که در زمان ولیان هنگام توسعه فضای اطراف حرم همه آنها ویران گردید.

13 - مدارس مرحوم حاجی عابدزاده: نخست از بنای «مهدیه» آغاز شد. نام «مهدیه» را مرحوم حاج شیخ هاشم قزوینی بر آن نهاد. بعداً در محلات مختلف مشهد به نام هر یک از ائمه اهل بیت علیهم السلام یک مدرسه ساخت که غالباً مدرسه ابتدایی بود و بعد از فوت وی به مدرسه طلاب تبدیل گردید. یک مدرسه هم به نام «فاطمیه» در پایین خیابان بنا کرد. مدرسه «عسکریه» در محله ما در کوچه عسکریه واقع بود. همه این مدارس در اوقات نماز با بلندگو اذان پخش می کردند.

از تطویل سخن معذرت می خواهم، باشد که این خاطرات به گزارشهای با ارزش کتاب ضمیمه گردد و فایده ای بر آنها مترتب شود.

آیت الله محمد واعظ زاده خراسانی

زمستان 1384

ص: 26

«فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ». (توبه 122)

سپاس خداوند جهانیان را و درود خدا بر محمد و خاندان خجسته او.

حوزه علمی مشهد به برکت وجود بارگاه ملکوتی هشتمین اختر تابناک آسمان ولایت امام علی بن موسی الرضا علیه السلام در شمار حوزه های بزرگ علمی با پیشینه تاریخی هزار ساله می باشد که خاستگاه مراجع عظام، فقیهان و عالمان عظیم الشان، دانشمندان، دانش پژوهان و طلاب فاضل و عالی قدری از آغاز حیات پربرکتش تا کنون بوده است. به رغم این موضوع تا کنون بررسی و پژوهشی جامع و عمیق در این باره انجام نگرفته است، از این رو تحقیق و پژوهشی کامل و اصولی امری بایسته است.

«جای آن است که دستها و ذهنها و حافظه ها به کمک هم برخیزند و این خلأ را پرکنند. این جانب امید چنین امری را برای خود ندارد، اما بحمد الله هستند کسانی که

بتوانند از آنچه گذشته است تصویری روشن ارائه کنند... به امید همّت و همکاری آن عزیزان»⁽¹⁾.

بر این اساس طرح مطالعه تاریخ مدارس علمی خراسان در سال 1374 به تصویب هیأت مدیره محترم بنیاد پژوهشهای اسلامی رسید، سپس از همان سال مراحل ابتدایی

ص: 27

1- - آیت الله خامنه ای، سید علی رهبر معظم انقلاب، گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمی مشهد، چاپ اول، کنگره جهانی حضرت رضا علیه السلام، مشهد، 1365، ص 6.

طرح آغاز شد، ولی به علت گستردگی موضوع و پراکندگی مدارس علمی خراسان، مدارس علمی مشهد در اولویت قرار گرفت. از این رو مدارس حوزه علمی مشهد مشتمل بر 18 مدرسه تاریخی، 40 مدرسه جدید و 11 مکتب خاوران مورد مطالعه قرار گرفت.

دستآورد این مطالعات و پژوهشها در پنج فصل گردآوری شده که عبارتند از:

فصل اول: کلیات پژوهشی طرح، در بردارنده اهداف، ضرورت و دشواریهای طرح، روش تحقیق و تألیف.

فصل دوم: کلیاتی درباره پیدایش نخستین مدارس علوم اسلامی، موقعیت علمی، فرهنگی خراسان قدیم، پیشینه تاریخی شهر مشهد، حوزه علمی مشهد در دوران تیموریان، صفویان، قاجار، پهلوی، جمهوری اسلامی، برنامه های آموزشی حوزه، پراکندگی مدارس علمی مشهد، راهکارها.

فصل سوم: پیشینه تاریخی مدارس حوزه علمی مشهد، شامل: بررسی و مطالعه 18 مدرسه تاریخی (که متأسفانه بیشتر آنها در گذر زمان از بین رفته اند) و بررسی موقعیت

ممتاز علمی، فرهنگی و ویژگیهای معماری، موقوفات، متولیان، تعمیرات و استادان برجسته آنها.

فصل چهارم: بررسی و مطالعه 40 مدرسه علمی جدید، شامل: مطالعه موقعیت فرهنگی، علمی، آموزشی و ویژگیهای معماری، موقوفات، متولیان و استادان برجسته این مدارس.

فصل پنجم: پژوهشی پیرامون مدارس علمی خاوران (غالباً به این مدارس «مکتب» گفته می شود) به همراه ویژگیهای علمی، فرهنگی و آموزشی خاص این مدارس.

اهداف طرح

1- شناخت موقعیت جغرافیایی مدارس علمیه بویژه مدارس تاریخی؛

2- آشنایی با پیشینه تاریخی مدارس علمیه و سبب نامگذاری آنها؛

3- معماری و تزئینات هنری بنا؛

4- موقعیت علمی، آموزشی مدارس؛

5- ثبت و ضبط موقوفات مدارس علمیه؛

6- شناخت و ثبت استادان، عالمان و دانشمندان عالی قدر مؤثر در پویایی این حوزه کهنسال؛

7- شناخت و ثبت مدارس علمیه مشهد که بسیاری تخریب شده اند و برخی نیز به علت نوسازی و بهسازی مرکز شهرها احتمالاً تخریب خواهند شد، برای انتقال به نسلهای آینده و حفظ میراث فرهنگ اصیل حوزه های علمیه.

ضرورت و اهمیت طرح

از ابتدای تأسیس حوزه علمیه در استان پهناور خراسان بویژه شهر مشهد بسیاری از مدارس علمیه به دلیل فرسودگی بنا و ویژگیهای فیزیکی از بین رفته اند، بنابراین ثبت و ضبط مشخصات و ویژگیهای معماری و هنری آنها امری ضروری است، زیرا این مدارس بیانگر فرهنگ، تاریخ و هویت مذهبی، ملی و بومی مردم این خطه اند و با نابودی آنها روند تاریخی مدارس علمیه دچار انقطاع می شود.

از سوی دیگر با توجه به پیشرفت سریع جامعه شهری و رشد روز افزون جمعیت،

آشکار است که بافت قدیمی شهرها پاسخگوی نیازها نیست و نیاز به نوسازی و بهسازی باعث شده است بسیاری از بناهای کهن از جمله مدارس علمیه، دستخوش حوادث شوند. بنابراین شناخت و ثبت موقعیت جغرافیایی و تاریخچه آنها که به جغرافیای تاریخی شهرها نیز یاری می‌رساند و همچنین آشنایی با دانشوران و اندیشمندان حوزه که در این مدارس به تحصیل، تدریس و فعالیتهای پژوهشی اهتمام ورزیده‌اند و نیز شناخت ویژگیهای علمی و آموزشی مدارس علمیه و تنظیم و ثبت آنها جهت بهره‌برداری نسلهای آینده امری ضروری است.

دشواریهای طرح

پژوهش و بررسی مدارس علمیه جنبه تاریخی و تجربی دارد، یعنی علاوه بر مطالعه و دقت در اسناد و مدارک تاریخی، پژوهشهای میدانی نیز ضروری است. بنابراین، مراجعه به مدارس و بررسی و دقت در ویژگیهای کالبدی و معماری آنها به زمان زیادی نیاز دارد که با توجه به پراکندگی مدارس در استان های خراسان رضوی، جنوبی و شمالی، مشکلات چند برابر خواهد بود. از سوی دیگر چون بسیاری از مدارس تاریخی کاملاً از بین رفته است، مراجعه به افراد آگاه و آشنا به مدرسه مورد نظر ضرورت دارد.

دیدار و گفتگو با این افراد درباره مدرسی که ده ها سال پیش تخریب شده کاری دشوار و

گاه مدت مدیدی زمان می‌برد.

روش تحقیق

1- مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی:

در این روش از طریق یادداشت برداری از منابع موجود بویژه سفرنامه‌ها، کتابها و مقاله‌های مربوط به شهرها اطلاعات لازم جمع‌آوری و پس از دسته‌بندی، مطالب مورد نیاز استخراج می‌شود. در این مطالعات، از کتابهای تاریخی قدیمی، وقفنامه‌ها، نسخه‌های خطی، عکسها و تصویرهای موجود در اداره اوقاف و میراث فرهنگی خراسان نیز می‌شود.

ص: 32

2- تحقیقات میدانی:

این نوع پژوهشها شامل بازدید از تمام مدارس علمیّه می باشد که به کمک مسؤولان مدارس، از طریق مصاحبه حضوری اطلاعاتی درباره معماری و ویژگیهای فیزیکی بنا جمع آوری می شود.

3- تکمیل پرسشنامه:

با توجه به اهداف گوناگون مورد نظر، پرسشنامه ای تنظیم و در اختیار مدیران و مسؤولان مدارس قرار داده می شود. این اطلاعات بررسی شده و در نهایت آمیزه ای از آن با مدارک و اسناد موجود به گزارش و پژوهش مورد نظر را تشکیل می دهد.

4- تهیه عکس، نقشه و پلان:

از کلیّه مدارس علمیّه بویژه مدارس تاریخی، عکس، نقشه و پلان تهیه خواهد شد تا به عنوان میراث فرهنگی معماری اصیل اسلامی ثبت شود.

روش تألیف:

ترتیب تألیف اطلاعات و مطالب جمع آوری شده، براساس تاریخ شکل گیری و اهمیّت حوزه ها می باشد و از این رو حوزه هایی که پیشینه بیشتری داشته اند در تألیف،

مقدم بر دیگر حوزه ها ذکر می شوند.

بدیهی است برای اجرای عملیات میدانی ابتداء حوزه های شهرستانهای خراسان رضوی، سپس خراسان شمالی و در نهایت خراسان جنوبی انجام خواهد شد.

فصل دوم: کلیاتی درباره پیدایش و تکامل حوزه علمیه مشهد

اشاره

ص: 35

با ظهور اسلام و نزول قرآن، مرحله تازه‌ای از شکوفایی تمدن انسانی آغاز شد. قرآن - معجزه بزرگ و ارزشمند پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله - به سرعت سرچشمه بسیاری از دانش‌ها شد و با تأکید و تشویق ویژه‌ای که آیات قرآن به فراگیری دانش کرده است موج گسترده‌ای برای آموختن علوم گوناگون و بخصوص علوم اسلامی در بین مسلمانان پدید آورد. از این هنگام نخستین پایه‌های آموزش علوم، معارف و احکام اسلامی در مسجد بنیان نهاده شد و پیامبر صلی الله علیه و آله به عنوان مفسر قرآن زمان بسیاری را در این مرکز صرف تفسیر و تعلیم احکام و معارف قرآنی کرد. مسلمانان نیز با علاقه زیادی به آموختن معارف و مفاهیم والای اسلامی می‌پرداختند. بنابراین اگر مسجد النبی را نخستین حوزه

علمیه عصر نبوت و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را نخستین پایه‌گذار و استاد حوزه علمیه - به معنای عام - بدانیم، سخنی به گزاف نگفته ایم.

در همین دوران علوم گوناگون و جدیدی از درون سرچشمه زلال قرآن پدید آمد؛ علومى مانند: لغت، نحو، بلاغت، تفسیر، قرائت، حدیث، فقه، کلام و... که با گذشت زمان، حلقه‌های درس و آموزش علوم اسلامی در مساجد، رونق ویژه‌ای گرفت.

مسجد اصلی‌ترین کانون آموزش در شهرهای مسلمانان بود و بیشترین حلقه‌های مناظره و مباحثه در آن برپا می‌شد. گاه در یک مسجد چندین حلقه درس در رشته‌های مختلف علوم اسلامی برگزار می‌شد. چنان‌که - بنابر روایت امام شافعی (د204ق.) - در برخی از مساجد همچون مسجد جامع بغداد، مشهور به مدینه المنصور چهل تا پنجاه حلقه درس برپا بود(1).

ص: 37

1- - منیر الدین، احمد، نهاد آموزش اسلامی، ترجمه محمد حسین ساکت، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، 1368، ص 121.

با اشتیاق فزاینده مشتاقان و دانش پژوهان علوم اسلامی که باعث رشد و گسترش رشته های جدیدی در علوم اسلامی شد، فضای مسجد به عنوان یک مرکز عبادی، پاسخگویی شمار فراوان دانشجویان و دانشمندان علوم اسلامی نبود. از این رو در این زمان مکانهای دیگری مانند مکتب خانه ها، کتابخانه ها، بیت الحکمه و بیت العلماء برای

تعلیم و تعلم استفاده می شد. اما گسترش علوم و رشد کمی و کیفی دانش پژوهان و نیاز

به امکانات و فضاهای کاربردی بیشتر و شاید مهمتر از همه، نیازی که برخی از حکومتها به این گونه مراکز آموزشی احساس می کردند سبب شد تا کانونهای آموزشی و علمی جدیدی به نام مدارس علمیّه به وجود آیند. از این زمان دانش پژوهان و استادان توانستند

با آسودگی و آرامش خاطر با استفاده از فضاها و امکانات جدید مانند: حجره، شهریه و مدرّس که در بافت معماری مدارس مکانی برای آنها اختصاص داده بودند، به کسب علم و دانش پردازند.⁽¹⁾

دکتر احمد شلبي درباره سبب انتقال آموزش از مسجدها به مدرسه ها چنین می نویسد:

روزگار پدیداری اسلام شماره دانش پژوهان کم کم رو به افزایش نهاده است و به دنبال آن شماره حلقه های درس هم افزون شده است. عقیده بر آن است که حلقه های درس بی شمار و مزاحمت ضروری برخاسته از درس و مطالعه، پرستش و نیایش را آن گونه که در خوردند جلوگیری بود. از اینجاست که می بینیم مسجدی مانند «الأزهر» تقریباً به تدریس و ویژگی یافت و جز نماز جمعه، نمازی در آن برگزار نمی شد، ولی این راه حل ها راهگشای مسأله نبود، چرا که مسجدها در اصل برای پرستش ساخته شده بودند و پرستش به هر حال نمی بایست تعطیل شود. گذشته از آن، تدریسها و بررسیها گسترده یافتند و موضوعهای تازه ای چون بحثها و مناظره ها پا به عرصه نهادند. چنین موضوعهایی نمی توانست به گونه ای بسنده و شایسته در مسجد، که هر کسی باید آرام و با احترام باشد برگزار گردد، در چنین شرایطی انتقال از مسجد به

ص: 38

1- - ناگفته نماند که سده ها پس از تأسیس مدارس علمیّه و دیگر مراکز آموزشی، مساجد همچنان به عنوان پایگاه مهم عبادی، آموزشی نقش عمده و مؤثری ایفا می کردند. حتی امروز نیز برخی مساجد همچون مسجد اعظم و مسجد امام حسن علیه السلام در قم و مسجد گوهرشاد در مشهد. و جامع الأزهر در مصر و جامع زیتونه در تونس و جامع قرویین در شهر فاس مغرب همچنان فعالیتهای علمی در آنها ادامه دارد.

اهمیت و گسترش کارکرد اصلی مدارس علمی یعنی تربیت افراد آگاه به قوانین و مقررات آسمانی به همراه پیدایش و گسترش علوم جدید ایجاب می کرد تعداد این گونه مدارس روز به روز در تمام شهرهای اسلامی بیشتر شود. از سوی دیگر پیوند امور مذهبی با مسایل سیاسی عامل مهم دیگری بویژه به هنگام ایجاد کشمکش و درگیری بین مذاهب در رشد و توسعه مدارس علمی بوده است.

از این رو با توجه به اهمیت و نقش مهم مذهبی و سیاسی مدارس، بسیاری از خلفا، امیران و پادشاهان هر یک به ضرورت به احداث یک یا چند مدرسه علمی و تأمین مخارج آن اقدام می کردند.

درباره زمان و مکان احداث نخستین مدارس علمی اختلاف نظر وجود دارد. برخی از تاریخ نگاران بر این باورند که «خواجه نظام الملک طوسی» و «خواجه رشید الدین فضل الله همدانی» از پیشتازان احداث مدارس بودند. چنان که ابن خلکان (د. 681ق) ضمن شرح حال نظام الملک (د. 485ق) در این باره می نویسد:

وی مدارس و رباطها و مساجدی بنا کرد و او نخستین کسی است که مدارس علمی را تأسیس کرد و مردم از وی پیروی کردند. ساختمان مدرسه اش (نظامیه بغداد) را به سال (457ق) آغاز و در سال (459ق) آن را افتتاح کرد. (2)

ابو شامه مقدسی نیز مطالب ابن خلکان را تأیید کرده و معتقد است که مدارس علمی خواجه نظام الملک در جهان مشهور بوده است. (3) از سوی دیگر گروهی از مورخان معتقدند که اولین مدارس علمی در شهر نیشابور و چندین دهه قبل از نظامیه بغداد ساخته شده است. تاج الدین سبکی در ردّ نظریه ابن خلکان می نویسد:

شیخ ماذهبی پنداشته است که او (نظام الملک) نخستین کسی است که مدارس علمی را بنیان نهاده است و چنین نیست، چه مدرسه بیهقیه پیش از آن که نظام الملک

ص: 39

1- شلبی، احمد، تاریخ آموزش در اسلام، ترجمه محمد حسین ساکت، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، 1361، ص 99.

2- ابن خلکان، احمد، وفيات الاعیان، ج 1، مکتبه النهضه المصریه، قاهره، 1367ق، ص 396.

3- مقدسی، ابو شامه، کتاب الروضتین، ج 1، بی جا، ص 63-62.

به دنیا آید وجود داشته است و همچنین مدرسه سعدیه نیشابور که امیر نصر بن سبکتکین - والی نیشابور - آن را بنا کرده است و او برادر سلطان محمود است. مدرسه سومی که در نیشابور بوده است، ابوسعید اسماعیل بن مثنیٰ استرآبادی واعظ صوفی شیخ خطیب بغدادی ساخته است و مدرسه چهارمی که در نیشابور بوده و به وسیله استاد ابو اسحاق اسفراینی ساخته شده است. (1)

همچنین بنابر روایت تاریخ بخارا، اسماعیل بن احمد بن اسد بن سامان (د. 295ق) مدرسه ای دایر داشته است که دانشجویان برای تکمیل مطالعاتشان به آنجا می رفته اند و

در کتابخانه آن که دارای موقوفات زیادی بود به پژوهش و تحقیق می پرداخته اند. (2)

دکتر ناجی معروف، نویسنده و مورخ عرب ضمن برشمردن نخستین مدارس در کشورهای اسلامی به این نتیجه می رسد که اولین مدارس اسلامی در سرزمینهای خراسان و ماوراءالنهر پیش از سال 295ق. تأسیس شده است. وی سپس می نویسد:

تنها چیزی که باید با شگفتی بدان برخورد کرد آن است که مورخان بزرگ عراق علی رغم تماس علمی استواری که بغداد با خراسان و ماوراءالنهر داشته است از مدرسی که در شرق اسلامی تأسیس شده بود هم ذکری به میان نیاورده اند، با اینکه این مدارس بیش از سه قرن قبل از خطیب بغدادی تأسیس شده اند، حتی یک مدرسه را در مشرق - چه از اهل سنت و چه از مدارس فقه - ذکر نکرده است. با این وصف که او تمام این سرزمین ها را دیده و از علمایی که در آن درس داده اند یا مجالس املاء و

تذکر را در آن برپا کرده اند مطلب نوشته است. (3)

از آنچه گذشت چنین بر می آید که مدارس علمیه در سرزمینهای شرق اسلامی مانند خراسان بزرگ و ماوراءالنهر، حدود 150 سال پیش از مدارس نظامیه خواجه نظام الملک طوسی ساخته شده اند. در حقیقت شهرهای ماوراءالنهر و شرق سرزمینهای پهناور اسلامی در زمینه پرورش و تربیت دانشمندان و عالمان در سده های نخستین هجری از رشد و شکوفایی بیشتری برخوردار بوده اند و از سالها پیش، مراکزی به نام مدارس علمیه - که دارای امکانات مورد نیاز آموزشی و موقوفات و حتی حقّ التعلیم برای

ص: 40

1- - سبکی، تاج الدین عبدالوهاب، طبقات الشافعیه الکبری، ج4، چاپ اول، بی جا، 1383ق، ص14-313.

2- - ر.ک: معروف، ناجی، مدارس علمیه قبل از نظامیه، ترجمه جمال الدین شیرازیان، یادنامه ادیب نیشابوری، به اهتمام دکتر مهدی محقق، دانشگاه تهران، 1365، ص206.

3- - همان، ص314.

استادان و شهریه برای دانشجویان بوده و از نظم خاصی پیروی می کرده اند - در این بخش از سرزمینهای اسلامی برپا بوده است.

موقعیت علمی، فرهنگی خراسان بزرگ

سرزمینهای شرق اسلامی بویژه خراسان بزرگ - شامل منطقه پهناوری با شهرهای مهمی چون نیشابور، بیهق، مرو، بخارا، بلخ، هرات، توس و... - از موقعیت علمی و فرهنگی ممتاز و برجسته ای برخوردار بوده و از کانونهای مهم و معتبر علوم و معارف اسلامی به شمار می رفته است. این سرزمینها خاستگاه عالمان و دانش پژوهان معروفی از زمان ظهور اسلام بوده است. پیشینه علمی، فرهنگی شهرهایی چون نیشابور، توس، مرو، بلخ و هرات آشکار است. تاریخ گواه است که نخستین مدارس علمیه در این شهرهای اسلامی پایه گذاری شد، چنان که مقریزی می نویسد:

کار ساختن مدارس در چهار قرن پس از هجرت آغاز شد و نخستین کسی که در اسلام مدرسه بنا کرد، اهل نیشابور بود.⁽¹⁾

وی سپس چهار مدرسه معروف آن زمان را نام می برد.

همچنین نرشخی نویسنده تاریخ بخارا از مدرسه ای در بخارا یاد می کند که آن را «فارجک» می نامیدند. این مدرسه به سال 325 ق. در یک آتش سوزی ویران شد. مدرسه «کولارتکین» از دیگر مدارس بخارا است که در سال 348 ق. در بخارا برپا بوده است.⁽²⁾

از مجموع تحقیقات و گزارشهای تاریخی چنین بر می آید که در پایان سده 2 ق، در خراسان بزرگ، فعالیت مدارس علمیه به عنوان کانون آموزشی و علمی جدید آغاز شده بود و نظام و برنامه ای مشابه با مدارس علمیه کنونی داشتند. هر یک از این مدارس دارای متولّی، موقوفات، استاد و امکانات لازم مانند حجره طلاب، مدرسهای مناسب و شهریه منظم بوده اند.

ص: 41

1- - مدارس علمیه قبل از نظامیه، ص 314.

2- - نرشخی، ابوبکر محمد بن جعفر، تاریخ بخارا، ترجمه ابو نصر احمد بن محمد نصر القبّای، انتشارات توس، چاپ دوم، تهران، 1363، ص 131.

نقشه شماره 1، خراسان بزرگ و شهر مشهد

ص: 42

با پیدایش نخستین مدارس در خراسان بزرگ، به طور فزاینده ای بر شمار این مدارس که اغلب توسط اهل سنت اداره می شد اضافه گشت و دیری نپایید که هر یک از شهرهای خراسان بزرگ به گنجینه علم و دانش تبدیل شد و نیشابور به چنان رونق و اعتبار علمی دست یافت که به «دارالعلم» مشهور گردید. دو شهر مهم تاریخی دیگر خراسان یعنی بخارا - به سبب وجود استادان، شاعران و ادیبان بزرگ و پرآوازه اش - به «قبه الاسلام» و مرو - به علت داشتن کتابخانه های متعدد و ارزشمند - به «أُمُّ الْقُرَای»

خراسان آوازه یافت.

سرزمین تاریخی توس نیز از دیگر کانونهای علمی با دانشمندان و عالمان بزرگ در خراسان بزرگ بود که به سبب ارتباط این شهر با شکل گیری شهر مشهد و حوزه علمیّه آن به تفصیل بحث خواهد شد.

موقعیت جغرافیایی و تاریخی شهر مشهد

شهر مشهد در شمال شرق ایران در حوزه آبریز کشف رود و بین رشته کوههای بینالود و هزار مسجد با مختصات طول جغرافیایی 20 و 36 و 59 و عرض جغرافیایی 22 و 17 و 36 واقع شده است. (1) وسعت شهرستان مشهد حدود 27478 کیلومتر مربع است و بنابراین سرشماری سال 1375 دارای 1870000 نفر جمعیت است.

این شهرستان از شمال به کشور ترکمنستان، از شمال غربی به شهرستانهای درگز و قوچان و از مغرب به کوه بینالود و شهرستان نیشابور، از جنوب و جنوب غربی به شهرستانهای تربت حیدریه و تربت جام و از مشرق به هریود محدود است. برای آشنایی بیشتر با پیشینه تاریخی شهر مشهد باید نگاهی گذرا به شهر توس داشته باشیم.

ولایت توس یکی از مهمترین شهرهای خراسان قدیم بوده که در «اوستا» به نامهای «اورو» و «اوروا» و بنا به روایت دکتر مشکور در تاریخ ایران باستان زمانی هم «سوزیا» نام داشته و مرکز آن طبران - که امروز خرابه های آن به نام شهر «کهنه توس»، 25 کیلومتری

شمال شرقی مشهد واقع است و آرامگاه فردوسی شاعر گرانمایه ایران و امام محمد غزالی حکیم مشهور اسلامی در کنار آن قرار دارد - بوده است.

ص: 43

1- - مختصات جغرافیایی شهر مشهد به مرکزیت حرم مطهر امام رضا علیه السلام سنجیده شده است.

تاریخ نگاران پیدایش این شهر تاریخی و مهم را به جمشید پیشدادی نسبت می دهند که پس از ویرانی آن، توس پسر نوذر، اسپهبد دربار شاهان ایران، آن را بازسازی کرد و از

آن پس این ناحیه به «توس» شهرت یافت.

نویسنده معجم البلدان درباره توس می گوید:

توس شهری است از خراسان، طول آن 81 درجه و عرض 27 درجه، در ده فرسخی نیشابور واقع و مشتمل بر دوشهر است، یکی طبران و دیگری نوغان و زیاده از هزار قریه و آبادی در خاک توس است. در عهد خلافت عثمان این شهر مفتوح شد. قبر مطهر حضرت رضا علیه السلام در توس است. همچنین قبر خلیفه هارون الرشید. (1)

همچنین نویسنده کتاب نزه المشتاق از توس به عنوان شهری بزرگ و آباد که دارای جمعیت زیاد و بازارهای پر رونق است یاد می کند. (2)

پس از فتح شهر توس در سال 29 - 30 ق. در زمان عثمان بن عفان دیری نپایید که این شهر به یکی از کانونهای برجسته و مهم علمی و فرهنگی و مرکز عالمان و دانش پژوهان بزرگ اسلامی تبدیل شد؛ وجود دانشمندان معروفی همانند: فردوسی، شاعر گرانمایه سده 5 ق، شیخ الطائفه ابوجعفر طوسی (د. 460 ق.) نویسنده تفسیر ارزشمند تبیان، ابوحامد محمد غزالی اسلام شناس معروف سده 6 ق، خواجه نصیر الدین طوسی وزیر سیاستمدار و ستاره شناس سده 7 ق. و دهها دانشمند، عالم و فقیه ممتاز و معروف دیگر موقعیت مهم علمی، فرهنگی و فراوانی مدارس و رونق حوزه علمیه آن روزگار شهر توس را تأیید می کند.

در اهمیت و اعتبار علمی این شهر بسنده می کنیم که بدانیم نخستین مؤسس مدارس علمیه در کشور عراق خواجه نظام الملک طوسی (د. 485 ق.) در همین شهر متولد و رشد کرده است و نقش مهمی در رشد و اعتلای علمی جامعه آن روز کشور بزرگ اسلامی داشته است. (3)

ص: 44

1- - حکیم، محمد تقی خان، گنج دانش، انتشارات زرین، چاپ اول، تهران، 1366، ص 640.

2- - همان، ص 642.

3- - وی در شهرهای بلخ، بغداد، نیشابور، هرات، اصفهان، بصره، مرو، آمل، موصل و بسیاری از شهرهای بزرگ دوره سلجوقی مدارس علمیه به نام نظامیه تأسیس کرد. ر.ک: کسائی، نورالله، مدارس نظامیه و تأثیرات علمی و اجتماعی آن، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، 1358.

بدین ترتیب شهر توس پس از فتح توسط مسلمانان در سال 30 - 29 ق. با شتاب بسیاری حرکت علمی و فرهنگی را آغاز کرده و پس از حدود دو سده، مرکز عالمان و دانشمندان معروف و سرچشمه تحولات بزرگ علمی در جهان اسلام شده است، این شکوفایی و عظمت علمی تا نیمه سده پنجم همچنان ادامه داشت. اما متأسفانه از این زمان به بعد بر اثر حوادث ناگوار و تلخی که در پی هجوم طوایف وحشی غز، مغولان، ایلخانی و تیموری به این شهر تاریخی و مهم روی داد، دچار ویرانی و تخریب شد. در این یورشها و غارتگریها دهها هزار تن از ساکنان توس قتل عام شدند و کسانی هم که از معرکه جان سالم به در بردند به شهر مشهد روی آوردند و در این دیار سکونت گزیدند. هر چند پس از مدتی خواجه سید میرزا به امر شاهرخ مأمور آبادانی شهر توس و بازگشت مردم بدانجا شد، اما هیچ کس حاضر به مراجعت نگردید. از سوی دیگر، مردم وحشت زده و آواره دیگر شهرهای اطراف توس که آنها نیز با همین قتل و غارتها مواجه

شده بودند به مشهد رضوی مهاجرت کردند. از این تاریخ، یعنی آغاز سده هشتم قمری، مشهد پیشرفت و رشد سریع خود را آغاز کرد و به مرکزیتی علمی و شهرنشینی تبدیل شد.

عکس شماره 2 - بقعه هارونیه

تأسیس و رشد حوزه علمیه مشهد

با ورود حضرت رضا علیه السلام به سرزمین خراسان، انقلاب عظیمی از نظر علمی و فرهنگی و ارائه دیدگاهها و اندیشه های شیعه در این منطقه از سرزمینهای اسلامی پدید آمد، آن حضرت با بیان معارف الهی و مناظره و املائی احادیث و دیدار با دانشمندان، دوره فرهنگی و علمی نوینی پدید آورد و دانشوران و عالمان بزرگی را تربیت کرد که هر کدام از آنها نقش مهمی در حیات علمی، مذهبی شیعه داشته اند. مردان بزرگی چون:

ص: 48

فضل بن شاذان نیشابوری، ابوالحسن سوسنجردی، محمد بن احمد بن حماد مروزی محمودی، اباصلت هروی و ریان بن صلت اشعری از تربیت شدگان دریای علم و معرفت آن حضرت بوده اند.

پس از شهادت امام رضا علیه السلام در سال 203ق. پیکر مبارک آن حضرت در باغ حمید بن قحطبه در قریه ای به نام سناباد که در فاصله اندکی با قریه نوغان قرار داشت به خاک سپرده شد. عظمت روحی و جاذبه معنوی و علمی آن بزرگوار سبب شد تا سیل شیفتگان به سوی مرقد مطهرش سرازیر شود و در همانجا مجاورت گزینند از این رو دیری نپایید که آن قریه کوچک به شهری آباد تبدیل شد و دانشمندان، عالمان و سادات معزز در کنار آن بارگاه ملکوتی حلقه های درس و مذاکره تشکیل دادند.

ابوعبدالله احمد بن موسی، سرسلسله شاخه ای از سادات رضوی، در اواخر قرن چهارم در مشهد می زیست و از فرزندان شیعی شمرده می شد و کتابهای انتساب آل الرسول و اولاد البتول، فی الحلال و الحرام، الادیان و الملل توسط اخلاف او به رشته تحریر درآمدند. (1)

همچنین شیخ الطائفه ابو جعفر محمد بن حسن طوسی (460 - 368ق.) از بزرگان فقه های شیعه در شهر مشهد و توس به مقامات بالای علمی دست یافته است. سپس در سال 408ق. در بغداد در زمره شاگردان شیخ مفید درآمد (2). وجود این دانشمند بزرگ شیعه و برخی دیگر از عالمان بزرگ حتی قبل از تولد شیخ طوسی در شهر مشهد، مانند شیخ صدوق که مدت مدیدی در جوار بارگاه امام رضا علیه السلام به املاء حدیث و تدریس اشتغال داشته نشان از قدمت و پیشینه حوزه علمی مشهد دارد که در آن استادان و عالمان

بنامی وجود داشته اند. (3)

عالمان و دانش پژوهان صاحب نام دیگری نیز در مشهد می زیستند که به رغم فضای ضد شیعی آن روزگار به زندگی علمی و مذهبی خود ادامه می دادند. همین تلاش های علمی باعث ظهور دانشمندان برجسته دیگری در قرن های بعد شد که نمونه بارز آن

ص: 49

1- - رضوی، میرزا محمد باقر، شجره طیبه، به اهتمام سید محمد تقی مدرس رضوی، بی جا، 1352، ص 32-33.

2- - عطاردی، عزیزالله، فرهنگ خراسان، انتشارات عطارد، جلد دوم، تهران، 1381، ص 129.

3- - همان، ج 2، ص 127.

ابوعلی طبرسی (د. 548ق) فقیه و مفسر برجسته شیعه می باشد، وی که از نوایغ عالمان امامیه بود، نقش مهمی در اعتلای فرهنگ شیعه با تألیف تفسیر ارزشمند «مجمع البیان لعلوم القرآن» در آن زمان ایفا کرد.

ابن بطوطه در دیدارش از مشهد (به سال 734ق.) از مسجد و مدرسه ای در کنار حرم مطهر یاد می کند که بیانگر وجود حوزه علمیه در این شهر است. وجود این مدرسه در جوار حرم مطهر امام رضا علیه السلام نشان آن است که این مدرسه احتمالاً از مدارس شیعیان بوده است.

بدین ترتیب وجود حضرت رضا علیه السلام در خراسان منشأ تحولات گوناگونی از جمله رونق و شکوفایی بازار علم و دانش و معارف اسلامی بود و پس از شهادت آن حضرت مرقد مطهر وی سرچشمه پیدایش حوزه علمیه مشهد گردید، گرچه این حوزه اختصاص به شیعیان نداشت و اهل تسنن هم فعالیت‌های علمی و مدارس ویژه خود را داشتند.

حوزه علمیه مشهد از طاهریان تا تیموریان

اگر چه از وضعیت مدارس علمیه مشهد در دوره طاهریان تا تیموریان اطلاع زیادی موجود نیست، اما از شواهد تاریخی چنین استنباط می شود که در این چند قرن خاندانهای علمی شیعه در پیرامون مرقد امام رضا علیه السلام دارای مجالس علمی و تدریس بوده اند. چنان که جوینی در فرائد آورده: هنگام زیارت محمد بن اسحاق گروهی از علویان و خاندانهای بزرگ مانند آل شاذان بن نعیم، آل شنقشین و جماعتی از اهل نیشابور، سرخس، هرات و توس حضور داشتند. این موضوع نشان از حرکت‌های علمی محدودی در آن دوران دارد، که علت آن عدم توسعه شهر مشهد در این دوران به سبب عوامل مختلفی همچون ممانعت حکام از زیارت و توجه به مرقد امام رضا علیه السلام می تواند

باشد. از سوی دیگر، وجود شهر بزرگ و مهمی چون توس با صدها دانشمند و عالم برجسته عامل مهم دیگری در عدم رونق علمی شهر مشهد در آن زمان به شمار می آید، اما دیری نپایید که در نیمه دوم قرن ششم با حمله طوایف وحشی غز و مغولان به شهر توس و ادامه این حملات، شهر توس رونق پیشین خود را از دست داد و مردم و عالمان به سوی نوغان و سناباد که بعدها به مشهد علی بن موسی الرضا مشهور شد مهاجرت

کردند. از این هنگام، شهر مشهد وارد مرحله جدیدی از نظر توسعه شهری و رونق علمی شد که در آینده به تفصیل بدان خواهیم پرداخت. ناگفته نماند که شهر نوغان که از

بزرگترین شهرهای ولایت توس به شمار می رفت در زمان طاهریان و صفاریان از شهرهای مهم و بزرگ منطقه بوده است و مدارس و عالمان زیادی در آن وجود داشته اند. اما از آغاز سده چهارم یعنی همزمان با حکومت ابو منصور محمد بن عبدالرزاق توسی بر این شهر، شهر توس بر نوغان پیشی گرفت. اما چنان که پیشتر گذشت پس از دو قرن، مجدداً با شروع حملات طوایف خارجی غز و مغول، نوغان و مشهدالرضا به رونق و آبادانی رسیدند.

عکس شماره 3 - ضریح مطهر امام رضا علیه السلام

ص: 51

از آنچه گذشت می توان نتیجه گرفت که گرچه منطقه سناباد و نوغان که بعدها به شهر مشهد شهرت یافت، در آن دوران به آبادانی شهرهایی همچون توس، نیشابور و سرخس نبوده است ولی وجود دانشمندانی همچون شیخ صدوق، شیخ الطائفه ابوجعفر طوسی، شیخ طبرسی، عبدالله بن حسن حمزه طوسی، ابوجعفر مشهدی، قطب الدین محمد بن حسین کیزی، خواجه نصیرالدین طوسی و دهها دانشمند و عالم بزرگ نشان از حوزه علمیه شیعه در شهر مشهد دارد.

حوزه علمیه مشهد در عهد تیموریان

در دوران تیموریان، شهر مشهد شاهد رشد و شکوفایی فرهنگی، اجتماعی و بخصوص تحولات جدی در پیدایش معماری اسلامی بود، به قول پرفسور هیلن براند نویسنده کتاب معماری اسلامی:

دوران تیموریان بی تردید دوران طلایی مدارس ایرانی است. خراسان و ماوراءالنهر زمینه تحولات جدی بودند، اگرچه مدارس با طرحهای بسیار عالی نیز در جنوب ایران ساخته شدند و ویژگی این مدارس گاه در بناهای شمال شرقی کشور به کار گرفته می شدند، مانند بادگیر در خرگرد. نوع چهار ایوانه غالب بود و در مقیاسی بسیار بزرگتر از آنچه در دیگر سرزمین های اسلامی رواج داشت، ساخته می شد. (1)

در این زمان علاوه بر مسجد زیبا و باشکوه گوهرشاد، مدارس مهمی چون «بالاسر»، «سید میرزا»، «دو در»، «پریزاد» با معماری و طرحهای بسیار عالی احداث شد که دو مدرسه اخیر هنوز پابرجاست.

بنا بر شواهد موجود عالمان و استادان بزرگی برای تدریس در این مدارس مشغول تدریس شدند و طلاب زیادی نیز جذب این مدارس گردیدند.

ص: 52

1- هیلن براند، رابرت، معماری اسلامی، ترجمه ایرج اعتصام، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، چاپ اول، تهران، 1377، ص 287.

در این دوران شهر مذهبی مشهد همزمان با توسعه عمران شهری، از جنبه پویایی و رشد فرهنگ و علوم اسلامی نیز پیشرفت قابل توجهی کرد که وجود مدارس مذکور گواه این مطلب است. گرچه اغلب این مدارس به اهل تسنن تعلق داشت، اما به علت وجود مرقد مطهر امام رضا علیه السلام شیعیان نیز در حد امکان حوزه های درسی و مدارس خاص خویش را همچنان حفظ کرده بودند. وجود دانشمندان بزرگی همچون سید محسن نادشاه رضوی، محمد مهدی رضوی، ملا عبدالله شوشتری، مولا محمد بن فخرالدین رستمدری، شیخ فضل الله خراسانی و افضل بن حسن مشهدی که در شهر مشهد می زیستند، بر وجود حوزه علمیّه شیعه در کنار حوزه درس اهل سنت گواهی می دهد.

با حاکمیت یافتن صفویان، تشیع که تا آن عصر فرصت مناسبی برای تلاش و حرکتی مهم - به شکلی همه جانبه - نیافته بود، جان تازه ای گرفت. صفویان با تمام امکانات خود

از تشیع پشتیبانی کردند و باعث رشد و گسترش سریع این مذهب در سرتاسر ایران شدند.

«سلاطین صفویّه با همه بدیهایی که از جهت حکومت و شخصیت خود داشتند، حرکت‌های بزرگ ماندگار و فراموش نشدنی انجام دادند که یکی از آنها گسترش حوزه های علمی شیعه بود که در آن وقت حوزه علمیه اصفهان، خراسان، قم، نجف و بقیه مناطق به برکت آنها آباد شد که اگر کسی وارد مطالعه بشود، شگفتیهای عظیمی را خواهد دید(1)».

از سوی دیگر، مردم از اندیشه های والای تشیع و اهل بیت علیهم السلام استقبال کردند، به طوری که عالمان ایرانی ساکن در ایران توان پاسخگویی به این شور و اشتیاق فزاینده مردم را نداشتند، از این رو پادشاهان صفوی از عالمان معروف جبل عامل برای مهاجرت به ایران دعوت کردند. در پی این دعوت زین الدین عاملی معروف به شهید ثانی (د. 996ق.) حسین بن عبدالصمد (د. 984ق.) و علی بن عبدالعال کرکی عاملی (د. 933ق.) به ایران مهاجرت کردند. با ورود این عالمان و بزرگداشت و تکریم آنان توسط پادشاهان صفویّه، طبیعتاً شهر مشهد - مرقد هشتمین امام شیعیان - رونق و شکوفایی خاصی یافت. بنابراین در همین روزگار بزرگترین، پررونق ترین و باشکوه ترین مدارس علمیه با بهترین امکانات وقفی پا به عرصه وجود گذاشتند. مدارس علمیه نواب،

حاج حسن، باقریه، فاضل خان، پایین پا، میرزا جعفر، خیراتخان، ابدال خان، عباسقلی خان و ملاّتاج از یادگارهای همین دوران هستند.

در مجموع، عصر صفویّه، عصر طلایی شکوفایی علوم مذهبی و معارف والای اهل بیت علیهم السلام و رشد و تربیت عالمان و دانش پژوهان در ایران، بویژه در قم، اصفهان و

ص: 55

1- - شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان، بایستگیهای حوزه از نگاه رهبری سخنرانی رهبر معظم انقلاب، چاپخانه روزنامه قدس، مشهد، 1376، ص 8.

مشهد است. بنا بر شهادت تاریخ در هیچ عصری همچون دوره صفویّه، در مشهد مدرسه علمیه ساخته نشد و در همین دوران صدها عالم و دانشمند برجسته تربیت شدند که زندگی امروز حوزه علمیه مشهد مرهون فعالیت‌های علمی، فرهنگی خستگی ناپذیر آنهاست.

در دوره صفویّه شهر مشهد از نظر توسعه و رشد اقتصادی و فضاهای شهری نیز پیشرفت قابل توجهی کرد. توسعه حرم رضوی و احداث خیابانهایی مانند «بالا خیابان» و «پایین خیابان» و... از نمونه های بارز این توسعه هستند.

بنا به گفته رهبر معظم انقلاب اسلامی، حضرت آیت الله خامنه ای:

دستگاه حکومت صفویّه به آبادی شهری چون مشهد که در اصل پیدایش و تکوین، مرهون یک عامل مذهبی شیعی، یعنی مرقد هشتمین امام شیعیان بود، کمک شایانی کرد، به طوری که به گفته نویسنده زینه المجالس، در زمان شاه طهماسب اول یعنی هنوز در دوره جوانی حکومت این سلسله، شهر مشهد به غایت آبادی و معموری رسید. (1)

معظم له درباره تأثیر حکومت صفویّه بر حوزه مشهد می فرمایند:

در قرن یازدهم، وضع حوزه تفاوت زیاد یافته و علما و مدرسان معروف در آن به تدریس مشغول شده اند، مدارس متعددی بنا شده و طلاب و محصلین برای استفاده از هر سو گرد آمده اند. در حقیقت قرن یازدهم را می توان مبدأ اهمیت و عظمت حوزه علمی مشهد دانست، مخصوصاً در نیمه دوم این قرن، حوزه مشهد از لحاظ کثرت دانشمندان و مدرسان در ردیف حوزه های مهم شیعه قرار گرفت و طلاب از شهرهای دیگر به آن رو آوردند... بنابراین حوزه مشهد در نیمه قرن یازدهم در اوج ترقی و تکامل خود بوده است. معروفترین علمای مشهد در این قرن ملامحمد باقر سبزواری (د. 1090ق.) و شیخ محمد حر عاملی (د. 1104ق.) می باشند. (2)

ص: 56

1- گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 14.

2- همان، ص 15.

پس از افول حکومت صفویان و روی کار آمدن حکومت‌های افشاریان و قاجاریان و سرانجام حکومت پهلوی اول و دوم، حوزه علمیه مشهد هیچ‌گاه ن-توانست جایگاه واقعی خود را بازیابد و به شکوفایی که در دوره صفویه رسیده بود دست یابد. در سده‌های 12 و 13 ق. هیچ پیشرفتی در حوزه مشهد پدیدار نشد. به احت-مال قوی، ح-وزه مشهد در این دو قرن حکم حوزه مقدماتی را داشته که طلاب آن پس از پ-یمودن م-قداری از مدارج علمی، برای تکمیل تحصیلات خود به اصفهان یا نجف عزیمت می‌کرده اند. (1)

ص: 57

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 16.

به طور کلی پس از دوران صفویّه که افغانان، افشاریان، زندیان و سپس قاجاریان به حکومت رسیدند، مدارس علمیه دچار رخوت و رکود شد، بویژه در دوره حاکمیت خشن و تعصب آمیز افغانها که حدود 10 سال طول کشید.

نادرشاه افشار (حکومت 1160-1148 ق.) با وجود اینکه سیاست ایجاد تفاهم بین دو مذهب تسنن و تشیع و رفع اختلاف این دو مذهب را اتخاذ کرده بود، تقریباً تمام دوران

حکومتش به رفع مشکلات و درگیریهای داخلی و خارجی سپری شد، از این رو وی و اعقابش هیچ گاه فرصت توجه به فعالیتهای عمرانی، از جمله احداث مدارس علمیه را پیدا نکردند. بدین ترتیب، در این دوره هم حوزه های علمیه از رشد و پویایی باز ماند.

عکس شماره 6 - مدرسه قدیمی عباسقلی خان

ص: 58

با روی کار آمدن حکومت قاجار، حوزه های علمیه از سلطه سیاستهای خشن حکومتهای پیشین بویژه حکومت افغانها خارج شدند و توانستند به تلاش مجدد در راه نشر و تبلیغ فرهنگ و معارف اسلامی ادامه دهند و تا حد قابل توجهی از رکود شدیدی که بدان دچار شده بودند، خارج شوند.

در اواخر نیمه اول قرن چهاردهم حوزه مشهد، حوزه ای کامل بود، طلاب علوم دینی از شهرهای دیگر به این جا مهاجرت می کردند. اغلب مدارس آباد و مسکون بود و به گفته برخی، طلاب آنها بالغ بر دو هزار نفر بودند. استادان و مدرسان بزرگ در هر رشته

به تدریس اشتغال و برای هر یک از درسهای ادبیات، فقه، اصول و حکمت، حوزه های درس بزرگ تشکیل می شد و خلاصه حوزه علمیه از حال رکود بیرون آمده تکامل خود را از سر گرفته بود. (1)

در این دوره، چهار مدرسه در مشهد به نامهای سلیمان خان، مدرسه نو، حاج آقا جان و علی نقی میرزا ساخته شد که نشانی از پیشرفتی اندک در حوزه علمیه مشهد می باشد. برای اولین بار درس خارج فقه توسط دو تن از علمای برجسته یعنی آیت الله حاج آقا حسین قمی و آیت الله حاج میرزا محمد کفایی خراسانی در حوزه مشهد تشکیل شد.

حوزه علمیه مشهد در دوران حکومت پهلوی اول (1320 - 1299 ش.)

حوزه علمیه مشهد، پس از رونق نسبی، در اواخر نیمه اول سده چهاردهم، بار دیگر در زمان حکومت رضاخان دچار نابسامانی و رکود شدیدی شد. رضاخان که در آغاز چهره ای اسلامی از خود به نمایش گذاشته بود، پس از به قدرت رسیدن، ناگهان بنای مخالفت را با آداب و فرهنگ اسلامی و علمای دین گذارد. فرمان او مبنی بر کشف حجاب، استفاده از کلاه پهلوی و محدود کردن روحانیت یکی از نقشه های شوم رژیم پهلوی برای حمله به اسلام و تشیع بود که در مشهد با مخالفت عالمان و بزرگان حوزه علمیه مشهد روبه رو شد. قیام مردم در مسجد گوهرشاد (1314 ش.) پاسخ محکمی از سوی مردم و روحانیان به حکومت دیکتاتوری رضاخان بود.

ص: 60

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 23.

8- آیت الله اردبیلی

آیت الله شیخ حسنعلی مروارید وضعیت آن زمان حوزه مشهد را چنین توصیف می کند: مدارس زیادی که مشهد داشت به جای اینکه جای اهل علم باشند، جای مأمورین ثبت شده بودند. مخصوصاً مدرسه میرزا جعفر که در حوالی صحن واقع بود، جای سنگ تراشها شده بود که مثل بازار سنگ تراشها کرده بودند و به جای مدرسه کثافت خانه درست کرده بودند... مدرسه فاضل خان، میرزا جعفر، حاج حسن و در حقیقت تمام مدارس بر اثر فشار تعطیل شده بود، فقط حوزه منحصر شده بود به مدرسه میرزا جعفر و مدرسه نواب که اینها هم عنوان دانشکده علوم دینی را داشت. (1)

بدین ترتیب، رضاخان بیشترین فشار را به حوزه ها وارد می ساخت و از هر ابزار و حيله ای برای تضعیف روحانیت و علمای دین استفاده می کرد. طرح مودیانہ «استفاده از عمامه مستلزم داشتن تصدیق دولتی است» و دیگر شایعات و القانات کینه توزانه حکومت رضاخان از جمله نقشه های شوم وی در سرکوبی علمای دین و حوزه های علمیّه بود. این دوران از سخت ترین و تلخ ترین مراحل حیات حوزه مشهد بود.

درب مدرسه ها را بستند، عمامه ها را برداشتند، روحانیت را خانه نشین کردند،

ص: 62

حوزه ها را نابود کردند، علما را از مسند تدریس دین پایین آوردند، طلاب را آواره کردند.

در حقیقت یک توقف علمی فاجعه آمیز در حوزه های علمیه - تقریباً در طول قریب به بیست سال - به وجود آوردند که این خلأ هنوز هم بعد از گذشت چهل، پنجاه سال محسوس است و برای اینکه روحانیت را از بین ببرند، چون طبیعت رضاخان قلدر بود، همان کار را با قلدری انجام داد(1).

در راستای این سیاستهای ضد مذهبی، بازداشت، حبس و اعدام عالمان، روحانیان و استادان مخالف سیاستهای پهلوی آغاز شد. تعداد زیادی از آیات عظام، اندیشمندان و دانش پژوهان حوزه، دستگیر، زندانی و تبعید شدند، برخی از مدارس علمیه دچار تخریب و تعداد کمی نیز که اندک فعالیتی داشتند، تعطیل شدند و بدین ترتیب بار دیگر حوزه علمیه مشهد بواسطه تاخت و تازهای وحشیانه رژیم از هم پاشید.

حوزه علمیه مشهد در دوران حکومت محمد رضا پهلوی

با پایان یافتن حکومت پهلوی اول (1320 ش.) و روی کار آمدن محمد رضا پهلوی، گرچه وی در آغاز بسیاری از اعمال زشت پدرش را به باد انتقاد گرفت و آنها را مردود دانست و خود را حامی اسلام و تشیع معرفی کرد، اما دیری نپایید که او نیز بنای مخالفت

با اسلام و عالمان دین را گذارد و با سیاستی ریشه دارتر و آراسته تر در صدد نابودی فرهنگ و آداب اسلامی برآمد. در این زمان، زعامت حوزه علمیه مشهد را سه عالم بزرگ و برجسته مشهد یعنی آیت الله حاج میرزا احمد کفایی به همراه آیت الله سبزواری و آقا میرزا مهدی اصفهانی در دست گرفتند و با تلاش و جدیتی خستگی ناپذیر بار دیگر به

بازسازی حوزه علمیه این شهر پرداختند(2). همین تلاش ها باعث رشد و پویایی مجدد

ص: 63

1- - بایستگیهای حوزه از نگاه رهبری، ص 44.

2- - در این راستا شایسته است از تلاشهای آیت الله یونس اردبیلی که نقش بسیار مؤثری در مبارزه با دسیسه های شیطانی رژیم پهلوی داشت یاد کرد. وی شجاعانه رژیم پهلوی را به زیر پا گذاشتن احکام الهی متهم کرد و با هماهنگی عالمان بزرگی همچون حاج آقا حسین قمی، حاج شیخ محمد آقازاده، شیخ هاشم قزوینی، سید علی سیستانی، سید عبدالله شیرازی و سید علی اکبر خویی دسایس رژیم پهلوی و غرب را خنثی کردند، و سالها بیت ایشان خانه پایداری و سنگر تسخیرناپذیر مردم علیه حکومت وقت بود. آیت الله کاشانی در سفری که در سال 1329 ش. به مشهد داشتند در منزل آیت الله اردبیلی اقامت گزیدند. از سوی دیگر، ایشان در آن دوران سالها با جدیت کامل به تدریس و پرورش طلاب و دانش پژوهان اهتمام داشتند.

حوزه علمیّه مشهد و شکست سیاستها و طرحهای رژیم برای تضعیف روحانیت و از بین بردن فرهنگ و آداب اسلامی شد.

از سوی دیگر، در همین دوره حضرت آیت الله العظمی سید محمد هادی میلانی به مشهد عزیمت کردند و به درخواست علما و فضیلابی حوزه در این شهر سکنی گزیدند. با حضور آن بزرگوار در مشهد، روح تازه ای در کالبد حوزه مشهد دمیده شد و حرکت رو به رشد آن آهنگ تندتری به خود گرفت. حضرت آیت الله خامنه ای وضعیّت آن روز حوزه مشهد را این گونه توصیف می کنند:

بنده فراموش نمی کنم آن وقتی که مرحوم آیت الله میلانی (رضوان الله تعالی علیه) [که حق عظیمی بر گردن این حوزه دارند و من امروز با خود فکر کردم که وظیفه دارم اسم شریف آن بزرگوار را با تجلیل و عظمت در این جا یاد کنم. این حوزه، بهره زیادی از ایشان برد] وارد شهر مشهد شدند و حوزه مشهد را با آثار علمی خودشان مزین و مباهی کردند... مرحوم آقای میلانی در شهر ماندند و حوزه مشهد رونقی پیدا کرد. (1)

در این دوره، در راستای سیاستهای مزورانه رژیم پهلوی به رغم تلاشهای گسترده عالمان و روحانیان آگاه تعداد زیادی از مدارس علمیّه به بهانه های واهی تخریب شد. مدرسه حاج حسن، باقریّه، ابدال خان، باغ رضوان، فاضل خان، مستشاریّه، نو و حاج آقا جان در این سالها به کلی نابود شدند. برخی دیگر از مدارس نیز که از ویرانی در امان ماندند، به علّت عدم توجّه غیر قابل استفاده شدند. در برخی از این مدارس، طلاب به دشواری در حجره های نامناسب

عکس شماره 9 - آیت الله العظمی میلانی

□

ص: 64

زندگی می کردند. مدرسی مانند پریزاد، بالاسر، دودرب، خیراتخان، میرزا جعفر، عباسقلی خان و نواب از این دسته مدارس بودند.

بنا بر آنچه گذشت، رژیم پهلوی سعی داشت در راستای سیاستهای خود تا حد امکان تعداد مدارس علمیه را کاهش دهد و از احداث چنین مراکز علمی که کانونهای اصلی مبارزه با حکومت به حساب می آمدند، جلوگیری کند. اما به رغم تمام این فشارها و محدودیتهای مردم متدین مشهد با حمایت و رهبری عالمان و روحانیان آگاه در گوشه و کنار این شهر به تأسیس مدارس علمیه اقدام کردند. مرحوم حاج حسین عابدزاده بناهای چهارده گانه ای به نام چهارده معصوم علیهم السلام احداث کرد و مردم نیز با همکاری روحانیان، 17 مدرسه علمیه در این دوره تأسیس کردند. در این مدارس با همّت علما، استادان و طلاب به رغم فضای استبدادی حاکم در کنار فعالیتهای علمی و آموزشی، مبارزات سیاسی علیه رژیم طاغوت - بصورت مخفیانه - انجام می گرفت، که هر روز ابعاد وسیعتری پیدا کرد تا سرانجام پس از سالیان متمادی تلاش، مبارزه، شکنجه و شهادت، حوزه های علمیه همگام با مردم به رهبری حضرت امام خمینی (ره) حکومت پهلوی را در سال 1357 ش. سرنگون کردند.

حوزه علمیه مشهد در دوران جمهوری اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی به دست توانای رهبر کبیر انقلاب اسلامی حضرت آیت الله العظمی امام خمینی قدس سره که خود از ثمرات حوزه علم و فقاهاست بود، فشار و بحرانی که به علت جو اختناق و سیاستهای رژیم پهلوی بر حوزه های علمیه حاکم بود، درهم شکسته شد. جوانان جویای فرهنگ و علوم اسلامی با شور و اشتیاق وصف ناشدنی برای آشنایی با معارف اسلامی به سوی حوزه های علمیه روان شدند و در این میان، حوزه علمیه مشهد هم از این اقبال عمومی بی نصیب نماند. با افزایش روز افزون این شوق و علاقه، مدارس جدیدی توسط مردم، عالمان و روحانیان احداث شد. علاوه بر این بسیاری از مدارس قدیم و فرسوده مجدداً مرمت و مورد استفاده قرار گرفت.

بر اساس پژوهشهای انجام شده، پس از پیروزی انقلاب اسلامی (1378 - 1357) تقریباً 30 مدرسه علمیه در شهر مشهد احداث شد که بیانگر رشد و گسترش حوزه

علمیه مشهد است. افزون بر این تعدادی از مدارس قدیمی که در رژیم پهلوی تخریب یا غیر قابل استفاده شده بودند، مانند مدارس میرزا جعفر، خیراتخان، دودرب، پرزاد و نواب به اهتمام اولیای امور حوزه ترمیم و بازسازی شدند و هم اکنون در شمار فعالترین مدارس علمیه مشهد قرار دارند.

همچنین برخی از مدارس علمیه تازه تأسیس مانند مدارس آیت الله خویی، میرزا جعفر، حضرت ابوالفضل علیه السلام، نواب، امام علی علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام از لحاظ وسعت و استفاده از معماری اصیل اسلامی، در شمار زیباترین بناهای تاریخی و مذهبی حوزه علمیه مشهد جای دارند که شمار زیادی از دانش پژوهان و طلاب حوزه علمیه در آنها به تحصیل مشغولند.

بر پایه بررسیها و مطالعات میدانی، از 42 مدرسه علمیه موجود در مشهد، 35 مدرسه دارای فعالیتهای آموزشی و تربیتی هستند و 7 مدرسه باقیمانده فقط به عنوان اقامتگاه طلاب مورد استفاده قرار می گیرند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به فرمان امام خمینی قدس سره آیت الله واعظ طبسی به سمت مدیر عالی حوزه علمیه خراسان منصوب شدند. معظم له نظر به اهتمام و اهمیتی که به نظم و برنامه ریزی در تمام ابعاد علمی، فرهنگی، سیاسی و حتی رفاهی حوزه علمیه داشتند در نخستین گام در سالهای 2 - 1361 هیأتی را به نام «هیأت بررسی امور حوزه علمیه» از میان فضلالی حوزه برگزیدند. سپس در سال 1373 برای ارتقای سطح کمی و کیفی حوزه علمیه مشهد دستور تشکیل شورایی مرکب از فضلا، استادان و دانش پژوهان برجسته و متبحر حوزه علمیه مشهد به نام «شورای عالی برنامه ریزی و مدیریت

حوزه علمیه خراسان» (متشکل از 10 عضو) را صادر کردند تا با مدیریت و برنامه ریزی صحیح و اصولی به ساماندهی و پویایی این حوزه کهنسال و پربرکت در جهت پرورش و رشد روحانیون فاضل و عالمان و فقیهان فرزانه توجّه شود و حوزه به نحو احسن بتواند پاسخگوی نیاز آینده جامعه اسلامی باشد. تاکنون نیز اقدامات مؤثری در زمینه های فرهنگی، آموزشی و خدماتی انجام شده است.

عکس شماره 10 - افتخار حوزه علمیه مشهد حضرت آیت الله العظمی خامنه ای

ص: 68

عکس شماره 11 - مدیر عالی حوزه علمیّه خراسان حضرت آیت الله واعظ طبسی

مرکز مدیریت حوزه علمیّه خراسان در سال 1384 ش این آمار را درباره تعداد طلاب و روحانیان مدارس علمیّه مشهد و خراسان ارائه کرده اند:

1 - تعداد طلاب و روحانیون حوزه علمیّه مشهد حدود 13000 نفر.

2 - تعداد طلاب غیر ایرانی حوزه علمیّه مشهد 2500 نفر.

3 - تعداد طلاب خواهر حوزه علمیّه مشهد 2650 نفر.

4 - تعداد تقریبی مدارس علمیّه شهرستانهای خراسان:

الف - تعداد مدارس علمیّه برادران 46 مدرسه.

ب - تعداد مدارس علمیّه خواهران 24 مدرسه.

5 - تعداد مدارس علمیّه مشهد :

الف - تعداد مدارس برادران 40 مدرسه.

ب - تعداد مدارس خواهران 12 مدرسه.

ص: 69

همچنین تعداد قابل توجهی از طلاب و روحانیان حوزه علمیه استان خراسان و بویژه مشهد به تحصیل و پژوهش بصورت مستقل و آزاد در این حوزه بزرگ مشغول هستند. (1)

از اقدامات ارزشمند و مهم شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان می توان به گزینش متمرکز طلاب اشاره کرد که باعث می شود افراد مستعد و دارای مراتب بالایی علمی و اخلاقی وارد حوزه علمیه شوند. برگزاری گردهمایی مدیران مدارس علمیه در جهت هماهنگی بیشتر برنامه های آموزشی، تربیتی و بررسی

ص: 70

1- - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، برگرفته از سخنرانی حجه الاسلام والمسلمین فرجام، نگاه حوزه، تیر - مرداد 1376، ش 31 - 30، ص 41.

مشکلات مدارس علمیّه و ارائه راه حل های کاربردی برای رفع مشکلات از اقدامات اساسی و پسندیده این شورا می باشد.

افزون بر این، اقدامهای رفاهی که در سالهای اخیر گسترش یافته است - از جمله یکنواخت کردن شهریه طلاب شهرستانها و تأسیس سه بخش تعاونی مصرف، مسکن و صندوق قرض الحسنه و بیمه کردن طلاب - از فعالیتهای مفید این شورا است. ضمن اینکه مرکز رایانه ای حوزه نیز در حال شکل گیری و تأسیس است. برگزاری امتحانات عمومی نیز از گامهای پسندیده و مؤثر در جهت رشد کیفی و بالابردن سطح علمی و ابراز لیاقتهای طلاب است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی در حوزه علمیّه مشهد همه ساله برگزار می شود و در سالهای اخیر امتحانهای مضمولین و پذیرش نیز در سطح مطلوبی به عمل آمده است. (1)

رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت الله خامنه ای در سخنرانی تابستان 1376 ش. در جمع طلاب، استادان و فضلاء حوزه علمیّه مشهد به تحرک و پویایی این حوزه پس از انقلاب اسلامی این گونه اشاره کردند:

بحمدالله حوزه علمیّه مشهد با قریب به ده هزار طلبه و مدرّس، استاد، دانشور و علما و فرزندگان، امروز یک حوزه برجسته است. از حوزه زمان ما پرشورتر و پر تحرک تر است. امیدواریم که آینده بهتری هم در انتظار این حوزه، بخصوص تعمیر این مدارس باشد. (2)

برنامه های آموزشی حوزه علمیّه مشهد

اشاره

برنامه های تحصیلی حوزه علمیّه مشهد شامل 3 دوره مقدمات، سطح و خارج است که هر دوره مواد درسی ویژه ای را در بر می گیرد:

ص: 71

1- - از فعالیتهای عمرانی حوزه علمیّه مشهد احداث ساختمان اداری بسیار زیبا و بزرگ حوزه علمیّه مشهد در قسمت شمال شرقی حرم مطهر با زیربنای 10000 متر مربع است که تمام قسمتهای اداری حوزه را شامل می شود. از سوی دیگر، خوابگاه مجهزی برای استفاده طلاب در همین محل در دست احداث است که نقش مؤثری در جهت رفاه طلاب برای استفاده بیشتر و بدون دغدغه در مسیر تحصیلات حوزوی خواهد داشت.

2- - بایستگیهای حوزه از نگاه رهبری، ص 35.

الف - دوره مقدمات

این دوره شامل ادبیات عرب، نحو، معانی، بیان و منطق است و کتابهای مورد استفاده عمدتاً عبارتند از: جامع المقدمات، صرف ساده، سیوطی، مغنی، حاشیه ملاّ عبداللّه، منطق مظفر، معالم الاصول، مختصر المعانی، اصول الفقه مظفر و... این دوره به طور متوسط حدود پنج سال به طول می انجامد.

در طول این دوره طلابی که تحت پوشش برنامه مدارس علمیه مشهد به تحصیل اشتغال دارند در دروسهای اخلاق، عقاید، تاریخ اسلام، احکام، تفسیر، نهج البلاغه، حفظ، قرائت و تجوید قرآن، مکالمه زبانهای عربی، انگلیسی، ادبیات فارسی، آموزش

ب - دوره سطح

در این دوره، درسهای فقه و اصول فقه با استفاده از کتابهای شرح اللمعه شهید ثانی، مکاسب و رسائل مرحوم شیخ مرتضی انصاری و کفایه الاصول مرحوم آخوند خراسانی

تدریس می شود. این دوره معمولاً حدود چهار سال به طول می انجامد. در طول این مدت، طلاب براساس گرایش به فلسفه، حکمت، منطق، کلام، رجال، علم درایه و حدیث، تفسیر و... به مطالعات جنبی می پردازند.

ج - دوره خارج

این دوره قسمت نهایی برنامه درسی حوزه است و شامل فقه و اصول استدلالی مبسوط و مشروح است. در این دوره کتاب معینی تدریس نمی شود و استاد - که ناگزیر حائز مقامات عالی علمی است - پس از عنوان کردن هر مسأله فقهی یا اصولی، مدارک علمی را که در آن مسأله موجود است ذکر نموده و پس از بیان مهمترین نظرات علما و فقهای صاحب نظر و تحقیق کافی و کامل پیرامون آنها، آنچه را که به نظر خود وی می رسد با برهان و استدلال عقلی و نقلی بیان می کند. این دوره مدت معینی ندارد و تا

هنگامی که طلبه دارای قدرت استنباط احکام شرعی (ملکه اجتهاد) نگشته، قابل ادامه است (2).

حضرت آیت الله خامنه ای درباره روش تدریس دوره خارج می فرمایند:

در تدریس دروس خارج از آنجا که کتاب خاصی تدریس نمی شود، استاد و شاگرد مطلب مورد بحث را در کتابهای فقهی یا اصولی متعددی مطالعه می کنند.

سپس استاد، مطلب مورد بحث را در مجلس درس عنوان می کند و پیرامون آن همه مواد و مدارک حکم - یعنی کتاب، سنت، اجماع و دلیل عقل - و همچنین اقوال و

ص: 73

1- - بدیهی است که مدارس براساس امکانات موجود و اهمیتی که برخی از کلاسهای این دوره دارد، ضمن ارزیابی علاقه طلاب به برگزاری چنین کلاسهایی اقدام می کنند، لذا این برنامه ها به شکل یکسان در تمام مدارس اجرا نمی شود.

2- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 60.

آرای علمای بزرگ و احتمالات و اشکالاتی را که به نظر می‌رسد، با شرح و بسط بیان می‌کند و در آخر آنچه را که به عقیده وی صواب و موافق با تحقیق است همراه با استدلال و برهان ذکر می‌کند و در برابر اشکالاتی که احیاناً از طرف شاگردان [مطرح می‌شود از رأی و نظر خود دفاع می‌کند... در اثنای درس اشکال و ایراد به گفته‌های استاد برای عموم محصلین آزاد است و حتی گاه استاد از فضایی حوزه درس خود می‌خواهد که نظر خود را بیان کنند(1).

عکس شماره 14 - درس خارج حوزه علمیه مشهد - مدرسه آیت الله خویی

پس از سپری کردن این سه مرحله، طلاب به مرتبه اجتهاد می‌رسند و می‌توانند به عنوان کارشناس ارشد علوم اسلامی، فقه و اصول نظر دهند.

چنان که پیشتر گفته شد، دانشجوی علوم اسلامی در طول دوران تحصیل، در رشته‌های رجال، درایه، حدیث، تاریخ اسلام، ادبیات فارسی، کلام، تفسیر، علوم قرآنی،

ص: 74

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 71.

جدل، مناظره، آیین نگارش، خوشنویسی، روان شناسی، جامعه شناسی، مکالمه زبانهای خارجی و علوم سیاسی، مطالعات و پژوهشهایی انجام می دهد. البته پس از انقلاب شکوهمند اسلامی برخی از مدارس علمیّه فعالیت خود را در رشته های خاصی متمرکز کرده اند و بصورت تخصصی به فعالیت می پردازند - اگر چه تخصصی شدن رشته های گوناگون علوم اسلامی هنوز بطور کامل اجرا نشده است. مدرسه عالی نواب و دانشگاه علوم اسلامی رضوی که تلفیقی از حوزه و دانشگاه است، نمونه چنین فعالیتهای تخصصی می باشد که در مشهد انجام شده و از اقدامات و فعالیتهای شایسته و لازم شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیّه خراسان می باشد که برای طلاب زمینه تحصیل، تحقیق و مطالعه در یک رشته و گرایش خاص را فراهم کرده است.

از سوی دیگر، اشتیاق روزافزون جوانان به فراگیری علوم اسلامی، گسترش و توسعه مواد درسی و شرایط ویژه طلاب مقاطع مختلف تحصیلی - که پیشتر ذکر شد - و برنامه های آموزشی، تربیتی خاص که هر گروه سنی نیاز دارند، ایجاب می کند که امروزه مدارس علمیّه حداقل به سه گروه - براساس سه مقطع تحصیلی مقدمات، سطح و خارج - تقسیم شوند(1) و هر کدام لزوماً برنامه های آموزشی و تربیتی خود را برای پرورش و رشد طلاب یکی از مقاطع سه گانه جهت دهی کنند. به عنوان نمونه تقسیم مدارس فعال حوزه علمیّه مشهد می تواند براساس تعداد مدارس علمیّه موجود طبق جدول زیر باشد.(2)

تعداد مدارس علمیّه شهر مشهد : 40

مدارس دوره مقدمات: 20

مدارس دوره سطح: 15

مدارس دوره خارج: 15

ص: 75

-
- 1- - این روش تقسیم بندی با اندکی اختلاف در مدارس آیت الله العظمی میلانی در هنگامی که معظم له در مشهد تشریف داشتند به اجرا درآمد که نتایج خوبی نیز در برداشت. علاقه مندان می توانند به فصل چهارم کتاب - مدرسه آیت الله میلانی - مراجعه کنند.
 - 2- - با توجه به شرایط کنونی جامعه، تقسیم مدارس به چند مقطع تحصیلی، تحقیقات عمیق و کاربردی را طلب می کند که نتایج خوبی را نیز در بر خواهد داشت که از حوصله این کتاب خارج است، اگر چه هم اکنون نیز حوزه علمیّه مشهد برخی مدارس علمیّه را مختص به تحصیل یک مقطع تحصیلی کرده است.

شیوه های آموزش و فراگیری علوم اسلامی

الف - روش سنتی

براساس این روش طلاب حلقه وار کنار استاد می نشینند (و در صورت زیاد بودن تعداد طلاب، استاد بر صندلی و منبر می نشیند و شاگردان روبروی او). سپس استاد به تدریس به روش و شیوه مورد نظر خود می پردازد(1). این روش آموزشی مختص به حوزه علمیه مشهد نیست و در بسیاری از حوزه های بزرگ دیگر مانند نجف، قم و حتی مسجد

ص: 76

1- - از روشهای معمول تدریس در حوزه های علمیه بدین ترتیب است که ابتدا استاد چند سطر از متن عربی کتاب را خوانده و موضوع درس را به طور مشروح توضیح می دهد، سپس در پایان متن عربی کتاب را به گونه ای قابل درک و روشن همراه با توضیح نکته های لطیف ادبی و علمی بیان می کند. البته براساس ذوق و گرایش استاد روشهای تدریس با یکدیگر اندک تفاوتی دارند. مدت زمان تدریس با توجه به نوع درس، استاد، طلاب گاه تغییر می کند ولی معمولاً حدود یک ساعت می باشد.

ب - روش جدید

در این شیوه آموزشی، برای تعلیم و تفهیم مطالب از امکانات و وسایل کمک آموزشی استفاده می شود، و کلاسهای درس همانند کلاسهای مدارس آموزش و پرورش و دانشگاه برپا می شود. حتی برای آموزش برخی از دروس جنسی از اسلاید و فیلم ویدیویی، آزمایشگاههای زبانهای خارجی و رایانه استفاده می شود و روش و شیوه اجرایی تشکیل کلاسها، تدریس و حتی برگزاری امتحانات و ایام تحصیل، با توجه به استفاده از امکانات و وسایل کمک آموزشی از نظم و کیفیت بهتری برخوردار است. گرچه به استثنای دانشگاه علوم اسلامی رضوی و چند مدرسه علمیّه اکثر مدارس علوم دینی حوزه مشهد کاملاً از این شیوه استفاده نمی کنند اما این روش بطور نسبی در برخی

مدارس معمول شده و در حال گسترش است.

عکس شماره 16 - تدریس به روش جدید

ص: 77

از روشهای بسیار پسندیده و منحصر بفرد آموزش و فراگیری در حوزه های علمیّه روش مباحثه است. طلاب پس از اتمام درس، در گروههای دو یا چند نفری گرد یکدیگر آمده و هر روز یکی از آنها درس استاد را مجدداً بیان می کند. گاه در بین مباحثه اختلاف نظر پیش می آید و هر یک از طرفین می کوشد با استدلال، دلایل طرف مقابل را رد و نظر خود را تثبیت کند. این مباحثه ها در تقویت ذهن و اندیشه و افزایش قدرت بیان، استنباط

و استدلال نقش بسیار مهمی ایفا می کند، ضمن اینکه طلاب را برای فراگیری مطلب جلسه آینده کلاس آماده تر می سازد. (1)

دکتر منیر الدین احمد درباره پیدایش این شیوه آموزشی می نویسد:

مذاکره [مباحثه] در اصل، ابتکار دانشجویان بود که با مرور مختصر و تکرار مطالب، به تبادل غیر رسمی حدیث می پرداختند. مباحثه هیچ زمان، مکان یا قالب معینی نداشت. دانشجویان چشم به راه استادشان در مسجدی حلقه می زدند و عموماً به بحث درباره حدیث دست می زدند. سالها گذشت تا مباحثه به چهره یک نهاد، با مقررات و آیین ویژه خود، تکامل یافت.

وی در همین باره می نویسد:

احمد بن حنبل ترجیح می داد تا با یک دانشمند همتای خود به جدل و مباحثه بنشیند تا به برگزاری نمازهای مستحب. به دست آوردن آگاهی از این دانش، مطالعه آغازین هر مسلمانی دانسته می شد و تکرار هر چه بیشترش یک عمل یادآوری (ذکر) به شمار می آید. ابن عباس می گفت: «یک ساعت مباحثه درباره (موضوعهای) دانش، نزد من از همه شب نماز خواندن گرانتر و پر بهاتر است» (2). وی سپس سخن زهری که گفته است: «[این دو چیز برای علم فاجعه است: بدی حافظه و نبودن

مباحثه و گفت و شنید] را نقل می کند. (3)

پیدایش شیوه مباحثه - به سده نخست هجری - هنگامی که پیامبر موفّق به تشکیل حکومت اسلامی شده بود بر می گردد که اهل علم درباره موضوعات گوناگون به بحث و تبادل نظر می پرداختند. علاوه بر سخنان ابن عباس و زهری و بسیاری دیگر از

ص: 78

1- - نهاد آموزش اسلامی، ترجمه محمّد حسین ساکت، ص 85.

2- - همان، ص 94.

3- - همان، ص 93.

دانشمندان در این باب، سیره و روش علمی اکثر عالمان و دانشمندان برجسته جهان اسلام، که تاکنون ادامه دارد، نشان دهنده اهمیت این نهاد آموزشی است. (1)

د - تدریس

در حوزه در اکثر موارد، انتخاب استاد برای تمام طلاب و حتی طلبه های مبتدی آزاد است. علاوه بر این، طلاب سطوح بالاتر معمولاً به تدریس برای طلاب سطوح پایین تر می پردازند. این روش در وهله اول نوعی شیوه آموزشی به نظر نمی رسد اما به لحاظ دارا

بودن ویژگیهای یک روش آموزشی - که همانا تفهیم و تسلط بر موضوع و به حافظه سپردن مطالب می باشد - از بهترین روشهای فراگیری و حفظ آموخته های گذشته می باشد، ضمن اینکه استاد در اثنای تدریس به مطالب جدیدتری می رسد که تمام این مراحل او را در فراگیری درسهای آینده یاری می کند.

امتحانات حوزه علمیه مشهد

اگر چه در گذشته امتحانات منظم و ویژه ای در مدارس حوزه علمیه مشهد - مانند امتحانات ماهانه یا فصلی که در مراکز آموزش عالی برگزار می شود - به عمل نمی آمده است، ولی پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی، در اغلب مدارس علمیه امتحانات مرتب و منظمی براساس تصمیمات شورای مدیریت حوزه علمیه مشهد انجام می شود. در پایان هر سال تحصیلی نیز از کلیه طلاب این حوزه در سطوح گوناگون امتحاناتی به عمل می آید.

تعطیلات حوزه علمیه مشهد

الف - ماه مبارک رمضان: بیشتر طلاب حوزه در این ماه برای تبلیغ و ارشاد به شهرها و روستاهای مختلف می روند، از این رو در این ماه درسهای حوزه تعطیل است. در عین حال، برخی مدارس علمیه که دارای شاگردان مبتدی هستند به فعالیت آموزشی خود

ص: 79

1- - خوانندگان برای اطلاع بیشتر می توانند به کتاب نهاد آموزش اسلامی، ترجمه محمد حسین ساکت مراجعه کنند.

ادامه می دهند.

عکس شماره 17 - امتحانات حوزه علمیّه مشهد

ب - ماههای محرم و صفر: به مناسبت ایام سوگواری امام حسین علیه السلام در دهه اول

محرم و به مناسبت رحلت رسول اکرم صلی الله علیه و آله، امام حسن مجتبی علیه السلام و امام رضا علیه السلام در دهه آخر ماه صفر حوزه های علمیّه تعطیل هستند.

ج - فصل تابستان: در فصل تابستان نیز مدارس علمیّه براساس برنامه های ویژه درسی خود تعطیلاتی دارند که در تمام مدارس علمیّه یکسان نیست.

همچنین در ایام وفات معصومین علیهم السلام و اعیاد اسلامی نیز مدارس علمیّه تعطیل

هستند، ضمن آن که در روزهای پنج شنبه درسهای اصلی تعطیل است و درسهای جنبی برگزار می شود.

ص: 80

با نگاهی به پراکندگی مدارس علمیه تاریخی مشهد در می یابیم که در گذشته تمام مدارس در محدوده ای نزدیک به یکدیگر به مرکزیت حرم مطهر حضرت امام رضا علیه السلام قرار داشته اند. حتی گاهی در یک خیابان چند مدرسه معروف و بزرگ جای داشتند. مثلاً در بالا خیابان (خیابان آیت الله شیرازی) مدرسه های حاج حسن، باقریه، نواب و فاضل

خان در فاصله اندکی با یکدیگر بنا شده بودند و دیگر مدارس نیز در محدوده حرم مطهر امام رضا علیه السلام قرار داشتند. در نتیجه حوزه علمیه مشهد در منطقه محدودی از نظر جغرافیایی قرار می گرفت که دارای فوائد بسیاری بود و طلاب همیشه با یکدیگر در ارتباط بودند. (نقشه شماره 7)

اما وضعیت پراکندگی مدارس علمیه ای که در چند دهه اخیر ساخته شده نشانگر گسترش پراکندگی این مدارس در سطح شهر بزرگ مشهد می باشد. (نقشه شماره 8). چنان که برخی از مدارس علمیه در نقاط دورتری از مرکز شهر قرار گرفته اند. مثلاً: مدرسه های علمیه حجتیه، حضرت ابوالفضل علیه السلام، حجه بن الحسن و حضرت مهدی نسبت به دیگر مدارس علمیه فاصله بیشتری با مرکز شهر دارند. همچنین با اندک تأمل در نقشه شماره 8 در می یابیم که این پراکندگی در حد فاصل غرب تا شمال شرقی مشهد افزایش بیشتری دارد، در حالی که در حد فاصل جنوب تا شرق مشهد هیچ مدرسه ای وجود ندارد. این بی نظمی در ساخت و ساز مدارس و پراکندگی آنها می تواند یکی از موانع رشد و پیشرفت حوزه علمیه مشهد باشد.

بدین ترتیب، شایسته است در ساخت و ساز مدارس علمیه مشهد تا حد امکان از پراکندگی آنها کاسته شود و مدارس علمیه همانند قدیم در موقعیت مکانی محدود و مناسبی تأسیس شوند. گرچه در سالهای اخیر به همت اولیای امور حوزه در جهت تمرکز مدارس علمیه که مورد نظر آیت الله خامنه ای نیز هست در ضلع شمال شرقی مجموعه اماکن متبرکه، مدرسه علمیه بزرگی مجهز به امکانات لازم در حال احداث می باشد.

وضعیت معماری مدارس علمیه مشهد

در احداث مدارس علمیه استفاده از هنرهای تزئینی و معماری اسلامی امری شایسته است که متأسفانه برخی از مدارس علمیه نشانی از این گونه معماری ندارند. گرچه در سالهای اخیر مدارس زیبا و الهام گرفته از معماری مدارس تاریخی مانند مدارس آیت الله خویی، حضرت ابوالفضل علیه السلام، اهل بیت علیهم السلام و امام علی علیه السلام احداث

شده است که تلفیقی از معماری اسلامی و مهندسی جدید می باشد.

نقشه شماره 8 - پراکندگی مدارس علمیّه مشهد در عصر حاضر

از سوی دیگر با گسترش رشته های تخصصی علوم اسلامی و رشد روز افزون طالبان علوم دینی، بایسته است مدارس منطبق با نیازمندیهای موجود جامعه احداث شود. مثلاً آزمایشگاههای زبان خارجی، سالنهای بزرگ مطالعه و ورزش و مکانهایی برای استفاده از رایانه، فیلم و اسلاید از قسمتهای مهم یک کانون آموزشی و علمی به شمار می رود که

ص: 83

با استفاده از مهندسی نوین و معماری اسلامی لازم است در مدارس وجود داشته باشد.

هم اکنون از کل زیر بنای مدارس مشهد با مساحت حدود 90437 متر مربع تقریباً 75750 متر مربع (یعنی حدود 85% کل زیربنای مدارس علمیه مشهد) به 9 مدرسه بزرگ جدیداً احداث متعلق است. (1) 15% باقیمانده، یعنی حدود 14686 متر مربع، مساحت 38 مدرسه دیگر را تشکیل می دهد. با اندکی تأمل در آنچه گفته شد، می توان چنین نتیجه گرفت که با احداث چند مدرسه بزرگ در محدوده حرم می توان از 38 مدرسه کوچک مذکور چشم پوشی کرد، ضمن اینکه از پراکندگی مدارس نیز جلوگیری می شود و برنامه ریزی برای طلاب و استادان مدارس نیز بهتر انجام می شود.

چنان که پیشتر گذشت در حوزه علمیه سه مقطع تحصیلی مقدمات، سطح و خارج فقه و اصول وجود دارد که کلیه طلاب ناگزیر هستند برای نیل به تحصیلات عالی و مرحله اجتهاد این مراحل را سپری کنند. از این رو شایسته است برای هر یک از سه مقطع مذکور مدرسی با مهندسی و معماری که دارای کاربریهای ویژه آن مقطع تحصیلی باشند، احداث شوند. مثلاً در ساختمان مدارس مخصوص دوره مقدمات ضرورت دارد امکانات خدماتی مانند خوابگاه، سالن ورزش و غذاخوری، سرویسهای بهداشتی و فضای سبز مناسب و... در نظر گرفته شود، زیرا طلاب بصورت شبانه روزی در این مدارس زندگی می کنند. بدیهی است ساختمان مدارس طلاب مقاطع بالاتر مانند سطح و خارج نیازمند فضاهایی با کاربریهای متناسب با همان مقطع می باشد.

ص: 84

1- - مدارس مذکور عبارتند از: نواب، سعادت، امام حسن مجتبی علیه السلام، حضرت ابوالفضل علیه السلام، حضرت رضا علیه السلام، امام علی علیه السلام، امام محمد باقر علیه السلام، دانشگاه علوم اسلامی رضوی و مدرسه آیت الله العظمی خویی.

مدارس علمیّه تاریخی حوزه کهنسال مشهد، خاستگاه عالمان، دانشمندان و فرزندگان عالیقدری بوده است. بسیاری از فقیهان و دانش پژوهان معروف در این مراکز آموزشی رشد و پرورش کرده اند و سالیان متمادی به پژوهشهای علمی مشغول بوده اند. از این رو، پژوهش و مطالعه درباره چنین حوزه پربرکت و ریشه داری می تواند با ارائه الگوهایی به طلاب جوان، روشنگر نسل آینده حوزه های علمیّه باشد.

در مطالعه و تحقیق پیرامون مدارس تاریخی حوزه علمیّه مشهد 18 مدرسه مربوط به دوران تیموریان، صفویان، و قاجاریان بررسی شدند، گرچه هم اکنون فقط 6 مدرسه از این تعداد (نوّاب، خیراتخان، عباسقلی خان، میرزا جعفر، پریزاد و دو در) برجای مانده و دیگر مدارس تاریخی این حوزه کهن مانند مدارس حاج حسن، باقریّه، ابدال خان، سلیمانیه، مدرسه نو، رضوان، فاضل خان، پایین پا، مستشاریّه، حاج صالح بخارایی و حاج آقا جان بکلی نابود شده اند. در این بررسی - چنان که پیشتر در مقدمه کتاب ذکر شد - مطالعات کتابخانه ای، اسنادی و میدانی، تهیه عکس، نقشه و گفتگو با افراد آگاه نقش بسزایی داشته است. در هنگام تألیف کتاب کوشیده شده چارچوب یکسانی برای تمام مدارس علمیّه تاریخی در نظر گرفته شود. ضمن آن که مدارس دارای پیشینه تاریخی بیشتر در اولویت تألیف قرار دارند. همچنین معماری و هنرهای اصیل ایرانی و اسلامی، موقوفات، جایگاه استادان و متولیان و وجود عالمان و دانشمندان باعث شده است در این موضوعات کنکاش و پژوهش بیشتری انجام شود.

موقعیت

این مدرسه تاریخی که اکنون اثری از آن برجای نمانده در حاشیه غربی بازار معروف زنجیر (2)، در ناحیه بالاسر حرم مطهر امام رضا علیه السلام قرار داشته و از شمال به صحن انقلاب (کهنه) و از جنوب به مدرسه پرزاد، از شرق به مسجد بالاسر و دیگر بیوتات متبرکه رضوی و از غرب به بازار زنجیر محدود می شده است. (3)

پیشینه تاریخی

این مدرسه که به علت قرار داشتن در ناحیه بالاسر حرم مطهر امام رضا علیه السلام به «مدرسه بالاسر» مشهور است، از کهن ترین مدارس علمیّه مشهد به شمار می آید. تاریخ بنای نخستین، واقف و بانی آن به روشنی معلوم نیست، گرچه برخی تاریخ نگاران معتقدند بانی آن شاهرخ فرزند امیر تیمور است، چنان که عبدالحمید مولوی در این باره چنین می نویسد:

شخص میرزا شاهرخ در مغرب دارالسیاده، مدرسه ای برای طلاب علوم دینی بنا کرد که به نام مدرسه بالاسر معروف شد و قبر میرزا ابوالقاسم بابر بن بایسنقر بن شاهرخ زیر گنبد شمال شرقی این مدرسه است و مدخل مدرسه در بازار بزرگ مشهد وقوع

ص: 88

-
- 1- - مدارسی که با این علامت مشخص شده اند، در حال حاضر وجود خارجی ندارند.
 - 2- - بازار زنجیر یکی از بازارهای معتبر و اصلی شهر مشهد بوده است، که از صحن کهنه تا بازار بزرگ به موازات مدرسه دودر، بالاسر، پرزاد، و مسجد گوهرشاد ادامه داشته است.
 - 3- - اعتماد السلطنه، محمد حسن خان، مطلع الشمس، به اهتمام تیمور برهان لیمودهی، انتشارات فرهنگ سرا، تهران، 1362، ج 1 و 2، نقشه ضمیمه.

به همین علت برخی تاریخ نگاران در ذکر اسامی مدارس مشهد از این مدرسه به «مدرسه شاهرخی» یاد کرده اند(2) که سپس به مرور زمان به همان ترتیبی که گذشت به «مدرسه بالاسر» تغییر نام داده است.

فریزر جهانگرد انگلیسی درباره این بنا می نویسد:

مدرسه بالاسر که در طرف بالای روضه مقدسه است، مدرسه ای است پاک و تمیز و املاک و دکاکین موقوفه دارد و تقریباً بیست طلبه در آن سکنی دارند. این مدرسه را بعضی از شاهدگان از یک اخلاف امیر تیمور بنا کرده اند(3).

احتمالاً در زمان این جهانگرد کتیبه هایی که دال بر این موضوع بوده اند وجود داشته است. از این رو بعید نیست بانی مدرسه شاهرخ میرزا فرزند امیر تیمور باشد، چنان که نویسنده کتاب مطلع السعدین بر همین باور است آنجا که درباره فوت بابر فرزند بایسنقر می نویسد:

«و ساعتی دیگر در چاشتگاه همان روز درگذشت روز دیگر نعشش را برداشته به گنبد مدرسه ای که حضرت خاقان سعید (شاهرخ) در جوار مزار فیض الانوار حضرت امام علیه الصلوه و السلام ساخته و پرداخته بود مدفون ساختند».

همچنین ابن بطوطه که در سال 734ق به شهر مشهد مسافرت کرده از مسجد و مدرسه ای در کنار حرم امام رضا علیه السلام این چنین یاد می کند:

مشهد امام رضا، قبه بزرگی دارد. قبر امام در داخل زاویه ای است که مدرسه و مسجدی در کنار آن وجود دارد و این عمارتها همه با سبکی بسیار زیبا و ملیح ساخته شده و دیوارهای آن کاشی است، روی قبر ضریحی قرار دارد(4).

ص: 89

1- - جوادى، آسیه گردآورنده، معماری ایران، تألیف جمعی از نویسندگان، چاپ اول، انتشارات مجرد، 1363، ج 1، ص 440.

2- - سمرقندی، دولت‌شاه، تذکره الشعراء، به همت محمد رمضانی، انتشارات پدیده خاور، چاپ دوم، 1366، ص 328.

3- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 316.

4- - ابن بطوطه، ابوعبدالله محمد د، سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمد علی موحد، چاپ سوم، مرکز انتشارات علمی - فرهنگی، تهران، 1361، ج 1، ص 441.

از آنجا که در سده 8ق. حرم مطهر چندان وسعتی نداشته، شاید مدرسه ای که ابن بطوطه از آن یاد می کند، سالها بعد توسط شاهرخ تعمیر و مرمت اساسی شده است و سپس به نام «مدرسه شاهرخی» مشهور شده است.

از آنجا که مدرسه بالاسر نزدیکترین مدرسه در حاشیه بازار زنجیر به صحن انقلاب (کهنه) بوده است و نیز با توجه به معماری و ساختار کالبدی بازار زنجیر به این نتیجه

می رسیم که این مدرسه از قدمت بیشتری نسبت به دیگر مدارس عهد تیموری برخوردار بوده و شاید بتوان از این مدرسه به عنوان کهن ترین مدرسه علمیّه مشهد نام برد. مدرسه تاریخی بالاسر پس از چندین بار تعمیر و مرمت به علت فرسودگی ساختمان دچار تخریب شده بود و سالها به عنوان محل جمع آوری زباله صحنهای حرم مطهر استفاده می شد. در سال 1253ق. حاج میرزا عبدالجواد(1) به نوسازی و تجدید

ص: 90

1- - میرزا عبدالجواد 1246 - 1188ق از فقیهان و مجتهدان بزرگ و معروف حوزه علمیّه مشهد. وی فرزند میرزا مهدی خراسانی (شهید) بود و سالها در محضر پدر به کسب فضل و دانش پرداخت و در اندک زمانی، سرآمد مجتهدان و فقیهان روزگار شد.

بنای آن در دو طبقه با همان نام «مدرسه بالاسر» همت گماشت.

ویژگیهای معماری

این اثر تاریخی در زمینی به مساحت 250 متر مربع در دو طبقه ساختمان احداث شده بود. چنان که از متن وقفنامه معلوم می شود، مدرسه 4 ایوان و 29 حجره داشته است که حیاط در مرکز و حجره ها در چهار ضلع آن قرار داشته اند. (1)

ایوان جنوبی به عنوان مسجد و مدرسه و یک ایوان نیز به عنوان مدرس استفاده می شده است. همچنین سه دربند مغازه متصل به مدرسه نیز در بازار زنجیر جزء موقوفات آن به شمار می رفته است.

ایوان مجلل و باشکوه غرب مدرسه که داخل بازار زنجیر قرار داشته دارای کتیبه ای بوده که اشعاری مربوط به تعمیر مدرسه در زمان صفویان به خط نستعلیق بر آن نقش بسته است:

در عهد شهنشاه سلیمان زمان* کز نام و نسب فخر سلاطین باشد

دستور زمانه میرزا سعدالدین* کاو را همه لطف و کرم آیین باشد

رنگی پی تعمیر در این مدرسه ریخت* ز آن سان که به از بنای پیشین باشد

چون گشت تمام گفتم احسان تاریخ* «زین مدرسه ره به قبله دین باشد» (2)

بر پیشانی ایوان مقابل ورودی مدرسه به شکل زیبایی با خط ثلث چنین گچ بری شده بوده است:

قد وفق الله سبحانه لتعمیر هذه المدرسة المقدسه فی ایام دولت السلطان المعظم و الخاقان الاعظم سید سلاطین الزمان و اکرم خواقین
الدوران ذی الشوکة القاهره الاسکندریه و الحشمه الباهره السلیماتیة السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه سلیمان

الصفوی الحسینی بهادر خان خلد الله ملکه و وزیره العالی و امینه الاجل المتعالی

ص: 91

1- - آقای دکتر فاضل، محمود برای این مدرسه 25 حجره ذکر کرده، ر.ک: مجله وحید، شماره اول، دوره دهم، سال 1351، ص 42. البته برخی تاریخ نگاران برای این مدرسه 32 حجره ذکر کرده اند. بنگرید به: فرهنگ خراسان، ج 2، ص 135. در وقفنامه 29 حجره ذکر شده است که صحیح، قول آخر است.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 542.

صاحب‌المراتب‌المنیعہ الاصفیہ و الوزارہ العظیمہ السلیمانیہ مصدر البرّ و الجود و الخیرات سعدالدین میرزا محمد‌الوزیر لکل خراسان و ہرات. (1)

همچنین بر پیشانی ایوان قبله مدرسه بر کاشی چنین نقش بسته است:

قال الامام علیه السلام: العالم كالذهب و المتعلم كالفضه و سائر الناس كالرصاص. فی سنه 1271 کتبه محمدحسین الشہید (2).

همچنین بر سر در ورودی مدرسه کتیبه ای قرار داشته که در آن شرایط سکونت در مدرسه ذکر شده است: «وشرط فی ضمن الوقف» آن که طلاب محصل که در معبد شریف سکونت نمایند، قندهاری... قفقازی، بغدادی، ہندی و بحرینی نباشند. (3)

ص: 92

1-- مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 542.

2-- همان.

3-- گزارشی از سابقہ تاریخی و اوضاع کنونی حوزہ علمیہ مشہد، ص 94.

نقشه شماره 9 - پلان مدرسه بالاسر، طبقه همکف

ص: 93

نقشه شماره 10 - برش شمالی - جنوبی مدرسه بالاسر

نقشه شماره 11 - برش شرقی - غربی مدرسه بالاسر

چنانچه پیشتر گذشت در قسمت شمال شرقی مدرسه قدیمی بنایی گنبدی شکل وجود داشته و آرامگاه میرزا ابوالقاسم بابر بن بایسنقر بن شاهرخ (د. 861ق) در آن بوده

است.

برنارد اکین باستان شناس انگلیسی که به سال 1352ق. از مدرسه بازدید کرده است درباره معماری آن می نویسد:

حیاطی با چهار ایوان به چشم می خورد که در هر ضلع آن طبقات با چند اتاق نشیمن طراحی شده است و زوایای مورّب آن به اتاقهای نشیمن بزرگتری منتهی می شود.

ص: 94

نقشه این مدرسه به مدرسه پرزاد شباهت زیادی دارد.

وی درباره نمای داخلی چنین می نویسد:

بر دیوارهای مدخل شکوهمند ایوان شرقی، کتیبه ای بر کاشی معرّق با خط کوفی با حروف ثلث درشت تر وجود داشته است که اکنون از این کتیبه تنها قسمتی از گچبری آن باقی مانده است. قسمت‌های مشابه در نمای کنج پخ دار شمال شرقی حاکی است که دست کم ایوانها و کنج‌های پخ دار به شکل یکسان با کتیبه قاب بندی شده اند.

چهار ایوان مدرسه با نیم گنبد‌هایی طاق بندی شده اند و ایوانهای شرقی و غربی دارای نیم گنبد‌های مقرنس - همانند کتیبه گچبری ایوان شرقی - هستند که بی گمان، نماد احیای معماری دوره صفویّه اند. احتمالاً ایوانهای شمالی و جنوبی از نوع گهواره ای هستند. در پشت ایوان شرقی دری با طرح برگ مانند به صورت ظریف کنده کاری شده است.

حجره های مدرسه دارای ایوانچه هایی با سقف مقرنس می باشند و پیشانی آنها دارای کاشیکاری معرّق بوده است. به غیر از ایوان ورودی مدرسه از دیگر ایوانها به عنوان مدرّس و محل مباحثه و مطالعه، بویژه درفصل تابستان استفاده می شده و به علت نزدیکی مدرسه بالاسر به حرم مطهر، این مدرسه تنها در وسط حیاط آب نمای کوچکی داشته است.

تعمیرات

از مجموعه کتیبه ها و اسناد تاریخی دریافت می شود که این بنای تاریخی چندین بار تعمیر و مرمت اساسی شده است. از کتیبه موجود در ایوان جنوبی مدرسه معلوم می شود این بنا در سال 1091ق. در حکومت شاه سلیمان صفوی به وسیله میرزا محمد، ملقب به سعد الدین⁽¹⁾ وزیر کل خراسان و هرات تعمیر شده است. همچنین از تاریخ ذیل

حدیث امام جعفر صادق علیه السلام که بر پیشانی ایوان جنوبی مدرسه نوشته شده چنین بر می آید که این بنا در سال 1271ق. نیز تعمیر شده است. بنابر گزارشهای موجود، آخرین

ص: 95

1- - سعد الدین میرزا محمد همان شخصی است که مدرسه پایین پا را بنا کرد و از اعیان و امرای دوران سلطنت شاه سلیمان صفوی می باشد. وی پیشکار عباسقلی خان، بیگلربیگی شهر مشهد نیز بوده است.

موقوفات

از موقوفات مدرسه در دوره تیموریان و حتی صفویان اطلاعی در دست نیست ولی پس از تجدید بنای مدرسه در سال 1203ق. طبق وقفنامه مدرسه، موقوفات آن عبارت بوده اند از: سه باب مغازه متصل به مدرسه همراه با دو انبار؛ یک باب مغازه در خیابان سفلی متصل به کوچه شور و دو باب منزل در کوچه حوض چهل پایه. همچنین بنابر وقفنامه، عواید حاصل از موقوفات باید به مصارف حق التّولیه، طلاب و تعمیر مدرسه برسد.

عکس شماره 19 - مدرسه بالاسر

ص: 96

بعد الحمد والثناء

چون جناب مستطاب كهف الانام مروج الاحكام ابوالارامل (1) والایتام آقائی آقای حاجی میرزا عبدالجواد مجتهد سرکشیک ثالث آستانه مبارکه متعناالله بطول بقائه که شیوه مرضیه شان این است (2) در صرف اوقات ترویج علوم دینیّه و اهالی علم و زهد و تقوی قطعہ زمین مخروبه که واقع بود در ظهر دار السیاده مبارکه معدّ خاکروبه و برف و

اسباب تعمیر آستانه مبارکه فی یوم المبارک جمعی از اهل فضل در محضر شریف مذاکره نمودند که این مقام شریفی است شایسته نیست کناسه باشد استدعا نمودند از حضرت شریعتمدار که معبدی بنا فرمایند از جهت اهل علمی که متّصف بزهد و ورع و تقوی باشند بعضی از علایم و آثاری که شاهد حال باشد نبود و مجهول الحال بوده و این امر متوقف بوده باذن تولیت کل دستخط مبارک همایونی به عنوان صادر، محل مزبور را بنا فرمودند بجهت..... محصلین اهل عبادت و مشمول ساختند بر چهار ایوان و بیست و نه حجره از فوقانی و تحتانی و ممر و انبار و مدرس و سه باب دکان ترکیبا مسمی به معبد شریف و مدرسه بالاسر فرمودند و جناب مستطاب شریعتمدار متولّی، هشت حجره از (طبقه) فوقانی را که در بین چهار ایوان واقع است مختص به طلاب سطح خوان متدین که متّصف به قدس و تقوی و ورع باشند نمودند و حجره فوق مدرسه به جهت متولّی مدرسه و معبد شریف معین فرمودند به انضمام راهرو دار السیاده مبارکه و سایر حجرات فوقانی زاویه را به ملا-حظه صغر حجرات و ظلمت زاویه به جهت رفع حاجت و مهمان وارد، بر ساکنین مقرر داشتند. مقرر و مشروط آن که وارد زیاده از سه روز نماند

ولو آن که از اهل علم و مشغول تحصیل باشد بر وارد حرام و بر متولّی عصر لازم است اخراج آن الا آن که وارد از اهل علم و مشغول تحصیل باشد و از مجاورین عتبات عالیات باشد دو تا سه ماه حق مسکونی (3) در حجرات زاویه دارد بدون حق وظیفه. و ایوان قبله را مسجد معبد شریف و مدرّس قرار دادند و هفت حجره از حجرات تحتانی مختص به طلاب متدین ظاهر الصّلاح مقدّس ولو مقدّمات خوان باشد معین فرمودند. و زاویه جنوبی مدرّس است و یکی ممرّ مدرّس و یکی ممرّ تحت مدرّس است و زاویه غربی و حجره واقعه بین ایوان و زاویه شرقی به جهت انبار دکاکین مدرسه معین فرمودند و زاویه شمالی و شرقی را به جهت خادم و اسباب تعمیر محل مزبور معین فرمودند و این محل

ص: 98

1- - ارامل، جمع ارممل و ارملة: بیوه زنان و مردان بی زن و مردان بی چیز و بی کس و مستمندان.

2- - در اصل نسخه [اینست] می باشد.

3- - حق سکونت.

شریف را وقف مؤبّد و حبس مخلّد فرمودند بر طلاب علوم دینیّه که متّصف به قدس و دیانت و ورع و تقوی باشد و مستثنی فرمودند محصلین حکمت را و شرط فی ضمن الوقف آن که طلاب محصل که در معبد شریف سکونت نمایند قندهاری و... و شاهسمند و قفقازی و بغدادی و هندی و بحرینی نباشند و لو آن که متّصف به صفات مزبوره باشد به ملاحظه عللی که مرکوز خواطر مبارک واقف معظم الیه است و بر مذکورین حرام است سکونت و بر متولّی عصر لازم است اخراج آنها و وقف مؤبّد و حبس مخلّد نمودند سه باب دکان و دو انبار معبد شریف را به انضمام یکباب دکان لبّافی که واقع است در راست خیابان سفلی متصل به کوچه شور، قبله میر محمّد مؤمن پالاندوز، سمت راست دروازه، وقف نمودند همگی و تمامی دو باب حوالی برانی (1) و دخلائی (2) متصل به یکدیگر واقع در زوایه کوچه حوض چهل پایه به فاصله سه حوالی (3) متصل به حوض دو باب حوالی مزبور مواجه بازار است حدی به خانه حاجی غلامحسین زرگر و طرفی به خانه حاجی محمّد حسین رزاز و جانبی به حوالی محمّد تقی لحاف دوز و قسمتی به حوالی کربلائی علی بقال با جمیع ملحقات شرعیّه و منضمّات از ممّر و مدخل و غیر ذلک بر طلاب محصل به صفات مذکوره و متولّی و مدرس به این نحو که متولّی سه دکان و دو انبار و دکان لبّافی که در خیابان سفلی مزبور

است و دو باب حوالی مستوره را اجاره و استجاره فرماید آنچه عاید شود یک عشر و نصف عشر حقّ التّولیه بردارد و بعد آنچه عاید شود بعد تعمیر لازمه رقبه موقوفه یکعشر حقّ التدریس خواهد بود و بقیه را بالمثالثه تقسیم نمایند دو ثلث بالسّویه به محصلین هشت حجره فوقانی و ثلث دیگر بالسّویه به هفت حجره تحتانی تقسیم نمایند و تولیت و تدریس موقوفه مربوطه با خود و بعد از خودشان تولیت با اکبر اولاد ذکور خواهد بود و بعد از او با اورع و اتقی از اولاد ذکور بطن بعد بطن و نسلاً بعد نسلاً خواهد

بود و در صورت عدم وجود ورع و تقوی در اولاد ذکور تولیت با اورع و اتقای ذکور از اناث خواهد بود و در صورت معاودت ذکور از ذکور باین صفات تولیت از اولاد اناث ساقط خواهد بود و در صورت مزاحمت طبقات در جامعیت صفات تقوی و ورع اعلا حاجب است اسفل را و هر گاه در یک طبقه مزاحمت شد، اکبر مقدّم است در صورت وجود صفات و تقویض تولیت به ترتیب مذکور خواهد بود، الاّ آن که اعلم مقدم است با جامعیت صفات مذکوره از اکبر و در صورت فقدان ورع و تقوی در اولاد ذکورا او اناثا

ص: 99

1- - بیرونی.

2- - داخلی.

3- - حوالی: جمع حولی به معنای منزل و خانه مسکونی. البته در اینجا به معنای مفرد به کار رفته است.

اجنبی از علمای ارض اقدس که مستجمع صفات و دارای ورع و تقوی باشد ولی تدریس و متولی موقوفه خواهد بود مادام فقدان صفات در اولاد و در صورت معاودت احدی از اولاد جناب واقف به صفات مذکوره اجنبی رفع ید و واگذار به احد اولاد خواهند نمود تدریس و تولیت را در صورت انقراض اولاد واقف تدریس و تولیت با یکی از علمای ارض اقدس متّصف و معروف به زهد و ورع و تقوی خواهد بود هرگاه از جهت طلاب حادثه روی داد که موجب تعطیل حجرات از عبادت و تحصیل شد از تفرّج و مسافرت و مرض یکماه، متولی حجره را تخلیه نماید و به دیگری که مستجمع صفات باشد بدهد و متولی طلبه امرد(1) و مزلف(2) راه ندهد و لو آن که مستجمع صفات باشد مگر آن که سنّش زیاده بر هجده سال باشد و کمتر نباشد و طلاب در معبد شریف صیغه نکنند و لیالی جمعه را در معبد شریف بیتوته نمایند. و ثلث آخر لیله جمعه را از

ممرّ مدرّس بدارالستّ یاده مبارکه به حرم محترم مشرف شوند(3) و یک زیارت امین الله بخوانند و ثوابش را بواقف هدیه نمایند و مدرّس و متولی در لیله جمعه حق ندارد که طلاب را از ممرّ مدرّس بدارالستّ یاده از جهت تشرف به حرم محترم مانع شود و صیغه وقف مقیدا بجمیع شرایط مستوره جناب مستطاب شریعتمدار دام ظلّه العالی جاری فرمودند و از تصرف اخراج و به تصرف وقف دادند و تولیتا تصرف فرمودند فَمَنْ بَدَّلَهُ

[بعد] مَا سَجِعُهُ فَإِنَّهُ آثِمٌ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ ذَلِكَ مَعَ النَّسَخَتَيْنِ تَحْرِيرًا فِي خَامِسِ عَشْرِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ الْمُبَارَكِ سَنَةِ ثَلَاثٍ وَ مِائَتَيْنِ بَعْدَ الْأَلْفِ 1203. (4)

تولیت

درباره بانی و متولی اولیه مدرسه بالاسر - همان طور که پیشتر گذشت - اطلاع چندانی در دست نیست. پس از تعمیر اساسی مدرسه توسط میرزا محمد ملقب به

ص: 100

- 1- - جوان بدون ریش.
- 2- - زلف دار، دارای موی بلند.
- 3- - آقای عزیزالله عطاردی در قسمتی از خاطرات خود از این مدرسه در کتاب فرهنگ خراسان می نویسد: اساتید و بزرگان مقیم مدرسه در آن ایام معتقد بودند، این حجره محلّ عبادت و راز و نیاز گروهی از علما و عابدان بوده... تزئینات اتاق هم نشان می دهد که در گذشته جماعتی از خواص از این اتاق استفاده می کرده اند. در آن زمان شنیدم که مرحوم شیخ بهاءالدین عاملی هنگام اقامت در مشهد از این اتاق به خاطر قرب جوار استفاده می کرده است. ر.ک: فرهنگ خراسان، بخش توس - جلد 2، ص 170.
- 4- - با وجود آنکه در ترقیم وقفنامه برخی اشتباهات املائی به چشم می خورد، اما برای رعایت امانت عینا متن وقفنامه درج می شود.

سعدالدین (از بزرگان دوره صفویّه) در سال 1091ق. احتمالاً وی و سپس فرزندانش تولیت آن را بر عهده داشتند، تا اینکه مدرسه به صورت مخروبه درآمد. در سال 1203ق. به همت میرزا عبدالجواد فرزند میرزا مهدی شهید، مدرسه مجدداً نوسازی شد. وی که عالمی فاضل و پرهیزگار بود خود تولیت مدرسه را بر عهده گرفت و به وضع آن سر و سامان داد و شاگردان فراوانی تربیت کرد. پس از درگذشت وی، تولیت مدرسه در این خاندان باقی ماند. پس از میرزا عبدالجواد، فرزندش حاج میرزا عبدالکریم از عالمان برجسته حوزه علمیه مشهد و سپس فرزند وی حاج میرزا عبدالجواد (دوم) تولیت مدرسه را بر عهده گرفتند. همچنین آقا نجفی، سید محمد حسین و فرزند وی حاج علم الهدی، سید علی در زمره متولیان این مدرسه بوده اند. حاج سید علی علم الهدی همچنان تا هنگام تخریب مدرسه و انضمام آن به اماکن متبرکه رضوی، تولیت آن را بر عهده داشت.

سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی

با توجه به اهمیت مدرسه بالاسر، جلسه های علمی و دروس حوزوی در سطوح مختلف آموزشی در این مدرسه برگزار می شد و طلاب و دانشجویان علوم دینی، از محضر استادان و عالمان بزرگ و برجسته ای بهره مند می شدند. متولی مدرسه برای ایجاد نظم و پیشرفت علمی طلاب آیین نامه داخلی ویژه ای نیز برای مدرسه معین کرده بود، از جمله:

1- در هر حجره باید یک طلبه زندگی کند 2- سن طلاب مدرسه باید بیش از 18 سال باشد 3- طلبه هایی که در حجره های طبقه دوم ساکن هستند باید فقه بخوانند 4- طلاب باید شبها از راهرویی که از مدرسه به حرم مطهر راه دارد به حرم مطهر مشرف شوند و به همراه زیارت امین الله برای متولی نماز شب بخوانند و... (ر.ک: شروط وقفنامه، ص 100)

از استادانی که در این مدرسه به فعالیتهای آموزشی و علمی اهتمام داشته اند می توان به عالم پرهیزگار میرزا عبدالجواد، حاج میرزا عبدالکریم، حاج میرزا عبدالجواد (دوم)،

آقا سید محمد حسین نجفی، حاج سید علی علم الهدی و حاج سید محمد علم الهدی

اشاره کرد. همچنین سید علی مدد بن سید حسین و سید محمد رضوی خراسانی (1) در زمره استادان معروف این مدرسه در سالهای دورتر و حاج عباس قمی، آیت الله سید حسن صالحی و استاد ابومعین حجت هاشمی و آیت الله شیخ عبدالنبی گجوری از استادان سالهای اخیر بوده اند.

وضعیت موجود بنا

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی آیت الله واعظ طبسی تولیت عظمای آستان قدس با مطالعه و دقت در وقفنامه مدرسه و مشورت با صاحب نظران به این نتیجه رسیدند که زمین مدرسه به آستان قدس رضوی تعلق داشته و سپس به صورت مدرسه در آمده است. از این رو پس از مشورت با روحانیان و عالمان صاحب نظر دستور تخریب مدرسه و احداث رواق با شکوه و وسیعی در همان مکان را صادر کردند. این رواق در سه طبقه و با مساحت 9700 متر مربع، اکنون بزرگترین رواق حرم مطهر - موسوم به دار الولاية - است.

ص: 102

1- - جمعی از نویسندگان، دائرة المعارف تشیع، جلد هشتم، انتشارات شهید سعید محبی، تهران، 1379، ص 276.

این بنا اکنون در ضلع غربی بیوتات بالاسر حرم مطهر امام رضا علیه السلام، روبروی مدرسه

دو در و جنب رواق بزرگ دارالولایه واقع شده است، در حالی که به هنگام تأسیس در حاشیه یکی از بازارهای اصلی و بزرگ شهر به نام «بازار زنجیر» قرار داشت که از شمال به مدرسه بالاسر، از جنوب به مسجد گوهرشاد، از شرق به رواق دارالسیاده و از غرب به بازار زنجیر محدود بود.

پیشینه تاریخی

این بنا از مدارس تاریخی و معروف حوزه علمیه مشهد است که در دوره تیموریان، زمان حکومت شاهرخ میرزا (850 - 807ق) در سال 823 ق. توسط پریراد خانم (1) ندیمه مخصوص گوهرشاد آغا (2) همسر شاهرخ میرزا احداث شد.

اغلب تاریخ نگاران و بخصوص جهانگردانی که به مشهد مسافرت کرده اند ضمن توصیف ویژگیهای معماری بنا از آن به عنوان مدرسه ای تاریخی یاد کرده اند.

فریزر جهانگرد انگلیسی درباره این مدرسه چنین می نویسد:

مدرسه پریراد خانم که بنای کوچکی است. این زن از ندیمه های گوهرشاد آغاست و در همان وقت که خانم او مسجد گوهرشاد را می ساخت او نیز این مدرسه را بنا کرد

ص: 103

1- - پریراد خانم، ندیمه ویژه همسر شاهرخ میرزا، گوهرشاد آغاست که چنان که از وقفنامه مدرسه مذکور بر می آید، خواجه ربیع بن خثیم از زاهدان و عارفان سده اول هجری از اجداد وی می باشد.

2- - گوهرشاد آغا 861ق - 780ق، دختر امیر غیاث الدین ترخان و همسر شاهرخ میرزاست. وی بانی مسجد گوهرشاد در قسمت جنوبی حرم مطهر امام رضا علیه السلام و مدرسه بزرگ دیگری در هرات است. او زنی نیکوکار و مقتدر بود که پس از سالها زندگی پرفراز و نشیب و به یادگار گذاشتن آثار و بناهای بسیاری به فرمان سلطان ابوسعید به قتل رسید. آرامگاه وی درون باغی بزرگ در هرات قرار دارد.

و موقوفه برای آن قرار داد، بیست تا سی نفر در این مدرسه سکنی دارند. (1)

صاحب کتاب مطلع الشمس این مدرسه را در زمره بناهای تاریخی بر شمرده و به شرح کتیبه های آن پرداخته است که در قسمت ویژگیهای معماری بنا به آن اشاره خواهد شد.

عکس شماره 21 - ایوان و غرفه های مدرسه پریزاد

ص: 104

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 316.

همانند دیگر مدارس دوره تیموریان بنایی چهار ایوانی به مساحت 300 متر مربع است در دو طبقه شامل 22 حجره و چهار ایوان در چهار سمت حیاط کوچک مدرسه. پیشانی ایوانچه حجره ها و نمای داخل ایوانها که به عنوان مسجد و مدرّس کاربری دارد

با کاشیهای معرّق و گچ بریهای زیبا و باشکوه آراسته شده است. به علّت مرمت‌های متعدّد

بنا، آثار هنری و تاریخی اصیل دوره تیموریان در آن بر جا نمانده است، امّا در بازسازیهای انجام شده، شکل و طرح اصلی مدرسه همچنان حفظ شده است.

نقشه شماره 12 - پلان مدرسه پریزاد طبقه همکف

ص: 105

نقشه شماره 13 - برش شرقی - غربی مدرسه پریزاد

نقشه شماره 14 - برش شمالی - جنوبی مدرسه پریزاد

برنارد اکین، باستان شناس معروف که درباره بناهای دوره تیموری تحقیقاتی انجام داده درباره نمای داخلی مدرسه چنین می نویسد:

نمای داخلی، به طور گسترده ای تجدید بنا شده است. صحن کوچک حیاط مدرسه همراه با ساختمانهای بلند اطراف آن احساس ناخوشایندی ناشی از مکانهای بسته را در فرد بر می انگیزد... ایوان غربی، بسیار کم عمق است. این ایوان بنایی چهار ضلعی است که در داخل طرحی مربع شکل جای گرفته است که در ساخت مدرسه گیائیه خرگرد نیز دیده می شود. اما آجرهای غیر شفاف از آجرهای مورد انتظار دوره تیموری پررنگ تر است. تمام قاب بند چوبی احتمالاً نوسازی شده ولی در عین حال منعکس کننده الگوی اصلی است. ایوان جنوبی که در قسمت تحتانی آن محراب کوچک و ساده ای وجود دارد نیز دارای تزئینی با اسلوب بنایی است که تا حد پاتاق محفوظ مانده است. ایوان در عمق $26/3$ سانتیمتری اندکی تورفتگی دارد ولی نیم گنبد نسبتاً ناهنجاری که بالای این محوطه طاق زده شده به یقین تجدید بنا

ص: 106

اکین همچنین درباره ویژگیهای معماری ایوان شرقی و برخی کتیبه های مدرسه می نویسد:

ایوان شرقی تنها ترین اصلی ساختمان مدرسه است. اضلاع و طاق ایوان از ترنجهای چهارپر مزین به کاشی معرق پوشیده شده است که در داخل کلاف بندی آجری بنایی مرتب شده اند... در پشت ایوان، بعد از خطوط حاشیه نمای قوس ایوان، کتیبه زیبایی با خط ثلث سفید رنگ بر کاشی معرق آبی رنگ به چشم می خورد. در ردیف افقی به خط کوفی ریز عبارتهایی به رنگ کهربایی حک شده است. این حروف دارای شکلهایی مورّب و گاه راست می باشند... کتیبه ای به خط ثلث شامل چندین حدیث درباره جایگاه تعلیم و تعلّم در سطح وسیعی نوسازی شده است اما آغاز کتیبه با تحقیقات صنیع الدوله در مطلع الشمس همخوانی ندارد،

این کتیبه که امروز کامل به نظر می رسد به نظر نویسنده مطلع الشمس حدیث دیگری را نیز شامل می شده که از بین رفته و سپس مرمت شده است.

اکین در پایان درباره وضعیّت کلی حجره ها می نویسد:

حجره ها آن گونه که از طرح زمینه آن آشکار است دارای اندازه های گوناگون اند. بی نظمی در حجره ها تا حدّی به علّت نوسازیهای بعدی است، هر چند برخی بی نظمیهای داخلی آنها با توجه به وجود ساختمانهای اولیه پیرامون آن قابل توجیه است.

کتابخانه قدیمی مدرسه

بر پایه اطلاعات تاریخی پیداست که این مدرسه کتابخانه کوچکی نیز داشته که در زمان سلطنت شاه سلیمان صفوی، نجف قلی خان، بیگلر بیگی قندهار، که آن هنگام در مشهد اقامت داشته است - علاوه بر تعمیر مدرسه - کتابهای فراوانی نیز وقف کتابخانه آن

می کند. (1) از اسامی و آمار کتابهای موجود در آن اطلاعی بر جا نمانده است.

ص: 107

1- - همایونفرخ، رکن الدین، کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران از صدر اسلام تا عصر کنونی، انتشارات وزارت فرهنگ، تهران، 1347، ص 42.

تعمیرات

این مدرسه تاکنون چندین بار مرمت و تعمیر اساسی شده است. کتیبه سردر مدرسه بر این موضوع گواهی می دهد. در زمان شاه سلیمان صفوی توسط نجف قلی خان بیگلر بیگی قندهار در سال 1091ق. و در حدود سالهای 6 - 1345ش. مجدداً توسط اداره اوقاف خراسان تعمیراتی در آن انجام شده است. در سال 1354ش. در جریان توسعه اطراف حرم مطهر، این مدرسه بار دیگر تخریب شد که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به هم‌تأستان قدس رضوی در سال 1368 با همان الگو و طرح سنتی بازسازی شد.

واقف طبق وقفنامه مفصّلی تمام موقوفات مدرسه و موارد مصرف هر کدام را نیز به تفصیل بدین ترتیب ذکر کرده است:

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين

روایت ثنا و سپاس و ظایف محامد بی حد و قیاس حضرت واقف السرائر و الخفیات را سزااست که مشهد مقدس دل کامل که سلطان ممالک رضاست مطاف اشراف عاکفان حریم الطاف بی پایان او و مقام طایفان ارکان حریم اعطاف بی کران اوست... در این وقت شمه ای از تأییدات سبحانی شامل حال و کامل امانی و آمال علیا جناب عصمت و عفت پناه طهارت و قدارت دستگاه پریراد خانم از اولاد خواجه ربیع قدس سره و منسوبه است به تاج المخدرات گوهر شاد خانم واقفه مسجد جامع در حال صحت و کمال ادراک و شعور در سنه 823ق. وقف مؤبد صحیح شرعی و حبس مخلّد صریح اسلامی نمود تقرّباً الی الله و طلباً لمرضاته و امتثالاً لامره بر اولاد ذکور خود و بر اولاد ذکور از ذکور خود بطنا بعد بطن و نسلاً بعد نسل و عقباً بعد عقب و بعد انقراضهم العیاذ بالله وقف بر اولاد ذکور از اناث خود و بعد انقراضهم العیاذ بالله وقف بر اولاد اناث از ذکور خود و بعد انقراضهم العیاذ بالله وقف بر مساکین سادات آل رسول صلی الله علیه و آله الی آخر الزمان. مدرسه پریراد و پنج طاق دکان و سه طاق دکان:

1 - همگی و تمامی کل یک باب مدرسه از ممر و مدخل و اراضی و حجرات و غیر ذلک مستغنی از تحدید و توصیف است و متّصل به مسجد گوهرشاد است به انضمام همگی و تمامی کل هشت طاق دکان متّصل به مدرسه مشهور به پریراد مذکوره، سه باب آن جنوباً در ب مدرسه پیوسته و هر دهنه طاقی به قدر سه ذرع و پنج باب دیگر شمالی در ب مدرسه مذکوره و متّصل به مدرسه بالاسر و مدرسه مذکوره وقف است مختص اولاد خود واقفه مذکوره که هر یک از اولاد در یک اتاق مدرسه مذکوره سکنی نمایند و هر چند مبتدی باشند نسلاً بعد نسل و عقباً بعد

ص: 109

1- - گرچه چنین وقفنامه ای در دست اولاد واقف می باشد و آنان نیز مدعی هستند که این وقفنامه صحیح و بدون شک و شبهه مربوط به مدرسه پریراد خانم که از منسوبان گوهرشاد است می باشد، اما آستان قدس در سالهای گذشته مدعی شده که این وقفنامه بنا بر برخی قرائن جعلی می باشد که قضاوت درباره آن مستلزم کارشناسی دقیق از سوی محاکم قضایی است والله اعلم.

عقب و آنچه اضافه آید حسب نمایند و به مساکین طلبه زوّار امام ثامن بدهند در مدرسه هر یک را یک اتاق که زوّار مذکور در مدرسه مذکور زیاده از سه ماه زیست ننمایند و بعد زوّار دیگر را و غیر از اولاد واقفه و زوّار در مدرسه مذکوره اگر احدی

به قدر دقیقه سکنی نماید به خون جناب سید الشهداء شریک خواهد بود؛

2- دوازده سهم الاّ دو سهم میاه [آب] مزرعه ادک؛

3- تمامی کل مزرعه چشمه اسلامیه؛

4- تمامی کل دوازده سهم الاّ پنج سهم مزرعه جرمق که از رودخانه کشف رود مشروب می شود؛

5- تمامی کل میاه مزرعه «بانو» مع [با] طاحونه [آسیاب] و ملحقات ؛

6- تمامی کل مزرعه کنار کال و ملحقات آن؛

7- تمامی کل مزرعه حسین آباد؛

8- تمامی کل مزرعه چاهشک؛

9- تمامی کل مزرعه ملکان و ملحقات آن؛

10- تمامی کل مزرعه خوشاب و ملحقات آن؛

11- مزار خواجه ربیع با تمام متعلقات آن.

و تولیت موقوفات مذکوره را وا گذاشت به زوج خود و او عالیجناب مقدس القاب سلاله الاطیاب و الانجاب عمده السادات العظام میرزا محمّد میرک الحسینی خادم سرکار فیض آثار روضه رضویه علیه آلاف التحیّه و متولّی مزار فایض الانوار قطب الاولیاء و العارفین غوث الاتقیاء و السالکین خواجه ربیع الدین ابن خُثیم قدس سرّه

و بعد اکبر اولاد ذکور او و سلاله السادات العظام میرزا ابوالمعالی متولّی خواهد بود

و بعد از این اسنیت اولاد متولّی سابق یا اسنیت اولاد لاحق مناط [ملاکنیست، بلکه بعد از هر متولّی اکبر اولاد ذکور خود متولّی مناط است و هکذا نسلاً بعد نسل و عقبا بعد عقب و بعد انقراضهم العیاذ باللّه به اکبر اولاد ذکور از ذکور خود متولّی

خواهد بود و هرگاه در حال حیات متولّی به نحوی شود که از باب رتق و فتق موقوفات مذکوره عاجز بماند و امورات موقوفات معوّق ماند اکبر اولاد ذکور متولّی عاجز شده، متولّی خواهد بود، ما تعاقبوا و تناسلوا علی المراتب المسطوره و الطبقات المذکوره مفوّض نمود و مقرر شد ضمن العقد آن که متولّی مذکور همه ساله آنچه از مداخل و منافع پنج طاق دکاکین سمت شمالی درب مدرسه مذکوره و از قفسه خانه های میان مدرسه و از هر جا به صلاح خود متولّی آنچه به عمل آورند کلاً از قرار دو عشر متعلق است به متولّی مذکور به رسم حق التولیه به جهت خود

متصرف گردد و آنچه اضافه آید صرف و خرج پنج طاق دکاکین و مدرسه نماید مثل بنای اصل که به قدر جای خشتی بایر نماند و آنچه اضافه آید به طلاب علوم دینیّه مدرسه مذکوره بالمساوات قسمت نمایند و آنچه از همگی و تمامی کل ازواج (1) املاک مزروعی مذکوره و متعلقات آنها از قرار تفصیل فوق کلاً به عمل آید همه ساله از قرار ازواجی مزارعات مذکوره از هر یک زوج مزروعی مقدار دو خروار گندم و یک صد من جو متعلق است به متولّی مذکور به رسم حق به جهت خود متصرف و بعد از وضع از هر یک زوجی سه خروار غله حق التّولیه و اخراجات که از شائبه تغییر و تبدیل مصون و محروس بماند و باقی را سهم نماید، سهم اول را می باید یوم مبارک عید غدیر نهار به خدام سرکار فیض آثار امام ثامن علیه السلام بدهند و سهم ثانی را به طلاب علوم دینیّه اتاقهای مدرسه مذکور بالمساوات یوما فیوما قسمت نمایند و سهم ثالث را به رسم وظیفه حافظی روضه رضویّه به اولاد ذکور خود واقفه مذکوره بالمساوات بدهند و سهم رابع را صرف و خرج تعمیر مزار کثیر الانوار قطب الاولیاء و العارفین غوث الاتقیاء و السالکین جد امجد چهاردهم واقفه مذکوره خواجه ربیع الدین ابن خُثیم قدس سره نماید و آنچه اضافه آید به رسم وظیفه خادمی و حافظی مزار فیاض الانوار مذکور به اولاد واقفه مذکوره بالمساوات قسمت نمایند و سالی صد ختم کلام الله نمایند در روضه رضویّه و سهمی را سوخت و یا تعمیر حرم جناب حضرت علی بن موسی الرضا نمایند و آنچه از سه طاق دکان سمت جنوب در مدرسه مذکوره به عمل آید یک ثلث آن را متولّی به رسم حق التّولیه تصرف نماید و دو ثلث آن را به باقی اولاد ذکور بالمساوات قسمت نمایند ما تعاقبوا و تناسلوا علی المراتب المسطوره والطبقات المذكوره مفوض نمود و املاک و دکاکین مذکوره را سه سال به سه سال بیشتر و بی ضامن به حاکم اجاره ندهند و حکام شرع انور و حکام عرف و متولیان سرکار فیض آثار از عمّال و از سایر ناس حتی احدی از احاد بای نحو کان در موقوفات از مدرسه و دکاکین و املاک مذکور و متعلقات آنها و تولیت و اولویّت و حق التّولیه و رتق و فتق و داد و ستد و اجاره و استجاره و مطالبه، اثبات عدالت و محاسبه و ضمّ امین و سکنای در مدرسه مذکوره غیر از اولاد واقفه و مساکین طلبه زوّار امام ثامن علیه السلام به هیچ باب و به هیچ وجه من الوجوه، زنهار هزار زنهار، دخل و تصرف نمایند که ملعون خواهند بود و به لعنت خدا و نفرین رسول گرفتار و از شفاعت جناب رسول خدا و ائمه هدی علیهم السلام بی بهره و بی نصیب و در خون جناب سید الشهداء و ائمه هدی علیهم السلام

ص: 111

1- - ازواج جمع زوج، و زوج عبارت است از مقدار زمینی که می توان با یک جفت گاو شخم زد.

شریک و سهیم خواهند بود و متولی مذکور و اولاد او به هر نحو و به هر قسمی از اقسام به هر نوعی از انواع در جمیع موقوفات در هر باب که خیر و صلاح داند خود ایشان مذکور می یابد به عمل آورند بای نحو کان. مختار نیستند متولی مذکور و اولاد او که به طور هبه به وکیل و به رهن و اجاره و به مصالحه به هیچ باب و به هیچ قسمی از اقسام و به هیچ احدی از احاد منتقل و واگذار نمایند و به هیچ وجه من الوجوه. چنانچه سهوا خلاف شرعی العیاذ باللّه از ایشان مذکور صدور یابد رجوع به استغفار نمایند و در تولیت خود باقی خواهند بود و واقفه موقوفه مشارک الیها و املاک مزروعی و ما یتعلق بها را و دکاکین مذکوره را و مدرسه مسطوره را از تحت تصرف و قید تملک خود اخراج و به تصرف موقوف علیهم که متولی مذکور و اولاد واقفه باشند به ایشان مذکور وا گذاشت و خود را بی دخل گردانید و ایشان مذکور که موقوف علیهم اند می باید موافق شرایط مذکوره فوق عمل نمایند و نهایت سعی و اهتمام را در رتق و فتق و داد و ستد و نظم و نسق مزارعات مزبوره و دکاکین مذکوره و مدرسه مسطوره و مزار کثیر الانوار مسطوره به عمل آورند و به خدمت تولیت و به خدمت خادمی و حافظی مزار فایض الانوار مذکور و روضه رضویه و در آبادی کل موقوفات بکوشند... فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَنَّمَا آثَمَ عَلَيَّ الذِّينَ يَبَدِّلُونَهُ وَ صِيغَهُ وَقَفْ مَزْبُورَهُ عَلَيَّ الْمَرَاتِبِ الْمَسْطُورَهُ وَ النَّهْجِ الشَّرِيعَةِ النَّبَوِيَّةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ بِالْعَرَبِيَّةِ وَ الْفَارْسِيَّةِ وَاقِعٌ وَ جَارِيٌّ غَرْدِيدٌ وَ كَانُ ذَلِكَ بَتَارِيخِ شَهْرِ شَوَّالِ الْمَكْرَمِ مِنْ شَهْرِ سَنَةِ ثَلَاثٍ وَ عَشْرِينَ وَ ثَمَانِمِائَةٍ مِنَ الْهَجْرَةِ الْمُقَدَّسَةِ النَّبَوِيَّةِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ مِنْ شَهْرِ سَنَةِ 823.

در ذیل این وقفنامه اسامی افراد شاهد و ناظر بر اجرای صیغه وقف ممههور شده است (1).

تولیت

چنان که از متن وقفنامه مدرسه معلوم می شود، پریزاد خانم تولیت مدرسه و موقوفات آن را به همسرش میرزا محمد میرک حسینی - متولی مزار خواجه ربیع و از اولیای امور حرم مطهر امام رضا علیه السلام - تفویض کرده است. پس از او نیز فرزند بزرگتر میرزا ابوالمعالی را به سمت متولی تعیین کرد و پس از این دو اولاد ذکور متولی ها - به صورتی

ص: 112

1- - - علاقه مندان برای اطلاع بیشتر به موقوفات و نام جدید آنها می توانند به کتاب سیمای وقف در خراسان تألیف آقای عبدالرضا امیر شیبانی مراجعه کنند.

که در وقفنامه گذشت - البته پس از گذشت سالیان متمادی در پی به قدرت رسیدن حکومت‌های مختلف در مشهد و نیز به علت تعمیرات و مرمت‌های اساسی که در روزگار صفویان و پس از آنها در ساختمان مدرسه انجام شد، تولیت آن مبهم و مجهول بر جای ماند. از این رو اداره اوقاف، تصدی مدرسه را به حاج سید حسن اردبیلی فرزند مرحوم آیت الله اردبیلی واگذار کرد (1)، سپس در اول شهریور سال 1343 ش. تولیت این مدرسه بر عهده سید مرتضی حریری گذاشته شد. (2) پس از بازسازی مدرسه در سال 1368 ش. توسط آستان قدس رضوی، اداره آن زیر نظر شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان قرار گرفت.

سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی

از برنامه و وضعیت آموزشی مدرسه در اوایل تأسیس اطلاع مستند و دقیقی در دست نیست ولی، با توجه به اهتمام تیموریان به احداث مدارس علمیه، احتمالاً از رونق

علمی خوبی برخوردار بوده است و طلاب و مدرّسان در آن به تحصیل و تدریس اشتغال داشته اند اگر چه شرط واقف - مبنی بر استفاده انحصاری طلاب زائر به مدت سه ماه - اندکی از کیفیت آموزشی مدرسه می کاسته است. در دوره صفویان به علت اهمیت زیادی که برای علم و عالمان دینی قائل بودند، به نظر می رسد طلاب و مدرّسان همچنان

با علاقه اشتغال به تحصیل و تدریس داشته اند، به خصوص که در همین دوره بود که مدرسه مرمت و تعمیر اساسی شد. بنا بر گزارشهای موجود تعداد طلاب بخصوص در اواخر دوره قاجار بین 20 تا 30 نفر متغیر بوده است. بطور کلی در دوره قاجار و پهلوی اول و دوم مدرسه دچار رکود شدیدی شد و هیچ گاه به رونق اولیه اش نرسید. پس از

ص: 113

-
- 1- - گویا تا سال 1315 ش. سید ابوالقاسم پریراد و یا سید ابوالقاسم موسوی حجازی تولیت مدرسه را در اختیار داشته ولی در سال 1314 ش. در پی حوادث مسجد گوهرشاد تولیت مدرسه را به اوقاف واگذار می کنند، چندی در سال 1341 ش. سید ابوالقاسم پریراد متولی اصلی مدرسه فوت می کند، لذا در سال 1343 ش. سید مرتضی حریری فرزند سید مرتضی پریراد متولی موقوفه شناخته شده اما بنا به دلایلی مانند سابق تولیت مدرسه مجدداً به اداره اوقاف داده می شود. ر.ک: فرهنگ خراسان، بخش توس، ج 2، ص 144.
 - 2- - ظریف، رضا، جغرافیای تاریخی مشهد پایان نامه کارشناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، 1342، ص 2.

پیروزی انقلاب و بازسازی مدرسه در سال 1368 ش. به علت واقع شدن آن در مجموعه اماکن متبرکه تاکنون هیچ گونه استفاده آموزشی از آن نشده است.

وضعیت موجود بنا

در نوسازی این بنای تاریخی سعی شده همان طرح و نقشه اولیه اجرا و حتی الامکان از همان کاشیهای قدیمی مجددا استفاده شود. ویژگیهای کنونی معماری بدین ترتیب است: (1)

ایوان ورودی مدرسه که در سمت شرق آن قرار دارد دارای در چوبی دو لنگه است. بر سر در مدرسه با خط ثلث به رنگ زرد بر زمینه کاشی معرق لاجوردی، این عبارت نوشته شده است:

قد وفق الله سبحانه لتعمير هذه المدرسة المقدسه في ايام دولت سلطان المعظم و الخاقان الاعظم ذي الشوكه القاهره الاسكندريه و الحشمه الباهره السلیمانيه السلطان

ابن السلطان ابوالمنصور شاه سلیمان الحسینی الصفوی بهادرخان خلدالله ملكه تعالی امیر الأمراء الكرام و خان الخوانین العظام مصدر الخیر و الاثار نجفقلی بیگلر

بیگی قندهار باهتمام عالیحضرت آقا محمد باقر بیگ و سعی حضرت میرزا شکرالله سنه 1091. (2)

این کتیبه چنان که از متن آن معلوم است متعلق به زمان تعمیر مدرسه در عهد شاه سلیمان صفوی توسط نجفقلی خان - از زمامداران شهر قندهار - می باشد و کتیبه اصلی بنا که در دوره تیموریان بر سر در مدرسه نصب بوده از میان رفته است.

سرستونهای بنا آجر ساده و ازاره ایوان تا ارتفاع یک متر سنگ است. در قسمت بالای ازاره، در دو طرف در ورودی مدرسه چهار تابلوی زیبا که تلفیقی از آجر و معرق است به صورت معقلی کار شده است. سقف ایوان به شکل زیبایی با مقرنسهای گچی آراسته شده و کناره داخلی قوس ایوان با هشت ضلعی های زیبایی با رنگهای مختلف تزیین شده است. نمای مشرف به حیاط این ایوان آراسته به چهارضلعی های لوزی شکل است که به صورت معقلی با آجر ساده کار شده و پشت بغلهای ایوان نیز کاشی

ص: 114

1- - پیمایش میدانی، تابستان 1376.

2- - کتیبه مدرسه به جهت رعایت امانت عینا درج شده است.

معرق است.

حجره ها دارای ایوانچه های کوچکی هستند که نمای پیشانی حجره ها با کاشی معرق تزیین شده و برای استفاده از حجره های طبقه دوم در چهار گوشه حیاط مدرسه راه پله های باریکی وجود دارد. ابعاد حجره ها متفاوت است و در حجره های طبقه دوم بی نظمی هایی از نظر فضاهای درونی مشاهده می شود.

نمای داخلی حیاط آجر ساده است که ازاره صحن تا ارتفاع یک متر و نیم سنگ شده است. در قسمت شمال و جنوب مدرسه دو ایوان به صورت قرینه و روبروی یکدیگر قرار دارند: ایوان شمالی دارای چهار متر پهنا و پنج متر عمق است و به شیوه معقلی تزیین شده است. ایوان جنوبی در حقیقت مسجد مدرسه است. نمای داخل آن به شکل زیبایی گچ کاری شده و در قسمت انتهایی آن به صورت افقی سوره شریفه والفجر حک شده است. ابعاد این ایوان به پهنا چهار متر و عمق هشت متر است و بیشتر دارای محراب بوده است. در قسمت انتهایی ایوان نام حضرت محمد صلی الله علیه و آله و اسم جلاله «الله» به طرز باشکوهی با خط کوفی نگاشته شده است.

ایوان شرقی نیز که به حرم مطهر متصل است و جایگاه نگهداری قرآن می باشد بیشتر به عنوان مدرس اصلی مدرسه مورد استفاده قرار گرفته است. در طرفین و قسمت فوقانی ایوان احادیثی در فضیلت علم و عالم به خط ثلث سفید بر کاشی معرق لاجوردی نقش بسته است. نمای داخلی ایوان تلفیقی از آجر نما و کاشی معرق همراه با ترنجهای منظم و یکسان است.

چنانچه پیشتر گذشت پس از بازسازی مدرسه به سال 1368 به علت قرار گرفتن آن در مرکز مجموعه اماکن حرم رضوی عملاً استفاده از آن غیر ممکن شده است. از این رو هیچ گونه استفاده آموزشی از آن نمی شود و فقط به عنوان یادگاری از معماری اسلامی از آن محافظت می شود.

موقعیت

در مجموعه اماکن و بیوتات متبرکه، در جنوب غربی حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام روبروی مدرسه پریزاد و شرق صحن جمهوری اسلامی.

در گذشته این بنا از شمال به کاروانسرای وزیر نظام، از جنوب به کاروانسرای ناصری، از مغرب به محله‌ها و مغازه‌های اطراف اماکن متبرکه حرم مطهر امام رضا علیه السلام و از مشرق به بازار زنجیر محدود می‌شد(1).

پیشینه تاریخی

این بنای تاریخی از زیباترین و اصیل‌ترین نمونه‌های معماری عصر تیموری است که در دوران سلطنت میرزا شاهرخ (850 - 807ق) در سال 843ق. توسط یکی از فرماندهان میرزا شاهرخ به نام امیر یوسف خواجه بهادر ملقب به غیاث الدین(2) بنا شد. از این رو ابتدا به مدرسه «یوسف خواجه» و سپس با گذشت زمان به علت دارا بودن دو در ورودی در شرق و غرب مدرسه به مدرسه دو در مشهور شده است. در کتاب معماری

ص: 116

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، نقشه ضمیمه کتاب.

2- - امیر یوسف خواجه بهادر د. 846ق ملقب به غیاث الدین فرزند امیر سید خواجه (که در سال 807 توسط شاهرخ حاکم توس و مشهد شد ولی در سال 809 یاغی گشت و به کلات و گرگان گریخت) و نوه امیر شیخ علی بهادر (از سرداران و امرای بزرگ و معروف تیمور که از سال 784ق. به سبب فتح کلات آن ولایت به رسم سیورغال توسط امیر تیمور به او بخشیده شده بود) می‌باشد، برخی از تاریخ نگاران بر این باورند که مدرسه دو در، در حقیقت گورگاه خاندان امیر شیخ علی بهادر از امرای نامدار تیمور است.

این مدرسه در وسط دو مدرسه دیگر تیموری [مدرسه بالاسر و پریزاد] در داخل مجموعه حرم امام رضا علیه السلام قرار گرفته است. از طریق سر دری که زمانی با اسپرهای کاشی معرق مزین بوده، ولی اکنون وضع بسیار بدی دارد از بازار آن می شوند. این مدرسه از نوع مدارس چهار ایوانی است که دارای چهار اتاق گنبددار گوشه ای است. این بنا بصورت یک مدرسه آرامگاهی ساخته شد تا محلی برای بانی آن امیر یوسف خواجه (متوفی سال 1442/846) باشد. قبر در زیر گنبد جنوبی قرار دارد. (1)

فریزر جهانگرد انگلیسی درباره این بنا می نویسد:

«مدرسه دو در که آن نیز از ابنیه شاهزادگان ازبک از اولاد امیر تیمور است و موقوفه دارد.» (2)

نویسندگان مطلع الشمس و منتخب التواریخ با شرح و تفصیل بیشتری از این مدرسه یاد کرده اند و آن را در شمار یکی از کهن ترین مدارس حوزه علمیه مشهد بر شمرده اند.

ویژگیهای معماری ساختمان قدیم مدرسه

این مدرسه که مانند بیشتر مدرسه های عهد تیموری از نوع بناهای چهار ایوانی است، یکی از نمونه های کامل معماری سده نهم قمری به شمار می آید و از نظر ترین، کاشیکاری، خطاطی و نقاشی، بسیار در خور تحسین و توجه است.

«این بنا با حدود 500 متر مربع مساحت در دو طبقه، دارای 32 حجره است که در چهار سمت حیاط مربع شکل مدرسه قرار دارد.» (3)

ص: 117

1- - لیزا گلمبک، دونالد ویلبر، معماری تیموری در ایران و توران، ترجمه کرامت الله افسر و محمد یوسف کیانی، سازمان میراث فرهنگی، چاپ اول، تهران، 1374، ص 465.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 316.

3- - جغرافیای تاریخی مشهد پایان نامه کارشناسی، ص 2.

در بالای در این مدرسه کتیبه ای است بر کاشی معرق به خط ثلث بسیار ممتاز به این مضمون: بعد حمد الله و صلواته علی رسوله قد استت هذه العماره فی ایام دولت سلطان الاعظم ظل الله فی الارضین مغيث المسلمین ابی المظفر شاهرخ بهادر سلطان خلد الله ملكه و سلطانه به اهتمام امیر الاعظم غياث الدين يوسف خواجه بهادر دامت معدلته تقبل الله منه فی محرم سنه ثلاث و اربعین ثمانمائه.

و نیز به خط کوفی «الملک لله» مسطور است. در دو طرف دو مربع است از کاشی معرق، در میان [یکی از] آنها به خط ثلث زرد این عبارت مسطور است: «طوبی لک العماره بالعزّ و العلی» و در دوره آن چند شعر است که بعضی از آنها ریخته، آنچه بر جای مانده این است:

خوشا بماند خرم روان آدمی (1) * که باز ماند از او در جهان به نیکی یاد

سرای دولت باقی نعیم آخرت است *

در مربع دیگر در وسط مرقوم است: «یا احسن المنازل یا خیر ملتجا» و در دوره آن همین قدر این مصراع خوانده می شود: «که دانم از پس مرگ کنی به نیکی یاد» بر پیشانی در مدرسه سنگی است که در آن به خط نستعلیق منبت نموده اند (بعد الحمد در زمان خلافت ابد قرین و ایام دولت میمنت آیین سلطان اعظم و خاقان افخم مالک رقاب امم اسکندر دارای حشم و جمشید فریدون خدم سید سلاطین عرب و عجم السلطان بن السلطان بن الخاقان بن الخاقان بن الخاقان شاه سلیمان الحسینی الموسوی الصفوی بهادرخان خلد الله ملكه و سلطانه و افاض علی العالمین بره و عدله و احسانه حسب فرمان ملكه دوران و بلقیس زمان علیا جناب قمر رکاب خورشید احتجاج عالمتاب ناموس العالمین نواب علیّه عالیّه متعالیه والده ماجده که مصداق و الامر الیک فانظری ماذا تأمرین است و به مساعی جمیله نواب مستطاب شوکت و عظمت و اجلال دستگاه ابهت و نصفت و عدالت و اقبال اکتناه منبع الجود والاحسان مظهر آیات العدل و الامتتان قدسی سمات ملکی صفات عالیجاه آقای عظیم المنزله و الشأن شاه ویردی بیکاخلف صدق و نایب عالیمدار خورشید اشتهار گردون وقار سپهر اقتدار امیر الامرائی کلب علیخان قورچی باشی و بیگلر بیگی مشهد مقدس معلی و صوابدید رای اصابت پیرای قدوه مشایخ شریعت و افضال و خلاصه سلسله فضل و کمال التحریر الکامل شیخ محمّد

ص: 119

الخادم المدرس مدرسه مبارکه میمونه به تعمیر زینت پذیر گردید. کتبه محمد خان عمل محمد شفیع سنه 1088. (1)

نویسنده مطلع الشمس سپس درباره کتیبه های مسجد مدرسه دو در چنین می نویسد:

در میان مسجد مدرسه کتیبه به خط ثلث ممتاز گچ بری شده و آیاتی از [سوره مبارکه فتح نوشته، تاریخ آن ثلث و اربعین و ثمانماه می باشد و به خط کوفی در بالا «الملکُ لله» مسطور است (2).

وی سپس ضمن اشاره به دو گنبدی که در دو زاویه این مدرسه قرار دارد به شرح کتیبه های اطراف آنها می پردازد: (3)

دو گنبد در دو زاویه این مدرسه هست، یکی کتیبه اش به تمامی ریخته و دیگری در دوره گنبد بر کاشی معرق بسیار ممتاز این ابیات به خط ثلث مرقوم است:

هزار نقش برآرد زمانه و نبود* یکی چنان که در آینه تصوّر ماست

به دست ما چو ازین حلّ و عقد چیزی نیست* به عیش ناخوش و خوش گر رضا دهیم رواست

به زیر گنبد خضرا چنان توان بودن* که اقتضای قضاهاى گنبد خضراست

بر این مقرنس مینا نوشته اند به زر* که برمدار و ثبات فلک امید خطاست

به غیر حُسن عمل هر چه ز آدمی ماند* درین سرای غرور ای رفیق باد هواست

فراز منظر هفت آسمان...* دریچه ای است که در باغ جنه المأواست

در میان این گنبد صورت قبری است و در روی آن آیه الکرسی به خط ثلث رسم شده و در دوره به خط کوفی «الحکم لله» و در دو بغل آن به خط ثلث آیات «الذین یقولون ربّنا

ص: 120

1-- مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 543.

2-- همان، ص 544.

3-- به جهت رعایت امانت عینا متن کتیبه درج شده است.

إِنَّا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ» [و] «الصَّابِرِينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقَائِمِينَ وَ الْمُنْفِقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ» نگاشته شده. به علاوه: قال النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَام «القبر صندوق العمل» و بالای آن «الحکم لله» به خط کوفی و در دوره این دو کتیبه آیاتی از کلام الله مجید نوشته شده، و در سمت بالا به خط ثلث خفی بر سنگ این عبارت رسم است (هذه روضه من رياض الرضوان منوره بانوار الغفران معطره بأثار الریحان من الله الکریم الرحیم المّان لا-میر الاعظم الاعدل الاقدم افتخار ال-مرآة و الکبراء فی العرب و العجم اعتضاد الملوک و السلاطین و اقتدار الخواقین السابق فی مضممار التّفاخر و التّبادر غیاث الدین و الدنیا امیر یوسف خواجه بهادر (در پایین قبر رسم است) و هو ابن الامیر الکبیر ناصب لواء المعدله و واهب عطاء الموهبه ناصر الحقّ و الدین امیر شیخ علی بهادر طاب ثراه و جعل الجنّه مثواه وفاته فی الثالث و العشرین من شهر الله المکرم شعبان المعظم سنه ست و اربعین و ثمانمانه. عمل العبد عطاء الله بن عبدالله اسلان(1).

نویسنده منتخب التواریخ نیز به تاریخ و بانی مدرسه اشاره و برخی از کتیبه های مدرسه را نقل می کند. وی در مورد گنبد دیگری که در زاویه جنوب غربی مدرسه واقع است چنین می نویسد:

گنبد غربی این مدرسه محتمل است مقبره امیر سیدی باشد که از امیران بزرگ تیمور بوده است. در مطلع الشمس است که امیر سیدی در سنه 845 در شیراز که مقرّ حکومتش بود فوت نمود و نعش او را آوردند به خراسان و در گنبد مدرسه ای که ساخته خودش بود دفن کردند و مدرسه که گنبد داشته باشد غیر این مدرسه نیست.(2)

سپس نویسنده منتخب التواریخ این احتمال را می دهد که شاید بانی مدرسه نیز امیر سیدی بوده که به اهتمام امیر غیاث الدین یوسف خواجه ساخته شده است(3).

ص: 121

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 544.

2- - خراسانی، ملا محمد هاشم، منتخب التواریخ، کتابفروشی علمی، تهران، بی تا، ص 598.

3- - این احتمال که شاید بانی مدرسه امیر سیدی بوده ضعیف است، زیرا علاوه بر این که در کتیبه سر در مدرسه نامی از امیر سیدی دیده نمی شود، در بیشتر کتابهای تاریخی از این مدرسه به نام «یوسف خواجه - بانی آن - نامی به میان آمده است. گرچه دور از احتمال نیست اگر امیر سیدی در هنگام احداث مدرسه درخواست «قبرجایی» در قسمتی از مدرسه برای خودش کرده باشد. به همین علت نیز برخی تاریخ نگاران از این مدرسه به مدرسه امیر سیدی یاد کرده اند. ر.ک: سیدی، مهدی، سیمای تاریخی - فرهنگی شهر مشهد، نشر آرام، مشهد، 1382، ص 154.

در دو سمت ایوان ورودی مدرسه از طرف بازار زنجیر، چندین باب مغازه قرار داشته که در زمره طرح و نقشه اصلی ساختمان مدرسه بوده و درآمد مدرسه توسط این مغازه ها تأمین می شده است.

در کتاب معماری تیموری در ایران و توران درباره ایوانها و گنبدهای این مدرسه چنین نوشته است:

ایوان ورودی به یک هشتی مربع شکل کوچک و سپس به یک ایوان کم عمقی رو به طرف حیاطی تقریباً مربع راه می یابد. در ضلع مقابل حیاط یک ایوان درازی است که منجر به یک دهانه نیم هشتی می گردد... گنبد خانه های جنوبی و غربی شبیه هم هستند یعنی اتاقهای مربع شکل باطاقنماهای کم عمق می باشند. بر فراز آنها یک منطقه انتقالی روشنی دار قرار گرفته که بر روی آن از طرف بیرون یک گریو استوانه ای و گنبد بلند خارجی واقع شده است. در گوشه شرقی یک اتاق مربع مشابهی محوطه را اشغال کرده لیکن دارای طاقنمای عمیقی در سمت جنوب غربی است که شامل محرابی است. اتاق شمالی به جای نمانده است. همه اینها را گنبدهای کوتاهی

می پوشانده است... هشتی و ایوانهای حیاط تماماً با تزیین گچ بری شامل طرحهای هزار باف و اسپرهای نقوش هندسی و خطوط کوفی و نوارهای خطاطی عالی مستور گردیده، در داخل گنبد جنوبی هنوز پاره ای از نقاشیهای اصلی به جای مانده است. طرح تزیینی گنبد نقش خورشیدی است با دواير متحد المرکزی شامل ترنجهایی که بصورت اشعه خورشید تنظیم یافته و از رأس گنبد منشعب می شوند. پوشش کاشی فعلی حیاط احتمالاً مربوط به تعمیرات دوره صفوی است که ممکن است جانشین تزیینات مشابه تیموری شده باشد. (1)

عکس شماره 25 - مدرسه دو در و بازار زنجیر

ص: 123

1- - معماری تیموری در ایران و توران، ص 465.

از متن کتیبه سردر مدرسه چنین بر می آید که این بنا در زمان حکومت شاه سلیمان صفوی در سال 1088 ق. به دستور مادر شاه سلیمان و به اشراف کلب علیخان از امرا و بزرگان آن عصر تعمیر اساسی شده. در کتیبه مذکور از محمد خان به عنوان خطاط و از محمد شفیع به عنوان استاد تعمیرات بنا و همچنین از یکی از استادان مدرسه به نام شیخ

محمد فاضل نام برده شده است. (ر.ک: فهرست بناهای تاریخی، ص 104).

از سال 1353 تا 1362 ش. تعمیرات و مرمت‌هایی در قسمتهای مختلف بنا انجام شد. اما با توجه به فرسودگی و ویرانی آن، این بنا در سال 1362 ش. توسط سازمان میراث فرهنگی و آستان قدس رضوی مرمت و بازسازی کلی شد. (1)

موقوفات

در گذشته موقوفات به ده باب مغازه مجاور مدرسه منحصر بود، که به علت مرمت و تعمیر آن به سال 1353 ش. کلیه مغازه ها تخریب شد، از این رو اکنون مدرسه دو در موقوفه ای ندارد. بعید به نظر می رسد که واقف فقط این ده باب مغازه را به عنوان موقوفه

در نظر گرفته باشد، بویژه که مقبره دو تن از امیران معروف دوره تیموری در آن جای گرفته، از این رو احتمالاً موقوفات دیگری داشته که با گذشت روزگار از بین رفته است.

بنا بر گزارشهای موجود، درآمد حاصل از موقوفات مدرسه در سالهای بین 1344 تا 1346 ش. حدود 60/000 ریال بوده که برای تعمیر و مخارج ضروری مدرسه، دستمزد خادم و شهریه طلاب هزینه می شده است. (2)

تولیت

به علت مجهول التولیه بودن مدرسه، اداره اوقاف سرپرستی آن را در سال 1322 ش. به آیت الله حاج میرزا احمد خراسانی واگذار کرد (3). از سوی ایشان حجج اسلام شیخ

ص: 124

-
- 1- پرونده فنی بنا موجود در سازمان میراث فرهنگی خراسان.
 - 2- گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 92.
 - 3- از سال 1325 ش. حاج میرزا احمد کفایی مراسم عزاداری باشکوهی در ایام محرم و صفر در این مدرسه برگزار می کرد که در آن بسیاری از علما و فضلاى حوزه شرکت می کردند. این مراسم با استقبال شدید مردم روبرو می شد.

علی محمد نجات، سید ابوالقاسم موسوی و حاج آقای کاهانی هر یک چندین سال به امور مدرسه رسیدگی می کردند. در سال 1353 ش. به علت تعمیر و مرمت، مدرسه تعطیل شد تا اینکه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با حفظ الگو و طرح قدیمی بازسازی شد و زیر نظر حوزه علمیه مشهد رسماً فعالیتهای آموزشی خود را آغاز کرد.

عکس شماره 26 - نمای داخلی مدرسه دو در

ص: 125

با توجه به سابقه دیرینه آموزشی این مدرسه تاریخی، استادان، عالمان و دانش پژوهان معروف بی شماری در آن به تحصیل و پیمودن مدارج علمی مشغول بودند، گرچه متأسفانه اطلاع چندانی از همه آنان در دست نیست. از مدرّسان و عالمان معروف این مدرسه در دوره صفویّه - همان طور که از متن کتیبه سر در مدرسه پیداست - شیخ محمّد فاضل می باشد که در آن مدرسه دارای مقام و مرتبه علمی ویژه ای بوده است؛ همچنین عالم و فقیه معروف مرحوم آیت الله آقا نجفی قوچانی (1363 - 1295ق) در اوایل تحصیل چندین سال در همین مدرسه مشغول فراگیری علوم اسلامی بوده است. مرحوم شیخ علی نجات، سید ابوالقاسم موسوی، آقای کاهانی و حجه الاسلام فاکر و بسیاری دیگر از استادان گذشته و حال حوزه علمیه مشهد در این مدرسه مشغول تحصیل و تدریس بوده اند. از استادان معروف آن آیت الله حاج شیخ کاظم دامغانی، دکتر

جعفری گیلانی و مرحوم محقق نوغانی می باشند. بنابر گزارشهای موجود، در بین سالهای 1346 تا 1353ش. تعداد طلاب بین 80 تا 118 نفر متغیر بوده است. پس از بازسازی مدرسه در سال 1362، 50 نفر طلبه در مدرسه مشغول تحصیل علوم حوزوی شدند اما در سالهای اخیر به علت واقع شدن مدرسه در مرکز مجموعه اماکن حرم مطهر رضوی عملاً از آن استفاده نمی شود و به عنوان یادگاری از میراث فرهنگ و معماری اسلامی از آن حفاظت می شود.

وضعیت موجود بنا

وضعیت موجود بنا(1)

ایوان ورودی: این ایوان که در شرق مدرسه، داخل بازار زنجیر قرار داشته از نظر آرایه های هنری و معماری یکی از زیباترین نمونه های هنر معماری عصر تیموری به شمار می آید. در چوبی دو «آلت» مدرسه، کتیبه های دوران تیموری و صفوی و کاشیکاری و گچ بریهای باشکوه، جلوه خاصی به این مدرسه بخشیده است.

بر سردر مدرسه، کتیبه ای زیبا، متعلق به دوره تیموریان به خط ثلث بر کاشی معرّق نصب شده و در آن، تاریخ احداث مدرسه و بانی آن نوشته شده است. پس از چند سده

ص: 126

از بنای مدرسه در دوره صفویان، این مدرسه توسط مادر شاه سلیمان تعمیر و مرمت اساسی شده و به همین مناسبت کتیبه‌های دیگر بر بالای پیشانی در نصب شد. در این کتیبه، زمان مرمت و افرادی که به این کار مبادرت کردند ذکر شده است. در دو سوی در دولت مدرسه چهار تابلوی بسیار نفیس معرّق قرار دارد که با خط ثلث به رنگ زرد بر آنها این عبارتها آمده است:

«طوبی لک العماره بالعز و العلی* و یا احسن المنازل یا خیر ملتجا».

گرداگرد این دو کتیبه اشعاری حک شده که بخشی از آنها از بین رفته است.

در حاشیه داخلی گنبد تا زیر سقف، کاشی معرّق به چشم می خورد که بر روی این نقش و نگارها در فواصل معین عبارتهای «الحکم لله» و «الملک لله» حک شده است. پس از بازسازی مدرسه در سال 1362 ش. گرچه سعی در حفظ نمای قدیمی شد ولی بناچار بسیاری از بخشهای بنا با تغییراتی مواجه شد.

ایوان ورودی تا ارتفاع حدود 30/1 سانتی متر سنگ تیره شده و پیشانی و سرستونهای ایوان به همراه لچکی های آن هیچ گونه تزیین خاصی ندارند، گرچه قبل از بازسازی احتمالاً با کاشی معرّق تزیین شده بوده اند. نمای بیرون مدرسه که هم اکنون در

مدخل ورودی رواق بزرگ دارالولایه قرار گرفته است تا ارتفاع حدود 2 متر سنگ شده و مابقی نما فقط گچ شده است.

سقف ایوان با طرحهای لوزی شکل مقرنس آراسته شده است. در داخل مدرسه بصورت قرینه چهار ایوان وجود دارد. نمای داخلی مدرسه از نظر کاشیکاری و وسعت حیاط، از چشم انداز گسترده تری برخوردار است. صحن حیاط مربع شکل است و آب نمایی در وسط آن قرار گرفته است.

نقشه شماره 16 - برش شمالی - جنوبی مدرسه دو در

نقشه شماره 17 - برش شرقی - غربی مدرسه دو در

ص: 129

پس از بازسازی بنا، از هنر اصیل دوره تیموری دیگر اثری برجای نمانده، اما در بازسازی ایوانها و حجره ها سعی شده است در حد امکان طرح قدیمی نشان داده شود. نمای جلوی ایوانها با آجر و هنر گچبری به شیوه زیبایی آراسته شده و کتیبه هایی به صورت عمودی و افقی در حاشیه داخلی ایوانها نصب شده که دربردارنده آیات قرآنی است. بخش انتهایی دو ایوان غربی و جنوبی نیز به صورت زیبایی با گچ مفرنس کاری شده است.

پشت بغلهای ایوانچه حجره های طبقه اول و دوم مانند پشت بغلهای ایوانهای چهارگانه مدرسه از نوع گلچین معقلی در طرحهای گوناگون آراسته شده اند. سقف ایوانچه حجره ها، ساده و بدون هیچ آرایشی می باشد. گرچه بنابر برخی اطلاعات، مدخل حجره ها به گچ بری مزین بوده است، اما اکنون اثری از آنها به چشم نمی خورد.

محوطه درونی تعدادی از حجره ها دارای مکانهایی با عمق زیاد می باشد که احتمالاً به منزله انبار یا آشپزخانه بوده است. همچنین ایوانها در تابستان مکان مناسبی برای

تدریس و مباحثه و حتی برگزاری مجالس عمومی می باشد. علاوه بر این، از حجره بزرگ بالای هشتی ایوان ورودی نیز برای همین منظور استفاده می شود. اگر چه حجره ها حتی در تابستان نیز به علت قطور بودن دیوارها دارای هوای مطبوعی هستند، اما بسته بودن فضا و نور کم داخل آنها باعث می شده که ایوانها بیشتر مورد توجه استادان و طلاب قرار گیرد.

آرامگاه مدرسه

از ویژگیهای قابل توجه مدارس عهد تیموری وجود آرامگاه در قسمتی از ساختمان آنها می باشد، چنان که در بسیاری از مدارس که در این دوران احداث شد مانند مدرسه فیروز شاه در تربت جام و مدارس گوهرشاد و سلطان حسین بایقرا در هرات این ویژگی مشاهده می شود. «اگر چه هیچ قانون کلی در مورد محل آرامگاه در این مدارس اشرافی دوران تیموریان وجود نداشت. در واقع در آن زمان تلفیق مدرسه و آرامگاه رواج داشت و آرامگاههای مستقل در این دوره استثنا هستند»⁽¹⁾.

مدرسه دو در نیز از این ویژگی کلی معماری عصر تیموری جدا نیست، از این رو این مدرسه دو آرامگاه در دو زاویه جنوب شرقی و جنوب غربی دارد که تا حدودی وجود آنها توازن فضای موجود داخل حجره ها و دیگر قسمتهای ساختمان مدرسه را بر هم زده است، و این امری طبیعی بود زیرا معماران مجبور بودند در مکان محدودی طرح تلفیقی مدرسه و آرامگاه را احداث کنند که در اطراف آنها ساختمانهای زیادی ساخته شده بود، لذا می بایست تقارن و توازن بین قسمتهای بنا را گاهی فدای مصلحت کنند. با تأمل در کتیبه های موجود در مدرسه - اشعاری فارسی که در ایوان ورودی به چشم می خورد و بیانگر فنای دنیا و پوچ انگاشتن امور مادی است - این احساس در بیننده به وجود می آید

که بانیان چنین مدرسی سعی داشته اند مقبره خود را در مکان مناسبی احداث کنند که با

گذشت سالهای متمادی از بین نرود و چه مکانی مناسب تر از مدرسه ای که در مجاورت حرم مطهر امام رضا علیه السلام قرار دارد.

ص: 131

در این مدرسه دو نفر از امیران معروف عهد تیموری - امیر یوسف خواجه (د.846ق) و امیر سیدی (د. 845ق) در خاک آرمیده اند. مقبره امیر یوسف خواجه (بانی مدرسه) در زیر گنبد جنوب شرقی مدرسه قرار دارد و سنگ قبر نفیسی با حدود یک متر ارتفاع و دو متر طول بر روی آن قرار گرفته است. بر گرداگرد این سنگ قبر آیاتی از قرآن و احادیث نبوی کنده کاری شده است. هر دو گنبد از نوع گنبدهای دو لایه هستند که با کاشی معرق آراسته شده اند. ساقه گنبد جنوب شرقی دارای 32 تابلوی زیبای معرق و کتیبه ای از اشعار فارسی با خط ثلث سفید رنگ بر کاشی معرق گرداگرد گنبد می باشد. بر

ساقه گنبد جنوب غربی نیز 32 تابلوی نفیس معرق جای گرفته و گرداگرد ساقه آن کتیبه ای از اشعار فارسی وجود داشته که به مرور زمان نابود شده است. در پایه گنبد، چند پنجره قرار گرفته که علاوه بر تهویه هوا، روشنایی داخل مقبره و فضای زیر گنبد را

نیز تأمین می کند. فضای زیر گنبد با گچبری و نقاشی سنتی همراه با اسم جلاله و نام حضرت «محمد» صلی الله علیه و آله آراسته شده است. فضای زیر گنبد غربی مدرسه ساده و بدون هر گونه آرایه ای می باشد.

ص: 133

مدرسه مستشاریه (سید میرزا، ملا تاج)* (1)

موقعیت

در شمال غربی صحن انقلاب (عتیق)، متصل به مدرسه میرزا جعفر، پشت ایوان عباسی.

پیشینه تاریخی

تاریخ احداث بنای مدرسه مستشاریه به طور دقیق معلوم نیست، اما از منابع تاریخی چنین بر می آید که این مدرسه در زمره چهار مدرسه ای است که در روزگار شاهرخ میرزا (850 - 807ق) احداث شد (2).

در زمان سلطنت شاهرخ، یکی از امیران و بزرگان عصر به نام سید میرزا (3) در قسمت شمال بیوتات متبرکه، در قسمتی از محل کنونی صحن انقلاب، مدرسه وسیع و بزرگی بنا کرد که به نام سازنده آن، سالها به مدرسه سید میرزا مشهور بود و طلبه های زیادی در آن به تحصیل می پرداختند. به هنگام زیارت شاه عباس صفوی از حرم مطهر امام رضا علیه السلام در سال 1021ق. وی دستور توسعه صحن عتیق (انقلاب) را صادر کرد. در خلال توسعه این صحن قسمتی از مدرسه سید میرزا تخریب و بقیه مدرسه به «ملا تاج» معروف شد. احتمالاً علت نامگذاری مدرسه به این نام، تعمیر مدرسه توسط فردی به نام «ملا تاج» است. نویسنده مرآه البلدان در این باره چنین می نویسد:

این مدرسه در پشت سر ایوان شاه عباس صفوی در صحن عتیق [انقلاب] واقع است، ایوان شاه عباسی مقابل ایوان طلاست. در مدرسه ملا تاج جز گلدسته طلای نادری آثاری باقی نیست. (4)

ص: 134

- 1- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان، مرآه البلدان، جلد سوم، نشر اسفار، تهران، 1364، ص 153
- 2- سه مدرسه دیگر عبارتند از: دو در، پرزاد، بالاسر.
- 3- برخی منابع از سید میرزا به «سید خواجه» یاد کرده اند.
- 4- اعتماد السلطنه، محمد حسن خان، مرآه البلدان، جلد سوم، نشر اسفار، تهران، 1364، ص 153.

این بنا با گذشت زمان و بی توجهی، رو به ویرانی نهاد. فریزر جهانگرد انگلیسی در سفری به مشهد به سال 1237ق. درباره تعمیرات این مدرسه چنین می نویسد:

«مدرسه ملا تاج که حالا هیچ طلبه ندارد و فقط جای توقف زوار می باشد»⁽¹⁾.

این سخن بیانگر ویرانی و بی توجهی به این مدرسه است تا این که در 1290ق. میرزا محمد رضا سبزواری، معروف به مستشار الملک⁽²⁾ - پیشکار مالیه خراسان - به تعمیر و مرمت اساسی این بنا اقدام کرد و موقوفاتی نیز به آن اختصاص داد و برای هر طلبه پنجاه من گندم و چهل من جو مستمری در نظر گرفت.

نویسنده منتخب التواریخ درباره پیشینه تاریخی این مدرسه چنین می نویسد:

«مدرسه ملا تاجی مشهور به مدرسه مستشاریه واقع است در میان صحن عتیق، تاریخ اصلش معلوم نیست لکن تعمیرش را میرزا رضا مستشار الملک کرده⁽³⁾ و تاریخ تعمیرش در حدود سنه 1290ق است»⁽⁴⁾.

موقوفات

موقوفات مدرسه مستشاریه عبارتند از: سه دانگ مزرعه کلمی واقع در تربت جام و چند باب مغازه که درآمد حاصل از موقوفات جهت روشنایی، تعمیرات و شهریه طلبه ها و حقوق متولی به مصرف می رسید.

ص: 136

- 1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 314.
- 2- - در آغاز لقب میرزا محمد رضا مستوفی سبزواری د. 1308ق مستشارالتولیه بود که به سال 1284ق. به مستشارالملک و در سال 1300ق. در سفر دوم ناصر الدین شاه به خراسان مؤتمن السلطنه تغییر یافت. وی چندین سال پیشکار مالیه (وزیر مملکت خراسان) بود و سرانجام در سال 1308ق. در دارالسیاده به خاک سپرده شد.
- 3- - برخی از تاریخ نگاران، نوسازی بنای مدرسه مستشاریه را توسط مستشارالملک این چنین ذکر کرده اند: وی 22 فرزند داشت! و فقط یکی از فرزندان، مرحوم شیخ مرتضی به تحصیل علوم اسلامی پرداخت. از این رو این مدرسه را مرمت کرد و تولیت آن را به پسرش سپرد و املاک و دکانهایی وقف آن کرد.
- 4- - منتخب التواریخ، ص 601.

نخستین بنیانگذار مدرسه، سید میرزا نام داشته و احتمالاً خود نیز متولی مدرسه بوده است. وی متولیانی نیز پس از خود برای مدرسه برگزیده، ولی چون مدرسه روبه ویرانی نهاد، پس از مدتی مستشارالملک تعمیراتی در آن انجام داد و سپس یکی از فرزندان خود به نام شیخ مرتضی را به عنوان تولیت مدرسه برگزید. سپس علی خان گرایلی از نوادگان دختری شیخ مرتضی سالها تولیت مدرسه را تا هنگام تخریب کامل آن برعهده داشت.

برنامه های آموزشی و تربیتی

این مدرسه دارای سابقه آموزشی دیرینه ای است و در آن صدها طلبه فاضل و برجسته در نزد استادان بزرگ حوزه علمیه مشهد به تحصیل و بالا بردن سطح علمی مشغول بوده اند که با کمال تأسف آمار دقیقی از تعداد طلاب و سادات مدرسه در دست نیست (1).

وضعیت کنونی بنا

یک سال پس از واقعه مهم مسجد گوهرشاد در 1315 ش. این مدرسه متروک شد. در این باره نویسنده شمس الشموس چنین می نویسد: در سال 1315 ش. پس از رفع غائله بهلول در خراسان مدرسه متروک گردید، حجره های قسمت غربی مدرسه را خراب کرده، ضمیمه دکاکین آستان قدس در بازار سنگتراشها کرده، دکاکین را توسعه دادند، بقیه مدرسه هم به مرور ایام به واسطه نزول برف و باران و متروک بودن و عدم توجه اولیای امور مخروبه شد. (2)

کارخانه کاشی پزی و برخی حجره های مدرسه، در اطراف ایوان شاه عباسی و بازار

ص: 137

1- - پس از تجدید بنای مدرسه توسط مستشارالملک طلبه های ترک زبان قفقازی برای تحصیل علوم اسلامی از آن استفاده می کردند و در حجره های آن زندگی می کردند. چنان که از کتاب حدیقه الرضویه مستفاد می شود این مدرسه در زمان به توپ بستن حرم توسط روسها طلبه زیادی داشته است که روسها در همان روز آنها را به اسارت می گیرند، ر.ک: فرهنگ خراسان، ج2، ص177.

2- - کاویانین، محمد احتشام، شمس الشموس، اداره کل فرهنگ و هنر خراسان، مشهد، 1354، ص246.

سنگتراشها، که به مغازه تبدیل شده بود، در سال 1354 ش. توسط نائب التولیه وقت، جهت توسعه و بازسازی اطراف حرم مطهر تخریب شد و اندک آثار باقیمانده مدرسه نیز از بین رفت، به طوری که اکنون هیچ اثری از این مدرسه تاریخی برجای نمانده است. (1)

ص: 138

1- - البته قسمتی از این مدرسه در هنگام تولیت آیت الله واعظ طبسی ضمیمه دانشگاه علوم اسلامی رضوی گردید که در حال حاضر مورد استفاده طلاب قرار می گیرد.

این بنا اکنون در مجموعه اماکن و بیوتات آستان قدس رضوی در ضلع شرقی حرم مطهر حضرت رضا علیه السلام واقع شده است، اما زمانی که طرح آن ریخته می شد در حاشیه یکی از بستهای اصلی و مهم شهر به نام «بست پایین خیابان» قرار داشت و از دو قسمت توسط چندین در بند مغازه محصور شده بود.

پیشینه تاریخی

این مدرسه قدیمی و زیبا در سال (1057ق.) همزمان با حکومت شاه عباس دوم (حک. 1072 - 1052ق.) توسط یکی از اشراف و بزرگان آن روزگار به نام خیراتخان(1) احداث می شود. چنانچه از متن کتیبه سردر مدرسه معلوم می شود خیراتخان در اثنای احداث ساختمان مدرسه فوت می کند لذا تاریخ اتمام بنای مدرسه پس از فوت وی می باشد.

این مدرسه تاریخی و زیبا در آن زمان در زمره یکی از معروف ترین و معتبرترین مدارس علمی به شمار می رفت و وجود استادان برجسته و دانش پژوهان بسیار به همراه موقوفات فراوان به مدرسه رونقی فزاینده بخشیده بود، اما دیری نپایید که با افول حکومت صفویان آن رونق و شور علمی به سردی گرایید، چنان که فریزر جهانگرد

ص: 139

1- - وی یکی از رجال دولت قطبشاهیان حیدرآباد دکن هندوستان و از وزیران و کارگزاران آنها بوده است. تصویری از وی در موزه شهر حیدرآباد موجود است و قبرش هم در کنار مسجدی کوچک در قلعه کولکنده حیدرآباد که مقر پادشاهان قطبشاهی بوده موجود است. فرهنگ خراسان، ج4، ص388.

انگلیسی به هنگام بازدید از این مدرسه چنین می نویسد:

مدرسه خیراتخان که بنایی بزرگ بوده و حالا- خراب است و زیاده از پانزده یا بیست نفر طلبه ندارد، موقوفه آن عمده از اجاره دکاکین حاصل می شود(1).

در دوران حکومت پهلوی اول به جهت سیاستهای ضد دینی و مستبدانه تمام مدارس علمیّه مشهد از جمله این مدرسه با همان وضعیت ساختمانی نامطلوب تعطیل شد و در حکومت پهلوی دوم نیز هرگز مرمت و بازسازی نشد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی با همّت آیت الله واعظ طبسی، تولیت عظمای آستان قدس رضوی، ساختمان مدرسه علی رغم کوششهای متخصصان فن به علت پوسیدگی و نابودی پایه های آن به کلی ویران و مجدداً با همان نقشه و طرح اولیه بازسازی شد.

عکس شماره 29 - نمای داخلی مدرسه خیراتخان

ص: 141

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 316.

مساحت زمین مدرسه حدود 1500 متر مربع و دارای ساختمان دو طبقه و صحن مستطیل شکل است که در چهار ضلع آن دو طبقه ساختمان و علاوه بر این، در ضلع شمال و جنوب آن دو ایوان مرتفع قرار دارد. این نوع معماری پس از دوره تیموریان - که

اغلب بناها بخصوص مساجد و مدارس دارای چهار ایوان بوده اند - به وجود آمد. در این سبک جدید که در عصر صفویّه رایج شد، مدارس و مساجد دارای دو ایوان بزرگ در شمال و جنوب بنا بودند و در چهار ضلع آن حجره هایی در یک یا دو طبقه قرار داشتند. حضرت آیت الله خامنه ای درباره شکل ساختمان مدرسه در گذشته می نویسد:

صحن آن مربع مستطیل و در چهار ضلع آن دو طبقه عمارت به سبک مدرسه میرزا جعفر و در دو ضلع شمالی و جنوبی دو ایوان مرتفع قرار دارد که در ایوان شمالی مسجد و در ایوان جنوبی در ورودی مدرسه قرار دارد. (1)

صحن حیاط مدرسه در ختان تنومندی داشته و حدود 70 سانتی متر از سطح خارج مدرسه پایین تر بوده است. نوع مصالح بنا آجر خشتی بوده و طبقه اول حدود 50 سانتی متر بالاتر از صحن حیاط بوده است. تزئینات هنری مدرسه اندک و مختص به کاشیکاری هفت رنگ لچکی های ایوانچه ها و ایوانهای شمالی و جنوبی و گچبریهای زیر طاق ایوانها و داخل هشتی ورودی مدرسه بوده و در بقیه سطوح از آجر خشتی استفاده شده است. بر پیشانی ایوان ورودی با خط ریحان سفید بر کاشی چنین نوشته شده بوده است:

وقد كان اتمامها بسعی اقل العباد و احوجهم الی رحمه ربه الغنی محمد بن فتح الله الموسوی الحسینی الکاظمی عفی عنهما.

بر سر در ایوان ورودی کتیبه ذیل با کاشی معرق با خط زرد قرار دارد:

لقد تمّ بناء هذه المدرسة المباركة المسماه بخیراتیّه فی ایام دولت السلطان الاعظم و الخاقان الاکرم و مولی ملوک العرب و العجم السلطان بن السلطان بن السلطان الاعظم و الخاقان بن الخاقان ابی المظفر شاه عباس الثانی الصفوی الموسوی الحسینی بهادر خان خلدّ الله ملكه و سلطانه و افاض علی العالمین احسانه و قد وفق لبنائها فی حال حیاته و بعد وفاته المرحوم المغفور خیراتخان تغمده الغفران فی سنه سبع و خمسين و ألف (2).

ص: 142

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 101.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 548.

نقشه شماره 20 - پلان مدرسه خیراتخان، طبقه همکف

ص: 143

کتابخانه مدرسه به ابعاد 3×4 متر مربع، به رغم داشتن نسخه های خطی نفیس، وضعیت نابسامان و غیر قابل استفاده ای داشت. دکتر محمود فاضل که در سال 1351 ش. از این کتابخانه بازدید کرده چنین می نویسد:

این کتابخانه گر چه از نظر عدد کتاب چندان اهمیتی ندارد، لکن از حیث کتب موجود بسیار ارزنده و در نوع خود کم نظیر است. قرائن موجود به ما نشان می دهد که این کتابخانه در سال 1303 ق. به وسیله علیمردان تیموری معروف به نصره الملک پدر آقای امیر تیمور که از معاریف ایران و اکنون ساکن تهران هستند، تأسیس شده و دارای دویست و چند جلد کتاب است به زبان عربی و فارسی در زمینه علوم اسلامی که از آن میان یکصد و چهل و یک مجلد آن خطی و بقیه چاپی می باشد. در بین کتابهای خطی این مدرسه نسخه های بسیار نفیس دیده ام. این کتابها در یک اتاق 3×4 به گوشه ای افتاده و تا کنون کسی به تفصیل آنها را ندیده، چون خاک و ساس فراوانی دارند و هیچ گونه ضمانت حفاظتی برای آنها بویژه جهت مخطوطاتش وجود ندارد. این گنجینه گرانبها و نظایر آن غیر قابل استفاده و در خطر زوال می باشد(1).

حضرت آیت الله سید علی خامنه ای، رهبر معظم انقلاب، نیز که از نزدیک این کتابخانه را مشاهده کرده اند درباره آن چنین می نویسند:

تاریخ تأسیس این کتابخانه بدرستی معلوم نیست ولی بعضی از کتابها در تاریخ 1277 ق. وقف شده(2). در سال 1303 ق. نصره الملک علیمردانخان تیموری 200 جلد کتاب چاپی و خطی وقف این کتابخانه کرده است. این کتابخانه نیز بر اثر بی مبالائی و عدم اعتنای متصدیان امر به مرور دستخوش تاراج موریانه و افراد موریانه صفت شد و بسیاری از کتب آن از دست رفته است. فعلاً کتابخانه مدرسه خیراتخان در حدود 400 جلد کتاب (خطی و چاپی) دارد،(3) ولی نه فهرستی دارد و

ص: 144

1- - فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد (مدرسه خیراتخان)»، مجله وحید، شماره سوم، 1351، ص 285.

2- - چون پاره ای از کتابهای مدرسه در سال 1277 ق. وقف کتابخانه شده، از این رو تاریخ تأسیس کتابخانه به احتمال زیاد پیش از سال 1303 ق. است، ضمن آن که علیمردان تیموری در سال 1303 ق. با اهدای کتابهای قابل توجهی به کتابخانه رونق تازه ای بخشید.

3- - چون آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب حدود سال 1346 ش. و دکتر محمود فاضل در سال 1351 ش. از کتابخانه مزبور بازدید کرده اند این اختلاف آمار - کتابهای خطی و چاپی - طبیعی است.

نه وضع مرتبی برای استفاده طلاب(1).

دکتر محمود فاضل نسخه های خطی این کتابخانه را - شامل 109 نسخه - فهرست کرده است.(2)

موقوفات

موقوفات این مدرسه نیز بنابر قرائن موجود در حد مناسب و مطلوبی بوده چنان که در سال 1351 ش. موقوفاتی با درآمد سالانه 10320 تومان داشته(3) که البته به مرور زمان دستخوش حوادث شده است. در اسناد موجود آنچه از موقوفات مدرسه نام برده شده عبارتند از: 16 در بند مغازه متصل به مدرسه که در طرفین این بنای تاریخی قرار داشته اند و تعداد 6 اتاق در پشت مدرسه که به عنوان مسافرخانه از آن استفاده می شده

است.(4)

تولیت

چون تولیت مدرسه بر اثر گذشت زمان به بوته ابهام می رفت، اداره اوقاف خراسان طی حکمی مرحوم آیت الله میرزا احمد خراسانی فرزند عالم جلیل القدر آخوند خراسانی را به عنوان متصدی آن انتخاب کرد که از طرف وی شیخ علی اکبر دربندی به امور مدرسه رسیدگی می کرد. پس از انقلاب اسلامی، با نوسازی مدرسه خیراتخان توسط آستان قدس رضوی و انضمام آن به دانشگاه علوم اسلامی، اداره این مدرسه زیر

نظر ریاست دانشگاه علوم اسلامی رضوی آیت الله واعظ طبسی قرار گرفت.

ص: 145

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 58.

2- - «مدارس قدیم مشهد (مدرسه خیراتخان)»، مجله وحید، ص 286.

3- - همان، ص 284.

4- - موقوفات مذکور پس از پیروزی انقلاب اسلامی و تحولات و پیشرفتهای عظیمی که در جهت توسعه و نوسازی اماکن اطراف حرم مطهر صورت گرفت به همراه مدرسه خیراتخان که دچار ویرانی شده بود تخریب و مجدداً مدرسه به شکل زیبایی با استفاده از فن آوری جدید و معماری اسلامی بازسازی شد.

این مدرسه علمیّه خاستگاه صدها تن از مراجع تقلید، فقها، عالمان، استادان و بزرگان برجسته و معروف بوده و سالیان متمادی استادان و دانش پژوهان گرانقدری در آن به بحث و دانش اندوزی مشغول بوده اند. بدون شک در عصر صفویّه با توجه به اهتمام زمامداران و حاکمان آن دوره به جایگاه علما و دانشمندان، این مدرسه شاهد جنب و جوش و رونق بیشتری بوده است، اما این رونق و شکوفایی علوم اسلامی با افول حکومت صفویّه کمتر شد، چنان که در دوره قاجار برخی از مدارس رو به ویرانی نهادند و تعداد اندکی هم با برنامه ها و فعالیتهای آموزشی و علمی محدودی به کار خود ادامه دادند. با به قدرت رسیدن دولت مستبد پهلوی اول این رکود علمی - فرهنگی به اوج خود رسید به گونه ای که کلیه مدارس علمیّه مشهد و از جمله همین مدرسه به کلی تعطیل و طلاب آن آواره شدند، پس از روی کار آمدن حکومت پهلوی دوم، او که به ظاهر خود را علاقه مند به تشیّع و روحانیان و علما معرفی کرده بود، بناچار سیاستهای مسالمت آمیزتری نسبت به پدرش در پیش گرفت، لذا حوزه های علمیّه تا حدودی از زیر فشار سخت حکومت پهلوی خارج شدند و بار دیگر مدارس توانستند از فضای موجود حداکثر استفاده را در جهت نشر و ترویج معارف و احکام اسلام و آگاه کردن مردم نسبت به مشکلات اساسی جامعه آغاز نمایند. حضرت آیت الله خامنه ای تعداد طلاب مدرسه خیراتخان را در سالهای 6 - 1345 ش. 150 نفر و دکتر محمود فاضل این تعداد را در سال 1351 ش. 195 نفر بر شمرده اند که نشان از اهتمام و کوشش فراوانی است که عالمان و استادان حوزه علمیّه مشهد در جهت رونق بخشیدن به مدارس علمیّه و پرورش طلاب و دانش پژوهان به کار برده اند. اگر چه این کوششها و فعالیتهای به سختی و با مخالفت رژیم صورت می گرفت اما در همین مدرسه عالمان و دانشمندان بزرگی همچون آقا میرزا عبدالجواد نیشابوری - ملقب به ادیب اول - سالها به تحصیل علم و سپس به تدریس ادبیات اشتغال داشته اند. از دیگر استادان معروف و برجسته این مدرسه می توان از بزرگانی مانند استاد ممتاز و گرانمایه ادبیات محمّد تقی نیشابوری (ادیب ثانی)، عالم وارسته آیت الله میرزا حبیب الله گلپایگانی، عارف فرزانه و عالم

گرانقدر میرزا جواد آقا تهرانی، استاد با تجربه و متقی آیت الله شیخ عبدالنّبی کجوری،

رهبر فرزانه انقلاب اسلامی حضرت آیت الله سید علی خامنه ای و دانشمند و متفکر عالی مقام آیت الله واعظ طبسی تولیت عظمای آستان قدس، آیت الله میرزا حسنعلی مروارید، شیخ علی دربندی، حاج شیخ سیف الله ایسی و شیخ جواد شیخ زاده نام برد.

عکس شماره 30 - ادیب اول

عکس شماره 31 - ادیب ثانی

عبدالجواد نیشابوری محمد تقی نیشابوری

وضعیت موجود

وضعیت موجود (1)

این نهاد آموزشی چنان که پیشتر ذکر شد، به جهت فرسودگی و عدم رسیدگی اولیای امور در دوران حکومت رضاخان و پسرش دچار ویرانی شده بود. اما بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی توسط آستان قدس رضوی تخریب و طبق نقشه و معماری اولیه بازسازی شد و هم اکنون بخشی از دانشگاه علوم اسلامی رضوی را تشکیل می دهد.

ساختمان جدید مدرسه در زمینی به وسعت حدود 2000 متر مربع با تلفیقی از

ص: 147

1- - پیمایش میدانی بهار 1377.

معماری اسلامی و مهندسی جدید بازسازی شده است. صحن حیاط مدرسه با ابعاد 22×23 متر مربع با سنگهای خلیج مفروش است و ازاره آن در چهار طرف با سنگهای مرمر پوشیده شده است. چهار باغچه مشجر و گل و بوته کاری شده در اطراف آب نمای بزرگ وسط حیاط زیبایی خاصی را به وجود آورده است.

ساختمان مدرسه در دو طبقه حدود 80 حجره دارد که حجره های طبقه اول حدود 50 سانتی متر از سطح حیاط بالاتر قرار گرفته اند. در حد فاصل بین هر دو حجره راهرو کوچکی قرار دارد که طلاب و دانشجویان برای رفت و آمد به حجره های تحتانی طبقه اول از آنها استفاده می کنند.

ایوان ورودی مدرسه دارای ابعاد 30/4×30/2 متر مربع است که داخل ایوان تا ارتفاع 3 متر با آجرنما تزیین شده است و سقف ایوان نیز مقرنس کاری زیبایی دارد. در حاشیه داخلی ایوان کتیبه ای بر کاشی معرق درباره تاریخ و سازنده بنا نوشته شده است.

سرستونها و پیشانی ایوان نیز با مصالح قدیمی بازسازی شده که بر روی کتیبه ای که بر پیشانی ایوان مزبور واقع است تاریخ تعمیر کاشیکاری مدرسه که مربوط به سال 1325 ق. می باشد نوشته شده است. از تزیینات دیگر مدرسه پیشانی ایوان حجره های مدرسه است که با کاشی هفت رنگ الوان و خوش رنگی آراسته شده است. در دو طرف حیاط دو ایوان قرار گرفته که به جز کاشیهای هفت رنگ که در لچکی های آنها به کار رفته، بقیه قسمتها ساده است.

در قسمت ورودی مدرسه یک هشتی کوچک قرار دارد و در طبقه دوم نیز یک هشتی و یک مدرس بزرگ با ابعاد 9 × 11 متر موجود است که بعد از انقلاب اسلامی سالها محل تدریس آیت الله واعظ طبسی تولید عظمای آستان قدس بود.

عکس شماره 32 - نمایی از محل تدریس آیت الله طوسی در مدرسه خیراتخان

ص: 149

موقعیت

این بنای باشکوه در جوار حرم مطهر امام رضا علیه السلام، در قسمت شمالی صحن انقلاب (عتیق) واقع است که از شمال و شرق به ساختمان جدید الاحداث دانشگاه رضوی، از جنوب به صحن انقلاب و از غرب به بست شیخ طبرسی محدود می شود.

پیشینه تاریخی

در بافت مجموعه اماکن متبرکه اطراف حرم مطهر امام رضا علیه السلام، در گذشته تعداد 10 مدرسه علمیه به نامهای فاضل خان، علی تقی میرزا، پایین پا، بالاسر، مستشاریه، میرزا

جعفر، خیراتخان، پرزاد و دو در قرار داشته که بجز چهار مدرسه اخیر از دیگر مدرسه ها اثری برجای نمانده است. در میان این مدرسه ها، مدرسه تاریخی و باشکوه میرزا جعفر از نظر جایگاه فرهنگی، علمی و نیز معماری اصیل ایرانی، اسلامی و آرایه های در خور توجه و زیبا و همچنین از نظر مساحت بنا و ساختمان اهمیت ویژه ای

دارد.

این مدرسه در زمره بناهای تاریخی است که در دوره صفویه به هنگام سلطنت شاه عباس دوم (حک. 1077 - 1052ق) به هنگام روابط حسنه دولت ایران با گورکانیان هند در شهر مشهد ساخته شد. این مدرسه را دو برادر به نامهای «میرزا محمد طاهر مشهور به وزیرخان» و «میرزا محمد جعفر» مشهور به سروقد، از فرزندان «میرزا تقی مهدی» و اعقاب خواجه شمس الدین جوینی در سال 1059ق. ساخته اند و در سال 1079ق.

ص: 150

موقوفات کرماندی را بر آن وقف کرده اند. (1) ولی از آنجا که میرزا جعفر (2) تصدی ساخت آن را بر عهده داشته و رقباتی هم وقف مدرسه کرده است مدرسه به نام او به میرزا جعفر

مشهور شده است (3). تاکنون این مدرسه تاریخی یکی از معتبرترین و مهمترین مراکز تدریس، تحصیل و بحث و پژوهش علما، استادان و چهره های برجسته علمی و دینی بوده و سالها به عنوان مرکز حوزه علمیّه مشهد شناخته می شده، همچنان که اکنون نیز با

الحاق به دانشگاه رضوی نقش ارزشمندی را داراست.

ویژگیهای معماری

آیت الله سید علی خامنه ای که سالها در این مدرسه به تدریس و پژوهش اشتغال داشته اند درباره ساختمان قدیمی مدرسه چنین نوشته اند:

این مدرسه در ضلع شمالی صحن کهنه نزدیک به زاویه شمال شرقی واقع شده و دارای صحن وسیع مربع مستطیل و عمارت مرتفع باشکوهی است و از لحاظ عظمت بنا و کاشیکاری ممتاز و کتیبه های مرغوب و وسعت فضا و کثرت اتاقها در درجه اول مدارس مشهد است. در چهار طرف حیاط وسیع آن، عمارت دوطبقه

ص: 151

1- - سیمای تاریخی - فرهنگی شهر مشهد، ص 160.

2- - حاج میرزا جعفر از بازرگانان معروف خراسانی بوده که با هندوستان داد و ستد داشته است. آورده اند که میرزا جعفر در هندوستان نزد یک تاجر ثروتمند هندی کار می کرده است. پس از فوت تاجر هندی اموال وی را به حراج می گذارند، از آن جمله صندوق کهنه ای پر از جواهر و سگّه که به سبب فرسودگی صندوق بدون توجه به درونمایه آن به کمترین بها به حراج گذاشته می شود. میرزا جعفر که از گنجینه درون صندوق آگاه بوده آن را به بهای اندک می خرد و با این سرمایه به داد و ستد می پردازد، بدین ترتیب به ثروتی هنگفت دست می یابد و خواستار بازگشت به وطن می شود. اما حاکم آن سرزمین مانع بازگشت او به وطن می شود و به او می گوید اگر خواستار بازگشت هستی باید همان طور که دست تهی به این دیار آمدی، دست تهی بازگردی. میرزا جعفر این فرمان سخت را می پذیرد به شرط آن که بیست سال عمر عزیز خود را که در این دیار صرف کرده به او باز گردانند. این پاسخ، پادشاه را بسیار پسند می آید و به او اجازه بازگشت به وطن می دهد. اگر چه میرزا جعفر پس از مدتی فوت کرد و نتوانست به سرزمین خود بازگردد، اما پیش از درگذشت قسمتی از اموال خود را به خیرات و مبرات از جمله احداث بناهای عام المنفعه مانند مدرسه ای که به نام خود او معروف است اختصاص داد. ر.ک: مطلع الشمس، ج 1، ص 314.

3- - اعقاب این خاندان که هم اکنون در مشهد زندگی می کنند به «سروقد» و «سروقدی» مشهور هستند و چنان که گفته شد در هندوستان دارای جایگاه و اعتبار والایی بوده اند، ر.ک: سیمای تاریخی - فرهنگی شهر مشهد، ص 160.

مرتفعی بنا شده که مجموعاً دارای 85 اتاق است و در کنار هر دو اتاق طبقه اول پلکانی است که معبر طبقه بالا محسوب می شود. در دو طرف دالان هشت ضلعی ورودی مدرسه مسجد و مدرس و در طبقه فوقانی آن مدرس دیگری واقع شده. (1)

عکس شماره 33 - نمایی از مدرسه تاریخی میرزا جعفر قبل از بازسازی

نویسنده منتخب التواریخ بنای مدرسه میرزا جعفر را چنین توصیف می کند:

مدرسه میرزا جعفر که درب آن داخل صحن عتیق قرار دارد. این مدرسه بهترین مدارس مشهد است و صفا و مکانا، و بنایی بسیار عالی است و مزین است به کاشی معرق ممتاز و تاریخ آن سنه هزار و پنجاه و نه است... در کتیبه ایوانهای آن، بالای کاشی های معرق اخبار در فضیلت علم و علما به خطهای بسیار درشت نوشته شده. (2)

ص: 152

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 99.

2- - منتخب التواریخ، ص 605.

نقشه شماره 21 - پلان مدرسه میرزا جعفر، طبقه همکف

ص: 153

صحن آجر فرش مدرسه حدود 20 سانتی متر پایین تر از کف حجره های طبقه اول قرار داشت، و آب نمای وسط حیاط و چاه آبی که در قسمتی از مدرسه قرار داشت مورد استفاده طلاب قرار می گرفت.

مدرسه میرزا جعفر دارای دو در ورودی بود که یکی در درون صحن انقلاب (عتیق) و دیگری - که غالباً بسته بود - درون بازارچه نقیب (بازار نقاره خانه) قرار داشت(1). این در ورودی به کاشیکاری زیبایی آراسته بوده است طلاب معمولاً از در ورودی داخل صحن عتیق رفت و آمد می کردند. در بخش زیرین مَدْرَس بزرگ جنوب مدرسه، در سردابی، مقبره دانشمند بزرگ شیعی شیخ حر عاملی وجود دارد که پیشتر در ورودی آن از داخل مدرسه باز می شد و از صحن فقط یک پنجره مشبک فلزی داشت که مردم از همین پنجره به زیارت می پرداختند. اما در حال حاضر برای مقبره مذکور ورودی مخصوصی از داخل صحن انقلاب تعبیه شده است.

بی گمان این بنای تاریخی از نظر کاشیکاری و خطاطی کم نظیر از دیگر مدارس علمیه مشهد اصیل تر و کهن تر است. بویژه دو کتیبه بزرگ سر در ورودی و سر در مقابل آن حاوی درود و صلوات بر چهارده معصوم منسوب به خواجه نصیر است و به خط مَدْرَس مدرسه میرزا جعفر یعنی محمّد رحیم (به سال 1091ق) می باشد. نوع خط این کتیبه با خط سر در ورودی سابق مدرسه که به بازارچه نقیب باز می شد مطابقت دارد. بخشی از خطوط موجود مدرسه میرزا جعفر، در دوره ناصر الدین شاه قاجار، در زمان ظهیرالدوله محمّد ناصر خان، نایب التولیه و استاندار وقت (1285ق) به خط محمّد حسین شهیدی

ص: 154

1- - در اصلی مدرسه که در بازارچه نقیب قرار داشت به هنگام نوسازی مدرسه تخریب شد.

در دو کتیبه موجود در سمت راست و چپ در ورودی، دو حدیث از امامان معصوم بر زمینه سبز با کاشی سفید نوشته شده و در بخش زیرین این دو کتیبه، دو طرح قالیچه نمای بسیار زیبا جای گرفته است. از جمله گنجینه های نفیس مدرسه میرزا جعفر، گچبریهای زیبای در ورودی مدرسه بود که متأسفانه با گذشت زمان نابود شده است. (1) از دیگر نفایس مدرسه میرزا جعفر می توان ایوان شمالی مدرسه را نام برد که دارای مقرنس، کاشیکاری معرق و کتیبه های بسیار زیبا و کم نظیر است (2).

عکس شماره 34 - مدرسه میرزا جعفر بعد از بازسازی

ص: 155

1- - جغرافیای تاریخی مشهد پایان نامه کارشناسی ر.ک: مدرسه میرزا جعفر.

2- - در تخریب مدرسه میرزا جعفر، این ایوان نفیس و کتابخانه زیبای آن به صورت اولیه باقی ماند و هیچ آسیبی به آن نرسید.

همزمان با احداث مدرسه میرزا جعفر کتابخانه ای زیبا، دارای جنبه های تاریخی، هنری و معماری، توسط بنیانگذار مدرسه ساخته شد. این کتابخانه دارای گچبری و نقاشیهای ارزنده ای است که در آنها، از آب طلا استفاده شده و از این حیث نیز معماری کم نظیری عرضه شده است.

در بخش داخلی کتابخانه با ابعاد $3 \times 30/5$ متر مربع طاقچه های متعدد گچی برای چیدن کتاب در نظر گرفته شده است. همچنین در زیر سقف گنبدی شکل کتابخانه، علاوه بر گچبریهای در خور توجه نقاشیهای بسیار زیبایی ترسیم شده است. این محل اکنون نیز به صورت نخستین برجای مانده است.

این کتابخانه تا چندین سده پس از تأسیس، کتابهای در خور توجه بسیاری داشت - از جمله شماری کتابهای نفیس و ارزنده خطی - که متأسفانه پس از روپرو شدن حوزه های علمیّه با مشکلات فراوان و تعطیلی بسیاری از مدارس در دوره حکومت رضاخان، کتابخانه این مدرسه نیز رو به نابودی گذاشت و در سال 1312 ش. کتابهای آن به مدرسه نواب منتقل شد. رکن الدین همایونفرخ در این باره می نویسد:

این مدرسه کتابخانه قابل توجه داشته است. در سال 1312 کتابهای آن را به کتابخانه نواب منتقل ساخته اند. بنای آن به ادارات دولتی (اوقاف) اختصاص یافته است. (1)

سرانجام پس از گذشت حدود 20 سال بار دیگر کتابخانه مدرسه به همت علما افتتاح شد و کتابهایی که به مدرسه نواب منتقل شده بود مسترد و تعدادی کتاب نیز به مدرسه وقف شد. تعداد کتابهای این کتابخانه در سال 1346 حدود 3000 جلد تخمین زده شده که حدود 300 جلد آن خطی بوده است. (2)

در سالهای بعد با تلاش مسؤولان وقت، اندک اندک بر تعداد کتابهای کتابخانه افزوده شد. در این باره کتابدار مدرسه میرزا جعفر حجه الاسلام فلسفی چنین می گوید:

ص: 156

1- کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران از صدر اسلام تا عصر کنونی، ص 144.

2- گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیّه مشهد، ص 58.

بنده حدود 30 سال در مدرسه میرزا جعفر مسؤول کتابخانه بودم. در ابتدا حدود 60 جلد کتاب از اداره اوقاف گرفتیم ولی چون نیاز به کتابهای بیشتری جهت استفاده طلاب بود، اعلامیه ای تنظیم و از تمام علاقه مندان به کتاب و کتابخانه در تمام نقاط کشور و حتی برخی کشورهای مسلمان برای کتابخانه مدرسه تقاضای کتاب کردیم، حتی برای عالمان و روحانیان نجف نیز این تقاضانامه را فرستادیم. در اندک زمانی عالمان و روحانیان شهرها و کشورهای گوناگون کتابهای فراوانی اعم از فارسی، عربی و چایی و خطی (بعضی از کتابهای خطی بسیار نفیس و منحصر به فرد بود) اهدا کردند که در مجموع حدود 15000 جلد کتاب در موضوعهای گوناگون اسلامی جمع آوری شد و کتابخانه رونقی گرفت. (1)

کتیبه های مدرسه

این اثر تاریخی از نظر خطوط و کتیبه های متنوع و زیبا همانند نمایشگاه خطهای هنرمندان اسلامی است که احادیث حکیمانه و گرانقدر معصومین علیهم السلام را بر کاشی معرق به نمایش گذاشته است.

در داخل ایوان در مدرسه بر کاشی به خط سفید هنگام مرمت نوشته اند: قال سَیِّدُ الْمُرْسَلِینِ وَ خَاتَمُ النَّبِیِّینِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ: اطلبوا العلم من المهد الى اللحد وعنه عليه السلام: الارواح طیور سماویة فی اقصاص اشباح البشریة إذا التفت

بالعلم صارت ملائكة و إذا التفت بالجهل صارت حشرات الارض. (2)

در کتیبه بالای ایوان، بر روی کاشی، این عبارت با خط زرد نوشته شده است:

قد وفق بعماره هذه المدرسة بعد مادرت آثارها امتثالاً لامر السلطان الاعظم و الخاقان الافخم ادام ايام دولته... اعلام نصرته نصیر المله السنیة الملقب بظهير الدولة العلیه محمد ناصر خان والی مملکت خراسان. کتبه احمد بن الشهد 1285ق.

ص: 157

1- - مصاحبه حضوری با حجه الاسلام علی فلسفی لطفی مسؤول کتابخانه قدیمی مدرسه میرزا جعفر، تابستان 1377.

2- - علاقه مندان می توانند برای اطلاع کامل از متن کتیبه به کتاب مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 535 مراجعه نمایند.

کتیبه متصل به ایوان سمت راست این عبارتها را داراست:

قال الله تعالى يرفع الله الذين امنوا منكم والذين اوتوا العلم درجات/ قال الله تعالى:

انما يخشى الله من عباده العلماء. (1)

در حواشی محراب مسجد بر کاشی ممتاز معرّق و غیر معرّق این عبارتها نوشته شده است:

اذا علمتم فاعلموا بما علمتم لعلكم تهتدون/ قال باقر علوم الأنبياء و المرسلين و

خامس الأئمة المعصومين عليهم السلام: من طلب العلم ليباهي به الناس و يمارى. (2)

عکس شماره 35 - کتیبه کاشی معرّق به خط ثلث مدرسه میرزا جعفر

ص: 158

1- - ر.ک: مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 536.

2- - برای اطلاع از متن کتیبه رجوع شود به کتاب مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 536.

عکس شماره 36 - بخشی از کتیبه پیشانی ایوان شمالی مدرسه میرزا جعفر

عکس شماره 37 - نمای کاربندی یکی از غرفه های فوقانی مدرسه میرزا جعفر

ص: 159

تعمیرات

در زمان حکومت نادرشاه، به این مدرسه تاریخی و زیبا بی توجهی شد و موقوفات ارزنده آن در اختیار دولت قرار گرفت و حکومت مرکزی نیز عواید آن را در اختیار افراد

خاصی گذاشت. از این رو، مدرسه میرزا جعفر، آن رونق پیشین خود را از دست داد و طلاب کمتر از آن بهره گرفتند. در نتیجه، به مرور زمان ویرانی بر آن حاکم شد تا اینکه در سال 1285ق. در زمان محمد ناصر خان ظهیرالدوله استاندار وقت خراسان مدرسه میرزا جعفر (احتمالاً به دستور ناصر الدین شاه) تعمیر اساسی شد⁽¹⁾. در روزنامه سفر خراسان در این باره چنین آمده است:

هنگام عصر ناصر الدین شاه به عزم شرفیابی آستانه مقدسه عزم فرمودند و ابتدا در مدرسه میرزا جعفر که در صحن واقع است و از بناهای سابقه و عالیه است تشریف

ص: 160

فرما گشتند. چون بنای مدرسه را رو به انهدام یافتند به مجد الملک مقرر داشتند که موقوفه مدرسه را معین نموده، ما حاصل وقفیات را به مصرف تعمیر برسانند و هر قدر کسر باشد از دیوان همایون دریافت دارند.⁽¹⁾

از فرمان ناصرالدین شاه نسبت به تعمیر مدرسه بر می آید که ظهیر الدوله، استاندار وقت به تعمیر مدرسه اقدام کرده و نیمی از درآمد مزرعه «سیس آباد» را به تعمیر و دیگر

مصارف مدرسه اختصاص داده و تولیت آن را به فرزندان خویش واگذار کرده است. پس از این مرمتها مدرسه بار دیگر سامانی یافت و طلاب زیادی به تحصیل در آن مشغول شدند. در سال 1315، در پی کشف حجاب، قانون ملبس شدن روحانیان فقط در صورت داشتن مجوز، محدودیت روحانیت و نیز از ادعاهای واهی و ریاکارانه و ابراز علاقه ظاهری عده ای دوچهره به روحانیت و نیز سخنانی از این نوع که «درست نیست که هر بی سواد و نالایقی «عمامه» به سر بگذارد و مردم را به اسلام بدبین نماید و به

روحانیت صدمه بزند»⁽²⁾ و در ادامه سیاستهایی از این نوع، روحانیان اصیل و آگاه مورد آزار و اذیت قرار گرفتند و مدارس علمی بسیاری رویه تخریب و نابودی گذاشت. تعداد زیادی از عالمان و روحانیان مبارز و معروف مشهد دستگیر و به شکنجه، تبعید و اعدام محکوم شدند و بدین ترتیب حوزه علمیه مشهد با نابسامانی شدیدی روبرو شد.

مدارس دینی - خاستگاه عالمان و روحانیان برجسته و عالی قدر - به انبار چوب و مصالح ساختمانی تبدیل و یا به اداره فرهنگ آن زمان واگذار شد تا به عنوان مدارس جدید استفاده شود.

در این چارچوب، مدرسه میرزا جعفر نیز بار دیگر دچار نابسامانی شد و این مدرسه مهم علوم دینی به انبار تدارکات آستان قدس و محل نگهداری هیزم و چوب و دیگر وسایل تبدیل شد. سرانجام این گونه بی حرمتی ها و بی توجهی ها به مدرسه میرزا جعفر سبب شد که بنای آن ویران گردد.⁽³⁾

گر چه پس از سرنگونی رضا خان، تا حدی بیدادگری حکومت و ستم بر حوزه های

ص: 161

-
- 1- - حکیم الممالک، علی نقی، روزنامه سفر خراسان، چاپخانه حیدری، تهران، 1356ش، ص 227.
 - 2- - گروه مسائل حوزه، «حوزه علمیه مشهد در مسیر تاریخ»، مجله اندیشه، شماره 3 - 4، مشهد، 1370، ص 106.
 - 3- - شمس الشموس، ص 243.

علمیه رو به کاستی گذاشت اما پس از چندی، به سبب مبارزه و ستیز حوزه های علمیه و روحانیت آگاه و مبارز در برابر ستم و کجرویهای نظام استبدادی شاهنشاهی، پهلوی دوم نیز دشمنی شدیدی را با حوزه های علمیه در پیش گرفت و همان طور که حضرت امام خمینی قدس سره فرموده اند: «دستگاه شاه و دولت علم از آن جایی که از حوزه علمیه قم مرتب ضربه های متعدد می دیدند تصمیم گرفتند آب را از سرچشمه خشک نمایند(1)». بر این اساس، حکومت پهلوی در صدد تخریب و نابودی مدارس علوم دینی برآمد. در سندی که از ساواک به دست آمده است چنین می خوانیم:

مدارس حوزه علمیه بویژه خیراتخان و میرزا جعفر مرکز فعالیت عناصر ضد رژیم و به صورت لانه فساد علیه امنیت کشور در آمده است.(2)

عناصر و مزدوران حکومت پهلوی تا حدی در اجرای این سیاست ضد دینی و مکرآمیز به موفقیت دست یافتند و به بهانه توسعه اطراف حرم مطهر، بسیاری از مدرسه های علوم دینی، از جمله مدرسه میرزا جعفر، خیراتخان و نواب را تخریب یا نیمه ویران کردند، اما به لطف و عنایت پروردگار، پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی بسیاری از این دسیسه ها و توطئه ها را عقیم گذاشت.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی به همت آیت الله واعظ طبسی، تولیت عظمای آستان قدس رضوی، رسیدگی و نوسازی به مدارس علوم دینی بسیار مورد توجه قرار گرفت. مدرسه های خیراتخان، پرزاد، دو در، بالا سر و نواب که تقریباً در آستانه نابودی کامل قرار داشتند با بهره گیری از معماری و هنر اصیل اسلامی و مهندسی نوین به شکل زیبایی بازسازی شدند. مدرسه میرزا جعفر نیز که به صورت جدی آثار ویرانی و فرسودگی در آن به چشم می خورد با رعایت معماری سنتی با نقشه و طرح سابق به شکل باشکوهی بازسازی شد.

درباره چگونگی بازسازی این مدرسه مهندس دیشیدی مجری طرح می گوید:

ابتدا قرار بود مدرسه میرزا جعفر تعمیر شود ولی به علت اینکه رطوبت زمین به سقف رسیده بود تعمیر و بازسازی امکان نداشت و این فکر منتفی شد. بعداً طرحی

ص: 162

1- - مدنی، جلال الدین، تاریخ سیاسی معاصر، ج 2، دفتر انتشارات اسلامی، قم، 1361، ص 23.

2- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 128.

ارائه شد مبنی بر این که آن قسمت از مدرسه که هنر اصیل دارد حفظ شود مانند سردرهای مدرسه و اتاق کتابخانه و بقیه تخریب شود. پیش از تخریب از مدرسه نقشه برداری و عکسبرداری انجام گرفت و سپس براساس نقشه اول بنا شد و مانند اول از کار در آمد(1).

عکس شماره 39 - مدرسه میرزا جعفر در هنگام بازسازی

ص: 163

1- - عطاردی، عزیز الله، تاریخ آستان قدس رضوی، انتشارات عطارد، تهران، 1371، ج 1، ص 376.

موقوفات

بنا بر وقفنامه ای که میرزا جعفر در سال 1079ق. نوشته، موقوفات آن شامل حدود 30 دکان، یک آسیاب، دو تیمچه و دو حمام در شهر مشهد بوده است. در سال 1285ق. محمد ناصرخان ظهیرالدوله نیز مزرعه سیس آباد را وقف این مدرسه کرده است. درآمد موقوفات این مدرسه در سال 1303ق. سالانه 278 تومان و علاوه بر آن، درآمد موقوفه ظهیرالدوله 180 تومان بوده است. بنا بر وقفنامه مذکور که در اداره اوقاف موجود است،

ص: 164

تولیت مدرسه باید به افراد ذکور واقف و در صورت انقراض آنها به اولاد انانث آن خاندان تقویض می شده است، که به علل نامعلومی و شاید بنا به مصلحت کلی حوزه و قرار گرفتن مدرسه در مجموعه اماکن حرم مطهر، این مدرسه در اختیار آستان قدس قرار گرفته است و همان نیت واقف در آن عمل می شود. (1)

فریزر جهانگرد انگلیسی نیز به اجمال به موقوفه های مدرسه اشاره می کند: «مدرسه میرزا جعفر بنایی است عالی و باشکوه و املاک زیادی بر آن وقف است. (2)

تولیت

از متولیان پیشین مدرسه اطلاع چندانی در دست نیست. بر اساس شواهد و اسناد موجود، پیش از انقلاب اسلامی، تولیت مدرسه به عهده یکی از اولاد واقف به نام میرزا محمد باقر سروقدی (از نسل ششم نوادگان واقف) بوده و تولیت مزرعه سیس آباد نیز در اختیار وی و تحت نظارت حاج میرزا احمد کفایی قرار داشته است. (3) ولی در حال حاضر چنانچه پیشتر گذشت مدرسه در اختیار آستان قدس و قسمتی از دانشگاه علوم اسلامی رضوی است.

فعالیتها و برنامه های آموزشی

این مدرسه در طول بیش از سه دهه از مهمترین کانونهای علوم دینی در حوزه علمیه مشهد بود و تعداد زیادی از دانش پژوهان و محصلان علوم دینی در سطوح مختلف حوزوی زیر نظر بهترین و مجرب ترین استادان حوزه در آن مشغول تحصیل بودند. بنا به گفته آیت الله خامنه ای این مدرسه مرکز معنوی حوزه علمیه مشهد بوده است.

شمار طلبه های مدرسه متغیر بوده و در برخی گزارشها، تعداد آنها به 250 نفر بالغ می شده. (4) ولی در برخی از دوره های زمانی به 60 تا 70 نفر کاهش می یافته است. فریزر

ص: 165

1- - برخی از موقوفات این مدرسه از بین رفته و سرنوشت بخش دیگر از آن نامعلوم است.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 314.

3- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 101.

4- - همان.

سیاح انگلیسی پس از توصیف شهر مشهد، تعداد طلاب مدرسه میرزا جعفر را بین 50 تا 60 نفر تخمین می زند. (1) گاه نیز به سبب ظلم و ستم حکومت پهلوی، بویژه در زمان رضا خان مدرسه به کلی تعطیل می شد.

دانشمندان و روحانیان بزرگ و عالمی از این مدرسه برخاسته اند و در آن به رشد و بالندگی دست یافته اند. از آن جمله می توان نام برد از: حاج شیخ محمد باقر قاینی نویسنده فاکهه الفاخرین و کبریت احمر و نیز آیت الله شیخ محمد علی نجفی اردبیلی، آیت الله صدرالدین جزایری و آیت الله غلامحسین محامی (بادکوبه ای) از بزرگان فقه شیعه.

از استادان بنام و معروف مدرسه میرزا جعفر می توان از این بزرگان نام برد:

1 - آیت الله شیخ محمد نهاوندی (1270 - 1291)، عالم و مدرّس پر آوازه و پر تلاش حوزه علمیه مشهد. وی از بزرگانی چون سید اسماعیل صدر اصفهانی، آخوند خراسانی، سید محمد کاظم یزدی، حاج میرزا حسن خلیلی تهرانی، شیخ عبدالله مازندرانی و میرزا محمد تقی شیرازی بهره مند شد. او در 1329ق. در مشهد سکونت گزید و پس از درگذشت برادر خود شیخ حسن نهاوندی، از عالمان بزرگ حوزه علمیه مشهد، امور شرعی مشهد را بر عهده گرفت. وی سالهای بسیاری در مدرسه میرزا جعفر به تدریس علوم دینی به طلاب اهتمام ورزید.

2 - سید ابوالقاسم درگزی (د. 1319 ش.)، حکیم و عارف برجسته و پارسا. او سالها در مدرسه میرزا جعفر سکونت داشت و طلاب بسیاری از وی بهره مند شدند.

3 - حجه الاسلام حاج شیخ ذبیح الله مجتهد قوچانی (د. 1335ق.)، از عالمان بزرگ قوچان و مدرّس حوزه علمیه مشهد. وی سالها در حلقه درس میرزا حبیب الله رشتی و آخوند خراسانی در نجف اشرف حضور یافت و در 1309ق. به قوچان بازگشت. سپس یک سال در مشهد رحل اقامت افکند و در مدرسه میرزا جعفر به تدریس فقه و اصول

پرداخت. وی پس از سالها تدریس و بحث و گفتگو در مشهد مقدس روی در نقاب خاک

ص: 166

کشید و در دار السیاده مدفون شد. (1)

4 - شیخ محمد تقی ادیب نیشابوری (1396 - 1315ق)، از برجسته ترین استادان ادبیات در حوزه علمیّه مشهد که در حدود 60 سال به تدریس علوم اسلامی بویژه ادبیات (مانند سیوطی، مغنی، مطول، شرح نظام، حاشیه، معالم و مقامات حریری و گوهرنامه) مشغول بود. او در مدارس علمیّه خیراتخان، سلیمان خان، مسجد گوهرشاد و نیز در مسجد ترکها کرسی تدریس داشت. ادیب نیشابوری که از شاگردان ممتاز استاد عبدالجواد نیشابوری به شمار می رفت، صدها تن ادیب و دانش پژوه تربیت کرد و از افتخارات این حوزه کهنسال است. (2)

5 - آیت الله حاج میرزا جواد آقا تهرانی (1368-1283ش)، مفسر قرآن، فقیه و عارف پرهیزگار. وی در خانواده ای مذهبی در تهران زاده شد. سالها از استادان بزرگ قم، نجف

و مشهد بهره مند شد و سرانجام، خود، استاد بی بدیل و فقیه عالی مقام روزگار شد. سالهای بسیاری در حوزه علمیّه مشهد به تدریس درس خارج فقه و اصول، تفسیر و منظومه ملا هادی سبزواری پرداخت. غالباً محل تدریس ایشان مدرس فوقانی مدرسه میرزا جعفر بود. (3)

6 - شیخ عباس قمی (1359-1294ق)، محدث و عالم پارسا. وی در سال 1341ق. براساس درخواست طلاب حوزه علمیّه مشهد شبهای پنجشنبه و جمعه در مدرسه میرزا جعفر درس اخلاقی می گفت و حدود 1000 نفر در درس ایشان شرکت می کردند. (4)

7 - آیت الله حاج شیخ حسنعلی مروارید (متولد 1329ق)، فقیه و مجتهد پارسا. وی

در خانواده ای روحانی در مشهد زاده شد. پس از تکمیل مقدمات، سطوح متوسط و عالی را نزد عالمان بزرگ مشهد مانند مرحوم حاج شیخ حسنعلی اصفهانی و آیت الله العظمی حاج میرزا مهدی غروی اصفهانی گذراند و به مدارج عالی علمی و اخلاقی

ص: 167

1- - شریف رازی، محمد تقی، گنجینه دانشمندان، چاپ اسلامی، چاپ اول، 1352، ج 6، ص 219.

2- - محقق، مهدی، یادنامه ادیب نیشابوری، چاپخانه دانشگاه تهران، 1365، ص 8.

3- - الهی خراسانی، علی اکبر، «آن عبد صالح خدا»، فصلنامه مشکوه، شماره های 37 - 36، سال 1371، ص 168.

4- - سازمان تبلیغات اسلامی قم، مجله نور علم، دوره دوم، شماره 2، ص 116.

رسید و سپس به تدریس فقه و اصول پرداخت و سرآمد همگنان خود در حوزه علمیه خراسان شد. رهبر معظم انقلاب حضرت آیت الله خامنه ای درباره ایشان می فرماید: «در

مسجد این مدرسه [میرزا جعفر] میرزا حسنعلی مروارید که از روحانیون خوشنام و موجه مشهوند اقامه جماعت می کنند و ظهر و شب یکی از بهترین اجتماعات مذهبی مشهد در آن جا تشکیل می یابد» (1).

8 - آیت الله علی مشکینی، از عالمان و مجاهدان نستوه و از یاران حضرت امام خمینی قدس سره. ایشان پیش از انقلاب اسلامی، به سبب مبارزات و روشنگریها علیه حکومت فاسد پهلوی به مشهد تبعید شد و طلاب مشهد در مدرسه میرزا جعفر از محضرش استفاده می کردند.

9 - حضرت آیت الله شیخ علی فلسفی، از عالمان و استادان طراز اول حوزه علمیه مشهد. درس خارج فقه و اصول ایشان اکنون نیز بسیار مورد توجه روحانیان و طلاب مشهد است.

10 - آیت الله سید علی خامنه ای (رهبر معظم انقلاب)، مدرّس مبارز و برجسته و جوان آن زمان در مدرسه میرزا جعفر. ایشان درس اخلاق تدریس می کردند و طلاب بسیاری در حلقه درس ایشان که گிரایی و جذابیت خاصی داشت حضور می یافتند.

11 - آیت الله شیخ عبدالنبی گجوری، از دانشمندان و استادان پرهیزگار و برجسته حوزه علمیه مشهد. ایشان از 1360 ق. در مشهد مقدس رحل اقامت افکند و به تدریس سطوح عالی علمی پرداخت.

12 - حجت الاسلام والمسلمین شیخ حسین نورانی، استاد دوره سطح در مدرسه میرزا جعفر. بسیاری از طلاب مشهد از محضر ایشان بهره مند شده اند.

13 - حاج شیخ حسن کاشی. همچنین تعداد زیادی از بزرگان همچون: حاج ملا آقا بزرگ، آیت الله محمد علمی اردبیلی، علی اکبر علیزاده و علامه زاهدی در این مدرسه مشغول بحث و تدریس بوده اند.

ص: 168

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 101.

وضعیت کنونی بنا

این مدرسه با حیاط مستطیل شکل به ابعاد 33×55 متر مربع، با آب نمای زیبا و باغچه، محیط مناسب و مطلوبی را برای تحصیل طلاب ایجاد کرده است. دو ایوان در طرف شمال و جنوب مدرسه قرار دارد. ایوان شمالی در بازسازی مدرسه ویژگیهای تاریخی خود را حفظ کرد، ولی پاره ای از کاشیکاری ها و کتیبه های آن مرمت شد. بر پیشانی این ایوان، سوره «کوثر» با خط زرد ثلث در زمینه لاجوردی نوشته شده است و بر سر ستونهای ایوان آیه الکرسی با خط ثلث به رنگ سفید، در زمینه لاجوردی، نقش بسته و در پایان آن چنین آمده است: «کتبه الشهد محمد بن المشهدی 1285».

در دو سوی ایوان، زیر کتیبه حاوی آیه الکرسی، دو تابلوی بسیار زیبا با کاشی معرق نقش بسته و در بالای تابلوی سمت راست و سمت چپ، به ترتیب عبارتهای «بسم الله

الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ» و «لا اله الا الله» نگاشته شده است. در قسمت داخلی ایوان، نزدیک سقف با خط نستعلیق به رنگ زرد، آیه الکرسی بر کاشی معرّق به چشم می خورد. لچکی های ایوان نیز با کاشی معرّق تزیین شده است. این ایوان حدود یک متر از سطح حیاط بالاتر است و ازاره آن تا حدود 80/1 سانتیمتر سنگ شده است. در قسمت بالای ایوان چهار تابلوی نفیس ساخته شده از کاشی رنگارنگ گل و بوته ای جای گرفته که به صورتی هماهنگ و یکدست زیبایی خاصی به آن بخشیده است.

در زیر طاق ایوان با گچ مقرنس، تزیینی زیبا به چشم می خورد و در بخشهای پایین تر اسم جلاله «الله» و برخی نامهای معصومین و آیات قرآنی حک شده است. در داخل ایوان سه حجره قرار دارد که سردر آنها با کاشی هفت رنگ تزیین شده و با خط نستعلیق زرد رنگ آیات «انا فتحنا لک فتحا مبینا» و «نصر من الله و فتح قریب» بر سردر حجره

وسط ایوان و «بسم الله الرحمن الرحيم» بر سردر دو حجره جانبی آن به کتابت درآمده است. ایوانچه قسمت فوقانی ایوان، مربوط به یکی از حجره های داخل آن، با سقف مقرنس تزیین شده است.

ایوان جنوبی مدرسه نیز از نظر تاریخی در خور توجه است. این ایوان که بین هشتی ورودی و حیاط مدرسه قرار گرفته حدود یک متر از سطح حیاط بالاتر و ازاره آن تا ارتفاع

80/1 سانتیمتر سنگ است. در چوبی دو لک بزرگی در وسط ایوان جنوبی قرار گرفته است.

بر سرستونهای ایوان صلوات چهارده معصوم خواجه نصیر، و نام خطاط و مُدرّس مدرسه به خط سفید بر زمینه لاجوردی به کتابت درآمده و در دو سوی ایوان در زیر این کتیبه دو لوح زیبا با کاشی معرّق تزیین شده که بر لوح سمت راست «بسم الله الرحمن الرحيم» و بر لوح سمت چپ «لا حول ولا قوه الا بالله» نقش بسته است. بر حاشیه داخل

ایوان حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به خط ثلث سفید رنگ (به خط محمد حسین مشهدی مورخ 1262ق) نوشته شده است. بر پیشانی ایوان جنوبی با خط ثلث به رنگ زرد و در زمینه لاجوردی این عبارت نوشته شده است:

قَدْ وَفَّقَ بَعْمَارِهِ هَذِهِ الْمَدْرَسَةَ بَعْدَ مَا أَنْدَرَسَتْ آثَارُهَا إِمْتِثَالاً لِأَمْرِ السُّلْطَانِ الْأَعْظَمِ

وَالخاقانِ الْأَفْخَمِ أَدَامَ اللَّهُ أَيَّامَ دَوْلَتِهِ وَاقَامَ اللَّهُ أَعْلَامَ نَصْرَتِهِ نَصِيرَ الْمَلِكِ السَّنِيهِ الْمَلَقَبِ بِظَهْرٍ

پشت بغل ایوان با کاشی هفت رنگ تزیین شده و دو سوی ایوان چند اثر زیبای معرق به صورت قرینه قرار گرفته است. سقف ایوان مقرنس شده و در قسمت زیرین آن واژه ها و عبارتهای الله جل جلاله، محمد صلی الله علیه و آله، علی علیه السلام، فاطمه علیها السلام، لا اله الا الله، الله اکبر، الله الصمد بر روی گچ کنده کاری و برخی رنگ آمیزی شده است.

مدرسه دارای دو در است: در نخست، مشرف به صحن انقلاب (عتیق) و در جنوب مدرسه واقع است. این در، چوبی و «دولت» است که در داخل ایوانی با دهانه حدود 5 متر قرار دارد و ازاره آن تا ارتفاع 5/1 متر سنگ شده است. بر کتیبه سردر حدیث معروف «اطلبوا العلم من المهد الی اللحد» به چشم می خورد. در قسمت درونی ایوان آیاتی از قرآن با خط ثلث سفید رنگ بر زمینه لاجوردی نقش بسته و سقف ایوان نیز با کاشی و مقرنس تزیین شده است. در لچکی های ایوان از کاشی هفت رنگ استفاده شده و در وسط پیشانی ایوان عبارت «یا صاحب الزمان» نقش بسته شده است. در دوم مدرسه در شمال غربی، در بست طبرسی، دری دولت است و کمتر مورد استفاده قرار می گیرد.

مدرسه میرزا جعفر 69 حجره دارد. طبقه اول حدود یک متر از سطح حیاط بالاتر است و دیوار حجره ها و ایوانچه آنها با کاشی معرق تزیین شده. بر روی تمام پیشانی حجره های طبقه اول احادیثی از ائمه اطهار به خط ثلث سفید به کتابت درآمده است. در زیر سقف برخی ایوانچه ها گچ کاری مقرنس و برخی دیگر یزدی بندی ساده ای شده است.

در دو سوی هشتی ورودی مدرسه، مدرّس و مسجد که هر کدام دارای تزیینات زیبایی است قرار دارد.

لازم به ذکر است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی به همّت آیت الله عباس واعظ طبسی، تولیت عظمای آستان قدس رضوی، از ادغام دو مدرسه میرزا جعفر و خیراتخان، همراه با افزایش ساختمانهای جدیدی به آن دو، دانشگاه علوم اسلامی رضوی تأسیس شد (ر.ک: فصل سوم کتاب حاضر).

مدرسه فاضل خان (فاضلیه)* (1)

موقعیت

زمانی که طرح احداث این بنای تاریخی ریخته می شد در حاشیه یکی از خیابانهای اصلی شهر به نام بالا خیابان (خیابان شیرازی) قرار گرفته بود. پس از احداث اولین فلکه

در اطراف حرم مطهر امام رضا علیه السلام در سال 1310 ش. قسمت اعظم این مدرسه در مسیر طرح مذکور قرار گرفت و تخریب شد و قسمتی از آن نیز ابتدا به مهمان خانه توس و سپس به درمانگاه آستان قدس تبدیل شد.

ویژگیهای معماری

این مدرسه از لحاظ سبک معماری و آرایه های هنری بخصوص کاشیکاری در کنار مدرسه های درجه یک مشهد مانند مدرسه میرزا جعفر و نواب به شمار می رود. شیوه مهندسی و معماری ساختمان مدرسه با اغلب مدارس دوره صفویه یکسان است: حیاط مستطیل شکل وسیعی در وسط مدرسه و حجره هایی ایوان دار در دو طبقه در چهار ضلع آن. آب نما و اشجار کهنسال گرداگرد آن از دیگر ویژگیهای مدارس علمیه قدیمی مشهد می باشد که در این مدرسه نیز محیط با نشاط و مناسبی را برای طلبه ها و دانش پژوهان

ص: 172

1-1- ملا عبدالله بشرویی فرزند حاج محمد از اهالی بشرویه، از بزرگان شیعه در سده 11 ق. که به فاضل تونی و صاحب وافیه الاصول هم مشهور است. آرامگاه وی در کنار پل بزرگ باختران زیارتگاه مردم است

به وجود می آورده است.

بر سردر ایوان ورودی دو کتیبه بسیار نفیس که یکی به خط ریحان و دیگری به خط رُقاع است نقش بسته. متن کتیبه سردر که به خط ریحان منبت شده چنین است:

قد اتفق بحمدالله سبحانه و حسن توفيقه بناء هذه المدرسه المسماه بالفاضليّه في ايام دولت صاحب القران الاعظم والخاقان المعظم مالك رقاب الامم مولى ملوك الترك والعرب والعجم، احفاد ائمه الهدى وسيد السلاطين في العالم السلطان بن السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه عباس الثاني الصفوي الحسيني خلدالله سبحانه ملكه و سلطانه وافاض على العالمين برّه و عدله واحسانه و بعد لما ثبت بالبراهين

العقلية والسنن الثقليه في انّ تحصيل العلوم الدينيه طاعه الله سبحانه افضل من العبادات واعانه الطلبة و اهل العلم تعظيما لشأنه من اقرب الطاعات بنيتها محضا لله

و فزت باتمامها وانا عبدالله ملا امير اطاعه لاشاره اخي الفاضل الكبير والعالم

المدقق النحرير الواصل الي جوار الملك المنان الغني علاء الملك المخاطب بفاضلخان التوني تغمده الله بغفرانه واسكنه بحبوحه جنازه ربنا تقبل منا انك انت السميع العليم و اشركه في صالح دعائي رب اغفر لي ولاخي وادخلنا في رحمتك وانت ارحم الراحمين انت ولينا فاغفر لنا وارحمنا وانت خير الغافرين بسعي الصالح التقي المتقي حاجي محمد باقر القراسي و حرره العبد الراجي الي رحمه الله ابوالحسن عنايت الله في تاريخ سنه خمس و سبعين بعد الالف من الهجره على صاحبها ألف سلام و تحية. (1)

و متن کتیبه پیشانی در چنین است :

بسم الله الرحمن الرحيم بعد حمدالله مفتاح ابواب الخيرات والعلوم والسلام على الراسخين في العلم المكتوم قد روى عن النبي صلى الله عليه واله وسلم انه قال انا

مدینه العلم و علیّ بابها و من اراد الحكمة فليأتها من بابها/ کتبه محمد رحيم. (2)

بر پیشانی محراب مسجد مدرسه با خط ثلث این آیه بر سنگ نقش بسته است :

قال الله تبارک و تعالی حافظوا على الصلوات تا آخر آیه. الراجي الي الله عنايت الله. (3)

متأسفانه اطلاعات مستند دیگری از سایر ویژگیها و مختصات ساختمانی مدرسه

ص: 173

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 538.

2- - همان.

3- - همان.

پیشینه تاریخی

این بنای تاریخی که به دوره شاه عباس دوم (حک. 1077 - 1052ق) متعلق است یکی از مدرسه های معروف و بزرگ و مهد پرورش و تربیت عالمان، فقیهان و دانشمندان عالیقدر و برجسته ای بوده که از نظر املاک و موقوفات فراوان در شمار مدرسه هایی مانند عباسقلی خان و نواب به شمار می آمده است.

بنیانگذار مدرسه فاضل خان از عالمان و مجتهدان به نام سده 11ق. ملا عبدالله بشرویی (1) (متوفی 1071ق) مشهور به فاضل تونی است. وی این مدرسه را در زمان شاه عباس دوم به دستور برادرش علاء الملک معروف به فاضل خان از دانشمندان و رجال نامدار آن روزگار ساخت. تاریخ احداث مدرسه سال 1075ق. است. و از کتیبه منصوب بر سردر مدرسه چنین بر می آید که فاضل خان پیش از پایان یافتن ساختمان مدرسه

ص: 174

1- - ملا عبدالله بشرویی فرزند حاج ملا محمد از اهالی بشرویه، از بزرگان شیعه در سده 11ق. که به فاضل تونی و صاحب وافیه الاصول هم مشهور است. آرامگاه وی در کنار پل بزرگ باختران زیارتگاه مردم است.

در گذشته است. از این رو ملاّ عبداللّه به یادبود برادرش مدرسه را فاضل خان یا فاضلیّه نام نهاده است.

صاحب منتخب التواریخ درباره مدرسه فاضل خان می نویسد:

مدرسه فاضل خان واقع در بست بالا خیابان است که بر سردر این مدرسه کتیبه ای به خط ریحان و دو سطر هم در پیشانی به خط رفاع است و هر دو کتیبه به سنگ منبت است و بسیار خوب نوشته شده و در آن کتیبه ای است که این مدرسه در زمان شاه عباس ثانی ساخته شده و بانی آن ملاّ عبداللّه تونی بوده که به اشاره و وصیت برادرش الفاضل الکبیر والعالَم المدقّق التحریر علاء الملک المخاطب به فاضل خان التونی در تاریخ 1075 ه. ق. [ساخته شده است (1)].

فریزر، جهانگرد انگلیسی مشاهدات خود را این چنین بر روی کاغذ آورده است:

مدرسه فاضل خان املاک و دکاکین زیاد بر آن وقف کرده اند. این مدرسه کتابخانه ای دارد که هفتاد هزار تومان قیمت می نمایند. بانی مدرسه شخصی است که در هند ثروتمند شده. گویند بانی شرطی برای سکناى مدرسه قرار داده و آن را بر روی سنگی رسم و در محلی که مد نظر است نصب نموده. (2)

اعتمادالسلطنه نویسنده مطلع الشمس در توصیف مدرسه فاضل خان چنین می نویسد:

بر سر در مدرسه کتیبه ای به خط ریحان و دو سطر هم در پیشانی در به خط ثلث یا رُفاع است، این هر دو کتیبه در سنگ منبت است و بسیار خوب نوشته شده است.

کتابخانه مدرسه

کتابخانه مدرسه فاضل خان یکی از با ارزش ترین و معتبرترین کتابخانه های مشهد بوده به طوری که جامع ترین کتابخانه پس از کتابخانه آستان قدس رضوی شمرده می شده و کتابهای خطی نفیس و ارزنده ای داشته است. بنابر قرائن تاریخی، تأسیس کتابخانه همزمان با ساخت مدرسه بوده است.

استاد مرحوم کاظم مدیر شانه چی درباره این کتابخانه می نویسد:

مدرسه فاضلیّه، بهترین مدارس مشهد بوده که در محل فعلی در مانگاه توس [در ضلع بست علیا و فلکه جنوبی] واقع می شد و از لحاظ موقوفات و کتابخانه نسبتاً جامع که در آن زمان پس از کتابخانه آستان قدس بزرگترین کتابخانه مشهد بوده و در درجه اول مدارس این آستان قرار داشت... مرحوم فاضل خان ظاهراً از ایرانیانی است که مدتها در هند می زیسته و در دربار پادشاهان تیموری هند منزلتی داشته و از این راه ثروتی اندوخته و عاقبت به ایران بازگشته است. گواه این سخن علاوه بر تصریح فریزر سیاح انگلیسی سجع مهرهایی است از آن مرحوم که در ظهر کتابهای وقفی وی مشاهده می شود: «بنده شاه جهان فاضلخان»، «مرید شاه جهان پادشاه فاضلخان»، «مرید غیاث الدین اکبر شاه» و نیز شیوه خط و نگارش بعضی از همین کتابهاست که می رساند در هندوستان نوشته شده و آن مرحوم از آنجا با خویش به ایران آورده چنان که شیخ علی منشار (پدر همسر شیخ بهایی) در همان زمان گنجینه ای از کتاب با خود از هندوستان به ایران آورد که پس از درگذشت وی و انتقال کتابخانه اش به همسر شیخ، بیشتر آنها را وقف کتابخانه آستان قدس رضوی نموده است. بعد از آن هم سایرین کتب زیادی در حدود دو هزار جلد به کتابخانه مدرسه تقدیم نموده اند. در مطلع الشمس از قول فریزر سیاح انگلیسی می نویسد

هفتاد هزار تومان قیمت می نمایند. ولی در سال 1308 ش. که کتب به اصطلاح عرض دیده شده و توسط مرحوم عماد تهرانی (کتاب شناس و فهرست نویس کتابخانه آستان قدس) فهرست آن تنظیم می گردد بیش از ششصد جلد کتاب موجود نبوده که کتب مزبور پس از خرابی مدرسه فاضلیه به مدرسه میرزا جعفر منتقل و از آنجا به مدرسه نواب تحویل یافت و جزو کتابخانه آنجا گردید. ولی معلوم نیست در چه زمان تعداد معتابهی از تفایس کتب فاضلیه به کتابخانه آستان قدس انتقال

ص: 175

1- - منتخب التواریخ، ص 599.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 314.

استاد شانه چی سپس تعدادی از نسخه های نفیس و منحصر به فرد این کتابخانه را برمی شمارد. همچنین همایونفرخ درباره کتابهای این کتابخانه می نویسد:

کتابخانه آن بسیار غنی و معظّم بوده، فاضل خان گذشته از اینکه کتابهای شخصی اش را وقف مدرسه کرد تا زنده بود کتاب می خرید و وقف کتابخانه مدرسه می کرده است. (2)

موقوفات

چنان که پیشتر گفته شد، مدرسه فاضل خان از موقوفات و املاک قابل توجهی برخوردار بود و میزان شهریه ای که طلاب این مدرسه از درآمد موقوفات دریافت می کردند نسبت به طلاب دیگر مدرسه های مشهد بیشتر بود. حتی پس از تخریب مدرسه در زمان تولیت محمّد ولی خان اسدی، از محل موقوفات آن، مؤسسه ای به نام دانشکده علوم معقول و منقول در مدرسه میرزا جعفر تأسیس گردید که تا سال 1351 ش. فعالیت می کرد و هزینه آن از درآمد موقوفات این مدرسه تأمین می شد. این مدرسه موقوفات مهم و پر درآمدی داشته که عمده آنها را فردی به نام میرزا محمّد کاملای کرمانی و همسرش فرنگیس بیگم در سال 1084 وقف کرده اند.

برخی از موقوفات مدرسه عبارتند از:

1 - حمام حاج آقا جان 2 - یک سوم سرای قزوینی ها 3 - مزرعه اخن جان و گوارشکان واقع در بلوک تبادکان 4 - مزرعه کوشک 5 - ششدانگ مزرعه کلالی واقع در بلوک تبادکان 6 - یک زوج و ثمن از مزرعه سیس آباد 7 - نصف مزرعه گرمه یا جرمقی در بلوک میان ولایت 8 - سه زوج قریه رادکان در 15 فرسنگی مشهد 9 - مزرعه نو محل، مزرعه جوقان و مزرعه چنبر قریبال 10 - چهار خمس از محمّد آباد نوغان متصل به باره شهر مشهد. (3)

با تخریب این مدرسه تاریخی در سال 1310 ش. برخی موقوفات متصل و یا اطراف مدرسه نیز در مسیر خرابی طرح احداث فلکه حرم مطهر قرار گرفته، تخریب شدند و

ص: 176

1- - مدیر شانه چی، کاظم، «نفایس مخطوطات کتابخانه مدرسه نواب»، مجله نامه آستان قدس، دوره هفتم، ش 1، سال 1344، ص 109.

2- - کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران از صدر اسلام تا عصر کنونی، ص 143.

3- - جغرافیای تاریخی مشهد، پایان نامه کارشناسی، ذیل مدرسه فاضل خان.

بقیه موقوفات نیز با مرور زمان به فراموشی سپرده شدند.

تعمیرات

در دوران حکومت ناصرالدین شاه مدرسه فاضل خان در معرض ویرانی و فرسودگی قرار گرفته بود، از این رو توسط میرزا محمد حسین عضدالملک قزوینی - از متولیان آستان قدس رضوی - تعمیر و مرمت اساسی شد. (1) از تعمیرات جزئی دیگر که بر روی مدرسه انجام شده اطلاعی در دست نیست.

تولیت

نخستین متولی مدرسه فاضل خان، مؤسس اولیه، ملا عبدالله تونی، از عالمان و بزرگان آن روزگار است. احتمالاً وی تولیت مدرسه را به فرزندانش تفویض کرد. اما با گذشت زمان تولیت مدرسه در هاله ای از ابهام فرو رفت. بنابراین پس از مدتی اداره اوقاف تولیت مدرسه را به آیت الله میرزا احمد کفایی خراسانی واگذار کرد.

فعالیتها و برنامه های آموزشی

به علت وجود عالمان و استادان فرهیخته و ارزنده، در این مدرسه، دروس حوزوی در تمام سطوح ارائه می شد و طلاب زیادی در آنها با اشتیاق شرکت می کردند. وجود استادان نامداری همچون آیت الله شیخ هاشم قزوینی، استاد محمد پروین گنابادی، حاج

شیخ حسن برسی، میرزا محمد باقر مدرّس رضوی، میرزا عبدالرحمن مدرّس رضوی، حاج شیخ حبیب الله گلپایگانی، حاج میرزا احمد مدرّس یزدی و حجت الاسلام ارتضاء نمایانگر اهمیت علمی این مرکز آموزشی است. آیت الله شیخ حسنعلی مروارید، آیت الله

حاج میرزا حسین فقیه سبزواری، حاج ملا عباسعلی فاضل، شیخ عبدالجواد نیشابوری، عبدالحسین شفیعی، عبدالرحیم عیدگاهی، علی معصومی، حاجی محقق، شیخ حسین مقدس، محمد رضا نوغانی، حسنعلی تهرانی و شیخ محمود تولائی از جمله اندیشمندان و عالمانی هستند که در مدرسه فاضل خان به پژوهش و مطالعه می پرداختند و از افتخارات این مدرسه بودند.

ص: 177

به سبب موقوفات فراوان مدرسه فاضل خان، طلاب این مدرسه شهریه مناسب تری دریافت می کردند، به طوری که در زمان تولیت میرزا احمد کفایی خراسانی به طلاب ماهانه بین 100 تا 200 ریال هزینه تحصیلی پرداخت می شد. برای سکونت و تحصیل در مدرسه شرایط خاصی وجود نداشت و استعداد و شایستگی طلبه بسنده می کرد. گرچه متولّی مدرسه شرایطی برای طلبه ها قرار داده بود که اعتمادالسلطنه به آنها چنین اشاره کرده است:

گویند بانی شرطی برای سکناى مدرسه قرار داده و آن را بر روی سنگی رسم و در محلی که مد نظر است نصب نموده و آن شرط این است که سه طایفه نباید در این مدرسه منزل نمایند: هندی، مازندرانی و عرب. چه هندیها بی حقیقت و دروغگو هستند و مازندرانیها جنگی و اعراب ناتمیز و کثیف. و از قرار مذکور طلبه عربی به مشهد آمد خواست در مدرسه فاضل خان ساکن شود، رئیس مدرسه گفت ممکن نیست و جهت را به او اظهار داشت. عرب دستهای خود را به سوی آسمان بلند

نموده، گفت: «ای فاضل خان خدا تو را رحمت کند که حرف راستی زدی». (1)

عکس شماره 44 - آیت الله شیخ هاشم قزوینی

عکس شماره 45 - آیت الله شیخ مجتبی قزوینی

البته اعتماد السلطنه این شرایط را از قول فریزر جهانگرد انگلیسی بیان کرده که از چند جهت قابل تأمل است.

الف - فریزر اعتقاد دارد که بانی چنین شرایطی را بر روی سنگی رسم و در محلی که در دید عموم بوده نصب کرده، در حالی که هیچ یک از تاریخ نگاران از این شروط و سنگ مذکور نام نبرده اند. نویسندگان منتخب التواریخ نیز این شروط را از قول اعتماد السلطنه نقل کرده است. این در حالی است که خود فریزر نیز چنین شرایطی را در مدرسه ندیده و از این رو در آغاز از واژه مبهم «گویند» استفاده کرده است.

ب - چنان که پیشتر گذشت علاء الملک فاضل خان (بنیانگذار مدرسه) بنا بر شواهد موجود سالها در هند می زیسته و در آنجا مقام و منزلتی داشته، آیا ممکن است شرطی

ص: 179

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 314.

برای عدم ورود طلاب هندی در نظر گرفته باشد؟

ج - به فرض آن که بنیانگذار مدرسه چنین شروطی را ذکر کرده باشد، این تنها اعتقاد و نظر شخصی وی است و هیچ دلیلی بر ادعای او نیست.

د - چنین سخنانی از فریزر و اغلب مستشرقین اگر از اغراض تفرقه انگیز و سیاسی آنها نباشد، حداقل دلیل بر عدم آگاهی و اطلاعات ناقص آنان می باشد.

وضعیت موجود بنا

همان طور که یاد شد در هنگام احداث اولین فلکه در اطراف حرم مطهر امام رضا علیه السلام در سال 1310 ش. قسمت اعظم این مدرسه تاریخی پس از چندین قرن به علّت واقع شدن در مسیر طرح مذکور تخریب شد و امروزه هیچ یادگاری از آن موجود نیست.

ص: 180

این مدرسه اکنون در سمت شرقی مجموعه اماکن حرم مطهر امام رضا علیه السلام در حاشیه خیابان شهید نواب صفوی (پایین خیابان) قرار دارد، اما آن هنگام که طرح اولیه آن ریخته

می شد در حاشیه یکی از خیابانهای اصلی شهر به نام پایین خیابان - که توسط شاه عباس اول احداث شده بود - قرار داشت که از سمت غرب به کوچه (بازار) عباسقلی خان، از شرق به چندین دربند مغازه و از جنوب به منازل مسکونی و از شمال به پایین خیابان متصل بود.

پیشینه تاریخی

در هنگام حکومت صفویّه (1135 - 906ق) چون سیاست دستگاه حاکم ترویج و اشاعه مذهب تشیع در ایران بود، شاهان صفوی، گامهای مؤثر و مهمی در جهت بزرگداشت عالمان و روحانیان، آباد کردن شهرهای مذهبی مانند قم و مشهد و احداث بناهای مذهبی مانند مسجدها، حسینیه ها و مدارس علوم دینی برداشتند. در این دوره تنها در شهر مشهد ده مدرسه علمیه احداث شد که از بیشتر آنها یا اثری بر جای نمانده یا در اثر ویرانی بیش از حد تخریب و سپس بازسازی شده اند، از این رو تنها مدرسه علمیه

بر جای مانده از زمان صفویان که هنوز با صلابت و استواری پس از سیصد و اندی سال همچنان پابرجا مانده، مدرسه عباسقلی خان است. (1)

ص: 181

1- - ده مدرسه علمیه مهم که در حکومت صفویّه احداث شد عبارتند از: سمیعیه باقریه، رضوان، عباسقلی خان، سعدیه، بهزادیه، ابدال خان، فاضل خان، میرزا جعفر، خیراتخان و نواب که سه مدرسه اخیر نوسازی شده اند و از دیگر مدرسه ها به جز مدرسه عباسقلی خان اثری بر جای نمانده است.

نقشه شماره 23 - پلان مدرسه عباسقلی خان، طبقه همکف

ص: 182

این مدرسه از بناهای چهار ایوانی رایج در خراسان است و بر اساس کتیبه سنگی سردر ورودی مدرسه تاریخ احداث بنا سال 1077ق. و بانی آن عباسقلی، بیگلربیگی خراسان بوده است.⁽¹⁾

نویسندگان مطلع الشمس و منتخب التواریخ مدرسه عباسقلی خان را در زمره مدرسه های بزرگ و معتبر که دارای موقوفات فراوان است بر شمرده اند. فریزر جهانگرد انگلیسی درباره آن چنین می نویسد: «بانی آن از طایفه شاملو و موقوفه آن از حمام و دکاکین و املاک بسیار و بنای جامع و کاملی است. وقتی من آن را دیدم به تعمیر آن مشغول بودند».⁽²⁾

ویژگیهای بنا

ویژگیهای بنا⁽³⁾

این مدرسه که از نوع مدارس چهار ایوانی است نمونه کاملی از معماری دوره صفویّه می باشد. گر چه بر اثر مرور زمان و عدم تعمیرات اساسی برخی از قسمتهای آن از بین رفته است، اما هنوز نمایانگر هنر و معماری اصیل اسلامی و ایرانی می باشد. ساختمان مدرسه دارای 104 حجره است که در دو طبقه در چهار ضلع حیاط بزرگ و مشجر مدرسه بنا شده و مقابل هر حجره ایوانچه ای مستقل قرار دارد. برای رفت و آمد به حجره های طبقه دوم، راه پله بسیار باریکی در قسمتهای مختلف حیاط مدرسه برای رسیدن به راهروهای باریک پشت حجره های طبقه دوم وجود دارد. از ویژگیهای معماری مدرسه عباسقلی خان وجود بادگیری تقریباً بزرگ بود که برای جلوگیری از رطوبت حجره ها هوا را به فضای تحتانی حجره های طبقه اول هدایت می کرد؛ از این رو در زیر همه حجره های طبقه اول فضاهایی به شکل تونل قرار دارد.

حیاط بزرگ مدرسه با آب نمای کوچکی در وسط، حدود یک متر از سطح خیابان پایین تر قرار دارد. چهار ایوان نسبتاً مرتفع در چهار سمت حیاط مدرسه قرار دارند که عبارتند از:

ص: 183

1- - عباسقلی خان از طایفه شاملو و در زمان صفویان «بیگلربیگی» خراسان بوده است بیگلربیگی لقب حکامی بود که از سوی پایتخت تعیین می شدند.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 316.

3- - پیمایش میدانی تابستان 1377.

1 - ایوان جنوبی: این ایوان که به ابعاد 7×9 متر مربع و ارتفاع حدود 12 متر، مسجد مدرسه را تشکیل می دهد دارای تزیینات و گچبریهای قابل توجهی می باشد. ازاره مسجد با سنگ مرمر سیاه رنگی پوشانده شده و به استثنای سقف ایوان که با مقرنسهای گچی آراسته شده بقیه قسمتها تزیین خاصی ندارد. محراب مسجد درون طاقنمای

زیبایی مزین به مقرنسهای گچی قرار گرفته است که بر گرداگرد آن کتیبه ای شامل آیه الکرسی قرار داشته که اکنون اثری از آن باقی نمانده است. در این باره، در مطلع الشمس چنین آمده است:

در دور محراب مسجد این مدرسه آیه الکرسی است ولی نصف آخر ریخته و با ساروج تعمیر شده و کتیبه سردر به خط ثلث و کاشی معرق بوده ولی بتمامه ریخته، چند آیه از آیات قرآنی نیز در اینجا به چشم می خورد. (1)

همچنین سر پایه های ایوان مسجد مزین به آیات قرآنی است که بر کاشی معرق به خط ثلث سفید رنگ نگاشته شده است. نویسنده مطلع الشمس درباره کاشیکاری سردر ایوان مسجد چنین می نویسد :

در پیشانی ایوان مسجد مدرسه به کاشی معرق به خط زرد نوشته است: فی ایام دوله السلطان الاعظم والخواقان المعظم صاحب الحشمه السلیمانیه والشوکه الاسکندریه السلطان بن السلطان ابوالمظفر شاه سلیمان الصفوی الموسوی الحسینی بهادرخان خلدالله تعالی بمیامین دولته کتبه محمد رحیم 1077ق. (2)

پس از پیروزی انقلاب اسلامی به علت از بین رفتن کاشیکاری های پیشانی ایوان مسجد مدرسه، این قسمت بازسازی شد و کتیبه ای با زمینه آبی به خط سفید با همان کلمات بر پیشانی ایوان نصب شد. پشت بغلهای ایوان نیز از کاشیکاری معقلی زیبایی برخوردار است.

2- ایوان شمالی: این ایوان دارای ابعاد 5×6 متر مربع و ارتفاع حدود 12 متر است و درون آن در ورودی مدرسه قرار دارد. آزاره ایوان از سنگ مرمر سیاه است و فضای داخل ایوان دارای گچکاری ساده ای می باشد. سقف ایوان با آجر ساده به شکل لوزی یزدی بندی شده و پشت بغلهای آن نیز تلفیقی از آجر و کاشی به صورت گلچین معقلی است.

ص: 185

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 548.

2- - همان، ص 548.

3 - ایوان غربی: این ایوان به ابعاد 6×6 متر مربع است که طبقه نخست آن به عنوان مدرّس و طبقه فوقانی به عنوان کتابخانه استفاده می شود. اصل بنا مانند دیگر قسمت‌های

مدرسه از آجر خشتی ساخته شده است. پیشانی ایوان کوچک مدرّس با کاشی هفت رنگ منقوش به گل و بوته و به رنگ زرد تزیین شده و لچکیهای ایوان از نوع گلچین معقلی است.

4 - ایوان شرقی: این ایوان دارای ابعاد 6×4 متر مربع و ارتفاع 10 متر است و از آرایه های هنری چندانی برخوردار نیست. آزاره ایوان از سنگ سیاه مرمر پوشانده شده و دیگر بخشهای داخل ایوان گچ اندود و سقف گنبد با گچ مقرنس شده است. در قسمت انتهای ایوان یک در دو لّت جای گرفته که در قسمت فوقانی آن، پنجره چوبی مشبکی نصب شده است.

سر در ورودی مدرسه: در ورودی اصلی مدرسه که دو لّت و در نوع خود در خور توجه

است در داخل ایوان ورودی مدرسه که مشرف به خیابان شهید نوّاب صفوی است قرار دارد. این ایوان از لحاظ مقرنس کاری و گچبری و کتیبه های تاریخی اش بسیار با اهمیت می باشد. بر بالای در دو لّت اصلی مدرسه سنگی یکپارچه قرار دارد که بر روی آن فرمان شاه سلیمان صفوی به عباسقلی خان به خط نستعلیق چنین نقش بسته است:

الملک لله

حکم جهانمطاع شد آن که ایالت و شوکت پناه حشمت و جلالت دستگاه عالیجاه امیرالامراء العظام نظاما لایاله والشوکه والعز و الاقبال، عباسقلیخان غلامزاده قدیمی و دولتخواه صمیمی، بیگلر بیگی کل خراسان به عنایت شاهانه مفتخر و سرافراز گشته بدانند که عریضه ای که در این وقت مصحوب وزارت و رفعت و معالی پناه عزت و عوالی و کمالات دستگاه آصفی کمالاً للوزاره والرفعه والعز والمعالی میرزا سعدالدین محمّد وزیر سرکار خود به درگاه معلی فرستاده استدعا نموده بود که مالوجهات(1) محال ملکى آن عالیجاه را که وقف مدرسه محدّثه خود نموده

ص: 186

بسیورغالی (1) آن عالیجاه مقرر فرماییم به نظر کیهان اثر رسانید، عنایت شاهانه درباره آن عالیجاه از ابتدای چهار ماه قوی نیل (2) مالوجهات ملکی محال مزبوره را به سیورغال ابدی و احسان سرمدی به عالیجاه شفقت و مرحمت فرمودیم. به توجهات شاهانه مشتمال باشد. تحریرا شهر جمادی الاولی سنه 1077.

روزی که به این اشرف احکام، سرافراز * عباسقلی گشت ز لطف شه ایران

معلوم شد این نکته که در عالم اخلاص * بر تارک موری فکند سایه سلیمان

ناگفته نماند که ازاره این ایوان به صورت گلچین معقلی با استفاده از آجر ساده و کاشی آبی به طرز باشکوهی کار شده و سقف ایوان نیز دارای مقرنسهای گچی منقوش به گل و بوته به نوع چفت و آویز می باشد. سرستونها و لچکی ایوان با استفاده از کاشی هفت رنگ با زمینه آبی و به کارگیری رنگ زرد آراسته شده است. در گذشته در پشت این ایوان هشتی بزرگی به ابعاد 6×6 متر مربع با سقف گنبدی شکل که با آجر ساده کار شده بود قرار داشت، که برای اجرای طرح توسعه و تعریض خیابان نواب از 35 متر به 45 متر مطابق طرح جامع شهر مشهد ضرورت ایجاد می کرد که سردر قدیمی مدرسه به عقب برده شود، از این رو هشتی بزرگ پشت سردر ورودی تخریب و با تلاش پنج ماهه مهندسان آستان قدس رضوی این ایوان نفیس و تاریخی با عملیات و تکنیک بسیار پیچیده و تحسین برانگیزی با همان حجم، شکل و آرایه های معماری و هنری و با وزنی حدود 500 تن حدود 10 متر به عقب کشیده شد و به در ورودی داخلی مدرسه وصل شد. اکنون نمای خارجی مدرسه در قسمت ازاره گرانیت و در قسمتهای فوقانی آجرنما است، ضمن اینکه با اجرای عملیات تعریض خیابان نواب و طرح توسعه فلکه حرم مطهر اکنون این مدرسه تاریخی در کنار فلکه حضرت، روبروی مجموعه اماکن متبرکه قرار گرفته است. (3)

ص: 187

- 1- - مأخوذ از مغولی، تیول، قطعه زمین یا درآمد آن که از طرف پادشاه به جای حقوق یا مستمری به کسی بخشیده می شد.
- 2- - قوی نیل یا سال گوسفند، عبارت است از سال هشتم از دور دوازده ساله ترکان. منجمان ترکستان در گذشته دور نجومی ای پدید آوردند که به آن «دور اثناعشری» می گفتند و عبارت از دوازده سال بود و هر سال را به اسم جانوری می نامیدند.
- 3- - عملیات جابه جایی سردر تاریخی مدرسه عباسقلی خان، 26/3/1377.

عكس شماره 47 - مقرنس كارى ايوان جنوبى مدرسه تاريخى عباسقلى خان

عكس شماره 48 - كتيبه زيبا و سنگى سردر مدرسه عباسقلى خان

ص: 188

عکس شماره 49 - کاربندی یکی از ایوانهای مدرسه

عکس شماره 50 - مقرنس کاری زیبای ایوان ورودی

ص: 189

عکس شماره 51 - کاشیکاری بسیار زیبا و تاریخی مدرسه

ص: 190

دکتر محمود فاضل که در مورد کتابخانه های قدیم مشهد به تحقیق پرداخته است کتابخانه قدیمی مدرسه عباسقلی خان را این گونه توصیف می کند :

این کتابخانه در سال 1334 ش. به وسیله حجت الاسلام جناب آقای سید حسن محدث تأسیس شد. کتابهای اولیه آن عبارت بودند از: کتابهایی که به وسیله مرحوم سید علی بهشتی وقف شده است و تدریجا بر آنها اضافه شد. اکنون حدود 1500 جلد کتاب در موضوعات اسلامی به زبان فارسی و عربی دارد که حدود 30 جلد آن خطی و بقیه چاپی می باشند. این کتابخانه در اتاق ایوان غربی مدرسه واقع است و حدود 4x9 متر مربع مساحت دارد. کتابها در قفسه های چوبی به ترتیب خاص خود چیده شده و دو میز مطالعه و چند صندلی دارد و از ساعت 8 صبح تا 12 باز است و در بین ساعات مذکور همیشه مراجعه کننده دارد. این کتابخانه فاقد هرگونه روش کتابداری است؛ کتابدار نیز هیچ گونه حقوقی از این بابت دریافت نمی دارد، فقط به منظور جلب رضایت پروردگار این عمل را به عهده گرفته (1).

وی در پایان، فهرست کتابهای خطی، این کتابخانه را نیز ذکر کرده است. (2)

در حال حاضر این کتابخانه حدود 5000 جلد کتاب خطی و چاپی دارد که تعداد 78 جلد آن خطی است و در موضوعات فقه، ادبیات، تفسیر قرآن و حدیث نوشته شده است. (3)

موقوفات

املاک و مستغلات موقوفه مدرسه عباسقلی خان بسیار زیاد است و از این لحاظ در زمره غنی ترین مدارس علمی شهر مشهد به شمار می آید. این مدرسه حتی در خارج از مشهد مانند شهر هرات افغانستان هم موقوفات زیادی داشته است که طبق وقفنامه مورخ 1078 ق. عباسقلی خان، پس از احداث مدرسه، املاکی را در مشهد مقدس،

ص: 191

1- - فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد مدرسه عباسقلی خان»، مجله وحید، دوره دهم، شماره ششم، مشهد 1351، ص 678.

2- - ر.ک: همان.

3- - امیر شبیبانی، عبدالرضا، سیمای وقف در خراسان، سگال، مشهد، 1380، ص 14.

هرات، ولایت جام، ولایت باخرز، ولایت فراه و ولایت بادغیس وقف کرده است. (1)

تولیت

اولین متولّی مدرسه بانی آن عباسقلی خان بوده و سپس فرزندانش تولیت آن را برعهده داشته اند. اما پس از گذشت سده های متمادی، وضعیت تولیت مدرسه به بوته ابهام می رود، چنان که به علت اختلاف نظر بین ورثه عباسقلی خان، مدرسه در تصرف اوقاف قرار می گیرد و این اداره تاکنون حجج اسلام سید حسن محدث، سیدحسن صالحی، سیدحسن اردبیلی، محمدرضا اخلاقی، محمّدعلی عطایی و شیخ محمّد خزایی را به سرپرستی مدرسه برگزیده است. هم اکنون حجه الاسلام شیخ محمّد ذاکری دولت آبادی سرپرست مدرسه است.

فعالیتها و برنامه های آموزشی

در این مدرسه از مقدمات تا سطوح عالی، دوره های درسی بر پا می شد که اکنون نیز با استفاده از استادان با تجربه در سطوح گوناگون این دوره ها برگزار می شود. مسلم است

که مدرسه عباسقلی خان به لحاظ اهمیّت ویژه ای که امیران و بزرگان صفوی برای آن قائل بوده اند از امکانات خوبی برخوردار بوده و بهترین استادان و دانشوران در آن به تدریس می پرداخته اند.

یکی از مدرّسان پیشین این مدرسه، مولی محمّد علی فدیشی از عالمان بزرگ حوزه مشهد بود. نویسنده مطلع الشمس درباره وی چنین می نویسد:

این بزرگوار در مشهد مقدس تحصیل عقلیّات و نقلیّات کرد تا آن که به مرتبه تدریس مدرسه عباسقلی خان که از مدارس معتبره آنجاست نایل گردید و همی در این منصب جلیل بود تا رحلت نمود. (2)

تعداد طلاب ساکن در مدرسه عباسقلی خان در زمانهای مختلف متغیر بود. به هنگام به سامان بودن مدرسه، طلاب بیشتری بدان جذب می شدند و از رونق خاصی برخوردار

ص: 192

1- - برای اطلاع دقیق از تمام موقوفات مدرسه علاقه مندان می توانند به کتاب فرهنگ خراسان، ج 2، ص 149 تألیف آقای عزیزالله عطاردی یا وقفنامه مدرسه در اداره اوقاف مراجعه نمایند.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 706.

بود، ولی در دوران نابسامانی حوزه علمیه مشهد تعداد طلاب آن بسیار اندک می شد. اما به یقین می توان گفت با توجه به تعداد حجره های مدرسه تعداد طلاب بین 150 تا 250 نفر در نوسان بوده است. هم اکنون این مدرسه دارای 90 حجره است و تعداد 250 نفر طلبه از کشورهای افغانستان، ایران، پاکستان و جمهوری آذربایجان در آن به تحصیل اشتغال دارند.⁽¹⁾

بسیاری از عالمان و بزرگان حوزه علمیه مشهد مانند آیت الله میرزا موسی سبزواری (د. 1337ق) و حجج اسلام سید حسن صالحی، سادات حسینی، صابری، سید حسن حسینی، حاج فاضل خراسانی، شیخ مهدی واعظ خراسانی⁽²⁾ و شیخ حسن محدث در این کانون علمی به تحصیل و پژوهش اشتغال داشته اند که برخی از آنان اکنون از استادان برجسته همین مدرسه اند.

وضعیت کنونی بنا

وضعیت کنونی بنا⁽³⁾

در بین تمام مدارس علوم دینی مشهد تنها مدرسه عباسقلی خان با پیشینه کهن تاریخی با همان شکل و طرح نخستین خود بر جای مانده است، چرا که بیشتر مدارس تاریخی مشهد در زمان پهلوی اول و دوم تخریب شدند و پاره ای از مدارس که تا پیروزی انقلاب بر جای ماندند به علت فرسودگی و ویرانی بنا بناچار نوسازی و یا بازسازی شدند. اگر چه مدرسه عباسقلی خان نیز مرمت شد اما تعمیرات آن اندک بود و به پیکره اصلی بنا آسیبی نرسید. البته به سبب تعریض خیابان نواب صفوی سردر ورودی نقیسه مدرسه توسط کارشناسان کار آزموده پس از تخریب هشتی مدرسه حدود 10 متر عقب کشیده و به ساختمان اصلی مدرسه متصل شد.

اکنون حدود 250 طلبه در مدرسه عباسقلی خان به تحصیل مشغولند و تمام طلاب موظف هستند در امتحانات عمومی حوزه علمیه مشهد شرکت کنند. تنها درس جنبی مدرسه خوشنویسی است که در این رابطه شایسته و بایسته است این مدرسه نیز به مانند

ص: 193

1- - سیمای وقف در خراسان، ص 14.

2- - ایشان پدر آیت الله محمد واعظ خراسانی بود که سالها در این مدرسه به تحصیل و مباحثه اشتغال داشت.

3- - پیمایش میدانی تابستان 1378.

پاره ای از مدارس علمیّه مشهد هر چه سریعتر به برخی از زمینه های علمی جدید از جمله آموزش رایانه، زبانهای خارجی و... روی آورد تا طلاب مستعد از تمام امکانات و علوم جدید استفاده نمایند.

ص: 194

در شمال غربی حرم مطهر، واقع در حاشیه خیابان آیت الله شیرازی (نادری) و پیش از دو مدرسه تاریخی حاج حسن و نواب قرار داشته است.

پیشینه تاریخی

مدرسه باقریه از مدارس تاریخی حوزه علمیه مشهد است که در دوره صفویه به امر عالم و مجتهد بزرگ وقت، ملا محمد باقر خراسانی سبزواری⁽¹⁾ (د. 1090ق) و هزینه و اهتمام ملا محمد سمیع از اشراف و بزرگان روزگار شاه سلیمان صفوی (1105 - 1077ق) احداث شد. از این رو در آغاز به مدرسه سمیعیه مشهور بود و چون ملا محمد باقر سبزواری در آن به تدریس علوم دینی می پرداخت و پاره ای ملک، مستغلات و کتاب بر آن وقف کرد بعدها به «باقریه» آوازه یافت.

براساس کتیبه ای که بر سردر مدرسه قرار داشت تاریخ ساخت آن 1083ق. است اما برخی از تاریخ نگاران بر این باورند که مدرسه پیش از این تاریخ پایه ریزی و سپس در سال 1083ق. به همت مرحوم سبزواری مرمت و تجدید بنا شده است.

فریزر جهانگرد انگلیسی درباره مدرسه باقریه می نویسد: «کاروانسرای با چند باب دکان بر آن وقف است و امور آن خیلی منظم و از هشتاد تا نود نفر طلبه دارد».⁽²⁾ خانیکوف

ص: 195

-
- 1- - ملا محمد باقر بن محمد مؤمن خراسانی سبزواری د. 1090ق معروف به محقق و فاضل سبزواری از عالمان بزرگ و نویسنده کتابهای ارزشمندی مانند ذخیره و کفایه (در فقه) که در روستای «نامن» سبزواری متولد شد، پس از طی مقدمات در خراسان به اصفهان مهاجرت کرد، و در آنجا به عنوان امام جمعه و شیخ الاسلام اصفهان برگزیده شد. وی در زمره مراجع بزرگ آن زمان به شمار می رفت.
 - 2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 313.

جغرافی دان روسی که در دوره قاجار و سلطنت ناصرالدین شاه از مشهد بازدید کرده نیز این مدرسه را در زمره مدارس قدیمی بر شمرده است. (1)

عکس شماره 52 - نمایی از ایوان تاریخی مدرسه باقریه قبل از تخریب

ویژگیهای معماری بنا

این بنا مانند دیگر مدارس تاریخی مشهد دارای حیاط وسیعی در مرکز بنا و

ص: 196

1- - خانیکوف، نیکولای ولادیمیروویچ، سفرنامه خانیکوف، ترجمه اقدس یغمایی و ابوالقاسم بی گناه، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، 1375، ص 119.

ساختمانی در دو طبقه در چهار سوی آن است. مدرسه دارای مدرسی بزرگ، 40 حجره و کتابخانه ای در خور توجه می باشد. مقابل حجره ها ایوانچه ای مستقل قرار دارد و مساحت کل مدرسه حدود 1200 متر مربع است.

سردر مدرسه، بسیار زیبا و به کاشیکاری و هنرهای سنتی مزین بود. کتیبه ای نیز درباره مؤسس و تاریخ احداث بنا به خط رقاع بر سردر مدرسه قرار داشت. نویسنده مطلع الشمس ضمن ذکر نام مدرسه مزبور در شمار مدارس قدیمی مشهد، چنین می نویسد:

مدرسه ملا محمد باقر مشهور به سمیعیه در خیابان علیا. کتیبه خوش خطی در بالای در این مدرسه به خط رقاع در سنگ منبت شده است به این عبارت: قد اتفق اتمام بناء هذه المدرسة الشریفه السمیعیه فی ایام دولت السلطان الاعظم و الخاقان المعظم مولی ملوک العرب و الترك والعجم ذی شوکه الاسکندریه والحشمه السلیمانیه السلطان بن السلطان بن الخاقان بن الخاقان بن الخاقان ابوالمظفر المنصور شاه سلیمان الصفوی الحسینی بهادرخان خلدالله دولته، بتجویز عالیحضرت اکمل الفضلاء والحکماء مجتهد الزمانی مولینا محمد باقر الخراسانی من مال الحضرت الفاضل الباذل ذی الحسب الرفیع مولانا محمد سمیع به اهتمام سیدالعالم العامل میر عبدالحسین و سعی حاجی محمد شفیع الاصفهائیین فی سنه ثلاث و ثمانین والفاء. کتبه محمد رحیم. (1)

صاحب منتخب التواریخ نیز درباره این مدرسه قدیمی چنین می نویسد:

کتیبه درب این مدرسه به خط رقاع (2) در سنگ منبت شده و در آن کتیبه است: «در ایام سلطنت شاه سلیمان صفوی این مدرسه ساخته شده و به اجازه مجتهد زمان مولانا محمد باقر الخراسانی السبزواری صاحب کفایه در فقه از مال مولانا محمد سمیع در سنه 1083 ق. این مدرسه مستغلات زیادی دارد از کاروانسرا و دکاکن (3)».

ص: 197

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 540.

2- - خط رقاع از فروع خط ثلث است. در این خط حرکت قلم در گردش آن آزادتر از ثلث و توقیع و تقریبا تمام آن دور است و کمتر از 61 سطح در آن دیده می شود. حرکت قلم به خلاف ثلث، ملایم و سریع است و حروف پُر و فربه ولی ریزه و کوتاه نوشته می شود. ر.ک: فضائلی، حبیب الله، اطلس خط، انتشارات مشعل، اصفهان، 1362، ص 274.

3- - منتخب التواریخ، 1347، ص 600.

بدون تردید در دوره صفویّه و قاجار تعمیرات و مرمت‌هایی در بنا انجام شده اگر چه اطلاع مستندی در این باره در دست نیست، اما در سال 1346 ش. اداره اوقاف ساختمان فرسوده مدرسه را بازسازی اساسی کرد. در این باره دکتر فاضل چنین می نویسد:

از آنجا که ساختمان مدرسه دچار فرسودگی شده بود، در سال 1346 ش. اداره اوقاف اقدام به بازسازی آن کرد و در سال 1350 آن را با حفظ صورت نخستین با 34 حجره، یک مَدْرَس، یک کتابخانه شامل مخزن، قرائتخانه، چهار اتاق برای امور دفتری و نگهبانی و آبدارخانه بازگشایی کرد. (1)

کتابخانه مدرسه

یکی از کتابخانه های در خور توجه حوزه مشهد در این مدرسه وجود داشته است با فضاهای مناسب و نسخه های خطی با ارزش. دکتر محمود فاضل در این باره چنین می نویسد:

این مدرسه دارای کتابخانه خوبی هست که اگر به آن توجه شود قابل استفاده خواهد بود. یک سالن قرائت دارد در حدود 7×8 متر مربع و یک مخزن به مساحت 6×8 متر مربع، حدود 400 جلد نسخه خطی دارد که تاکنون کسی آنها را به تفصیل ندیده و نگارنده مشغول تهیه فهرست مخطوطات این مدرسه می باشد. دارای 580 مجلد کتاب چاپی است. کتابها در قفسه های فلزی یا شیشه ای متحرک قرار گرفته و بسیار خوب نگهداری می شود، لکن هیچ گونه استفاده ای از آن نمی شود زیرا نه کتابدار دارد و نه کتابخوان (2).

متن وقفنامه یکی از موقوفات کتابخانه مدرسه باقریه عبارت است از:

باسمه تعالی

چون نصف از کل یک دربند تیمچه مرحوم حاجی ملا محمد حسن صدرالحفاظ را عالی جناب ثقه الانام حجه الاسلام شیخ محمد رحیم ادام الله ظلّه وقف فرمودند بر کتابخانه مبارکه مرحوم خلد آشیان جنت مکان علامه سبزواری اعلی الله مقامه که هر چه

ص: 198

1- - فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد مدرسه باقریه» مجله وحید، شماره 1، سال 1351، ص 75.

2- - همان.

از منافع تعمیر کتب زیاد آمد متولی تیمچه مزبور کتاب اتباع نماید و وقف مدرسه مزبور نماید. (1)

موقوفات

1 - دو قطعه زمین که دو باب مسافرخانه در آن ساخته شده بود و هر سال مبالغی از این دو به مدرسه تعلق می گرفت.

2 - تعداد 37 باب مغازه در طرفین مدرسه.

براساس وقفنامه مدرسه، عواید موقوفات، پس از تعمیرات بدین ترتیب مصرف می شد: «یک دهم به عنوان حق التولیه، سه دهم برای خیرات (مرثیه خوانی، اطعام فقرای اثنی عشریه به اختیار متولی)، شش دهم باقیمانده برای روشنایی، نظافت و حقوق خادم و شهریه طلاب» (2).

البته با تخریب مدرسه در سال 1357 ش. این موقوفات نیز از بین رفت. در تحقیقاتی که در سال 1346 درباره درآمد موقوفات مدرسه انجام شده است، درآمد سالانه موقوفات مدرسه 620000 ریال ذکر شده است (3) و در آمار مربوط به سال 1352 ش. مبلغ کل عوائد حاصل از موقوفات 369360000 ریال گزارش شده است. (4)

تولیت

درباره متولیان مدرسه، رهبر معظم انقلاب حضرت آیت الله خامنه ای چنین می نویسند:

تا چندی پیش تولیت مدرسه در اختیار اولاد محقق سبزواری بود که در اصفهان سکونت دارند و نماینده ایشان در مشهد مدرسه را اداره می کرد و در آن هنگام این مدرسه از لحاظ آبادی و شهرت در شمار مدارس خوب حوزه علمیه مشهد بود ولی

ص: 199

1- - فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد مدرسه باقری» مجله وحید، شماره 1، سال 1351، ص 75.

2- - جغرافیای تاریخی مشهد، پایان نامه کارشناسی، ذیل مدرسه باقریه.

3- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 99.

4- - مدارس قدیم مشهد مدرسه باقریه، مجله وحید، شماره 1، سال 1351 ش، ص 75.

اخیراً سازمان اوقاف اداره امور آن را در اختیار گرفته... (1).

در دوره اختناق رضاخان که مدارس علمیه مشهد و روحانیت تحت فشار قرار داشتند، این مدرسه نیز همانند دیگر مدارس مشهد با رکود و نابسامانی روبرو شد، چنان که چندین سال از این مدرسه به عنوان مدرسه ای زیر نظر آموزش و پرورش استفاده می شد تا این که آیت الله میرزا احمد کفایی اداره امور مدرسه را از اداره آموزش و

پرورش بازپس گرفت و خود سرپرستی آن را بر عهده داشت.

برنامه های آموزشی

این مدرسه در زمره معتبرترین مدارس های علمیه مشهد به شمار می آمد و از نظر برنامه ها و کلاسهای آموزشی و علمی و استادان دارای انسجام و نظم خوبی بود، چنان که

بسیاری از علمای عظام همچون ملا محمد باقر سبزواری، حاج عبدالله فنودی، آیت الله

حاج شیخ هاشم قزوینی، آیت الله شیخ محمد کاظم دامغانی، آقا میرزا عبدالجواد تهرانی، محقق قوچانی و آیت الله کجوری از استادان و مدرّسانی بودند که سالیان متمادی

در آن به تدریس و تحقیق اشتغال داشته اند.

فاضل بسطامی برنامه های آموزشی این مدرسه را چنین توصیف می کند :

حال تحریر که سال 1301ق. است اکثر طلاب ساعی و پرهیزگار، در آن مدرسه مبارک به درس و مباحثه اشتغال دارند و طلاب آن مدرسه و مدرّسان و کارگزاران به مدارس دیگر ارض فیض قرین ندارند و پیوسته شب و روز به تعلیم و تعلم اشتغال دارند. (2)

همان طور که یاد شد فریزر جهانگرد انگلیسی نیز برنامه آموزشی مدرسه را بسیار منظم و سازمان یافته توصیف می کند. (3)

طلبه های دانش پژوه و کوشا در مدرسه باقریه مشغول فراگیری علوم و معارف اسلامی بودند تا سرانجام در سال 1354، این مدرسه در مسیر طرح توسعه اطراف حرم

ص: 200

1- گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 97.

2- بسطامی، نوروز علی، فردوس التواریخ، چاپ سنگی، تبریز، 1315، ص 104.

3- مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 313.

مطهر امام رضا علیه السلام قرار گرفت و با تمام موقوفاتش تخریب و قسمتی از فضای سبز اطراف اماکن متبرکه شد و هیچ گاه مدرسه ای دیگر با این نام در مکان دیگری احداث نشد. شایسته است که برای زنده نگه داشتن و گرامی داشت نام علما و فقیهان برجسته ای که در این مدرسه سالها به تدریس و تحقیق پرداخته اند در مکانی مناسب مدرسه علمیه ای به نام باقریه احداث و یا نامگذاری شود.

ص: 201

حاشیه شمالی خیابان نادری (شیرازی)، حد فاصل دو مدرسه نواب و باقریه که از جنوب به خیابان نادری، از شمال به مسافرخانه حسینی، از غرب به گاراژ شمس و از شرق به مدرسه باقریه متصل بوده است.

پیشینه تاریخی

مدرسه بهزادیه، معروف به مدرسه حاج حسن⁽¹⁾ نیز در دوره صفویان بنا شد. بنابر کتیبه سردر ورودی مدرسه، ملک بهزاد از بزرگان و اشراف عصر صفویه، در زمان سلطنت شاه سلیمان صفوی (حک. 1106 - 1077ق) این مدرسه را احداث کرد. البته تاریخ احداث بنا مورد اختلاف تاریخ نگاران می باشد، برخی تاریخ 1085ق. و برخی 1090ق. را سال احداث مدرسه بر می شمارند، چنان که نویسنده منتخب التواریخ چنین می نویسد:

مدرسه بهزادیه مشهور به مدرسه حاجی حسن واقع در بالا خیابان و از مدرسه نواب نزدیکتر است به آستانه مقدسه و در سردر این مدرسه به خط رقاع کتیبه خوش خطی دارد و از او معلوم می شود که در زمان شاه سلیمان از مال ملک بهزاد ساخته شده و تاریخش 1090ق. است.⁽²⁾

دکتر محمود فاضل تاریخ ساخت مدرسه را 1085ق. دانسته و در این باره چنین

ص: 202

-
- 1- - علّت شهرت مدرسه بهزادیه به حاج حسن نامعلوم است، احتمالاً فردی به این نام مدرسه بهزادیه را تعمیر اساسی کرده و موقوفاتی نیز بر آن وقف نموده است، از این رو پس از آن به مدرسه حاج حسن معروف شده است.
 - 2- - منتخب التواریخ، ص 600.

می نگارد:

همان طور که از کتیبه اش به دست می آید بنای آن به سال 1085ق. به دستور ملک بهزاد خان واز مال او در عصر شاه سلیمان صفوی ساخته شده است. (1)

نویسنده مطلع الشمس به ذکر کتیبه سردر مدرسه بسنده کرده و تاریخ بنا را ذکر نکرده است. خانیکوف جهانگرد روسی ضمن ذکر نام مدرسه درباره تاریخ بنای آن چنین می نویسد: «مدرسه حاجی حسن که تاریخ ندارد» (2).

آیت الله خامنه ای درباره بانی و تاریخ مدرسه چنین می نویسند:

بانی مدرسه شخصی به نام ملک بهزاد و احتمالاً از طبقه امرا و اشراف بوده و در زمان شاه سلیمان صفوی می زیسته ولی سال بنا و وجه نامگذاری به حاج حسن معلوم نشد. (3)

ویژگی های معماری

مساحت کل مدرسه حدود 300 متر مربع و دارای حیاط مستطیل گونه ای بوده به پهنای 6 متر و درازای 18 متر که در مرکز ساختمان قرار داشته است. حجره ها در دو طبقه در چهار ضلع آن قرار داشته اند. مساحت زیر بنا بالغ بر 140 متر مربع بوده و مقابل

هر حجره ایوانچه ای قرار داشته و از حیاط مدرسه چند معبر باریک به راهروهای تاریک پشت حجره های طبقه دوم منتهی می شده است. شمار حجره های مدرسه بین 25 تا 32 حجره و در هر حجره دو تا سه نفر ساکن بوده اند. این مدرسه دارای مدرّس کوچکی بوده از آن به عنوان مسجد و کتابخانه استفاده می کرده اند. آیت الله خامنه ای درباره

وضعیت ساختمان مدرسه چنین می نویسند:

این مدرسه نیز در حاشیه شمالی بالا خیابان و نزدیک مدرسه نواب قرار گرفته و دارای صحن کوچک مستطیل و عمارت دو طبقه است. اتاقهای طبقه اول اکثراً دارای ایوانهای نعلی شکل است ولی اتاقهای بالا ایوان ندارد. این مدرسه مجموعاً

ص: 203

1- - فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد مدرسه حاج حسن»، مجله وحید، شماره هفتم، دوره دهم، مشهد، 1351، ص 738.

2- - سفرنامه خانیکوف، ص 119.

3- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 97.

دارای 25 اتاق و 70 محصل می باشد. (1)

عکس شماره 53 - سردر ورودی مدرسه حاج حسن

بنا به نوشته اعتماد السلطنه سردر مدرسه دارای کتیبه بسیار خوش خطی به خط رُقع با این عبارتها بوده است:

قد اتفق اتمام بناء هذه المدرسه المبارکه فی ایام دولت السلطان الاعظم والخاقان المعظم مولی ملوک الترتک والعرب والعجم السلطان بن السلطان بن السلطان ابو المظفر شاه سلیمان الصفوی الحسینی خلدالله تعالی ملکه و سلطانه وافاض علی العالمین برّه وعدله واحسانه من عین مال زبده اهل السداد و الرشاد ملک بهزاد و

ص: 204

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیّه مشهد، ص 97.

موقوفات

موقوفات مدرسه عبارتند از:

یک باب مسافرخانه به نام مسافرخانه حسینی واقع در بازار سنگ تراشها که این محل سابقاً تیمچه بوده است؛ هشت دربند مغازه متعلق به مسافرخانه حسینی؛ یک آب انبار در حاشیه خیابان نادری (آیت اللّٰه شیرازی)؛ هشت دربند مغازه متصل به مدرسه. (2)

درآمد موقوفات به مصرف شهریه طلاب مدرسه، حق نظارت اوقاف، حقوق متولی یا متصدی و مخارج تعمیر و نگهداری مدرسه می رسید. با تخریب مدرسه در سال 1354 ش. موقوفات آن هم از بین رفت.

تولیت

به علت مجهول التولیه بودن مدرسه، اداره اوقاف، تولیت مدرسه را به آیت اللّٰه کفایی خراسانی واگذار کرد و ایشان به ترتیب این افراد را سرپرست امور مدرسه کردند:

1 - حاج شیخ محمود کلباسی، ادیب نیشابوری، شیخ مرتضی مرجعی، جواد فلاطوری، حاج آقا جلال مدرس، رسول اسدی و شیخ رضا میزبان.

پس از درگذشت آیت اللّٰه کفایی خراسانی اداره اوقاف، امور مدرسه را بر عهده گرفت. (3)

ص: 205

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 540.

2- - در پژوهشی که آیت اللّٰه خامنه ای در سال 1346 ش. انجام داده اند درباره موقوفات مدرسه چنین آمده است: «یک باب مسافرخانه واقع در بازار و چهار باب دکان متصل به مدرسه و هشت باب دکان جنب مسافرخانه... که مجموعاً ماهانه 7140 ریال می شود. به هر یک از طلاب 50 ریال داده می شود». در تحقیقات دکتر محمود فاضل مربوط به سال 1351 ش. موقوفات اندکی متفاوت است. ایشان می نویسند: «موقوفات مدرسه عبارت است از 14 دربند دکان و یک سراچه و مسافرخانه و سالانه به طور متوسط 60000 ریال درآمد دارند که باید صرف حقوق طلاب و خادم و تعمیر و روشنایی آن شود». ر.ک: «مدارس قدیم مشهد»، مجله وحید، شماره هفتم، دوره دهم، مشهد، 1351، ص 738.

3- - فاضل، محمود، همان، ص 740.

نقشه شماره 24 - پلان مدرسه حاج حسن، طبقه همکف

ص: 206

این مدرسه فاقد کتابخانه بود و از مدرّس مدرسه برای این منظور استفاده می شد. دکتر محمود فاضل تعداد کتابهای خطّی وقف مدرسه را 9 جلد و تعداد کتابهای چاپی را 8 جلد ذکر کرده و نامهای کتابهای خطّی مدرسه را ذکر کرده است. (1)

فعالیتها و برنامه های آموزشی

این مدرسه به رغم محدودیت مساحت و بنا، از نظر شمار طلاب جزو پرآوازه ترین مدرسه های علمیّه مشهد بود و در سال 1346 ش. حدود 60 نفر و در سال 1351 ش. با اندکی افزایش، حدود 80 نفر طلبه داشته است.

وجود استادان با تجربه و معروف در مدرسه باعث شده بود که دروس از دوره مقدمات تا سطوح عالی ارائه شود و وجود استادانی چون حاج شیخ محمود کلباسی، حجت الاسلام شیخ محمد تقی نیشابوری، حاج آقا جلال مدرس، آیت الله شیخ عبدالنبی کجوری، آیت الله حاج شیخ هاشم قزوینی، حجت الاسلام رضازاده و حجت الاسلام ابومعین حجت هاشمی خراسانی موجب جذب طلبه های زیادی به این مدرسه می گردید. و این کانون آموزشی و علمی در طول چندین سده شاهد حضور فقیهان و عالمان بزرگی همچون حاج ملا هادی سبزواری (اسرار)، حاج شیخ حبیب الله گلپایگانی، آیت الله العظمی سید محمود شاهرودی، آیت الله حاج شیخ حسنعلی اصفهانی نخودکی، آیت الله حاج ملا عباسعلی فاضل و استاد بدیع الزمان فروزانفر بوده است.

وضعیت کنونی بنا

این مدرسه تاریخی و با ارزش در جریان توسعه اطراف فلکه حرم مطهر امام رضا علیه السلام در سال 1354 ش. تخریب و جزو فضای سبز اطراف حرم مطهر شد و هیچ گاه مدرسه ای به نام و یاد آن ساخته نشد.

ص: 207

موقعیت

این مدرسه ابتدا در حاشیه شمالی یکی از خیابانهای معتبر و با اهمیت شهر مشهد به نام بالا خیابان (آیت الله شیرازی)، قبل از دو مدرسه مهم آن روز به نامهای حاج حسن و باقریه نسبت به حرم مطهر امام رضا علیه السلام قرار داشت. اکنون این بنا با تغییرات قابل توجه و زیادی که در بافت قدیمی شهر مشهد ایجاد شده در ضلع شمالی فلکه حرم مطهر قرار دارد.

پیشینه تاریخی

مدرسه صالحیه مشهور به نَوَاب در روزگار صفویان به هنگام سلطنت شاه سلیمان صفوی (حک. 1105-1077ق) توسط یکی از بزرگان سلسله سادات رضوی به نام میرزا صالح نقیب رضوی (1) به سال 1086ق. ساخته شد. این مدرسه از نظر فضای علمی و نیز تربیت دانشمندان و شخصیت‌های برجسته علمی، فرهنگی و سیاسی و همچنین از جنبه هنر و معماری اسلامی اهمیت ویژه ای دارد و چندین سده است که به عنوان یکی از مدارس معتبر و در خور توجه، مرکز علم و دانش می باشد.

ص: 208

1- - میرزا صالح نقیب رضوی فرزند محمد محسن رضوی بن میرزا الخ رضوی با 17 واسطه به موسی المبرقع فرزند حضرت جواد الائمه علیه السلام می رسد. وی از اجله سادات و اشراف خراسان بود که در زمان شاه عباس دوم به صدرالصدور ممالک ایران آوازه داشت. او خود اهل فضل و دانش بود. دقایق الخیال و لطائف الخیال دو اثر ارزنده وی است. صاحب فردوس التواریخ، درباره وی می نویسد: «گویند مادر پاکیزه گهر او فخرالتسا بیگم صبیّه سلطان غازی شاه عباس ماضی است و در عهد شاه عباس دوم به صدرالممالکی کل ایران منصوب گشته.» گلچین معانی، احمد «نفائس کتابخانه آستان قدس»، نامه آستان قدس، ش 19، س 1349، ص 90.

نویسنده فردوس التواریخ این مدرسه را در شمار مدارس آباد و دارای املاک و مستغلات موقوفه فراوان بر می شمارد که فقیهان و عالمان فراوانی در آن به تحصیل و تدریس اشتغال داشته اند⁽¹⁾. نویسنده منتخب التواریخ و مطلع الشمس ضمن ذکر کتبه های سردر مدرسه آن را از بناهای تاریخی بر می شمارند.⁽²⁾ همچنین فریزر جهانگرد انگلیسی درباره این مدرسه چنین می نویسد: «مدرسه نواب میرزا صالح که بنای بزرگی است با املاک موقوفه و از شصت تا صد نفر طلبه در آن سکنی دارند⁽³⁾». حضرت آیت الله خامنه ای نیز درباره پیشینه تاریخی این مدرسه می نویسد:

این مدرسه در زمان شاه سلیمان صفوی به سال 1086ق. بنا شده و سازنده اش یکی از سادات و علما و اشراف آن زمان به نام میرزا صالح نقیب رضوی بوده، کتبه سردر مدرسه از واقف چنین نام می برد: «من مال خالص نواب مستطاب عمده السادات النجباء الکرام و... النقباء العظام صدرالاسلام والمسلمین میرزا صالح النقیب الرضوی».⁽⁴⁾

ص: 209

-
- 1- - ر.ک: فردوس التواریخ، ص 106.
 - 2- - ر.ک: فردوس التواریخ، ص 106.
 - 3- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 313.
 - 4- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 95.

ویژگیهای معماری بنا

ساختمان قدیمی مدرسه با زیر بنایی به مساحت 1500 متر مربع در زمینی به وسعت 2783 متر مربع در دو طبقه ساخته شده بود. صحن حیاط مدرسه به ابعاد 31×37 متر مربع در وسط بنا به همراه آب نما و چهار باغچه محیط مناسبی را برای تحصیل طلاب به وجود می آورد. تعداد 75 حجره در دو طبقه، در چهار سوی مدرسه جای داشت که مقابل هر حجره ایوانچه ای به چشم می خورد که پیشانی آنها کاشیکاری نفیسی شده بود.

ص: 210

در دو ضلع شمال و جنوب مدرسه دو ایوان قرار داشت که مسجد مدرسه در طبقه اول ایوان شمالی که لوح سنگی بزرگی شامل اسامی موقوفات مدرسه در آن نصب شده بود جای داشت. کتابخانه مهم و با ارزش مدرسه نیز در طبقه دوم همین ایوان بود. پشت بغل این ایوان کاشی شده و در حاشیه داخلی ایوان، بالای در مسجد با خط سفید ثلث بر زمینه لاجوردی حدیث یا آیه ای نوشته شده بود. (1)

ایوان جنوبی مدرسه نیز دو طبقه بود که برخی امور اداری طلاب حوزه علمیه مشهد در حجره ای که در طبقه دوم آن بود، انجام می شد. در قسمت تحتانی ایوان، هشتی ورودی مدرسه جای داشت. پشت بغل های ایوان نیز به شکل زیبایی کاشیکاری شده بود به گونه ای که با کاشیکاری پیشانی ایوانچه حجره های طبقه اول - که بر آن نام مبارک حضرت علی علیه السلام با کاشیکاری معقلی حک شده بود - تناسب داشت.

از دیگر نفائس این مدرسه، ایوان ورودی مدرسه بود که با کاشیکاری معرق، هفت رنگ، معقلی و مقرنس های گچی بسیار زیبایی آراسته شده بود، در دو لَت بزرگ و چوبی مدرسه در داخل این ایوان قرار داشت و کتیبه ای به خط ثلث جلی، بر بالای آن با این عبارات دیده می شد:

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد حمد الله قد اتفق اتمام بناء هذه المدرسه الرفيعه الصالحيه في ايام خلافة السلطان الاعظم والخواقان الاكرم مولی ملوک العرب و العجم السلطان بن السلطان بن السلطان و الخاقان بن الخاقان بن الخاقان ابو المظفر شاه سليمان الحسينی الموسوی خَلَدَ اللهُ مُلْكَه و سلطانه و افاض على العالمين بَرَّةً وعدله واحسانه من مال خالص نواب مستطاب عمده السادات النجباء الكرام

وراجع النقباء العظام صدر الاسلام والمسلمين ميرزا صالح النقيب الرضوی. کتبه محمد صالح. سنه ست و ثمانين بعد الالف. (2)

در عرض این کتیبه اشعاری به خط نستعلیق خفی در ستایش شاه سلیمان صفوی بنیانگذار بنا، همراه با تاریخ ساخت، در 24 ترنج با زمینه فیروزه ای بدین ترتیب نوشته شده است:

ص: 211

1- - به علت از بین رفتن کاشیکاری مذکور مشخص نشده که کتیبه مذکور حدیث بوده یا آیه ای از قرآن.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 541.

به عهد شاه سلیمان شهنشه ایران* که رنگ کفر ز مرآت کائنات زدود
شه سریر خلافت که اندر ایامش* اساس جهل شکست و بنای علم فزود
سپهر عز و شرف میرزا ابو صالح* محیط مکرمت و علم و فضل و بخشش و جود
مدار عالم صدر ممالک ایران* همای اوج سعادت عزیز مصر وجود
بنای مدرسه ای خالصا لوجه الله* ز بهر طالب علم و عمل تمام نمود
ز روی طوع و رضا و مقام شاه رضا* که تا رضا شود از وی رضا، خدا خشنود
به دستیاری معمار کلک صنع کشید* عجیب نقش بدیعی به کارگاه وجود
به صدر مدرسه ها داد جا ز روی شرف* که همچو صدر به صدر مدارسش جا بود
به سعی مصدر خیرات میرزا صدرا* تمام گشت به وقت و به ساعت مسعود
کلیب باب رضا صالحاء بن صوفی* غلام زمره ارباب علم و کشف و شهود
ز بهر سال بنا از خرد نشان می جست* که ناگهان دری از غیب بر دلش بگشود
بگفت هاتقی از بهر سال تاریخش* «از این رفیع بنا شأن آسمان افزود»⁽¹⁾
علاوه بر دو تابلوی زیبا و نفیس در طرفین مدخل مدرسه، پشت بغل ایوان نیز با

ص: 212

استفاده از نقش‌های اسلیمی با کاشی معرق به صورت باشکوه و زیبایی آراسته شده بود. در طرفین سردر مدرسه، 12 باب مغازه قرار داشت که از موقوفات مدرسه به شمار می رفت و بر روی آنها، حجره های ضلع شمالی مدرسه جای گرفته بود.

عکس شماره 55 - مقرنس کاری در ورودی مدرسه نواب قبل از بازسازی

کتابخانه قدیمی مدرسه

از کتابخانه های مهم مدارس علمیه مشهد کتابخانه جامع مدرسه نواب بود که همزمان با احداث مدرسه تأسیس شد. رکن الدین همایونفرخ درباره این کتابخانه چنین می نویسد:

میرزا صالح رضوی... پس از اینکه بنای مدرسه اش به پایان رسید کتابخانه بزرگی برای مدرسه تأسیس کرد، به طوری که نوشته اند، میرزا صالح تا زنده بوده است تعداد قابل توجهی کتب مخطوط و نفیس برای کتابخانه مدرسه خریداری و وقف

ص: 213

کتابخانه ابتدا در حجره های فوقانی مشرف به خیابان قرار داشت که به علت سر و صدا و گرد و خاک خیابان مکان مناسبی نبود. از این رو به تالار فوقانی شمال مدرسه انتقال پیدا کرد و تا پیش از تخریب از آن به عنوان کتابخانه استفاده می شد. پس از تخریب

مدرسه فاضل خان که دارای یکی از کتابخانه های معتبر و با ارزش مشهد بود، کتابخانه نواب معتبرترین و پر رونق ترین کتابخانه - در بر گیرنده کتابهای گوناگون و خطی نفیس - به شمار می رفت.

آیت الله خامنه ای درباره کتابخانه قدیمی مدرسه نواب چنین می نویسند:

این کتابخانه در حال حاضر مهمترین کتابخانه مدارس علمیّه مشهد است، زیرا علاوه بر زیادی تعداد کتابهای آن نسبت به کتابخانه های مدارس دیگر، تعدادی کتاب خطی نفیس در این کتابخانه موجود است که برخی از آنها تاکنون به طبع نرسیده و در بعضی از آنها خط علمای بزرگ شیعه وجود دارد. امتیاز دیگر این کتابخانه به تنوع کتابهای آن است، چرا که از بیشتر موضوعات و علوم مانند فلسفه، طب، ادبیات، فقه و حدیث نوشته شده است. (2)

از نظر رونق و آبادانی، کتابخانه های مدارس همیشه حالت یکسان و مطلوبی نداشته اند، چنان که فشارهای سیاسی و سختگیریهای رژیم پهلوی بر حوزه های علمیّه بویژه به مدارس فعال سیاسی ضد رژیم باعث شد که چندین سال مدارس علوم دینی بخصوص مدارس همچون نواب، سلیمانیّه، میرزا جعفر و خیراتخان که مراکز اصلی حوزه علمیّه به شمار می رفتند دچار نابسامانی شدیدی شوند و این رویدادها در وضعیت کتابخانه های معتبر و با ارزش مدارس مهم حوزه علمیّه تأثیر بسزایی داشت. در این دوران این کتابخانه ها به فراموشی سپرده شدند و برخی از آنها به فرموده حضرت آیت الله خامنه ای مورد هجوم موریانه یا یغماگران موریانه صفت قرار گرفتند که در این میان کتابخانه مدرسه نواب نیز از این رویدادها بی نصیب نماند.

حجت الاسلام کاظم مدیر شانه چی از متخصصان کتابشناسی و نسخه های خطی درباره وضعیت کتابخانه نواب در آن سالها چنین می نویسد:

ص: 214

1- کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران از صدر اسلام تا عصر کنونی، ص 144.

2- گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیّه مشهد، ص 56.

پس از شهریور 1320 ش. طلاب به مانند سابق به مدارس قدیمی راه یافتند و موقوفات مدرسه های مزبور در اختیار متولیان قرار گرفت. مرحوم نوقانی (1) به سمت تولیت مدرسه معین شد و به ترمیم خرابیهای دوران فترت پرداخت و کم کم عده ای از طلاب جوان زیر نظر ایشان که اهتمام خاصی به تربیت آنان و تنسیق امور مدرسه داشت در حجرات مدرسه سکنی گزیدند و ضمناً کتابخانه که گرد نسیان گرفته بود موضوعیت پیدا کرد. مراجعه طلاب به کتابخانه زیاد شد و چون خود آن مرحوم به سبب کثرت مشغله فرصتی برای رسیدگی به کتابخانه نداشت از بنده برای اداره کتابخانه دعوت فرمود. این جانب ابتدا کتابها را به اصطلاح عرض دیده و ضمن آن به عده ای از مخطوطات برخورد کردم که مورد تجاوز موریانه شده ولی خوشبختانه هنوز از جلد و حواشی و لفافه داخلی به صفحات اصلی راه نیافته بود که با گردگیری و احتیاطات لازم این خطر برطرف شد، قسمتی از کتابها که احتیاج به اصلاح داشت صحافی و تجلید نموده و اوقاتی برای استفاده عموم اختصاص یافت. (2)

استاد شانه چی سپس اصلاحاتی در مورد مکان کتابخانه و شیوه اداره آن به وجود آورد و موفق شد با تهیه کتابهای زیادی برای این کتابخانه و نیز انتقال برخی کتابهای

نفیس خطی امانتی بر حجم کتابهای آن بیفزاید. وی سپس فهرست جامعی از دو هزار جلد کتاب خطی نفیسی که در کتابخانه نواب بود تهیه کرد که توسط انجمن آثار ملی چاپ و منتشر شد.

موقوفات

مدرسه نواب از نظر موقوفات بسیار غنی و در خور توجه بوده است، هر چند با گذشت روزگار بیشتر آن موقوفات از بین رفته است. بنابر گزارشهای موجود، در داخل مدرسه سنگ نبشته ای بزرگ قرار داشته است که رقبات موقوفه به اختصار در آن به چشم می خورده است. تا قبل از تخریب مدرسه فقط 12 مغازه متصل به مدرسه و چند سهم از مزارع معروف از کل موقوفات مدرسه باقیمانده بود که درآمد آنها صرف

ص: 215

1- - ظاهراً شکل درست نام خانوادگی آن مرحوم «نوغانی» است که در برخی منابع به صورت «نوقانی» آمده است.

2- - مدیر شانه چی، کاظم «مدرسه قدیمه نواب»، نامه آستان قدس رضوی، دوره هفتم، شماره اول، 1346، ص 108.

شهریه طلاب، حقوق متولی و کارمندان، مخارج تعمیر و دیگر هزینه های مدرسه می شد. کل درآمد مدرسه در سالهای حدود 1346 نزدیک 600 هزار ریال بر آورد شده است.⁽¹⁾

عکس شماره 56 - سنگ موقوفات مدرسه نواب

عبدالحمید مولوی درباره موقوفات مدرسه نواب چنین می نویسد:

در سال 1372ق. در تهران به تهیه فهرست کتب کتابخانه ملی ملک موقوفه آستان قدس مشغول بودم. روزی مرحوم محمد علی میرزا رکنی فرماندار اسبق مشهد به کتابخانه مذکور آمد و چند جلد کتاب خطی ارائه فرمود. در میان این کتابها کتابچه ای خطی دیده می شد که حاوی صورت دقیق اوقاف مشهد و موقوفات اولاد وی [محمد

ص: 216

1- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 94.

علی میرزا رکنی] و اوقاف متفرقه آن سامان بود... تنظیم و نوشتن کتابچه مذکور در سال 1302 یا 1303 ق. بوده است. وی سپس موقوفات مدرسه نواب را با توجه به محتویات کتابچه مذکور چنین ذکر می کند:

- 1 - دکاکین متصل به مدرسه دوازده باب، پنجاه تومان؛
- 2 - مزرعه پایین ده میان ولایت، بیست و نه سهم از شصت و دو سهم، سی خروار غله؛
- 3 - مزرعه شانقله میان ولایت نصف از کل، پانزده خروار غله؛
- 4 - مزرعه راهیان میان ولایت، یک سدس، پنج خروار غله؛
- 5 - مزرعه تخم مرز میان ولایت تماما هشتاد خروار غله؛
- 6 - مزرعه بحرآباد میان ولایت یک سهم از هجده سهم، پنج خروار غله؛
- 7 - مزرعه اسمعیل آباد میان ولایت یک سدس هفت خروار و پنجاه من غله؛
- 8 - مزرعه دستجرد تبادکان پنج سهم از پانزده سهم، هشت تومان نقد و هشت خروار غله؛
- 9 - مزرعه قورقی تبادکان پنج سهم از هجده سهم، سی تومان نقد و سی خروار غله؛
- 10 - مزرعه باغ فرهادجرد تبادکان و فتح آباد نوزده سهم از بیست سهم، شصت خروار غله؛
- 11 - مزرعه سهل الدین میان ولایت وقعی مرحوم محمّد خان نایب قاجار، یکصد و هفتاد تومان.

وی سپس موقوفاتی را که بر روی سنگ نبشته موجود در مسجد مدرسه از آنها نام برده شده، چنین ذکر می کند:

تفصیل موقوفات، موافق سنگی که محکوک و منقور است و در مسجد مدرسه نصب است از این قرار است که اختلافی فاحش با املاک متصرفی دارد:

- 1 - فیض آباد بلوک منیژان از جمله چهار زوج، دو زوج (1) و یک فرد؛

ص: 217

1- - زوج در اصطلاح کشاورزان خراسان عبارت است از میزان استعداد مزرعه و گاهی به جای سهم هم اطلاق می گردد. در مورد مزرعه فیض آباد مدار را چهار دانسته و دو زوج و فرد یعنی پنج هشتم را رقبه موقوفه معرفی کرده. از طرفی در عرف کشاورزان مشهد هر زوج در هر سال سه خروار گندم و جو در شصت روز از قرار روزی پنج من باید بذر بکارد و یک زوج آب عبارت است از مقدار آبی که در یک شبانه روز هزار زرع مربع زمینی را که دو مرتبه شیار شده باشد مشروب ساخته و برای کشت بذر آماده کند. واضح است هر قدر آب افزایش یابد در صورت وجود زمین مزروعی بر تعداد ازواج آن مزرعه افزوده می شود و یک فرد نصف زوج است.

2 - اسماعیل آباد بلوک شهر مع باغات از جمله چهل وهشت سهم شش سهم و نیم؛

3 - مزرعه بحرآباد بلوک مذکور مع باغات نصف از نهصد سهم پنجاه سهم؛

4 - مزرعه دستجرد بلوک مذکور مع باغات از دوازده شبانه روز چهار شبانه روز؛

5 - مزرعه راهیان بلوک طوسی مع باغات و طاحونه از جمله نه زوج یک زوج؛

6 - مزرعه شانقله بلوک مذکور مع باغات و طاحونه از هشت زوج چهار زوج؛

7 - مزرعه بایده بلوک مذکور مع باغات از هشت زوج سه زوج و ثلث زوج؛

8 - مزرعه قورقی تبادکان از جمله پانزده زوج چهار زوج و یکفرد و نیم؛

9 - مزرعه چلاقی بلوک مذکور از جمله هجده زوج پنج زوج؛

10 - مزرعه فتح آباد بلوک مذکور تماما؛

11 - مزرعه فرهادجرد از بیست سهم نوزده سهم؛

12 - مزرعه محمود آباد نصف؛

13 - مزرعه سرده جور مکن تماما؛

14 - تخمامرز تماما؛

15 - طاحونه مزنگ یک حجر؛

16 - دکاکین جنب مدرسه شانزده باب؛

17 - دکاکین بازارچه شادکن سه باب؛

18 - دکان عطاری و نخودبریزی سر میدان دویاب؛

19 - دکان جنب حمام سرشور دو باب؛

20 - حمام مشهور به حمام سرشور یک باب؛

21 - تیمچه متصل به حمام یکباب؛

22 - حوالی (1) و اراضی متصل به حمام یک باب (2).

-
- 1- در بسیاری از مناطق خراسان به منزل و محل سکنی «حَوَلی» می گویند.
 - 2- مولوی، عبدالحمید، «مدرسه قدیمه دینیہ نَوَاب» نامه آستان قدس، سال ششم، شماره دوم و سوم، صص 208 - 207.

بی گمان موقوفات مدرسه بسیار بیشتر از موقوفات فعلی بوده که به مرور زمان به یغما رفته و تحقیقات عبدالحمید مولوی - مربوط به سال 1344ش. - بخوبی نمایانگر این موضوع می باشد.

عکس شماره 57 - نمای ایوان و حیاط مدرسه قدیمی نواب

مصارف موقوفات

حق التولیه یک عشر مالکیت معمولی مدرسه نواب، هشتاد تومان و چهل و پنج خروار غله؛ حق التدریس جناب حاجی شیخ احمد، پانزده خروار گندم؛ مواجب خادم و روغن چراغ، بیست و چهار تومان؛ روضه خوانی در ایام عاشورا، بیست و پنج تومان؛ وظیفه طلاب از بابت موقوفه نواب و کرایه، یکصد و بیست و پنج خروار؛ مالیات مزرعه

ص: 219

سهل الدین چهل تومان در وجه طلاب از بابت سهل الدین، دویت و سه تومان. (1)

با توجه به نوع مصارف موقوفات، متولی بایستی درآمد حاصل از موقوفات را جهت حقوق مدرّسان مدرسه، شهریه طلاب، حقوق خادمان و کتابدار، روشنایی، تعمیر مدرسه، عزاداری ایام عاشورا و حق التّولیه هزینه می کرد.

تولیت

پس از تأسیس مدرسه نّوّاب، بنیانگذار آن یعنی میرزا صالح رضوی ملقب به نّوّاب علاوه بر تولیت آستان قدس رضوی حدود 18 سال متولی و متصدی مدرسه نّوّاب بود. وی به احتمال زیاد تولیت مدرسه را پس از خود بنابر وقفنامه مفصّلی همراه با شروط خاصی به فرزندانش واگذار کرد. همچنین برای احتیاط و آگاهی عموم مردم از رقبات موقوفه برخی از آنها را بر سنگی حک و درون مسجد مدرسه نصب کرد. ظاهراً در طی سده های اخیر افرادی با مقاصد خاص برای از بین بردن بعضی موقوفات مدرسه اصل وقفنامه را از بین بردند. (2)

به علت مفقود شدن وقفنامه، مدرسه مجهول التّولیه بود و اطلاع دقیقی از متولیان پس از میرزا صالح رضوی وجود نداشت تا اینکه به هنگام تدوین کتاب اوقاف مشهد توسط اعتماد التّولیه در سال 1303 ق. مشخص می شود که تولیت مدرسه را فردی به نام «میرزا حاجی آقا» در اختیار داشته و پس از درگذشت وی، تولیت مدرسه را «حاج شیخ ابومحمّد عاملی - مدرّس مدرسه - بر عهده گرفت». سپس تولیت مدرسه به فرزند آن مرحوم، شیخ محمّد علی عاملی سپرده شد. (3) اداره اوقاف خراسان پس از درگذشت شیخ محمّد علی عاملی، مدرسه نّوّاب را در سال 1312 ش. در راستای سیاستهای ضد مذهبی رژیم پهلوی اول، به دانشکده معقول و منقول تبدیل کرد. بدین ترتیب بسیاری از مدرسه های علمیّه برچیده شد. پس از شهریور 1320 ش. و ساماندهی مجدد حوزه علمیّه مشهد، در سال 1323 ش. تولیت مدرسه نّوّاب با حکم آیت الله بروجردی به

ص: 220

1- - مدرسه قدیمه دینیّه نّوّاب، نامه آستان قدس، شماره دوم و سوم. ص 210.

2- - برای اطلاع بیشتر نگاه کنید به: همان، شماره چهارم، ص 54.

3- - ر.ک: همان.

آیت الله حاج میرزا علی اکبر نوغانی(1) از عالمان معروف و گرانمایه خراسان واگذار شد. وی در طول بیش از شش ماه بر عهده داشتن تولیت و سرپرستی مدرسه نواب مقررات جدید و سازنده ای برای رشد و تربیت طلاب این مدرسه ارائه کرد.(2)

پس از درگذشت آیت الله میرزا علی اکبر نوغانی(3) در سال 1329 ش. آیت الله حاج میرزا احمد کفایی (د. 1350 ق) فرزند آخوند خراسانی علاوه بر ریاست حوزه علمیه مشهد و چند مدرسه علمیه دیگر سرپرستی و تولیت مدرسه نواب را هم بر عهده گرفت. وی به پرورش و تربیت طلاب اهتمام خاصی داشت و خود سالها در مسجد جامع گوهرشاد فقه و اصول تدریس می کرد.(4) آخرین سرپرست و متصدی مدرسه نواب حجت الاسلام مبین بود که در زمان مرحوم کفایی تصدی مدرسه را بر عهده داشت و پس از فوت مرحوم کفایی هم از طرف اداره اوقاف به این سمت ابقا شد و تا پیروزی انقلاب اسلامی (1357 ش.) همچنان متصدی این مدرسه بود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به وضعیّت نابسامان ساختمان مدرسه نواب، به همّت مدیریت عالی حوزه علمیه مشهد حضرت آیت الله واعظ طبسی، این مدرسه تاریخی بازسازی شد و هم اکنون با برنامه و نظم خاصی به صورت تخصصی زیر نظر شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان اداره می شود.

ص: 221

1- آیت الله میرزا علی اکبر نوغانی 1300-1370 ق از فقها و علمای پارسا و استادان برجسته حوزه علمیه مشهد در محله نوغان مشهد به دنیا آمد و تا 27 سالگی در همین شهر از محضر استادان بزرگ حوزه علمیه مشهد مانند ادیب نیشابوری اول، حاج شیخ حسنعلی تهرانی و آیت الله سید عباس شاهرودی بهره جست، سپس به نجف مشرف شد و از حلقه درس آخوند خراسانی و سید محمد کاظم یزدی و شریعت اصفهانی استفاده کرد. وی پس از بازگشت به وطن شاگردان فاضل و شایسته بسیاری تربیت کرد.

2- بنگرید به: جلالی، غلامرضا، «اسوه نظم و تدبیر»، نگاه حوزه، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، 1375، شماره 16 - 15، ص 8.

3- چنان که ذکر شد استاد بزرگوار میرزا علی اکبر نوغانی از سوی آیت الله بروجردی پس از سال 1323 به تولیت مدرسه نواب منصوب شد و با جدّیت و تلاش خستگی ناپذیر مدرسه را سازماندهی کرد. وی که خود مجسمه اخلاق بود گاه درس اخلاق می گفت و به امور طلاب رسیدگی می کرد، اما متأسفانه در سال 1329 بر اثر برخی از دسایس افراد ناآگاه تعدادی از طلاب از وی نزد علما شکایت و بدگویی می کردند که همین مسائل باعث سکتة ایشان شد که به قول استاد واعظ زاده غبار غم شهر مشهد را فرا گرفت.

4- گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 95.

سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی

مدرسه نواب از مراکز مهم و در خور توجه علوم دینی و تعلیم و تربیت بوده است. وجود دانشمندان، عالمان و فقیهان والا مقامی که در این مرکز علمی به تدریس و مطالعه

می پرداختند بر منزلت و جایگاه ارزشمند این مدرسه گواه است. به سبب وجود چنین عالمان و استادانی، تقریباً تمام دروس حوزوی در آن ارائه می شد و در طول سه سده، دانش پژوهان و طلبه های فاضل و گرانمایه ای در آنجا پرورش یافتند.

گر چه تعداد طلاب مدرسه در ادوار و اعصار مختلف نوسان داشته، زمانی مدرسه در اوج رونق و شکوفایی و زمانی دچار رکود و بحران تحمیلی بوده است، ولی یقیناً در

سال 1086ق. و تا چند دهه بعد از آن، مدرسه با نظارت مؤسس دانشمندش، میرزا صالح نقیب رضوی از رونق خاصی برخوردار بوده و طلاب زیادی در آن اشتغال به تحصیل علم و دانش داشته اند. اما بعد از دوران صفویه حکومتها چندان توجهی به مدارس علوم دینی نداشته اند. فریزر جهانگرد انگلیسی که در زمان فتحعلی شاه به ایران

مسافرت کرد تعداد طلاب این مدرسه را بین 60 تا 100 نفر گزارش کرده است.⁽¹⁾ تا انقراض سلسله قاجاریه احتمالاً طلاب مدرسه حدود 100 نفر بوده اند، اما با روی کار آمدن حکومت مستبد رضا خان و پسرش و فشارهای سیاسی پهلوی به حوزه های علمیه، این مرکز فرهنگی نیز دچار رکود و افت شدیدی شد و حتی مدتی نیز تعطیل گشت که آن ایام از غم انگیزترین دوران تاریخ حوزه علمیه مشهد است. اما پس از شهریور 1320 که به همت مراجع و علمای عالیقدر مدارس علمیه بازگشایی شد، مدرسه نواب با مدیریت شخصیت معروف و دلسوزی چون میرزا علی اکبر نوغانی فعالیت خود را آغاز کرد. با همت و پشتکار این عالم زاهد و برگزاری دروس گوناگون و حمایت از طلاب ضعیف بار دیگر مدرسه محل درس و مباحثه کثیری از طلاب شد. تعداد طلاب مدرسه در حدود سالهای 6 - 1345 ش. 160 نفر ذکر شده است.⁽²⁾ در این زمان تولیت مدرسه بر عهده میرزا احمد کفایی بوده است. آمار دیگری مربوط به سال 1351 ش. می باشد که تعداد طلاب آن زمان را 120 نفر ذکر کرده است.⁽³⁾

استادان برجسته

این مدرسه با قدمت سیصد ساله اش جایگاه عالمان و فقیهان و دانش پژوهان فراوانی بوده و استادان زبده و متبحری را که یک عمر چون شمعی فروزان روشنی بخش محفل طلاب علوم دینی بوده اند، به یاد دارد. به علت آن که نام و ذکر همه آن بزرگان علم و دیانت در این مختصر نمی گنجد، در این قسمت تنها به برخی از آنها اشاره می کنیم:

1 - حاج شیخ ابو محمد عاملی، که از او به اسوه المحققین و قدوه المدققین، حاوی

ص: 223

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 313.

2- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 96.

3- - فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد مدرسه نواب»، مجله وحید، دوره دهم، شماره دوم، سال 1351.

الفروع والاصول، جامع المعقول والمنقول، سلاله النجباء العظام، حاج الحرمین الشریفین مجتهد الزمانی حاجی آقا ابو محمد تعبیر شده است (1). وی که سالها مدرّس مدرسه بوده پس از فوت متولّی مدرسه به تولیت مدرسه نواب منصوب شد. (2)

2 - شیخ محمد علی عاملی فرزند شیخ ابو محمد متولّی مدرسه، که علاوه بر تولیت مدرسه به تدریس نیز اشتغال داشت.

3 - آقا میرزا حسین فرزند حاج سید محمد معروف به سید قصیر که از افاضل دانشمندان علوم اسلامی مشهد مقدس بود. صاحب فردوس التواریخ درباره او می نویسد: «فاضل و عالم و فقیه و ثقه و عادل موسوم به آقا میرزا حسین رفع الله درجه و بسیار دقت نظر داشتند و چند زمانی در مدرسه نواب به تعلیم طلاب اشتغال داشتند» (3).

4 - میرزا هدایه الله ابرسیجی، عالم ربانی و فقیه صمدانی و حکیم الهی مرحوم میرزا هدایه الله ابرسیجی که سالها در مدرسه نواب به تحقیق و تدریس اشتغال داشت. (4)

5 - حاجی ملا آقا بزرگ «علاّم فهام مقتدی الانام کفیل الارامل والایتام و مروج شریعت سیدالانام» که سالها در مدرسه نواب مشغول مباحثه و تدریس بود. (5)

6 - نوروز علی بسطامی معروف به فاضل بسطامی صاحب کتاب ارزشمند فردوس التواریخ که از دانشمندان و نویسندگان محقق است. وی درباره خود چنین می گوید: «این عاصی تبه روزگار و جامع اخبار و آثار ائمه اطهار علیهم السلام قریب پنجاه سال تخمینا

می شود که در آن مدرسه به درس و مباحثه و تحریر فقه و اصول و جمع اخبار و آثار ائمه اطهار علیهم السلام اشتغال دارم و تا به حال که سال 1310 ق. می باشد در آن مکان مبارک اشتغال دارم و بسیار مدرسه میمون و مبارک است و اکثر تألیفات و تحریرات این عاصی در آن مدرسه در حجره تحتانی که در درب آن مدرسه در سمت دست چپ واقع است وقوع یافته بلکه چند نفر از عالمان و فقیهان در اول ورود ایشان در این ارض فیض بنیان در آن

حجره میمون با اعانت و راهنمایی این عاصی به تدریس و تربیت طلاب اشتغال ورزیده

ص: 224

1- - وقفنامه یکی از موقوفات مدرسه نواب که در سال 1230 ق. تحریر شده است.

2- - «مدرسه قدیمه دینیّه نواب»، نامه آستان قدس، دوره ششم، شماره چهار، مشهد 1345 ش، ص 54.

3- - فردوس التواریخ، ص 125.

4- - همان، ص 105.

5- - همان، ص 107.

7 - آیت الله میرزا علی اکبر نوغانی از مشاهیر دانشمندان و استادان برجسته مشهد که علاوه بر تولیت مدرسه نواب به امر تربیت و پرورش طلاب نیز اهتمام داشت. سخنان و خطابه های سرشار از اطلاعات تاریخی و امثال و نکات ادبی و شعری وی در جان و روح طلاب نفوذ می کرد، به همین جهت شاگردان وی در زمره بهترین و مستعدترین طلاب به شمار می رفتند و درس اخلاق ایشان در تربیت طلاب فاضل بسیار تأثیر داشت.

8 - میرزا مهدی اصفهانی از دانشمندان و استادان ممتاز و طراز اول حوزه علمیه مشهد. آیت الله خامنه ای درباره او می نویسد:

در حدود سال 1340 ه. ق. یکی از شاگردان ممتاز میرزای نائینی مدرّس بزرگ حوزه علمیه نجف و مرجع تقلید معروف دوره قبل (متوفی در 1355 ق) به نام میرزا مهدی اصفهانی به مشهد آمد، ابتدا به تدریس سطوح عالی و سپس خارج فقه و اصول مشغول شد و چون بر مبانی اصولی میرزای نائینی تسلط کامل داشت و این مبانی در حد خود تازه و بی سابقه بود مورد توجه فضلا و طلاب مشهد قرار گرفت (2).

9 - آیت الله حاج شیخ محمد هاشم قزوینی از عالمان و استادان روشنفکر و پرهیزگار که به سال 1280 ش. در حوالی قزوین به دنیا آمد. پس از تحصیل مقدمات در قزوین به اصفهان مهاجرت کرد و از محضر مرحوم کلباسی بهره مند شد. به سال 1300 ش. به مشهد مشرف گردید و از محضر آیت الله مرحوم میرزا محمد آقازاده فرزند آخوند خراسانی و حضرت آیت الله قمی اعلی الله مقامه و مرحوم میرزا مهدی اصفهانی (ره) بهره برد. تا سرانجام خود استادی فرزانه و متبحر شد. رهبر معظم انقلاب که سالها از محضر وی بهره مند شده اند درباره شخصیت این استاد نامور می فرمایند:

ایشان بسیار برای ما محبوب بود، هیچ استادی یادم نمی آید که طلبه ها به قدر آقا شیخ دوست داشته باشند، خیلی عجیب بود، ایجاد محبت در دل شاگردان. عالمی بود بسیار سنگین، متین، خوش بیان، اهل معنا و زاهد و بی اعتنا به دنیا در عین حال بسیار روشنفکر (3).

ص: 225

1- - فردوس التواریخ، ص 106.

2- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 26.

3- - جلالی، غلامرضا، آشنایی با حیات علمی - تربیتی آیت الله شیخ هاشم قزوینی، نگاه حوزه، ش 5، 74، ص 7.

تولیت عظمای آستان قدس آیت الله طوسی درباره وی می فرمایند: «می توان گفت علی التحقیق، در هیچ حوزه ای نه قم و نه نجف، چنین شخصیتی که با بیان شیرین و مؤثر و پر جاذبه خود مطالب غامض علمی را با تمثیل و گاهی حتی طنز به طلبه انتقال دهد (اگر نگوییم مثل او نبود) لاقلاً کم بود» (1). این استاد والامقام به سال 1339 ش. به رحمت ایزدی پیوست و در جوار مضجع شریف امام هشتم علیه السلام به خاک سپرده شد.

9 - آیت الله حاج شیخ مجتبی قزوینی از دیگر اساتید معروف و برجسته حوزه علمیه مشهد بود. وی در سال 1318 ق. در خانواده ای روحانی در شهر قزوین به دنیا آمد. پس از تحصیل مقدمات همراه پدر به نجف مشرف گردید و از محضر میرزا محمد تقی شیرازی، آقا سید محمد کاظم یزدی و میرزا محمد حسین نائینی از فقیهان و عالمان بزرگ وقت مستفیض شد. پس از بازگشت به ایران، دو سال در قزوین با افکار مرحوم سید موسی زر آبادی قزوینی آشنا شد و به وادی عرفان پا نهاد. سپس در قم از محضر حاج شیخ عبدالکریم یزدی استفاده کرد، آن گاه راهی مشهد شد. و نزد آقا بزرگ حکیم، آیت الله آقا زاده، شیخ اسدالله عارف یزدی، شیخ موسی خوانساری، میرزا مهدی غروی اصفهانی و آیت الله قمی تلمذ کرد. وی از سال 1347 ق. شروع به تدریس کرد و سالها در مدرسه نواب به تدریس دوره سطح و معارف قرآنی و اشارات و اسفار پرداخت. استاد محمد رضا حکیمی در مراتب اخلاقی ایشان می نویسد: «اوزندگی بسیار ساده داشت و با این چگونگی، گاه از نیازهای خود چشم می پوشید و آنچه را می توانست به طلبه تنگدست برساند می رساند. این بود که شیخ بزرگوار که خود نمونه ای مجسم از تقوی و نفس کشی و اعراض از مال و منال و جاه و مقام و شهرت و نعمت دنیا بود، برای هر طلبه محصلی و هر پویای اسوه جویی، مایه تسلایی بود گرانقدر و تأثیر گذار» (2) آن عالم زاهد و متقی و استاد عارف به سال 1386 ق. دار فانی را وداع گفت و در جوار مرقد مطهر امام رضا علیه السلام در خاک آرمید.

10 - میرزا عبدالجواد نیشابوری (د. 1344 ق) از مدرّسان معروف ادبیات حوزه علمیه

ص: 226

1- - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، نگاه حوزه، گزارشی از بازگشایی مدرسه عالی نواب، سال دوم، مشهد 1375، ش 22-21، ص 43.

2- - جلالی، غلامرضا، «در آفاق خلوص»، مجله نگاه حوزه، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، شماره 12، ص 5.

مشهد که در سال 1281ق. در یکی از روستاهای حومه نیشابور متولد شد. مقدمات را در نیشابور فرا گرفت، سپس راهی مشهد گردید و در مدرسه خیراتخان و سپس فاضل خان مسکن گزید و در همان حال که مشغول تحصیل بود در سطوح پایین تر به سبب استعداد عالی خود تدریس می کرد. ادیب سپس در مدرسه نواب حجره ای برای خود اختیار کرد و تا آخر عمر در آن مدرسه اقامت گزید و به تدریس پرداخت. حوزه تدریس او روز به روز پر رونق تر می شد.

وی به جز درس عمومی که از ساعت 9 صبح تا ظهر ادامه داشت؛ سه کتاب شرح نظام، مغنی و مطول را برای گروهی بیش از 300 تن در مدرسه نواب تدریس می کرد،... درباره سبک شعر فارسی و عربی تبحر بسیار داشت و خصوصیت های دقیق سبک های خراسانی، عراقی و هندی را با ذکر شواهد گوناگون یاد می کرد(1).

11 - حجه الاسلام والمسلمین آقای حاج میرزا احمد مدرس یزدی از جمله استادان با سابقه و متبحر مدرسه نواب و یکی از موفقترین استادان شرح لمعه و مکاسب که جمع کثیری از طلاب حوزه علمیه مشهد در درس وی شرکت می جستند. به جهت تبحر و رتبه علمی اش به «نهنگ العلماء» معروف بود. «ایشان از سالخورده ترین علمای حوزه و از چهل سال پیش تاکنون مدرّس معروف شرح لمعه می باشد و در حوزه درس ایشان همیشه عده زیادی از محصلین شرکت می کنند».(2) این عالم وارسته و زاهد در طول دوران طلبگی و همچنین زمانی که خود در زمره استادان طراز اول مشهد به شمار می رفت، هیچ گاه از سهم امام استفاده نکرد و از راه کشاورزی امرار معاش می کرد. همین

ویژگیهای برجسته اخلاقی بود که او را به عنوان مربّی و معلمی محبوب و مورد احترام علما و طلاب حوزه مشهد مطرح کرده بود.

12 - حضرت آیت الله سید علی خامنه ای که سالها در همین مدرسه تحصیل می کردند و از استادان بزرگی چون آیت الله شیخ هاشم قزوینی بهره مند گردیدند، به عنوان یکی از مدرّسین مبارز و جوان مدرسه مشغول تدریس بودند.

ص: 227

1- - پروین گنابادی، محمّد، «مدارس قدیم مشهد و شیوه تدریس آنها»، مجله سخن، دوره 24، شماره 2، بهمن 1353، ص 6 - 163.

2- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 126.

13 - حضرت آیت الله واعظ طبسی از مدرّسان موفق و مبارز مدرسه نواب که خود تحصیلات علوم دینی را از همین مدرسه آغاز کرد و علاوه بر تحصیل سطوح عالیّه حوزه بنا بر رسم رایج، در سطوح پایین تر نیز تدریس می کرد ایشان در این باره می گویند: «بنده از این مدرسه، خاطرات فراوانی دارم، شکل گیری شخصیت فکری، علمی، آموزشی و کار سیاسی ما از این جا آغاز شد»⁽¹⁾.

مدرّسان متعهد و معروف دیگری سالهای دراز در این مدرسه به تدریس و مطالعه علوم اسلامی مشغول بوده اند که ذکر نام تمامی آن بزرگواران در این مختصر نمی گنجد.

عکس شماره 59 - حضرت امام خمینی و میرزا مهدی نوغانی در مدرسه نواب

ص: 228

1- - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، گزارشی از بازگشایی مدرسه عالی نواب، نگاه حوزه، ش 22 - 21، ص 42.

حوزه علمیه مشهد با صدها سال قدمت، علاوه بر درجه های بالای علمی همواره در طول تاریخ کانون اصلی عالمان و روحانیون مبارز بوده است. در طول تاریخ حکومتها به روشهای متفاوت سعی در نابودی و اضمحلال حوزه های علوم دینی داشته اند و در این میان نقش برجسته و شاخص حوزه علمیه مشهد در مبارزه با دشمنان اسلام بر همگان روشن است؛ حوزه ای که از برکت مجاورت با مضجع هشتمین امام شیعیان همواره خاستگاه مراجع، علما و فقهای عظیم الشان و نامداری از نظر علم، زهد، تقوا و نیز از حیث مبارزات سیاسی بوده است. در این راستا نقش مدرسه علمیه نواب که در طی سالیان متمادی پرورش دهنده هسته ها و کانونهای اصلی مبارزه علیه رژیمهای سرسپرده و همچنین جریانهای الحادی و یا منحرف بوده بر هیچ کس پوشیده نیست. در این مرکز علمی، بسیاری از شخصیتهای برجسته علمی و سیاسی امروز که در رأس آنان حضرت آیت الله سید علی خامنه ای رهبر معظم انقلاب قرار دارد رشد و پرورش یافتند. آیت الله واعظ طبسی تولیت عظمای آستان قدس در این باره می فرمایند: «شکل گیری شخصیت فکری، علمی و آموزشی و کار سیاسی ما از این جا آغاز شد، مهمتر از همه آشنایی و ارادت من به رهبر معظم انقلاب و ولی امر مسلمین از این مدرسه شروع شد»⁽¹⁾.

هنگامی که رضاخان توسط اجانب به قدرت رسید گرچه در ابتدا خود را مسلمان متعصبی وانمود می کرد، اما چیزی نگذشت که چهره پلید خود را آشکار ساخت. از همان هنگام که قانون منع حجاب و پوشیدن لباس متحدالشکل را صادر کرد، حوزه علمیه مشهد بی هیچ مسامحه ای لب به اعتراض گشود. میرزا علی اکبر نوغانی که از چهره های برجسته علمی وقت بود در مقابل این عمل ضد دینی رضاخان حضور فعالی در صحنه سیاسی آن روزگار داشت. او در شمار معدود کسانی بود که از حق پوشیدن لباس روحانیت برخوردار بود و در رویداد خونین گوهرشاد شرکت داشت و پس از شهریور 1320 و سقوط رضاخان به همت خود و پشتیبانی مراجع و علمای وقت به بازسازی حوزه علمیه مشهد پرداخت. «او با امام خمینی رابطه بسیار دوستانه ای داشت.

ص: 229

1- - سخنرانی آیت الله طبسی در جمع برخی از فضولای حوزه علمیه مشهد به مناسبت بازگشایی مدرسه نواب، روزنامه قدس پنجشنبه 19 آبان 1375.

امام پیش از درگذشت میرزا، وقتی به مشهد می آمد به بیت ایشان وارد می شد و مکاتباتی نیز داشتند. پس از ارتحال میرزای نوغانی، امام به قصد ابراز تسلیت و دلجویی به مشهد

آمد و هفته ای در منزل فرزندش میرزا مهدی نوغانی به سر برد» (1).

مرحوم نوغانی علاوه بر مبارزه با پهلوی اول و دوم از خطر تفکرات ماتریالیستی و الحادی غافل نشد و در همین رابطه در آن جبهه نیز با نوشتن سه مقاله به مبارزه با دشمنان فرهنگی اسلام پرداخت. او که خود سالها تولیت و سرپرستی مدرسه نواب را عهده دار بود توانست با نظم و تدبیری شگفت انگیز طلاب فاضلی را تربیت کند که بعد از او نیز راه وی را ادامه دهند. از دیگر چهره های مبارز این مدرسه مرحوم آیت الله شیخ هاشم قزوینی است که همواره طلاب را به زهد و تقوی و فراگیری علم و مبارزه و حضور در صحنه های مختلف اجتماعی و سیاسی تشویق می کرد. رهبر معظم انقلاب آیت الله سید علی خامنه ای از معظم له چنین یاد می کنند:

«عالمی بود بسیار سنگین، متین، خوش بیان، اهل معنی و زاهد و بی اعتنا به دنیا و در عین حال بسیار روشنفکر، آن زمان که اهل علم روزنامه خوان و مجله خوان و این چیزها نبودند، ایشان مرتباً مجلات مختلف را می گرفت و در جیبش می گذاشت، طوری که کاملاً دیده می شد» (2). این عالم بزرگوار نیز مانند دیگر علمای مبارز در جریان حمله و حشيانه رژیم رضاخان به مسجد گوهرشاد در این مسجد حضور داشت که به سبب همین فعالیتها و مبارزات مدتی تبعید گردید. «مرحوم حاج شیخ هاشم در نهایت زهد و ورع و تقوا و کرامت نفس وارد حوزه شد، درس می گفت و شخصیتهای مؤثر فکری علمی و سیاسی را پرورید که منشأ آثار مفیدی شدند» (3).

حضرت آیت الله شیخ مجتبی قزوینی از علمای مبارز و نستوه دیگری است که مدرسه نواب به یاد دارد. او در عین زهد و تقوا و دیانت اهل سیاست نیز بود و در صحنه های سیاسی نیز حضوری فعال داشت. «حاج شیخ در جریان 15 خرداد براساس همان غیرت دینی خود، به حمایت از رهبر کبیر انقلاب امام خمینی قیام کرد و حکم کرد

ص: 230

1- «اسوه نظم و تدبیر»، نگاه حوزه، ش 15 و 16، ص 6.

2- «آشنایی با حیات علمی - تربیتی آیت الله شیخ هاشم قزوینی»، نگاه حوزه، ش 5، ص 7.

3- سخنانی تولیت عظمای آستان قدس در جمع فضلاء حوزه مشهد به مناسبت بازگشایی مدرسه نواب روزنامه قدس، پنجشنبه 19 آبان 1375.

حاج آقا روح الله در روی همه زمین مرجع است و همه باید به ایشان رجوع کنند و خود ضمن جلسات مخفی که با آیت الله العظمی میلانی داشت، در 18 فروردین 1343 ش. پس از بازگشت امام از زندان و بازداشتگاه به قم همراه برخی از یاران خود به دیدار امام

شتافت. صحنه دیدار ایشان با امام بنا به نقل شاهدان عینی، بسیار تکان دهنده بوده است»⁽¹⁾.

این مدرسه همچنین شاهد مبارزات طلاب جوانی بود که بارها مورد شکنجه و اهانت و ستم رژیم پهلوی قرار گرفتند. حضرت آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب، آیت الله واعظ طبسی و شهید هاشمی نژاد، از طلاب فاضل و مبارزی بودند که از هر فرصتی برای مبارزه و افشاگری ظلم و بیداد رژیم استفاده می کردند و گاه در هنگام تدریس بر ضد رژیم وقت مسایلی را بیان می کردند که عمال و نیروهای امنیتی از ادامه تدریسشان جلوگیری می کردند و چه بسا دستگیر، شکنجه و تبعید می شدند. روحانیت مبارز خصوصا استادان و طلاب فاضل و انقلابی مدرسه نواب شدیداً زیر نظر ساواک و نیروهای امنیتی بودند و برای جلوگیری از فعالیتها و مبارزات آنها هرگونه اعمال فشاری

بر آنها می شد. در اسنادی که از سازمان اطلاعات و امنیت خراسان به دست آمده صریحاً به مبارزات و خطر روحانیت مبارز اشاره شده که در این مختصر به دو سند در این رابطه اشاره می شود.

سند شماره یک:

به فرمانداری نظامی مشهد و حومه، از سازمان اطلاعات و امنیت خراسان

پیرو خبرهای... شهربانی استان خراسان: سید عبدالکریم هاشمی نژاد، سید علی خامنه ای، علی مرادخانی ارنگیای تهرانی و طبسی از روحانیون افراطی و سابقه داری هستند که در کلیه تظاهرات اخلاک‌گرانه و سخنرانیهای خلاف مصالح کشور دست داشته و از مخالفین درجه یک می باشند که چنانچه از اعمال اقدامات آنان جلوگیری نشود آرامش منطقه را دستخوش حوادثی ناگوار خواهند کرد. عزیمت آنان به شهرستانهای مختلف تحریک و اغتشاشهایی را در بر خواهد داشت. با در نظر گرفتن فعالیت حاد این اشخاص و دستورالعملهای صادره پیرامون رفتار با این قبیل اشخاص و جلوگیری از

ص: 231

اقدامات آنان لازم است به عمل آورند.

رئیس سازمان اطلاعات و امنیت خراسان. شیخان. (1)

در اسناد دیگری که مربوط به حضرت آیت الله خامنه ای و آیت الله واعظ طبسی می باشد آنان به جهت فعالیتهای ضد امنیتی علیه رژیم و اهانت به رئیس مملکت به حبس تأدیبی محکوم شده اند.

متن سند دوم که مربوط به حضرت آیت الله سید علی خامنه ای رهبر معظم انقلاب است بدین ترتیب است:

از: اداره دادرسی نیروهای مسلح شاهنشاهی (دادستانی ارتش)

به: ریاست دادرسی دادگاه تجدید نظر شماره 11 مشهد

موضوع: اعاده پرونده

پیرو شماره 194 - 1/66/401 - 11 - ات - 21/9/50

درجه: غیر ارتشی

نام و نام خانوادگی: سید علی خامنه ای

نام پدر: سید جواد

موضوع اتهام: اقدام علیه امنیت کشور و اهانت به رئیس مملکت.

دادستان ارتش با رأی شماره 140 - 10/9/50 دادگاه تجدید نظر شماره 10 کرمان مبنی بر محکومیت نامبرده به سه ماه حبس تأدیبی با احتساب بازداشت قبلی از تاریخ 2/7/49 الی 24/10/49 و برائت مشارالیه از اتهام اهانت به رئیس مملکت موافقت نموده و به علت عدم تصویب فرجام خواهی محکوم در تاریخ 28/10/1350 به این وسیله قطعیت آن اعلام می گردد. با برگشت 193 برگ پرونده مربوطه دستور فرمایید رأی صادره اجرا و نتیجه را ضمن تنظیم و فرستادن سه برگ سجل کیفری برای محکوم اعلام دارند.

رئیس اداره دادرسی نیروهای مسلح شاهنشاهی سپهبد فخر مدرس جانشین سرلشگر طبرسی (2).

ص: 232

1- - روزنامه قدس، شنبه 21 بهمن 1374، ص 5 پیشگامان نهضت در خراسان به روایت اسناد ساواک.

2- - همان.

این اسناد و دهها سند دیگر گویای مبارزات روحانیون مبارز و طلاب فاضل و متعهد مدرسه علمیه نواب است، گر چه مبارزه و فعالیت روحانیت مبارز مختص به این مدرسه نبوده و مدارس میرزا جعفر، خیراتخان، سلیمانیه و دیگر مدارس علمیه مشهد نیز خاستگاه روحانیون آگاه و هوشیار و مبارز بوده است، اما در این میان نقش بارز این مدرسه بر همگان روشن است.

عکس شماره 60 - شهید هاشمی نژاد

مدیر عالی حوزه علمیه خراسان حضرت آیت الله واعظ طبسی درباره جریانات سیاسی مدرسه می گویند: «در این مدرسه بود که با شخصیت انقلابی شهید نواب صفوی آشنا شدیم، سخنرانی حماسی و انقلابی شهید نواب در شمال غربی همین مدرسه در میان اجتماع طلاب برگزار شد، سخنانی پرشور، جذاب و دلنشین، که فضای مدرسه را تسخیر کرده بود. فکر و دل و ذهن طلاب جوان در آن جلسه در اختیار شهید نواب بود. آن چنان که آماده بودند به مراکز فساد حمله کنند»⁽¹⁾.

در مجموع، این مدرسه از جایگاه والایی برخوردار است و صدها فقیه، دانشمند، محقق، اسلام شناس و شخصیت‌های برجسته علمی، فرهنگی و سیاسی تاکنون به جهان اسلام و تشیع هدیه کرده که بسیاری

از آنان هم اکنون در زوایای مختلف این کشور اسلامی مشغول خدمت و روشنگری و هدایت جامعه هستند که ثمره مشخص و بارز آن رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت الله سید علی خامنه ای است. در این میان یاد روحانیون مبارزی که چه قبل از انقلاب

ص: 233

1- - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، سخنرانی آیت الله طبسی به مناسبت بازگشایی مدرسه علمیه نواب، نگاه حوزه، شماره 22 - 21، ص42.

به دست عمال رژیم ستم شاهی و چه بعد از انقلاب در جبهه های نفاق و جنگ تحمیلی به فیض عظمای شهادت نایل گشتند هیچ گاه از ذهن روشن تاریخ افتخارآمیز روحانیت اصیل و انقلابی و مبارز محو نخواهد شد.

نقشه شماره 25 - نمای ایوان ورودی مدرسه نواب

نقشه شماره 26 - برش غربی مدرسه نواب

وضعیت کنونی بنا

وضعیت کنونی بنا (1)

این ساختمان در زمینی به مساحت 2650 متر مربع با زیربنای 7450 متر در سه طبقه

ص: 234

1- - پیمایش میدانی زمستان 1377.

به انضمام زیر زمین احداث شده است. عملیات ساختمانی آن از سال 1364 ش. با سرمایه گذاری سازمان اوقاف و امور خیریه خراسان و آستان قدس رضوی شروع و در سال 1375 ش. به پایان رسید و در سالروز ولادت با سعادت حضرت فاطمه علیها السلام در آبان ماه سال 1375 توسط آیت الله طیبی تولیت عظامی آستان قدس رضوی ضمن مراسمی افتتاح شد.

برای اجرای عملیات ساختمانی این مدرسه تاکنون سه میلیارد و هفتصد و بیست و هشت میلیون ریال هزینه شده که مبلغ سیصد و سی میلیون ریال آن را آستان قدس رضوی و مابقی آن را اداره اوقاف تأمین کرده است.

در بازسازی این مدرسه علاوه بر حفظ هنر و معماری اصیل اسلامی از معماری جدید نیز استفاده شده است. این مدرسه در مجموع تلفیقی از معماری سنتی و جدید است، به طوری که شکل ظاهری ساختمان مانند بنای قدیمی است که حیاط در وسط قرار گرفته و حجره ها در چهار سوی آن در سه طبقه قرار دارند، اما از لحاظ نقشه داخلی

بنا و وسعت فضاهای لازم تفاوت زیادی با ساختمان قدیم دارد.

ص: 235

نقشه شماره 27 - پلان مدرسه نواب، طبقه همکف

ص: 236

در اصلی مدرسه داخل ایوان مرتفعی به سبک ایوان قدیمی قرار دارد که بر بالای سردر بر کاشی معرّق ابتدا نام مدرسه با خط سفید نوشته شده و سپس بر حاشیه داخلی ایوان بر کاشی معرّق با خط ثلث سفید نوشته شده «یرفع الله الذین امنوا منکم و الذین

اوتوا العلم درجات» در طرفین این آیه در سمت راست بر کاشی معرّق با خط ثلث سفید «یا حکیم» و در سمت چپ «یا علیم» نوشته شده است. ازاره ایوان تا ارتفاع 5/1 متر، سنگ خلیج است. در طرفین در ورودی چهار تابلوی زیبا از کاشی معرّق قرار دارد. سقف ایوان با گچ سفید مقرنس کاری شده، ضمن اینکه پشت بغل ایوان نیز با کاشی معرّق تزیین شده است.

حیاط مدرسه به ابعاد 22×30 متر مربع در وسط قرار گرفته که آب نمای سنگی زیبایی به همراه چهار باغچه در چهار گوشه آن قرار دارد. ازاره و کف حیاط سنگ شده و پیشانی ایوانچه های حجره ها در طبقه اول و دوم با کاشی معرّق و استفاده از گلچین و گره

معلی تزیین شده و اسم جلاله «الله» و نام حضرت علی علیه السلام با طرحهای سنتی و اسلامی در پیشانی ایوانچه ها دیده می شود. دو ایوان شمالی و جنوبی به همان سبک قدیمی از شکوه خاصی برخوردار است. در طبقه اول ایوان شمالی، دفتر تبلیغات و در طبقه دوم، تلفنخانه مدرسه قرار دارد. در حاشیه داخلی ایوان با خط ثلث سفید بر زمینه لاجوردی سوره «علق» نوشته شده و از کاشی معرّق در قسمت پشت بغل آن به طرز زیبایی استفاده شده است.

ایوان جنوبی نیز با همان طرح سنتی قدیم مدرسه نوسازی شده که بعد از هشتی در ورودی مدرسه قرار گرفته و در طبقه دوم آن دفتر استادان قرار دارد. پشت بغل ایوان مذکور نیز با کاشی آراسته شده است. در حاشیه داخلی ایوان نیز با خط ثلث سفید بر زمینه لاجوردی سوره «علق» نوشته شده و از نظر شکل ظاهری قرینه ایوان جنوبی است.

طبقه اول مدرسه حدود 5/1 متر از صحن حیاط بالاتر است و عموماً حجره های طلاب در این طبقه قرار دارند. به استثنای حجره های قسمت غربی این طبقه که مربوط به سازمان اداری مدرسه است طبقه دوم شامل حجره های طلاب و مدرسه‌است که مدرسه‌ها در قسمت جنوبی مدرسه در بالای مغازه های طرفین در ورودی قرار دارد. در

کل، در این طبقه تعداد 8 مدرس بزرگ و کوچک قرار گرفته است.

عکس شماره 61 - نمای درون مدرسه نواب بعد از بازسازی

طبقه سوم که به سبک شکسته ساخته شده از صحن حیاط اندکی عقب تر است. به همین جهت حجره های مشرف به حیاط ایوانچه ندارد، ولی فضای مناسبی مقابل حجره ها ایجاد شده است. در قسمت شرقی این طبقه، مسجد مدرسه با زیر بنای 488 متر مربع قرار دارد که ازاره آن تا ارتفاع حدود 1 متر سنگ و قسمت بالای ازاره طاق

نماهای متعددی با گچ کار شده است. بر حاشیه فوقانی داخل مسجد با کاشی معرق به خط ثلث سفید آیاتی از کلام الله مجید نوشته شده است.

طبقه زیرزمین نیز شامل پارکینگ، تأسیسات، تالار غذا خوری، سرویسهای بهداشتی، رختشویخانه و انبار است. ورودی پارکینگ و زیرزمین در قسمت شرقی مدرسه قرار دارد و در کل، مساحت زیر بنا و قسمتهای مختلف آموزشی، اداری و خدماتی مدرسه عبارت است از:

1 - حجره های طلاب: 1896 مترمربع در 64 باب؛

ص: 238

2 - فضای آموزشی (مدرسهها): 795 متر مربع در 8 باب؛

3 - تالار کتابخانه: 488 متر مربع؛

4 - مسجد و سالن اجتماعات: 488 متر مربع؛

5 - واحدهای تجاری: 780 متر مربع شامل 22 باب مغازه متصل به مدرسه؛

6 - امور اداری: 119 متر مربع؛

7 - طبقه زیر زمین: حدود 2703 متر مربع شامل پارکینگ، انبار، تالار غذاخوری، رختشویخانه، تأسیسات و سرویسهای بهداشتی.

کتابخانه جدید مدرسه

این کتابخانه با 488 متر مربع در ضلع غربی طبقه اول مدرسه واقع شده و هم اکنون مورد استفاده طلاب است. طبقه بندی کتابها به روش سنتی و به صورت موضوعی می باشد. تعداد کتابهای کتابخانه 7100 نسخه است که از این تعداد 6500 نسخه چاپی و حدود 600 نسخه خطی می باشد. شیوه اداره کتابخانه، به صورت قفسه باز است. فضای کتابخانه به دو قسمت تقسیم شده است: قسمت اول به تالار مطالعه که شامل سه ردیف میز مخصوص مطالعه است و قسمت دوم به بخش نشریات اختصاص دارد. قسمت ویژه ای نیز برای کتابهای مرجع در نظر گرفته شده است. بیشترین تعداد کتابهای کتابخانه

را آثار مربوط به علوم قرآنی، فقه، اصول، کلام، فلسفه و سیره تشکیل می دهد.

ازاره کتابخانه تا ارتفاع 20/1 سانتیمتر سنگ است و قسمتهای فوقانی ازاره با طاق نماهای گچی پوشیده شده است. سقف کتابخانه نیز از گچ کاری ساده و در عین حال زیبایی برخوردار است. در حاشیه فوقانی قسمت جنوبی کتابخانه نزدیک سقف، کتیبه ای تاریخی که با خط جلی نوشته شده و قبلاً بر سردر مدرسه قدیمی قرار داشته (متن کتیبه پیشتر گفته شد) نصب شده است. همچنین در داخل یکی از طاق نماهای کتابخانه سنگ یک پارچه ای که اسامی موقوفات مدرسه در آن حک شده (این کتیبه قبلاً داخل مسجد مدرسه قدیمی قرار داشت که موقوفات مذکور در آن مفصلاً ذکر شده است) قرار دارد.

ص: 239

فعالیتها و برنامه های جدید آموزشی

پس از افتتاح مدرسه توسط تولیت عظمای آستان قدس حضرت آیت الله واعظ طبسی، از سوی شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان، حجت الاسلام آقای مهدی شریعتی به عنوان مدیر و سرپرست این مرکز علمی و فرهنگی منصوب شد. جلسه افتتاحیه اولین دوره آموزشی این مرکز فرهنگی ویژه تربیت مدرس با پذیرش جمعی از طلاب فاضل و مستعد حوزه علمیه مشهد در تاریخ نهم اسفند سال 1375 ش. در سالن اجتماعات مدرسه برگزار گردید و بدین ترتیب عملاً فعالیت آموزشی و تربیتی این مرکز آغاز شد. این مرکز دارای سه رشته تربیت مدرس با پنج گرایش فقه و اصول، ادبیات عرب، علوم قرآنی و تفسیر، فلسفه و کلام و علم الحدیث و نیز عهده دار تربیت مبلغ برای داخل و خارج کشور و تربیت محقق و پژوهشگر برای

ص: 240

مراکز تحقیقات علوم اسلامی است.

در پایان هر ترم تحصیلی امتحانات کتبی و شفاهی به عمل می آید. هر سال تحصیلی به مانند مراکز آموزشی دانشگاهی شامل دو ترم می شود. برای بالا بردن سطح کیفی علمی و آموزشی طلاب کوشیده شده از بهترین استادان حوزه و دانشگاه استفاده گردد.

هم اکنون مدرسه با نظارت شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان اداره می شود و امید می رود با توجه به وجود امکانات رفاهی و آموزشی و استفاده از برجسته ترین اساتید حوزه علمیه و دانشگاه در مدرسه نواب در آینده شاهد پرورش و تربیت دانش پژوهان، استادان فاضل و مبلغان متعهد، آگاه و ممتازی در جامعه اسلامی باشیم.

عکس شماره 63 - مراسم افتتاحیه مدرسه نواب پس از بازسازی

ص: 241

واقع در جنوب صحن جدید حرم مطهر امام رضا علیه السلام و شرق مسجد گوهرشاد، متصل به مقبره شیخ بهایی.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در شمار مدارس دوران صفویان جای می گیرد. بنیانگذار آن وزیر کل خراسان (1) در عهد سلطنت شاه سلیمان صفوی به نام میرزا سعدالدین (2) است که آن را در سال 1087 ق. ساخت از این رو در ابتدا مدرسه معروف به «سعدیه» یا «سعدالدین» بود، اما با گذشت زمان از آنجا که در اطراف مدرسه چند تیمچه و کاروانسرا شامل تعدادی مغازه معروف به پایین پا وجود داشته این مدرسه در بین مردم به «مدرسه پایین پا» مشهور شده است (3). نویسنده منتخب التواریخ از مدرسه مزبور چنین یاد می کند: «این مدرسه در پشت مقبره شیخ بهایی واقع شده و سر درب این مدرسه به خط ثلث روی کاشی معرق کتیبه نوشته شده و الان ریخته شده... و تاریخ آن 1086 ق. است» (4). فریزر

جهانگرد انگلیسی که حدود سال 1240 ق. از این مدرسه بازدید کرده درباره آن می نویسد: «این مدرسه هم خیلی منظم است، یک باب حمام و کاروانسرا و بعضی

ص: 242

-
- 1- - متصدی امور مالی یا پیشکار مالیه خراسان.
 - 2- - میرزا سعدالدین از امرا و بزرگان عهد صفوی که اهل علم و دارای ذوق شعر نیز بوده است، چنان که از وی دیوان شعری در کتابخانه ملک تهران موجود است.
 - 3- - ر.ک: شمس الشموس، ص 308، البته سبب اصلی تسمیه مدرسه به پایین پا قرار گرفتن آن در سمت پایین پای حضرت رضا علیه السلام می باشد.
 - 4- - منتخب التواریخ، ص 600.

دکاکین و املاک بر آن وقف است و پنجاه نفر طلبه در آن ساکن می باشند...» (1) نویسنده مطلع الشمس نیز این مدرسه را در زمره مدارس قدیمی بر شمرده و کتیبه سردر آن را بطور کامل ذکر کرده است.

نقشه شماره 28 - پلان مدرسه پایین پا، طبقه همکف

ص: 243

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 513.

معماری مدرسه مطابق با طرح و نقشه سایر مدارس قدیمی مشهد انجام گرفته است. حیاط وسیع مدرسه در وسط و ساختمان مدرسه در دو طبقه در چهار ضلع آن قرار داشته و دارای دو در ورودی یکی در قسمت شرق و دیگری در سمت غرب ساختمان مدرسه بوده است.

نویسنده شمس الشموس در این باره چنین نوشته است: «در جنوب مدرسه علی نقی میرزا که در مشرق مسجد گوهرشاد است فضایی بود که برف انداز مسجد بوده در چهار طرف آن فضا دکاکین صحافی و زرگری و غیره بود که شکل تیمچه ای را به خود گرفته به نام پایین پا موسوم بود. در طرف شرقی آن فضا مقبره مرحوم شیخ بهایی بوده که در دوران صفویّه ساخته شده بود و در قسمت جنوب شرقی و جنوب پایین پا پشت دکاکین دو باب مدرسه علوم دینی بود. مدرسه جنوبی آن تقریباً متروک شده محل کسب قرار گرفته و مدرسه جنوب شرقی آن معروف به مدرسه سعیدیه و دارای دو در خروجی یکی به محوطه پایین پا و دیگری به کوچه حمام میرزا مفتوح بود. مدرسه مزبور را مدرسه پایین پا هم می نامیدند و طلاب فاضلی در آن سکنی داشتند»⁽¹⁾.

نویسنده مطلع الشمس درباره کتیبه های این مدرسه چنین نوشته است:

در بیرون بر سردر این مدرسه به خط ثلث نوشته است: «قد زینت فی ایام دوله السلطان العادل والخاصان البازل السلطان بن السلطان والخاصان بن الخاصان ناصرالدین شاه قاجار خلدالله مملکة 1289ق.»

قصیده ای نیز به خط نستعلیق در این محل نگاشته اند که چند شعر اول بر اثر مرمت نابود شده و آنچه بر جای مانده چنین است:

«مهین صدری که نزد کلک و رایش * همواره آصف اندر عذر خواهی

درم افشانند و طرح مڈرسی ریخت * که ایمن باد از آسیب تباهی

مبارک منزلی از علم مشحون * درو، حل گشته احکام الهی

همایون مدرسی چون کعبه پاک * منزله طول و عرضش از تناهی

در آن رنگین بنای خوش عمارت * نماند چهره رخشانی ز کاهی

ص: 244

مکان نشر درس علم و آداب* دهد بر سال تاریخش گواهی

بر بالای در ورودی کتیبه ثلثی بر کاشی معرق جای داشته که تقریباً تمام آن از بین رفته و آنچه بر جای مانده چنین است: «لَقَدْ وَفَّقَ اللَّهُ سَبْحَانَهُ وَتَعَالَى لَانْشَاءَ عَمَارَهُ هَذِهِ الْمَدْرَسَةَ عَالِي حَضْرَتِ مَوْلَى الْأَجَلِ الْأَمَجْدِ مَلَاذِ الْأَصْحَابِ...»⁽¹⁾. همچنین اشعار ذیل در داخل درگاه ورودی مدرسه نقش بسته است:

در زمان شه فرشته سپاه* شاه دین پرور سلیمان جاه

پادشاهی که در تصرف اوست* هفت اقلیم تا به اوج سما

آصف روزگار سعدالدین* که بود مهربان به خلق خدا

هر زمان گل در آب می گیرد* پی تعمیر کعبه دلها

بهر تدریس کاروان علوم* کرده از روی اعتقاد بنا

این چنین مدرسه بهشت آیین* اندرین خاک پاک خلد آسا

الغرض ز اهتمام همت او* گشت چون این بهین بنا برپا

آمد از غیب این ندا عالم* بود آباد مجمع فضلا

«کتبه محمدرضا امامی 1087ق.»

اعتماد السلطنه درباره دیگر ویژگیهای هنری مدرسه چنین می نویسد:

در ایوان پشت به قبله به خط ثلث بسیار ممتاز آیه «قد نری تقلب وجهک...» و آیه «مثل الذین ینفقون اموالهم...»⁽²⁾ گچبری شده و تاریخ او، فی ست و ثمانین والف است. کتیبه رو به قبله که بر کاشی نوشته شده آیه «و ما کان المؤمنون لینفروا کافه...» و آیه «أَمَّنْ هُوَ قَانَتْ اِنَاءَ اللَّیْلِ...» و «قل یا عباد الذین اُسرفوا...» می باشد.⁽³⁾

در پایان این کتیبه نام نویسنده به همراه تاریخ آن چنین نوشته شده است: «حَرَّرَهُ رَجَبُ عَلِی خَادِمٌ مَشْهُدِی 1289ق.»⁽⁴⁾

از تحقیقات اعتماد السلطنه چنین بر می آید که مدرسه دارای دو ایوان بزرگ و تاریخی

ص: 245

1- باقیمانده عبارت سردر مدرسه متأسفانه بر اثر مرور زمان از بین رفته و در منابع تاریخی نیز ضبط نشده است.

2- ر.ک: مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 545.

3- همان.

آراسته به کاشیکاری و گچبریه‌های نفیس و زیبایی بوده است که به علت فرسودگی در طول زمان چندین مرتبه مرمت شده و احتمالاً آخرین تعمیرات مربوط به سال 1289ق. بوده است.

موقوفات

1 - یک باب تیمچه به نام دار الزوار که در قسمت جنوب مدرسه قرار داشته است؛

2 - چندین باب مغازه متصل به مدرسه؛

3 - یک باب کاروانسرا به نام کاروانسرای بابا عینی که در ضلع شرقی مدرسه قرار داشته؛

4 - نصف سرای قزوینی ها که در حاشیه فلکه جنوبی قرار داشته؛

5 - شش دانگ از مزرعه التیمور واقع در بلوک تبادلگان مشهد.

عواید حاصل از موقوفات جهت روشنایی، تعمیر، حقوق خادم و شهریه طلاب به مصرف می رسید که البته پس از تخریب مدرسه و قسمتی از موقوفات از محل عواید موقوفات موجود، ماهانه حدود 40 ریال به طلاب حوزه علمیه مشهد شهریه پرداخت می شد (1) در آمد کل موقوفات مدرسه قبل از تخریب بالغ بر 397125 ریال بود.

تولیت

به علت مجهول التّولیه بودن مدرسه، امور مدرسه زیر نظر اداره اوقاف قرار داشت که از سوی اداره اوقاف، تولیت آن به آیت الله میرزا احمد کفایی واگذار شد و ایشان

حجت الاسلام شیخ محمد فاضل بسطامی را به عنوان سرپرست مدرسه منصوب کرده بودند. (2) اما پس از نابسامانیهایی که روحانیت به دنبال کشتار مسجد گوهرشاد در زمان پهلوی اول تحمل کرد، این مدرسه نیز به سرنوشت تلخ دیگر مدارس مشهد دچار شد، یعنی مدرسه تعطیل شد و طلاب از سکونت در آن منع شدند.

ص: 246

1- - جغرافیای تاریخی مشهد پایان نامه کارشناسی، مدرسه پایین پا.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 308.

این مدرسه در دوران صفویّه مانند بیشتر مدارس علمیّه دارای رونق و اعتبار ویژه ای بود و شخصیت‌های برجسته علمی و بزرگان علم و دانش در آن به تدریس و بحث و فحص اشتغال داشتند و بدین ترتیب طلبه های فراوانی در آن به تحصیل علوم اسلامی می پرداختند. هر چند اطلاعات دقیقی از کیفیت برنامه های آموزشی، افرادی که در این مدرسه مشغول تدریس و تحصیل بوده اند و نیز تعداد طلاب مدرسه در دست نیست، اما وجود عالمان و فرزندان بزرگی چون میرزا ابوطالب فرزند میرزا علیرضا که از او به «فاضل کامل صاحب المفاخر والمناقب»⁽¹⁾ یاد شده و حاج محمد حسن بیات⁽²⁾، از دانشمندان و عارفان حوزه علمیّه مشهد و همچنین شیخ عبدالکریم درگزی از استادان حوزه مشهد، نشانگر اهمیّت و جایگاه علمی این مدرسه می باشد.

وضعیت کنونی بنا

این مدرسه تاریخی در جریان احداث فلکه اطراف حرم مطهر امام رضا علیه السلام در سال 1307 ش. با تمام موقوفاتش تخریب شد. هم اکنون در آن محل کتابخانه، موزه، صحن امام خمینی و مقبره شیخ بهایی به مساحت 1398 متر مربع احداث شده است.

ص: 247

1- - فردوس التواریخ، ص 124.

2- - همان، ص 113.

موقعیت

این مدرسه در جنوب شرقی حرم مطهر واقع در محله عیدگاه - یکی از محله های قدیمی مشهد - قرار داشته که از سمت جنوب، شمال و غرب به منازل مسکونی و از سمت شرق به انتهای کوچه عباسقلی خان منتهی می شده است.

پیشینه تاریخی

این مدرسه کوچک در زمان حکومت صفویان در سال 1096ق. توسط خواجه رضوان، از اشراف و بزرگان دوره صفویه احداث شده؛ از این رو، در برخی از کتابهای تاریخی از آن به «خواجه رضوان» و «حاج رضوان» یاد شده و در سالهای اخیر به مدرسه رضوان معروف بوده است.

نویسنده منتخب التواریخ درباره این مدرسه نوشته اند: «مدرسه حاج رضوان که در عیدگاه واقع، چند حجره و چند طلبه زیادتیر ندارد و تاریخش معلوم نیست»⁽¹⁾. همچنین نویسنده مطلع الشمس این مدرسه را در زمره مدارس قدیمی مشهد نام برده، ولی اشاره ای به تاریخ احداث و نوع معماری آن نکرده است. فریزر جهانگرد انگلیسی نیز درباره این مدرسه چنین می نویسد:

مدرسه حاجی رضوان وسعتی ندارد، ده نفر طلبه در آن ساکن و موقوفه آن چند باب دکان و حمام است.⁽²⁾

ص: 248

1- - منتخب التواریخ، ص 601.

2- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 530.

مساحت مدرسه 250 متر مربع بود و حجره ها در چهار سمت حیاط مرکزی ساختمان در یک طبقه قرار داشتند. سطح صحن کوچک حیاط که در وسط مدرسه جای داشت حدود یک متر از کوچه مقابل پایین تر بود.

مدرسه فقط هفت حجره داشت که پنج حجره، مختص سکونت طلاب بود و در هر حجره یک طلبه سکونت داشت. نمای داخل و خارج ساختمان آجر خشتی ساده بود و هیچ گونه آرایه و یا گچبری خاصی در قسمتهای خارجی بنا و حجره ها و سایر قسمتهای ساختمان مدرسه وجود نداشت. از نقشه و معماری این مدرسه چنین بر می آید که واقف در ابتدا این ساختمان را برای استفاده جهت منزل مسکونی خویش احداث کرده و پس از مدتی آن را وقف سکونت طلاب - با شرایط خاصی - کرده است.

موقوفات

موقوفات مدرسه عبارت بوده اند از: شش در بند مغازه در بازار زنجیر. درآمد این مغازه ها بایستی برای نظافت، روشنایی و شهریه طلبه های مدرسه به مصرف می رسید و از آن جا که تعداد کل طلبه های مدرسه بنا بر وقفنامه مدرسه هیچ گاه نمی بایست بیشتر از پنج نفر باشد از این رو طلبه های این مدرسه از نظر استفاده از امکانات رفاهی با توجه به شهریه نسبتاً مناسبی که - از محل موقوفات آن - دریافت می کرده اند وضعیت بهتری نسبت به طلاب سایر مدارس علمیّه حوزه مشهد داشته اند.

شرایط سکونت در مدرسه

واقف برای طلبه هایی که قصد سکونت در این مدرسه را داشتند شرایط ذیل را در نظر گرفته بود:

- 1 - طلبه ها باید مجرد باشند؛
- 2 - بیشتر از 12 سال حق سکونت در مدرسه را ندارند؛
- 3 - نباید اهل دخانیات باشند؛
- 4 - طلبه های مدرسه حق بیتوته در غیر مدرسه مذکور را ندارند؛

5 - طلبه ها موظفند در هر صبح و شب نیم جزء قرآن بخوانند؛

6 - در شبهای جمعه موظفند در مجموع یک جزء قرآن بخوانند و ذکر مصیبتی هم بکنند؛

7 - طلبه های ساکن در مدرسه از پنج نفر بیشتر نشوند. (1)

تولیت

از متولیان اولیه مدرسه به جز خواجه رضوان که از اعیان و بزرگان دوره صفویان بوده اطلاع دیگری موجود نیست. تولیت مدرسه پیش از تخریب در سال 1360 ش. بر عهده حاج آقای امین شهیدی و حاجیه خانم امین بوده است.

سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی

این مدرسه علمیّه دارای هیچ گونه برنامه آموزشی برای طلاب نبوده است و از امکانات آن فقط به عنوان مسکن طلبه ها استفاده می شده است. از افرادی که در این مدرسه ساکن بوده اند می توان به حجت الاسلام والمسلمین حاج میرزا حسن صالحی از استادان برجسته کنونی حوزه علمیّه مشهد نام برد.

وضعیت کنونی بنا

این بنای تاریخی بر اثر مرور زمان و عدم تعمیرات اساسی، در سال 1358 ش. بر اثر ویرانی قابل استفاده نبود تا سرانجام در سال 1360 ش. بنای آن بکلی فرو ریخت و یکی دیگر از مدارس علمیّه تاریخی که صدها سال بزرگان و استادان گرانمایه ای را در خود پرورش داده بود نیز به بوته فراموشی سپرده شد.

ص: 250

1- - مصاحبه با حجت الاسلام والمسلمین حاج میرزا حسن صالحی از اساتید برجسته و ممتاز حوزه علمیّه مشهد مقدس.

در جنوب شرقی میدان حرم مطهر، مقابل مسجد تاریخی و معروف 72 تن (مسجد شاه) که از شمال به منازل مسکونی، از غرب به کوچه راسته حمام و از جنوب و شرق به کوچه آیت الله سبزواری منتهی می شد.

پیشینه تاریخی

در دوران حکومت قاجار (1343 - 1200ق) 4 مدرسه علمیه در مشهد احداث شد: مدرسه علی نقی میرزا، مدرسه نو(1) (حاج صالح بخارایی)، مدرسه حاج آقا جان(2) و مدرسه سلیمان خان که به نام بنیانگذارش به این نام معروف شده بود، اگر چه بعدها در بین مردم به «سلیمانیه» مشهور شد.

این مدرسه که از بناهای اوایل حکومت قاجار است در عهد آغا محمد خان(3) قاجار (1211-1209ق) توسط سلیمان خان قاجار(4) از امیران و بزرگان مقرب آغا محمد

ص: 251

1- بنا بر گفته اعتماد السلطنه این مدرسه توسط ملا احمد کاشی احداث شده است.

2- محتمل است این مدرسه متعلق به دوره افشاریه باشد زیرا حاج آقا جان، معمارباشی آستان قدس در دوره افشاریان بوده است.

3- آغا محمد خان قاجار 1193-1155ق مؤسس سلسله قاجاریه، پسر ارشد محمد حسن خان قاجار قوانلو است. وی در سن 6 سالگی مقطوع النسل شد. پس از مرگ کریم خان زند در سال 1193ق. با جمعی از قاجاریه سر به شورش برداشت و با کوششهای فراوان توانست بر تمام رقیبان خود فائق آید و زمام حکومت را به دست گیرد. تذهیب گنبد حضرت امام حسین علیه السلام و ضریح نقره مظلای نجف و مرمت آستان مقدس رضوی در مشهد به امر وی انجام گرفته است.

4- سلیمان خان قاجار قوانلو ملقب به اعتضاد الدوله فرزند محمد خان، از امرای بزرگ قاجاریه، در سال 1183ق. در شیراز متولد شد. وی در 17 سالگی از طرف آغا محمد خان به سرداری لشگری جهت سرکوبی قیام طایفه بختیاری منصوب گردید، که در این امر موفق شد. سپس در سال 1200ق. امور ایالت گیلان به او سپرده شد. آغا محمد خان در سال 1204ق. به وی لقب اعتضاد السلطنه داد، وی در طول حکومت آغا محمد خان خدمات فراوانی به وی کرد. او در بیشتر جنگها به عنوان امیر و فرمانده شرکت داشت، و سرانجام در زمان حکومت فتحعلیشاه در سال 1220ق. درگذشت.

خان بنا شد.

تاریخ احداث مدرسه بروشنی معلوم نیست، اما به علت آن که بیشتر فعالیت سلیمان خان در بین سالهای (1200 - 1211ق) در عهد آغا محمد خان بوده، بخصوص که خان قاجار برای نشان دادن چهره دینی خود از چنین کارهایی استقبال می کرده، احتمال می رود مدرسه در همین سالها احداث شده باشد.

بنا بر سنگ نبشته ای که در قسمت راهرو مدرسه قرار داشته است مدرسه در دوره قاجار در کمال رونق و شکوفایی و دارای استادان و طلاب فاضل بوده است.

عکس شماره 64 - نمای داخلی مدرسه سلیمانیه قبل از تخریب

ص: 252

ساختمان مدرسه در یک طبقه در زمینی به مساحت 1000 متر مربع با زیربنای 500 متر مربع ساخته شده بود. این مدرسه نیز همانند سایر مدارس علمیّه مشهد دارای یک حیاط مرکزی که سطح آن یک متر از کوچه مقابل پایین تر قرار داشت و در چهار سمت آن 22 حجره با ایوانچه های پیش کشیده شده وجود داشت و در اطراف آب نمای دو طبقه و زیبای مدرسه چهار باغچه قرار گرفته بود که محیط مناسب و آرامی را برای ساکنان مدرسه به وجود می آورد.

از نظر تزیینات و آرایه های هنری، این مدرسه - بر خلاف بیشتر مدارس علمیّه مشهد - از هرگونه کاشیکاری، گچبری، کتیبه نویسی و خطاطی عاری بود و از سبک معماری ساده و بی آلاچی در آن استفاده شده بود به طوری که فقط دارای یک ایوان کوچک با ارتفاع دو متر بود که در دو لَت چوبی ساده مدرسه در آن جای گرفته بود.

کتابخانه قدیمی مدرسه

مدرسه سلیمانیه دارای کتابخانه معتبر و ارزشمندی بود و به علت دارا بودن نسخه های خطی نفیس و قدیمی، علاوه بر کتابهای چاپی، دانش پژوهان و استادان سالها از این کتابخانه بهره مند می شدند. رکن الدین همایونفرخ درباره این کتابخانه قدیمی چنین می نویسد:

در سال 1334 تأسیس یافته است و 150 جلد کتاب خطی و 300 جلد کتاب چاپی دارد. محل این کتابخانه بازار سرشور، جنب حمام شاه است... قدیمی ترین کتاب این کتابخانه کتاب صلاه و تفسیر خطی [قرآن کریم] مربوط به سال 1074 ق. است. (1) اگر چه برخی از صاحب نظران کتاب ذکری الشیعه شیخ بهایی را قدیمی ترین نسخه این کتابخانه می دانند.

بنا بر پژوهشی که در سال 1342 ش. انجام شده شمار کتابهای این مدرسه بالغ بر 600 جلد ذکر شده است که 400 جلد آن چاپی و بقیه نسخه خطی بوده است. (2) دیگر منابع تعداد کل کتابها را در سال 1351 ش. 428 نسخه ذکر کرده اند که از این مقدار تعداد

ص: 253

1- کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران از صدر اسلام تا عصر کنونی، ص 142.

2- جغرافیای تاریخی مشهد پایان نامه کارشناسی مدرسه سلیمانیه.

153 نسخه خطی و بقیه چاپی بوده است. (1) البته بیشتر این آثار در تاریخ 1272ق. به وسیله نصرالله خان پسر محمد قاسم خان پسر سلیمان خان قاجار به کتابخانه مدرسه وقف شد. (2) در حدود سالهای 1323ق. به بعد میرزا جلال فرزند حاج میرزا احمد مدرس یزدی مدیریت کتابخانه را بر عهده داشت.

تولیت

پس از اتمام ساختمان مدرسه، سلیمان خان تولیت آن را خود بر عهده گرفت و به احتمال زیاد تصدی امور داخلی آن را به یکی از روحانیان مشهد واگذار کرد. پس از درگذشت سلیمان خان، تولیت مدرسه بر عهده پسرش محمد قاسم خان بود. وی اهتمام ویژه ای به امور مدرسه داشت و در زمان او نظم و رونق خاصی در مدرسه پدید آمد.

پس از فوت محمد قاسم خان، به شدت از رونق و آبادانی مدرسه کاسته می شود، به طوری که در آستانه ویرانی و انهدام قرار می گیرد تا این که نصرالله خان قاجار در سال

1257ق. هنگامی که برای زیارت حضرت رضا علیه السلام به مشهد مشرف شده بود، مدرسه را تعمیر اساسی می کند و ضمن وقف املاک و مستغلاتی بر آن، اداره امور را در دست می گیرد. پس از وی متولیان مدرسه عبارت بودند از: امیر مصطفی خان مشیرالسلطنه و مهندس علیرضا سلیمانی. در زمان مهندس سلیمانی، حاج میرزا احمد کفایی بر امور مدرسه اشراف داشت. (3) آن مرحوم سالها در این مدرسه به فعالیتهای دینی و مذهبی مشغول بود و از همین مدرسه پایه رهبری هیئتهای مذهبی خراسان را استوار کرد و پس از سالها سکوت و اختناق در حکومت پهلوی، اولین مجلس عمومی عزاداری برای سیدالشهداء علیه السلام و نخستین هیأت سینه زنی خراسان به سعی ایشان در این مدرسه

ص: 254

-
- 1- - ر.ک: فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد مدرسه سلیمان خان»، مجله وحید، 1351ش. دوره دهم، شماره دوم، ص128.
 - 2- - استاد کاظم مدیر شانه چی در پژوهشی که درباره نسخه های خطی کتابخانه مدرسه سلیمانیه در سال 1351ش. انجام داده اند، فهرست نسخه های خطی این کتابخانه را در کتاب نسخه های خطی چهار کتابخانه مشهد ذکر کرده اند. علاقه مندان می توانند به آن کتاب مراجعه کنند.
 - 3- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص105.

تشکیل شد. (1) پس از فوت حاج میرزا احمد کفایی، مرحوم سید زین العابدین سبزواری امام جماعت وقت مسجد جامع گوهرشاد تصدی مدرسۀ را بر عهده گرفت.

تعمیرات مدرسۀ

چنانچه پیشتر گذشت پس از درگذشت محمّد قاسم خان، مدرسۀ در آستانه ویرانی قرار می‌گیرد، تا این که در سال 1257 ق. نصر الله خان قاجار آن را تعمیر اساسی می‌کند و به تجدید حیات آن همت می‌گمارد. به دستور وی گزارشی از این تعمیرات و مرمتها به همراه فهرست املاکی که به مدرسۀ وقف کرده بر سنگی حک و در راهرو مدرسۀ نصب می‌شود که متن آن در کتاب مطلع الشمس (2) آمده است.

موقوفات

دو دانگ از قریه حصار امیر در کاشمر؛ هشت دانگ از هشتاد دانگ قنات باغ تپه سلطانیه کاشمر؛ دکاکین متصل به مدرسۀ؛ یک منزل در پشت مدرسۀ؛ شش دانگ دایر و بایر قریه شاه طره سنگ، به شماره 38 اصلی جزء دهستان غاز، بخش 12 تهران؛ یک رشته قنات که مبدأ و چاههای آن در اراضی هاشم آباد و قسمتی از چاههای آن در اراضی قریه گلدسته واقع شده با حق آب از رودخانه کرج و کن.

اصل وقفنامه مصطفی امیر سلیمانی (مشیرالسلطنه) از متولیان سابق مدرسۀ به همراه موارد مصرف عایدات املاک که در سال 1340 ش. تنظیم شده بدین شرح است:

وقفنامه مصطفی امیر سلیمانی (مشیرالسلطنه)

هوالمواقف علی الضمائر

وقف صحیح شرعی و حبس صریح دائمی نمود جناب آقای مصطفی امیر سلیمانی

(مشیرالسلطنه) به شناسنامه شماره 12678 از بخش چهار تهران ساکن خیابان خیام منزل شخصی 1 - شش دانگ دایر و بایر قریه شاه طره سنگ شماره 28 اصلی جزء دهستان غاز، بخش دوازده (12) تهران. 2 - و یک رشته قنات که مبدأ و چاههای آن در

ص: 255

1- «مدارس قدیم مشهد مدرسۀ سلیمان خان» مجله وحید، 1351 ش، ص 130.

2- مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 549.

اراضی هاشم آباد و قسمتی از چاههای آن از اراضی قریه گلدسته واقع شده با حَقَّابه از رودخانه کرج به وسیله نهر فیروزآباد بهرام حَقَّابه از رودخانه کن مطابق معمول محل به

استثنای شش دانگ یک قطعه زمین مفروز از قریه مذکور به مساحت دویست و چهارده هزار و هفتصد و سی و سه متر مربع، محدوده برابر صورت تفکیکی شماره 13/12/39-25120 ثبت ری و به استثنای یک قطعه باغ مفروز از قریه مرقوم به مساحت سی و پنج هزار و پنجاه و هشت متر مربع، محدوده برابر صورت تفکیکی مورخه 20/12/39 و به استثنای هفده ساعت و یک ربع ساعت از یک صد و نود و دو ساعت قنات در گردش هشت شبانه روز و حَقَّابه از رودخانه کرج و کن به همان نسبت از قنات و حَقَّابه فوق الذکر جهت مشروب شدن زمین و باغ مورد ثبتی که از مورد وقف ثبتی و ملک طلق و اختصاصی جناب آقای مصطفی امیر سلیمانی واقف محترم است و به استثنای اعیانی خانه ها و باغات رعیتی که شماره های فرعی برای آنها تعیین و در محاط مورد وقف است، حدود مورد وقف برابر صورت تفکیکی شماره 29/3/40-6679 اداره ثبت شهر ری از این قرار است: غربا از محل اتصال شاه نهر ملک آباد با نهر فاضل آب قنات آسیا ترشبنه در امتداد نهر فاضل آب مذکور الی پل وسط جاده تهران به رباط کریم و بعد در امتداد جاده تهران به رباط کریم از غرب به شرق به

طول چهارصد و نود و یک متر تا میله خاکی کناره جاده مزبور و از این نقطه به شمال. پی

به طول چهارصد و سی و هشت متر و از این نقطه از شرق به غرب تا میله یک گلدسته که از کنار نهر شاه طره و زمین زراعتی امیرخان نصب شده به طول دویست و هفتاد و یک متر هر سه قسمت محدود است: به قطعه زمین تفکیکی سابق ملکی جناب آقای مشیرالسلطنه شمالا از میله یک گلدسته به خط مستقیم مفروض (مفروز) الی میله دو گلدسته منصوبه در کنار نهر زراعتی شاه طره به طول یک صد و بیست و شش متر و از آنجا در امتداد نهر زراعتی مذکوره الی میله سه گلدسته منصوبه در کنار هر پنج قنات شاه

طره و در امتداد نهر قنات شاه طره که از شمال به موازات دیوارهای باغات شاه طره جریان دارد تا برابر دیوار شرقی باغ مشهور به باغ کربلایی اصغر و از آنجا در امتداد

دیوار شرقی باغ کربلایی اصغر به طول نود و شش متر و از نقطه مذکور در امتداد دیوار جنوب باغ کربلایی اصغر به طول هشتاد متر از این نقطه در امتداد کوچه باغات به طرف

جنوب به طول یک صد و سی و چهار متر و بعد در امتداد دیوار جنوبی باغ تفکیکی سابق که در امتداد جاده رباط کریم می باشد تا محل تلاقی آن تا پل منصوبه در روی رودخانه کن به طول دویست و شصت متر این چهار قسمت اخیر محدود است به قطعه تفکیکی سابق باغ سی و هشت هزار و سیصد و شصت متری آقای مشیرالسلطنه و از این نقطه در امتداد رودخانه کن الی درّه آب برده که مقابل انتهای شرقی باغات شاه طره در مجاورت مادرچاههای قنات خمار آباد که به رودخانه مذکور می ریزد و محدود است به رودخانه کن که ماورای آن اراضی گلدسته شماره سی و سه می باشد، شرقاً از انتهای حدّ شمالی در امتداد رودخانه کن الی میله یک شاه طره محدود است به رودخانه کن که ماورای آن مزرعه خرد ریزه از مزارع چهار دانگه به شماره 26 اصلی می باشد جنوباً از انتهای حدّ شرقی در امتداد خط مستقیم مفروض (مفروز) الی میله دو، میله سه و میله چهار منصوبه در کنار مرز و از آنجا در امتداد مرز الی نهر زراعتی و مشجّر مهراں آباد در امتداد نهر مذکور الی محل انصراف آن و از آنجا به خط مستقیم مفروض (مفروز) الی میله پنج منصوبه کنار نهر زراعتی شاه طره در امتداد نهر زراعتی مذکوره الی منگل قنات مهراں آباد در امتداد نهر مشجّر مهراں آباد الی پل روی جاده مهراں آباد و در امتداد نهر مهراں آباد تا میله شش کناره جاده ده عباس محدود است به اراضی قریه مهراں آباد شماره شصت و پنج و از آنجا (جنوب غربی) در امتداد مرز الی میله هفت و میله هشت و میله نه و میله ده منصوبه کنار نهر زراعتی شاه طره به طول های یک صد و بیست و پنج و دویست و هشتاد و شش و دویست و هشتاد و پنج و دویست و نود متر و در امتداد نهر زراعتی شاه طره ممتد از جنوب به شمال الی میله یازده، و از جنوب شرقی به شمال غربی در امتداد مرز الی میله دوازده منصوبه کنار نهر زراعتی به طول دویست و شصت و دو متر و از آنجا در امتداد نهر زراعتی الی ابتدای حد غربی محدود است و به اراضی قریه ملک آباد شماره سی و نه اصلی حقوق ارتفاقی وقوع حلقه چاههای سه رشته قنات دایر و فرهنگ یک رشته آن و چاههای یک رشته قنات مهراں آباد از اراضی ملک مورد تفکیک گواهی شده و جاده مهراں آباد و جاده ده عباس و جاده صحرای شور و جاده تهران به رباط کریم از ملک مورد تفکیک عبور می نماید و برای دو قطعه تفکیکی سابق که عبارت است از یک قطعه باغ و یک قطعه زمین فوق الذکر حق مجراب آب و حقّ

العبور از اراضی مورد تفکیک گواهی می شود که متولّی وقف باید عایدات آن را به شرح زیر به مصرف برساند:

اولاً: بعد از وضع مخارج و تعمیرات متعلّقه زراعت و تبدیل و تحدید مصالح الاملاک و تنقیه قنوات و لاروب جداول و انهار و سایر ضروریات و حقّ التولیه و حقّ مدرّس آنچه

منافع و عوائد اضافه آمد متولّی وقف باید اضافه عایدات را به مدرّس امیر سلیمان خان قاجار واقع در شهرستان مقدّس مشهد ارسال دارد که ایشان صرف مخارج طلاب علوم دینیّه و محصلین مدرسه مزبور از تهیّه فروش و روشنایی و مواجب خدّام و تعمیرات ضروری مدرسه و اخراجات متعلّقه به مدرسه مسطوره اولی تا اولی علی قدر مراتبهم نماید.

دوم: یک دهم از مداخل و منافع عین موقوفه (پس از وضع مخارج ضروری) اختصاص و تعلق خواهد داشت به مدرّس مدرسه مزبوره که متولّی وقف باید عیناً تسلیم مدرّس مدرسه نماید و یک دهم هم حقّ التولیه متولّی وقف خواهد بود.

سوم: تولیت وقف مادام العمر واقف با خود واقف چنانچه خدای نخواستہ داعی حق را لیبیک گفت با آقای مهندس علیرضا امیر سلیمانی فرزند محترم واقف خواهد بود و بعد از ایشان با ارشد اولاد ذکور تحصیل کرده و مسلمان آقای مهندس علیرضا امیر سلیمانی نسلاً بعد از نسل خواهد بود.

چهارم: متولّی وقف حقّ دخالت به کلیّه امور مربوطه وقف از داد و ستد و رتق و فتق و نظم و نسق و اجاره و استیجار عین موقوفه خواهد داشت. حق اجاره دادن بیش از سه سال ندارد و بنابراین متولّی وقف باید پس از وضع مخارج ضروری ملک مورد وقف یک دهم از بقیه منافع و عایدات را به مدرّس مدرسه ارسال و تحویل نماید و یک دهم شخصاً بابت حق التولیه برداشت نماید و آنچه بماند به مدرّس مدرسه مرقوم ارسال دارد که مدرّس مدرسه به شرح بالا صرف مخارج مدرسه نماید. چنانچه در مورد وقف مخارج ضروری پیش آید که بایستی کل منافع و عواید صرف مخارج ضروری مورد وقف بشود. متولّی وقف باید کلیه منافع و عواید را صرف مخارج خود موقوفه نماید و پس از دایر و آباد شدن ملک موقوف متولّی وقف باید به شرح بالا رفتار و عمل نماید. مورد وقف به اقرار متولّی به تصرف وقف در آمده است و صیغه شرعیّه جاری شد و

برای اخذ حق الثبت مورد وقف به مبلغ چهارصد هزار ریال تقویم شد. توضیح آن که مساحت سه هزار و سیصد و دو متر مربع تقریبی فاصله بین دیوار جنوبی باغ با جاده تهران به رباط کریم جزء باغ است و از مورد وقف خارج است. بتاریخ سوم مرداد ماه هزار و سیصد و چهل شمسی برابر با یازدهم صفر سال هزار و سیصد و هفتاد و یک قمری محلّ امضاء اثر انگشت سبابه راست مصطفی امیر سلیمانی. (1)

موقوفات و سایر عواید این مدرسه در سال 1303 ق. سالانه 90 تومان و در سال 1350 ش. حدود 20 هزار تومان گزارش شده است. (2)

برنامه های آموزشی مدرسه قدیمی

این مدرسه از نظر برنامه های آموزشی یکی از موفق ترین مدارس حوزه علمیه مشهد بوده و فعالیت در خور توجهی در زمینه تربیت و پرورش طلاب فاضل و دانش پژوه علوم اسلامی داشته و سالها حلقه های درس توسط برترین استادان حوزه در آن برگزار می شد.

عالمان و فرهیختگان برجسته ای در این مدرسه به تحصیل و تدریس پرداخته اند. از جمله شخصیت های گرانقدری که در این مرکز علمی به تحصیل پرداخته اند می توان به این افراد اشاره کرد: محمد تقی میرزا عسگری معروف به آقا بزرگ حکیم از عالمان زاهد و متقی؛ آخوند ملا محمد کاظم خراسانی مرجع بزرگ عالم تشیع، حضرت آیت الله محمد واعظ زاده خراسانی و حضرت آیت الله سید علی سیستانی.

همچنین از استادان بنام این مدرسه می توان به افراد ذیل اشاره کرد: استاد محمد تقی نیشابوری، ملا غلامحسین شیخ الاسلام، آقا شیخ موسی، آقا سید زین العابدین سبزواری، آیت الله شیخ عبدالنبی کجوری، آیت الله شیخ مصطفی اشرفی شاهرودی، استاد سید حسن صالحی، ابو معین، حجت هاشمی، سید ابراهیم حجازی، شیخ حسین [بجستانی، شیخ حسینی].

ص: 259

1- بر اساس وقفنامه موجود در اداره اوقاف.

2- سیمای تاریخی - فرهنگی شهر مشهد، ص 174.

عكس شماره 65 - سنگ موقوفات مدرسه سلیمانیه

ص: 260

عکس شماره 66 - نمای جنوبی مدرسه سلیمانیه پس از احداث

عکس شماره 67 - سردر ورودی مدرسه زیبای سلیمانیه بعد از بازسازی

ص: 261

عكس شماره 68 - آيت الله محمد عكس شماره 69 - حضرت

واعظ زاده خراسانی آيت الله العظمی سيستاني

عكس شماره 70 - مرجع عاليقدر شيعه آخوند خراسانی

ص: 262

تعداد طلاب مدرسه در حدود سال 1351 ش. نزدیک 40 نفر ذکر شده است. فریزر که حدود سال 1237 ق. از این مدرسه بازدید کرده تعداد طلاب را 15 تا 20 نفر برشمرده است. (1) این کاستی و فزونی آمار طلاب در تمام مدارس مشهد وجود داشته است. زمانی مدرسه در اوج رونق علمی و گاه دیگر، بر اثر برخی عوامل اجتماعی و سیاسی، دچار رکود شده است. اما بدون تردید بنا بر اسناد موجود در زمان سلیمان خان و محمد قاسم خان این مدرسه محل تحصیل طلاب فاضل و مستعد زیادی بوده است. همچنین در زمان تولیت میرزا احمد کفایی این مدرسه از فعالیتهای علمی و مذهبی زیادی برخوردار بوده و شخصیت‌های زیادی در آن وجود داشته اند. (2)

ص: 263

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 316.

2- - ر.ک: مقدمه آیت الله محمد واعظ زاده خراسانی، مدرسه سلیمانیه.

به علت فرسودگی ساختمان مدرسه و در آستانه نابودی قرار گرفتن، بنای آن در سال 1359 ش. تخریب شد و با عنایت شخص خیری به نام لطفی - نماینده حضرت آیت الله خویی - و همکاری اداره اوقاف، ساختمان جدید مدرسه با تلفیقی از معماری سنتی و جدید در سال 1361 ش. در زمینی به مساحت 1000 متر مربع با زیر بنای 1800 متر مربع در دو طبقه احداث شد. پس از بازسازی، چند تن از عالمان و استادان حوزه علمیه مشهد همچون حجج اسلام سید ابراهیم حجازی، محمد حسن رمزی، علی اکبر الهی خراسانی نقش بسزایی در برنامه ریزی و مدیریت مدرسه داشتند. از سال 1366 ش. از طرف شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان حجه الاسلام وفایی به عنوان سرپرست این مدرسه منصوب شد که با درایت و سختکوشی که در امر پرورش و تربیت طلاب داشت مدرسه سلیمانیه را به عنوان یکی از مراکز معتبر علوم اسلامی تبدیل کرد. در سال 1377 به علت نوسازی و توسعه اطراف حرم مطهر امام رضا علیه السلام این مدرسه علمیه تاریخی بناچار تخریب شد. (1)

از امکانات رفاهی و خدماتی این مدرسه پیش از تخریب می توان به 42 حجره برای سکونت طلاب، تالار مطالعه، تأسیسات، سرویسهای بهداشتی، رختشویخانه و واحدهای آموزشی - اداری به انضمام سالن غذاخوری و کتابخانه مجهز آن اشاره کرد. در این کتابخانه حدود 5000 جلد کتاب چاپی و حدود 300 نسخه خطی نگهداری می شد.

از نظر معماری همانند مدرسه قدیمی تزیینات چندانی نداشت، اگر چه نمای داخل حیاط و بالای پنجره حجره ها، آیه هایی از قرآن کریم بر کاشی نقش بسته بود و چندین طاق نمای کاشیکاری شده در محوطه حیاط وجود داشت. همچنین بر سردر ورودی مدرسه بر کاشی معرق نام مدرسه و حدیث «انا مدینه العلم و علی بابها» به همراه مقرنسهایی در زیر ایوان ورودی به همراه کاشیکاری سرستونها و لچکیهای ایوان وجود داشت. در سمت دیگر ایوان از نمای داخل بر کتیبه ای عبارت «قال امیرالمؤمنین علیه السلام: یا

ص: 265

1- - در طول نزدیک به دو دهه پس از آخرین نوسازی اصولی مدرسه سلیمانیه در سال 1359 این مدرسه علاوه بر اینکه یکی از معتبرترین مراکز آموزش علوم حوزوی به شمار می رفت، فعالیتهای چشمگیری نیز در طول هشت سال دفاع مقدس با تشکیل بسیج، اعزام مبلغ به جبهه ها و برگزاری مجالس و مراسم و اردوهای رزمی، فرهنگی... برای طلبه های جوان داشت.

کمیل لاتأخذ الا عنا تکن منّا» و بر اسپرهای آن نیز حدیثی از امام صادق علیه السلام در فضیلت علم نوشته شده بود.⁽¹⁾

این مدرسه در سالهای اخیر از لحاظ تربیت و پرورش طلاب فاضل و برنامه ریزی منظم آموزشی و تربیتی یکی از مدارس نمونه حوزه مشهد به شمار می رفت. حجت الاسلام وفایی آخرین سرپرست مدرسه در این باره چنین می گوید:

در طول سال به طور متوسط 25 استاد در مدرسه به تدریس اشتغال دارند، گاه این تعداد به 32 نفر بالغ می شود و هیچ وقت کمتر از 15 استاد نداشته است... مدرسه بر این نکته تأکید دارد که باید از کلاس 20 نفری، حدود 15 نفر از درس استاد راضی باشند، گزینش استاد در مدرسه به گونه ای بوده است که در حد توان بهترین ها جذب شوند.⁽²⁾

برخی از استادان این مرکز علمی عبارت بودند از: حجج اسلام سائلی، ربانی، ناصری، مسعودی، مقصدی، باقری، رجایی، جانباز، صرافان، رضوانی، هاشمی.

مسئولان مدرسه در کنار امر تعلیم و تربیت طلاب هیچ گاه از آشنا کردن آنان با مسایل اجتماعی و سیاسی غافل نبودند. در همین راستا فعالیتهای اجتماعی، مذهبی و سیاسی از اهمیت خاصی برخوردار بود، به گونه ای که این مدرسه در طول هشت سال دفاع مقدس یکی از فعالترین مراکز بسیج نظامی را در بین مدارس علوم دینی مشهد به خود اختصاص داده بود، و در این راه شهدای عالیقدری نیز به جامعه تقدیم کرد.

پیش از تخریب مدرسه در سال 1378 ش. حدود 90 طلبه در مدرسه سکونت داشتند که از برنامه های آموزشی و تربیتی مدرسه - دوره مقدمات تا اتمام لمعتین - بهره مند می شدند. شرکت همه طلاب در امتحانات منظم و مرتبی که از سوی واحد آموزش مدرسه برگزار می شد الزامی بود.⁽³⁾

سرانجام، این مدرسه علمی پس از دو قرن فعالیت علمی، فرهنگی و پرورش صدها دانشمند و دانش پژوه در سال 1378 ش. به علت قرار گرفتن در طرح جامع حرم مطهر

ص: 266

1- - پیمایش میدانی تابستان 1376.

2- - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، «گزارشی از مدرسه سلیمانیه»، نگاه حوزه، سال دوم، مرداد و شهریور 1375، ش 17-18، ص 22.

3- - ر.ک: همان، ص 22، و مصاحبه نگارنده با حجت الاسلام جانباز در سال 1376.

رضوی تخریب شد و در حال حاضر در مکان دیگری مدرسه ای بزرگ با امکانات لازم آموزشی و رفاهی به جای آن در حال احداث می باشد.

عکس شماره 73 - بسیج مدرسه سلیمانیه زیر نظر تیپ امام صادق علیه السلام

ص: 267

پایین خیابان (نواب صفوی)، داخل کوچه شور، جنب مقبره پیر پالاندوز، که از سمت شرق به منازل مسکونی، از سمت غرب به کوچه شور، از سمت جنوب به مغازه های تیمچه ابدال خان و از سمت شمال به مقبره پیر پالاندوز منتهی می شده است.

پیشینه تاریخی

بنیانگذار این مدرسه تاریخی یکی از خانهای عبدال آباد تربت جام به نام ابدال خان تُکَلُو (1) است که آن را برای تحصیل طلاب علوم دینی بنا کرد. تاریخ بنای مدرسه در عهد حکومت صفویان بین سالهای 1100-1090 ق. بوده است. تاریخ وقفنامه مدرسه سال 1093 ق. می باشد (2)، که ابدال خان در آن رقباتی را وقف مدرسه مزبور کرده است. صاحب منتخب التواریخ درباره این مدرسه چنین می نویسد:

مدرسه عبدالله خان در جنب پیرپالاندوز واقع است، تاریخ اصلش معلوم نیست لکن تعمیرش در سنه 1297 ق. بوده است. (3) بنا بر گزارشهای موجود، این مدرسه در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار دوران رکود خود را سپری می کرده است که نشانگر عدم اهتمام دولتمردان قاجار به ابنیه مذهبی و مسایل دینی می باشد.

نویسنده مطلع الشمس نیز در ضمن بر شمردن مدارس علمیه مشهد از این مدرسه به ابدال خان یاد می کند، ولی در هنگام ذکر کتیبه های مدارس مشهد از این مدرسه نامی نمی برد که بیان کننده آن است که مدرسه در آن هنگام دارای کتیبه ای

ص: 268

1- - ابدال خان تُکَلُو از حاکمان مقتدر دوران حکومت صفویان است که ابتدا حاکم تربت جام بوده است و سپس مدتی بیگلربیگ شهر مشهد بوده که احتمالاً در همان اوقات این مدرسه را احداث کرده است.

2- - سیمای وقف در خراسان، ص 29.

3- - منتخب التواریخ، ص 601.

نموده است. سرانجام فریزر که در سال 1237ق. همزمان با دوران سلطنت فتحعلی شاه قاجار به مشهد مسافرت کرده درباره این مدرسه چنین می نویسد: «مدرسه عبدل خان که حالا خالی از طلبه است(1)».

عکس شماره 74 - استاد شهید مطهری

عالمان و فقیهان گرانقدر و برجسته ای در این مدرسه به بحث و تدریس مبادرت ورزیده اند که از آن میان حاج شیخ محمد قوچانی معروف به حاج شیخ کبیر، استاد فرزانه علی اکبر بنی هاشمی، استاد بزرگ معارف شیخ هاشم قزوینی و متفکر بزرگ معاصر شهید مرتضی مطهری از افتخارات این مدرسه به شمار می آیند.

ویژگیهای معماری

ساختمان مدرسه در دو طبقه در زمینی به مساحت 700 متر مربع در دو سمت شمال و جنوب حیاط مرکزی مدرسه بنا شده است و حجره های طبقه اول، تاریک تر و کوچک تر از اندازه معمول مدارس علمیّه مشهد می باشد.(2) صحن حیاط مدرسه یک متر پایین تر از کوچه مقابل قرار دارد و نمای داخل و خارج ساختمان مدرسه از نظر آرایه های هنری چندان قابل اهمیّت نبوده است.(3)

تعمیرات

از وضعیت و تاریخ تعمیرات انجام شده بر ساختمان مدرسه اطلاعات کاملی در

ص: 269

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 316.

2- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیّه مشهد، ص 104.

3- - ر.ک: جغرافیای تاریخی مشهد پایان نامه کارشناسی مدرسه ابدال خان.

دست نیست. بنا بر قول نویسنده منتخب التواریخ در سال 1297ق. تعمیرات اساسی و گسترده ای در ساختمان مدرسه انجام شده است. (1) احتمالاً این آخرین تعمیر و مرمت اساسی بوده که در مدرسه انجام شده و چنانچه در سالهای بعد تعمیر یا مرمتی در مدرسه صورت گرفته محدود و بسیار اندک و جزئی بوده است. حضرت آیت الله خامنه ای درباره یکی از این تعمیرات می نویسد: «10 سال پیش قسمتی از آن مرمت و تجدید شد» (2). با توجه به تاریخ تألیف کتاب معظّم له (1346ش.) این تعمیر باید حدود سال 1336 انجام شده باشد.

کتابخانه مدرسه

این کتابخانه بنا بر گزارشهای موجود دارای 200 جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی بوده ولی نسخه های خطی فراوان و در خور توجهی در آن وجود نداشته است.

موقوفات

1 - تیمچه ابدال خان که متصل به مدرسه بوده و دارای تعدادی مغازه و اتاقهای تجاری بوده است؛

2 - تعداد 9 دربند مغازه متصل به تیمچه ابدال خان؛

3 - پنج سهم از امیر آباد چنار معروف به چنار سوخته در بالا بند فریمان.

درآمد موقوفات در سال 1342 ش. 264300 ریال بوده که 151500 ریال از این مبلغ از عواید موقوفات مزرعه امیرآباد چنار بوده است. (3)

حضرت آیت الله خامنه ای درباره موقوفات مدرسه نوشته اند:

آنچه فعلاً به نام موقوفه مدرسه موجود است یک مزرعه و چند باب دکان و تیمچه و سراجچه است که از عواید [موقوفات]، ماهانه 180 ریال برای هر یک از طلاب ساکن مدرسه، داده می شود (4).

ص: 270

1- - منتخب التواریخ، ص 601.

2- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 104.

3- - جغرافیای تاریخی مشهد پایان نامه کارشناسی مدرسه ابدال خان.

4- - گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 104.

از متولیانی که پس از ابدال خان تولیت مدرسه را بر عهده داشته اند اطلاعی موجود نیست، اما در سالهای اخیر قبل از تخریب مدرسه در سال 1354 ش. آقایان غلامرضا تَکَلُو - که ملک امیر آباد چنار را در اختیار داشته - و حبیب الله خان و حیدرخان - که مستغلات شهری را در تصرف داشته اند - بر امور مدرسه نظارت می کرده اند. رسیدگی به امور انضباطی و آموزشی مدرسه را نیز فردی به نام حاج شیخ ذکراالله بر عهده داشته است.

سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی

این مدرسه تاریخی به مانند دیگر مراکز آموزش علوم اسلامی، در دوره صفویّه در اوج رونق و شکوفایی و در اواخر دوره قاجاریه و بخصوص هنگام حکومت رضا خان به سر می برده است. آخرین گزارشها که مربوط به سالهای 1343 می باشد نشانگر آن است که در این سالها مدرسه ابدال خان با دارا بودن هشتاد تا نود طلبه جزو مدارس فعال

مشهد بوده و در مقطع مقدمات و سطوح متوسطه حلقه های تدریس در آن برگزار می شده است.

وضعیت موجود

در سال 1354 ش. به دنبال اجرای طرح توسعه اطراف حرم مطهر امام رضا علیه السلام این مدرسه تاریخی که در مسیر طرح مذکور قرار داشت به کلی تخریب و زمین آن جزو فضای سبز پیرامون اماکن متبرکه حرم مطهر شد.

واقع در مرکز مجموعه اماکن متبرکه حرم مطهر که از سمت شرقی به صحن نو (آزادی) از سمت غرب به کشیک خانه خدام و کتابخانه قدیمی، از سمت شمال به دارالسعادة و از سمت جنوب به محوطه پایین پای مبارک منتهی می شده است.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در دوره قاجار توسط علی نقی میرزا (1) ملقب به «رکن الدوله»، آن هنگام که متولی آستان قدس و استاندار خراسان بود، احداث شد. از آنجا که وی از سال 1238 تا 1239 ق. این دو سمت را برعهده داشت، تاریخ احداث مدرسه احتمالاً حدود سال 1239 ق. بوده است زیرا وی ابتدا صحن نو را به کمک حاج آقا جان، معمار باشی آستان قدس احداث کرد، سپس چون قطعه زمینی در قسمت غربی صحن نو متروک مانده بود، آنجا را به مدرسه علمیه تبدیل کرد.

نویسنده شمس الشموس در این باره می نویسد:

پس از [احداث] ساختمان صحن نو یک قسمت از اراضی وقفی شاه عباس به طور قناس بین صحن نو و صحن کهنه و بیوتات متبرکه باقی مانده بود - بطوری که در پیشتر ذکر شد - در قسمتی از آن دارالسعادة و دارالضیافه بنا گردید، صحن را متصل به

ص: 272

1- - علی نقی میرزا هشتمین پسر فتحعلی شاه ملقب به «رکن الدوله» و «حجه السلطان» در سال 1207 ق. متولد شد، حدود 16 سال از طرف فتحعلی شاه حاکم قزوین بود، وی در فاصله 1238 تا 1239 ق. به عنوان حاکم و استاندار خراسان منصوب گردید که در این سال صحن نو و مدرسه علی نقی میرزا را پایه ریزی و احداث کرد وی از محرکین علی خان ظل السلطان فرزند فتحعلی شاه برای تصاحب سلطنت است که در همین رابطه توسط محمد شاه دستگیر و تا آخر عمر در زندان تبریز به سر برد.

بیوتات متبرکه کرده، قسمت دیگر از آن زمین قناس که پشت زاویه غربی صحن نو و نسبتاً وسیعتر بود پس از ساختمان صحن نو به دستور شاهزاده علی نقی میرزا «حجه السلطان» فرمانفرمای خراسان پسر فتحعلی شاه قاجار به نام مدرسه علی نقی میرزا ساختمان گردید. (1)

ملا محمد هاشم خراسانی در منتخب التواریخ درباره این مدرسه می نویسد:

مدرسه علی نقی میرزا جنب رواق مطهر پایین پای مبارک و علی نقی میرزا از پسرهای فتحعلی شاه بود و تاریخش در دست نیست و فعلاً عنوان مدرسه بودن هم ندارد (2).

ویژگیهای معماری بنا

حیاط مستطیل شکل کوچک مدرسه در وسط و در چهار سمت آن حجره ها در دو طبقه قرار داشت و از سه حجره صحن نو درهایی به حیاط مدرسه گشوده می شد.

نویسنده شمس الشموس درباره نقشه ساختمان مدرسه چنین می نویسد:

در هر یک از جنوب و شمال فضای حیاط مدرسه سه اتاق دو اشکوبه بنا گردید. در طرف شرقی از سه حجره صحن نو درهایی به حیاط مدرسه که طول آن 30/16 سانتیمتر و عرض آن 14 متر و مساحت آن مجموعاً 238 متر بود باز نمودند. (3)

پس از عزل علی نقی میرزا از تولیت حرم مطهر، چون مسؤولان امور، احداث مدرسه مذکور را در اراضی موقوفه آستان قدس بر خلاف مقررات تشخیص دادند، مدرسه تعطیل شد و از آن به عنوان کشیک خانه خدام استفاده می کردند و قسمت فوقانی آن را نیز به مخزن کتابخانه آستان قدس تبدیل کردند. در نتیجه تمام مدرسه جزو اماکن متبرکه شد.

سرانجام در سالهای 4-1342 ش. این مکان پس از نوسازی و ایجاد تغییراتی در قسمتهای داخلی آن به صورت رواق بزرگی به نام رواق دار الذکر در آمد. این رواق هم اکنون به طول 72/15 سانتی متر و عرض 9 متر در جنوب شرقی حرم مطهر قرار دارد که

ص: 273

1- - شمس الشموس، ص 193.

2- - منتخب التواریخ، ص 601.

3- - شمس الشموس، ص 193.

از سمت غرب به رواق دارالعزّه و از شرق به حجره های صحن نو و از شمال به دار السرور و از جنوب به دار الزهد متصل است.

عکس شماره 75 - رواق زیبای دارالذکر

نویسنده شمس الشموس در این باره چنین می نویسد:

در سال 1343 خورشیدی جهت توسعه جا برای زوّار به دستور تیمسار امیر عزیزی نایب التولیه، آسایشگاه پاسداران، از سالن غربی تحتانی به مدرسه علی نقی میرزا به اتاق فوقانی آن که در تصرّف کتابخانه بود انتقال یافت. آسایشگاه مزبور را که سه درگاه و در بزرگ به فضای مدرسه داشت و طول آن بیش از 11 متر و عرض آن جدای شاه نشین های جانبی 3 متر و 12 سانتیمتر و ارتفاع [آن] 4 متر و 35 سانتیمتر بود، تعمیرات اساسی و آینه کاری زیبایی شد؛ فرش کف و آزاره آن را سنگ مرمر زیبایی کرد، سه چهل چراغ برقی آویخته در آن سرداب هایی در سه طبقه جهت دفن اموات ساخت، گذشته از آن که مبالغ هنگفتی بابت حق الدفن عاید آستان قدس می گردد، رواق زیبایی شده به دار العزّه موسوم گردید. در سال 1343 ش. پس از ساختمان

ص: 274

دار العزّه به دستور سپهبد امیرعزیزی نایب التولیه، فضای مدرسه علی نقی میرزا را با تیر آهن و بتون آرمه مسقف نموده، سقف آن را مقرنس کاری نمودند، مشغول آینه کاری سقف گردید، دیوارهای چهار طرف آن سنگ مرمر عالی کرده مشغول کاشیکاری زیبا بودند که نایب التولیه تغییر نمود. سپهبد نادر باتمانقلیچ به نیابت تولیت منصوب شد. اتمام آینه کاری سقف و کاشی کاری دیواره مدتی را کاد ماند. در اواخر دوره وی آینه کاری سقف شروع ولی به اتمام نرسید. پس از ورود پیرنیا، نایب التولیه جدید در سال 1346 ش. آینه کاری مقرنس سقف به اتمام رسید. کاشیکاری معرق ممتاز دیوارها که ضمن آن اخبار و روایات صحیحه منقوش گردیده است پایان یافت و دار الذکر موسوم گردید(1).

فعالیتها و برنامه های آموزشی

در این مدرسه برنامه مدّون و منظمی بخصوص در رشته علوم حوزوی وجود نداشت و از امکانات آن بیشتر برای بالا بردن سطح آگاهی تعدادی از خدام آستان قدس که علاقه مند به علوم و معارف اسلامی بودند استفاده می شد. از این رو برنامه های آموزشی آن در سطح فراگیری احکام، آداب، معارف اسلامی و عربی برای افراد مبتدی بود و هیچ گاه از این مدرسه به معنای کامل مدرسه علمیه که در بردارنده آموزش علوم حوزوی باشد استفاده نشد.

وضعیت موجود

این مدرسه علمیه عمر چندان طولانی نداشت زیرا در سال 4-1342 ش. تنها پس از کمتر از پنج سال از ساخت آن، این مکان - همان طور که پیشتر گذشت - دستخوش نوسازی و تغییراتی در داخل ساختمان شد، لذا پس از مسقف شدن حیاط مدرسه تبدیل به رواق بزرگی به نام دار الذکر گردید. این رواق هم اکنون یکی از رواقهای زیبا و بزرگ

حرم مطهر ثامن الحجج علیه السلام می باشد.

ص: 275

واقع در بازارچه حاج آقا جان در شمال اماکن متبرکه حرم مطهر رضوی، در کنار قبرستان قدیمی «قتلگاه» (باغ رضوان).

پیشینه تاریخی

از دیگر مدارس قدیمی شهر مشهد، مدرسه حاج آقا جان است که از شهرت چندانی برخوردار نمی باشد. سازنده و بنیانگذار این مدرسه حاج آقا جان معمار باشی، از معماران متبحر آستان قدس رضوی بوده است.

این مدرسه در دوره سلطنت فتحعلی شاه به هنگام تولیت میرزا موسی خان برادر میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی ساخته شد. از آنجا که میرزا موسی خان در سال 1247ق. به تولیت حرم مطهر رضوی منصوب شده، احتمالاً مدرسه در همان سالها بنا شده است. نویسنده منتخب التواریخ در این باره چنین می نویسد: «مدرسه حاج آقا جان واقع در قبرستان قتلگاه گویا در حدود 1250ق. ساخته شده و چند حجره و موقوفه مختصری دارد(1)».

فریزر جهانگرد انگلیسی در سفر به مشهد در 1237ق. به هنگام ذکر نامهای مدارس قدیمی مشهد از مدرسه حاج آقا جان نام نمی برد که دلیل دیگری بر ساخت و احداث مدرسه در حدود سال 1250ق. است.

ص: 276

این مدرسه از نظر ساختمان و معماری دارای اهمیت چندانی نبوده و کتیبه یا کاشیکاری قابل توجهی در آن وجود نداشته است. چنانچه نویسنده منتخب التواریخ

می نویسد: «چند حجره و موقوفه مختصری دارد(1)». از نظر وسعت، سطح زیر بنا و نقشه کلی مدرسه اطلاع دقیقی در دست نیست.

موقوفات مدرسه

1 - شش دانگ از مزرعه عمارت واقع در بلوک تبادکان مشهد؛

2 - شش دانگ از مزرعه سوراخه واقع در بلوک تبادکان مشهد؛

3 - دوازده دربند دکان وصل به مدرسه؛

4 - نصف اعیان حمام حاج آقا جان که در هنگام احداث فلکه جنوبی در زمان تولیت اسدی تخریب شد.

از برنامه های آموزشی و استادان مدرسه اطلاع کاملی وجود ندارد، زیرا این مدرسه عمر نسبتاً کوتاهی داشته است و در سال 1307 ش. به علت آن که در مسیر طرح احداث میدان پیرامون حرم مطهر رضوی قرار گرفته تخریب شده است.

ص: 277

در قسمت شمال اماکن متبرکه، حاشیه میدان بزرگ حرم مطهر رضوی که از سمت شرق به مسافرخانه و اداره متوفیات و تعدادی اماکن عمومی، از سمت جنوب به میدان حرم مطهر و از شمال و غرب به بازارچه حاج آقا جان محدود می شد.

پیشینه تاریخی

در سال 1340 ش. آیت الله میرزا حسین فقیه سبزواری (1) تصمیم گرفت در مکانی که ابتدا به قبرستان قتلگاه (2) و سپس باغ رضوان مشهور شده بود مدرسه ای تأسیس کند، از

ص: 278

1- - آیت الله میرزا حسین فقیه سبزواری 1386 - 1309 ق فرزند آیت الله میرزا موسی فقیه سبزواری از دانشمندان و عالمان برجسته در سبزواری به دنیا آمد، سپس برای ادامه تحصیل در علوم حوزوی راهی شهر مشهد و سپس نجف اشرف شد و از محضر بزرگانی چون آیت الله نائینی استفاده کرد. وی در شهر مشهد سالها منشأ خدمات ارزنده و مهمی بود. بزرگترین خدمت وی به حوزه مشهد واگذاری 2500 قطعه زمین به فضلالی حوزه و تأسیس کوی طلاب بود. این عالم بزرگوار پس از سالها تدریس در مدرسه باغ رضوان در سن 77 سالگی دار فانی را وداع گفت و برابر وصیتش در کنار محراب مدرس باغ رضوان به خاک سپرده شد.

2- - در قسمت شمالی اماکن متبرکه و حرم مطهر رضوی قبرستان معروفی به نام قتلگاه قرار داشت که طی قرون متمادی محل دفن اموات اکثر مردم مشهد و چند تن از علمای بزرگ مشهد بود. آقای عزیز الله عطاردی در تاریخ آستان قدس رضوی چنین می نویسد: «در قدیم این قبرستان را غسلگاه می نامیده اند و معتقد بودند امام رضا علیه السلام را در این مکان غسل داده اند و بعد از این در محاورات به قتلگاه تبدیل شده... اما آن که در قدیم آنجا را غسلگاه می دانسته اند شاید دور از حقیقت نباشد زیرا وسعت باغ حمید بن قحطبه که امام را در آنجا به شهادت رسانیده اند در حدود یک میل در یک میل نوشته اند و احتمال می رود که امام را در گوشه ای از آن باغ غسل داده باشند». این قبرستان قدیمی در سال 1307 ش. به علت احداث طرح فلکه پیرامون حرم مطهر که به دستور رضاخان اجرا شد، تخریب گردید و قسمتی از آن نیز که در مسیر طرح قرار نداشت محصور و از دفن اموات در آن جلوگیری شد تا اینکه به مرور زمان به باغ بزرگی به نام باغ رضوان مشهور شد.

این رو پس از جلب رضایت مسؤولان آستان قدس طرح احداث مدرسه را آغاز کرد. پس از احداث ساختمان مدرسه طلاب علوم دینی فقط می توانستند از حجره های طبقه دوم آن استفاده کنند، زیرا حجره های طبقه اول و صحن حیاط اختصاص به دفن اموات داشت. این مدرسه سالها محل درس و بحث طلاب و دانش پژوهان علوم حوزوی بود و مدیریت آن را آیت الله میرزا حسین فقیه سبزواری برعهده داشت که خود سالها در مدرس طبقه اول آن به تدریس می پرداخت. از آنجا که این مدرسه و به تعبیری باغ رضوان قسمتی از مجموعه اماکن متبرکه رضوی محسوب می شد دارای موقوفه ای نبود.

ویژگیهای ساختمان بنا

نقشه و طرح ساختمان مدرسه به صحنهای حرم مطهر شبیه بود، بدین صورت که حیاط وسیعی در وسط قرار گرفته بود و در چهار ضلع آن دو طبقه حجره قرار داشت و هر حجره دارای ایوانچه ای مخصوص بود، ضمن آن که در چهار سوی صحن یک ایوان وجود داشت. از آنجا که این مکان فقط به طلاب اختصاص نداشت - آیت الله سبزواری قصد داشت که قبرستان قتلگاه را به شکل نوینی احیا کند - لذا در داخل حجره های طبقه اول و صحن حیاط آن سردابهای مخصوصی با رعایت اصول فنی و بهداشتی ساخته بودند که علاقه مندان به قرب جوار آستان قدس رضوی بتوانند اموات خود را در این مکان مقدس به خاک سپارند. از این رو مکان مزبور به صحن رضوان نیز شهرت داشت.

چون از این مکان فقط برای آموزش علوم حوزوی به طلاب استفاده نمی شد، در آن برنامه آموزشی منظم و خاصی هم وجود نداشت و از آن فقط برای اسکان طلبه ها استفاده می گردید، گر چه مرحوم فقیه سبزواری چند سال در یکی از شبستانهای آن تدریس می کرد.

عکس شماره 77 - قبرستان تاریخی قتلگاه

وضعیت کنونی بنا

از عمر کوتاه این مدرسه دیری نگذشته بود که به منظور توسعه اطراف حرم مطهر در سال 1354 ش. تمام بنا تخریب شد و هم اکنون هیچ اثری از آن بر جای نمانده است، اگر چه به همت تولیت عظامای آستان قدس رضوی، آیت الله طبسی طرح احداث صحن زیبایی با نام صحن رضوان تقریباً در همان مکان در شرف انجام می باشد.

ص: 280

در خاتمه این بخش مدارس تاریخی غیر معروف که در آثار تاریخ نگاران نام آنها با توضیح مختصری بیان شده به اختصار بررسی می شود:

1 - مدرسه حاج رجبعلی بخارایی (مدرسه نو)

در دوران حکومت قاجاریه چهار مدرسه در مشهد تأسیس شد که در بین آنها دو مدرسه سلیمانیه و حاج صالح بخارایی که به «مدرسه نو» نیز مشهور بود از اهمیت و اعتبار بیشتری برخوردار بودند⁽¹⁾. مدرسه حاج صالح بخارایی توسط ملا احمد کاشی در حدود سال 1300ق. احداث شد⁽²⁾ و یکی از مدارس علمیّه فعال مشهد بود که در سمت جنوب غربی مسجد گوهرشاد قرار داشت. وجه تسمیه مدرسه به حاج صالح بخارایی معلوم نیست. شاید نام یکی از علما، اساتید یا متصدیان مدرسه بوده است و از این رو مدرسه به نام او معروف شده است. این مدرسه به نام سازنده اش ملا احمد کاشی نیز معروف بوده است. اطلاعات کاملی از وضعیت آموزشی، بنا و دیگر خصوصیات آن موجود نیست، ولی از گزارشهای موجود بر می آید جزو مدارس فعال مشهد بوده که در سال 1307ش. پس از حدود نیم قرن فعالیت به علت آن که در مسیر طرح احداث فلکه حرم مطهر در زمان حکومت رضاخان قرار می گیرد، تخریب می شود.

ص: 281

1- - دو مدرسه دیگر عبارتند از: مدرسه حاج آقا جان و مدرسه علی نقی میرزا که پیشتر درباره آنها به تفصیل مطالبی بیان شد.

2- - ر.ک: منتخب التواریخ، ص 601.

مکان دقیق این مدرسه معلوم نیست و احتمالاً همان مدرسه ای است که برخی تاریخ نگاران آن را نزدیک چهار باغ مشهد دانسته اند. صاحب مطلع الشمس در این باره

می نویسد: «ظاهراً [این مدرسه] جنب چهار باغ بوده که ملا محمود نیشابوری که در خطاطی و قطعه نویسی ید بیضایی داشته مدتی در آن مدرسه زندگی می کرده» (1). هم او در بیان شرح حال ملا محمود نیشابوری می گوید: «محمود نیشابوری اهل فن خط، مولانا را ثالث میر علی و سلطانعلی می دانند... در مشهد مقدس توطن اختیار کرد و در مدرسه قدمگاه که در جنب چهار باغ آنجا واقع است منزل گزید» (2).

از سخنان صاحب مطلع الشمس چنین بر می آید که این مدرسه در محله چهار باغ مشهد قرار داشته است و جزو مدارس مهم و آباد مشهد به شمار می رفته است، که احتمالاً در دوره صفویه، به هنگام سلطنت شاه طهماسب اول (984-930ق) ساخته شده است. (3) این مدرسه تاریخی در هنگام حکومت نادرشاه وضعیتی نابسامان دارد و به شدت مورد بی مهری و بی احترامی حکومت وقت قرار می گیرد و تا زمان حکومت فتحعلی شاه که فریزر جهانگرد انگلیسی از آن بازدید می کند با همان وضعیت ویران باقی می ماند تا اینکه احتمالاً پس از یک دوره پریشانی و رکود در اواخر دوره قاجار به

کلی تخریب می شود به طوری که هیچ اثری از آن باقی نمی ماند. متأسفانه هیچ گزارشی از وضعیت آموزشی، معماری و علما و دانش پژوهان مدرسه در آن سالها موجود نیست.

3 - مدرسه سبزوارها و مهدی خان

نویسنده مطلع الشمس در ضمن بر شمردن مدارس علمیه مشهد از این دو مدرسه نیز نام می برد (4) ولی دیگر تاریخ نگاران هیچ اشاره ای به چنین مدرسی در مشهد نکرده اند.

ص: 282

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 530.

2- - همان، ص 731.

3- - از آنجا که ملا محمود نیشابوری که از استادان معروف فن خطاطی مدرسه قدمگاه به شمار می رفته است طبق سخنان صاحب مطلع الشمس در جوانی ملازم فتحعلی شاه قاجار بوده، به نظر می رسد این مدرسه در اوایل دوره صفویه با توجه به اهتمام پادشاهان صفوی به مذهب شیعه ساخته شده باشد.

4- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 530.

ممکن است این گونه مدارس غیر معروف در مکانی استیجاری یا منازل برخی از استادان و عالمان به صورت مقطعی تأسیس و سپس به عللی تعطیل شده باشند که تعداد چنین مدارس مقطعی کم نمی باشد. گاه در منزل استاد یا عالمی درس خاصی گفته می شود و به مرور زمان به نام خاصی مشهور می گردد و پس از اینکه به علل گوناگونی درس استاد تعطیل می شود نام آن مدرسه نیز از یاد می رود.

4 - مدرسه حاجی حسین

از این مدرسه فقط فریزر جهانگرد انگلیسی نام برده است، وی درباره این مدرسه می نویسد:

«مدرسه حاجی حسین که چند باب دکان وقف آن است و طلبه آن معدود است(1)». احتمالاً منظور فریزر، مدرسه معروف حاج حسن بوده است که اغلب تاریخ نگاران از آن نام برده اند و اصولاً مدرسه ای به این نام در مشهد وجود نداشته است. (بعید نیست این مدرسه نیز از نوع مدارس علمیه مقطعی که پیشتر گذشت بوده باشد).

5 - مدرسه امیر ناصری

خانیکوف جهانگرد روسی که در سال 1236 ش. به مشهد مسافرت کرده در بیان شرح حال مدارس علمیه مشهد از مدرسه ای به نام امیر ناصری نام می برد(2) که دیگر مورخین از آن نامی نبرده اند.

6 - مدرسه ایرناطاز و بولهزر

هوتوم شیندلر مهندس انگلیسی که در سال 1261 ش. برای احداث خطوط تلگراف مشهد - تهران به مشهد سفر کرد در سفرنامه خود از این دو مدرسه نام می برد(3) و تاریخ ساخت آنها را نیز سال 1019 ق. می نویسد. اما از آنجا که در هیچ یک از منابع تاریخی

ص: 283

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 313.

2- - سفرنامه خانیکوف، ص 119.

3- - شیندلر، هوتوم، سه سفرنامه هرات، مرو، مشهد، ترجمه قدرت الله روشنی زعفرانلو، چاپ دوم، انتشارات توس، تهران، 1356، ص 203.

نامی از این دو مدرسه برده نشده است و از سوی دیگر اسامی آنها نیز نامأنوس می باشد، به نظر می رسد این دو مدرسه مربوط به شهر مشهد نیست و با توجه به نامهای ترکی آنها احتمالاً متعلق به مناطق دیگر ایران است که شیندلر از آنجا عبور کرده است.

7 - مدرسه امیر سیدی

اعتمادالسلطنه در شرح وقایع سال 904ق. در توضیح درگیری و جنگی که بین امیران و سرداران سلطان حسین بایقرا و محمد حسین میرزا فرزند وی در شهر مشهد روی می دهد درباره متحصن شدن امیران سلطان حسین در این مدرسه می نویسد: «امراء مذکور وقتی که به مشهد رسیدند محمد حسین میرزا هم به آنجا ورود کرد... با جمعیتی که همراه داشت بر امرا حمله برده آنها در باغ و عمارت شاهرخی و مدرسه امیر سیدی متحصن شدند»⁽¹⁾.

ناگفته نماند که برخی از تاریخ نگاران معتقدند که مدرسه دو در همان مدرسه امیر سیدی می باشد⁽²⁾ که درست به نظر می رسد. زیرا چنین مکانهایی در اعصار و قرون گوناگون به علی تغییر نام می دهند، چنان که مدرسه دو در، ابتدا به مدرسه یوسف خواجه مشهور بوده، سپس به دو در و شاید هم زمانی به لحاظ آن که امیر سیدی در این مدرسه مدفون است، به این نام معروف شده باشد.

8 - مدرسه امیر ولی بیک

نویسنده بدایع الوقایع تنها فردی است که از این مدرسه در سفری که در زمان سلطنت سلطان حسین بایقرا به مشهد داشته نام می برد⁽³⁾ و در منابع دیگر از این مدرسه ذکری به میان نیامده است. نویسنده کتاب تاریخ شهر مشهد درباره این مدرسه چنین می نویسد:

احتمالاً منظور از امیر ولی بیک، امیر مبارز الدین محمد ولی بیک مشهور بوده

ص: 284

1- - مطلع الشمس، ج 1 و 2، ص 577.

2- - سیدی، مهدی «آثار و نام آوران»، فصلنامه خراسان پژوهی، سال اول، بهار و تابستان 1377، شماره اول، ص 121.

3- - واصفی، زین الدین محمود، بدایع الوقایع، تصحیح الکساندر بلدروف، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، چاپ دوم، 1350، ج 2، ص 223.

است. اگر چه در حال حاضر چنین مدرسه ای در مشهد وجود ندارد یا تغییر نام یافته است. (1)

9- مدرسه امام رضا علیه السلام

برخی تاریخ نگاران در زمره مدارس مشهد از مدرسه امام رضا علیه السلام نیز نام برده اند.

نویسنده تاریخ شهر مشهد در این باره چنین نگاشته است: «مدرسه امام رضا علیه السلام در جنب قتلگاه و متعلق به دوره شاه عباس اول بوده و بعد از زلزله مرمت شده (2)».

10- مدرسه میر افضل

مرحوم شیخ آقابزرگ تهرانی رضوان الله علیه در کتاب اعلام الشیعه قرن یازدهم هجری (ج 11، ص 584) در شرح حال ملک احمد تونی گوید: «نسخه ای از تهذیب المنطق را به خط او دیدم که در سال 1014 تحریر کرده بود و در آخر آمده که در مدرسه میر افضل واقع در مشهد رضوی انجام گرفت و ملک احمد تونی از طلاب میر افضل بوده است.» (3)

11- مدرسه مهتر جمال

از مدارس تاریخی مشهد مقدس که قبل از احداث فلکه حرم مطهر توسط رضاشاه در نزدیکی اماکن متبرکه قرار داشته است. از این مدرسه تنها همین قدر می دانیم که یکی

از عالمان مشهد به نام فرج بن عبدالله در قرن یازدهم در آن مشغول تحصیل بوده است. (4)

ص: 285

1- - سیّدی، مهدی، تاریخ شهر مشهد، انتشارات جامی، چاپ اول، تهران، 1378، ص 91.

2- - همان، ص 202.

3- - تنها فردی که از این کتاب در سالهای اخیر نام برده دانشمند محترم آقای عطاردی در کتاب فرهنگ خراسان، ص 185 می باشد.

4- - فرهنگ خراسان، ج 5، ص 568.

تصویر

□

ص: 286

همان طور که پیشتر گذشت از نظر پیشینه تاریخی، مدرسه های علمیه شهر مشهد به دو گروه عمده تقسیم می شوند: مدرسه های قدیمی (تاریخی)، عمدتاً مربوط به دوره تیموریان، صفویان و قاجار؛ و مدرسه های علمیه جدید (از دوره پهلوی اول [1304 ش. تا سال 1377 ش.).

در این فصل به 40 مدرسه علمیه جدید که دارای اعتبار و اهمیت علمی، فرهنگی و تربیتی در شکل گیری و رشد و پویایی حوزه علمیه مشهد هستند و برخی همچنان به زندگی علمی خود ادامه می دهند، پرداخته می شود. (1)

در مطالعه مدرسه های علمیه جدید از چهار روش مصاحبه حضوری، پرسشنامه، تحقیقات میدانی و جغرافیایی و مطالعه کتابخانه ای و بررسی اسناد استفاده شده است، به طوری که تمام متولیان و مدیران مدرسه ها علاوه بر مصاحبه حضوری، پرسشنامه ای نیز تکمیل کردند و از تمام مدرسه ها از نظر طرح، نقشه و نوع معماری اطلاعاتی تهیه شد. در همین راستا از قسمتهای مختلف ساختمان مدرسه ها عکس گرفته شد که تعدادی از آنها در این کتاب آمده است.

در هنگام تألیف کتاب کوشیده شده است روش و چارچوب یکسانی برای تمام مدرسه های علمیه به کار گرفته شود، اما به علت آن که مدرسه های قدیمی دارای ویژگیهای خاصی هستند (مانند معماری و نقشه سنتی، کاشیکاری و گچبری های نفیس، موقوفات فراوان، استادان و عالمان برجسته و پیشینه تاریخی) که در بیشتر مدرسه های

ص: 289

1- - دو مدرسه آیت الله العظمی میلانی و مدرسه عالی حسینی بعد از ارتحال آیت الله العظمی میلانی تعطیل شدند ولی از آنجا که در روند پیشرفت حوزه علمیه مشهد نقش حائز اهمیتی داشته اند مورد مطالعه قرار گرفته اند.

جدید چنین مواردی کمتر وجود دارد، از این رو بر آن شدیم در تألیف این بخش روشی متناسب با ویژگیهای مدرسه های جدید با حفظ هدف اصلی برگزینیم. در همین راستا برخی عنوانهای گذشته حذف و عناوین جدیدی متناسب با بحث جایگزین شد.

ناگفته نماند که بررسی و مطالعه مدرسه های جدید دشواریهای خاص خود را به همراه داشت؛ چه بسا برای تحقیقات میدانی و مصاحبه با مدیر یا سرپرست مدرسه ای لازم بود بارها مراجعه شود و در نهایت نتیجه مطلوب و مورد نظر حاصل نشود، که این همه به علت تازگی و نبودن چنین تحقیقات گسترده و کاملاً علمی بود. اما علاقه و عشق

به دانستن پیشینه تاریخی و وضعیت کنونی مدرسه هایی که سالها مکان دانش اندوزی، بحث و تدریس استادان، عالمان و فقیهان عالی قدری بود مانع دلسردی و باعث امیدواری بیشتر نگارنده می شد. (1)

ص: 290

1- - لازم به توضیح است که با توجه به فرسودگی بافت شهر مشهد بخصوص بافت اطراف حرم مطهر امام رضا علیه السلام تعدادی از مدارس که در اطراف و نزدیک به حرم مطهر بودند در جهت توسعه مجموعه اماکن حرم مطهر و بازسازی و توسعه شهر مشهد تخریب شدند که البته مدارس جدیدی جایگزین آنها شده است، چنان که در حال حاضر با همت اولیای امور آستان قدس، حوزه علمیه مشهد و اداره اوقاف چند مدرسه بزرگ در اطراف حرم مطهر احداث شده است.

بازار سرشور، کوچه میر علم خان که از سمت شمال، جنوب و غرب به منازل مسکونی و از سمت شرق به کوچه بن بست منتهی می شود.

پیشینه تاریخی

این مدرسه توسط آیت الله شیخ غلامحسین تبریزی (ره) (1) با همکاری جمعی از افراد خیر و نیکوکار مشهد در سال 1339 ش. برای تحصیل طلبه های علوم دینی احداث و وقف شده است. آیت الله خامنه ای درباره پیشینه مدرسه می نویسند:

واقف و مؤسس آن آقای حاج شیخ غلامحسین تبریزی است که از علماء وائمه جماعت مشهد می باشد و در سال 1380 ق. به کمک جمعی از نیکوکاران مشهد، این مدرسه را برای سکونت طلاب، به سبکی نسبتاً جدید و مدرن بنا نهاده اند. هم اکنون 29 نفر محصل که واجد شرایط مزبور شناخته شده اند در این مدرسه سکونت گزیده و به تحصیل مواد چهارگانه یاد شده [فقه، حدیث، کلام، تفسیر] اشتغال دارند... طلاب این مدرسه مقرری ماهیانه ای از مؤسس دریافت می دارند. این مقرری برای محصلینی که در امتحان داخلی بیش از 15 نمره گرفته باشند ماهیانه 300 ریال و

ص: 291

1- - آیت الله حاج شیخ غلامحسین تبریزی عبد خدایی در سال 1260 ش. در یکی از روستاهای شبستر دیده به جهان گشود. وی پس از تحصیل مقدمات و سطوح عالی در حوزه علمیه شهر تبریز به نجف اشرف هجرت کرد و از محضر استادان برجسته آن حوزه همچون مرحوم آخوند خراسانی و شریعت اصفهانی بهره مند شد، سپس به وطن بازگشت و به ارشاد و هدایت مردم و مبارزه بر ضد رژیم پهلوی همت گماشت و در این راه زحمات و کوششهای فراوانی متحمل شد. او هم قبل از انقلاب و هم بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی امام جمعه بود و در راه پیشبرد اهداف نظام جمهوری اسلامی از هیچ گونه کمکی دریغ نورزید. آن مجاهد نستوه و استاد عالی قدر در سن 99 سالگی به سال 1359 ش. به ملکوت اعلی پیوست و در جوار مرقد مطهر امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد.

به رغم این که در سایر مدارس مشهد در آن زمان امتحانات منظم و با برنامه ای وجود نداشت در این مدرسه امتحانات منظم و مرتبی به صورت ماهانه به عمل می آمد و افرادی که از نمره 15 بیشتر می گرفتند از امتیازات ویژه ای برخوردار می شدند. از شرایط مهم مدرسه تحصیل طلاب در چهار رشته فقه، حدیث، کلام و تفسیر می باشد و واقف شرط کرده که طلاب در سایر رشته های مرسوم مانند ادبیات، اصول و فلسفه یا رشته های علوم جدید تحصیل نکنند. البته تنها درسی که در مدرسه برگزار می شود درس اصول عقاید یا کلام است و طلبه ها برای فراگیری دیگر علوم حوزوی در انتخاب استاد و حوزه علمی، آزاد هستند.

ویژگیهای معماری

ساختمان قدیمی مدرسه دارای فضایی کوچک با حیاط مرکزی محقری بود که 18 اتاق در دو ضلع شمالی و جنوبی بنا و یک آشپزخانه و رختشویخانه در آن قرار داشت. نقشه اتاقها و راهروها نسبت به مدارس دیگر متفاوت و از طرحهای مهندسی جدید استفاده شده بود و رعایت امور بهداشتی و رفاهی در آن مورد نظر قرار گرفته بود. با گذشت زمان، ساختمان مدرسه دچار فرسودگی شد و از آنجا که دارای موقوفه ای هم نبود تعمیرات آن به کندی صورت می گرفت، تا این که پس از پیروزی انقلاب اسلامی با توجه به اشتیاق جوانان به فراگیری علوم اسلامی وعدم امکانات لازم و محدود بودن فضای آموزشی مورد نیاز، ساختمان مدرسه تخریب و مدرسه ای مطابق بانیازهای جامعه با امکانات لازم در سال 1371 ش. در همان مکان ساخته شد که مشخصات آن به شرح ذیل است:

این مدرسه دارای 300 متر مربع مساحت و 600 متر مربع زیر بناست و در سه طبقه ساخته شده است و دارای 17 حجره و 2 مدرس (با ابعاد 6×14 و 12×13 متر مربع) به انضمام دیگر امکانات رفاهی - خدماتی. است حیاط مدرسه با ابعاد 7×12 متر مربع، در سمت شرق بنا قرار دارد و نمای ساختمان، آجر ساده و بدون هیچ گونه آرایه هنری است.

ص: 292

موقوفات مدرسه به 2 دربند مغازه واقع در خیابان دریادل منحصر است که توسط فرد نیکوکاری به نام کاظم عظیم زاده وقف مدرسه جعفریه شده است. بخشی از بودجه این مدرسه توسط این موقوفه و قسمتی نیز به وسیله متولی آن تأمین می شود.

تولیت

چنان که پیشتر گذشت، اولین متولی مدرسه آیت الله شیخ غلامحسین تبریزی بود. پس از وی طبق وقفنامه مدرسه، فرزند ارشد ایشان دکتر محمد هادی عبد خدایی تولیت مدرسه را برعهده دارد و مدیریت داخلی مدرسه نیز برعهده آقای محمد سعید عبد خدایی می باشد.

سابقه فعالیتها و برنامه های آموزشی

در مدرسه قدیمی که تعداد 29 طلبه داشت تنها درس اصول عقاید تدریس می شد و طلبه ها در انتخاب استاد آزاد بودند و می توانستند به میل خود در هر یک از حوزه هایی

که به منظور تدریس مواد درسی کلام، حدیث، فقه و اصول منعقد می شود، شرکت جویند و شرکت در حوزه درس خاصی برای آنان الزامی نبود. (1) ناگفته نماند که در وقفنامه مدرسه شرط شده که طلاب باید در هر سه ماه یک مرتبه به متولی وقف مراجعه و نظر وی را برای ادامه تحصیل جلب کنند. و همچنین به تحصیل تفسیر، علم الحدیث، علم کلام و عقاید دینی اشتغال داشته باشند و حق تحصیل علوم جدید یا فلسفه را نداشته باشند. (2)

ه-مچنین در وق-فنامه اختیارات کاملی به متولی تفویض شده که به قسمتی از آن اشاره می کنیم:

متولی محترم در صورت اقتضا و صلاح می تواند محل مزبور را مورد ترویجات مذهبی و تبلیغات دینی قرار بدهد و می تواند مکان آن را تبدیل به اصلح و احسن

ص: 293

1-- گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 106.

2-- براساس وقفنامه مدرسه و ر.ک: گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، ص 106.

نموده به فروش برساند و مکان دیگری خریداری و فوراً وقفنامه برای آن تنظیم نماید(1).

پس از نوسازی مدرسه در سال 1371، مجدداً طلاب برای فراگیری علوم اسلامی در آن مشغول تحصیل شدند. هم‌اکنون 30 طلبه در مدرسه ساکن هستند و از امکانات آن استفاده می‌کنند. انتخاب استاد و مکان درس برای طلبه‌ها آزاد است ولی تمام طلبه‌های مدرسه موظف هستند در امتحانات مرتبی که بصورت ماهانه برگزار می‌شود شرکت کنند.

ص: 294

1- - وقفنامه مدرسه علمیه جعفریه.

حاشیه جنوبی میدان حرم مطهر، داخل نخستین کوچه خیابان امام رضا علیه السلام.

پیشینه تاریخی

هنگامی که عالم و فقیه عالی قدر حضرت آیت الله العظمی سید محمد هادی میلانی (1) در سال 1373 ق. برای زیارت مرقد مطهر امام رضا علیه السلام به شهر مشهد عزیمت کرد، بنا بر درخواست و اصرار عالمان و استادان حوزه علمیه مشهد در این شهر مجاور شد. این عالم و مرجع گرانمایه، خدمات شایان و قابل توجهی در جهت رشد و شکوفایی حوزه علمیه مشهد انجام داد، از این رو دین بزرگی بر این حوزه دارد. از اقدامات شایسته آن

مرحوم تأسیس تعداد زیادی مدرسه علمیه در مشهد و دیگر شهرهای استان خراسان بود، که دارای نظم و برنامه ویژه ای همراه با روشهای جدید آموزش و تبلیغ بود. اولین

مدارس تخصصی در فقه و تبلیغ در شهر مشهد توسط ایشان پایه ریزی شد. مدرسه مقدمات آیت الله میلانی، مدرسه امام صادق علیه السلام و مدرسه عالی حسینی بهترین نمونه های این گونه مدارس اند.

ص: 295

1- - حضرت آیت الله العظمی سید محمد هادی میلانی از عالمان و مراجع عالی قدر جهان تشیع در سال 1313 ق. در خاندان فقاقت و اجتهاد در شهر میلان از نواحی تبریز به دنیا آمد. مقدمات علوم اسلامی را نزد شیخ ابراهیم همدانی، آخوند ملا حسین تبریزی، آیت الله شیخ ابراهیم سالیانی، سید جعفر اردبیلی، میرزا علی ایروانی و شیخ ابوالقاسم مامقانی و سارابی فرا گرفت و دوره خارج فقه و اصول را از محضر آیات عظام شیخ الشریعه اصفهانی و آقا ضیاء عراقی و میرزا حسین نائینی و شیخ محمد حسین اصفهانی بهره جست تا خود به مقام اجتهاد نایل شد. وی سپس به مشهد آمد و ریاست حوزه علمیه مشهد را بر عهده گرفت و منشأ خیرات و برکات زیادی برای آن حوزه مقدس شد.

تأسیس اولین مدرسه علمیه توسط آن مرجع گرانقدر در سال 1345 ش. به نام مدرسه آیت الله میلانی انجام گرفت که از مدیریت و برنامه ریزی آموزشی و تربیتی در خور توجهی برخوردار بود. در آن هنگام هیچ کدام از مدارس مشهد از چنان برنامه منظم و دقیقی برخوردار نبودند. به مناسبت تأسیس این مرکز علمی، فرهنگی و اسلامی اشعار فراوانی سروده شده است که در این مختصر، تنها به چند بیت از قصیده ای عربی، سروده خطیب عبدالاعلی الظالمی از ارادتمندان آیت الله میلانی در نجف اشرف بسنده می کنیم:

فی صبرکم قد بلغتم منتهی الارب* والقصد یدرکه من جدّ فی الطلب

والمجد بالجدّ لا باللهو واللعب* والفضل بالعلم لبالمال والنسب

والناس موتی و لکن الحیاه لمن* قد ارتوی من عین العلم بالعذب

ما ادرك المجد الا خیر مجتهد* (هاد) الی الخیر لا للشرّ والكذب

ما شرفت فیہ (میلان) بمفردها* فلا وایران من ناءٍ و مقرب(1)

این مرکز علوم اسلامی شیعه با برنامه ریزی و تعیین مراحل و مدارج و تقنیک رشته ها و تخصصهای حوزوی از سطح علمی و آموزشی بالایی برخوردار بود و محصلین و طلاب با توجه به برنامه آموزشی اساسی که از قبل تنظیم شده بود، موظف به سپری کردن 14 دوره آموزشی از مقدمات تا سطوح عالی - که هر دوره آموزشی حدود یک سال به طول می انجامید - بودند تا پس از سپری کردن مراحل مذکور در صورت تمایل، با توجه به ذوق و استعداد خود، در یکی از دو مدرسه تخصصی امام صادق(ع) (ویژه فقه و اصول) و مدرسه عالی حسینی (ویژه تبلیغ و ارشاد) به تحصیل ادامه دهند.

ص: 296

1- - در پرتو صبر و شکیبایی به هدف نهایی رسیدید و کسی که در طلب امری تلاش به کار بندد به هدف می رسد. بزرگی در پرتو جدیت به دست می آید نه لهو و لعب و فضیلت با دانش به کف می آید نه با ثروت و نسب. مردم مردگان هستند و حیات ندارد کسی که جز علم را گوارا شمارد و از چشمه آن سیراب گردد، به بزرگی دست نیافت مگر نیکو تلاشگری که به سوی نیکویی هدایت می کند نه به سوی شرّ و دروغ. تنها «میلان» به وجود او عزّت نیافت بلکه نقاط دور و نزدیک ایران نیز از آن عزّت یافتند.

نقشه و معماری بنا

از آنجا که مدرسه علمیه آیت الله میلانی در گذشته مسافرخانه ای به نام امیرکبیر بود

که توسط آیت الله میلانی به منظور تأسیس مدرسه علمیه خریداری شد، لذا ویژگیهای معماری متناسب با مدارس علمیه را نداشت، اما با افزایش برخی قسمتهای جدید به ساختمان آن و تغییراتی که در آن به عمل آمد، برای استفاده طلاب و استادان آماده گردید.

ساختمان مذکور در سه طبقه احداث و دارای حیاط مرکزی وسیعی بود و در مجموع 27 حجره، 4 مدرس، 1 کتابخانه به انضمام زیرزمین و چند انباری داشت. همه کلاسها

دارای امکانات مورد نیاز طلبه ها - حتی میز، نیمکت و تخته سیاه(1) - بود.

برنامه های آموزشی و تربیتی

چنان که پیشتر گذشت، طلبه های مدرسه با توجه به برنامه های آموزشی و اساسی باید 14 دوره آموزشی (هر دوره معادل یک سال) را سپری می کردند تا سپس در یکی از دورشته تخصصی فقه و اصول و یا تبلیغ و ارشاد به تحصیل خود ادامه دهند. مراحل آموزشی مدرسه به شرح ذیل می باشد:

1 - دوره مقدمات، شامل: جامع المقدمات، عربی آسان، تاریخ، حدیث، خط، آداب المتعلمین، ادعیه مأثوره، تجوید، حفظ قرآن، احکام، ریاضیات.

2 - دوره سیوطی، شامل: دروس سیوطی، ریاضیات، صحیفه سجادیه، فقه عربی،

مفاهیم اسلامی، مکالمه عربی، حفظ قرآن، انشا و املا، دستور زبان.

3 - دوره مغنی و حاشیه، شامل: باب اول و رابع کتاب مغنی، حاشیه، املا و انشا، مختصر النافع، خط، ریاضیات، اعتقادات و تاریخ.

- پس از طی این سه سال، دوره سطوح اولی آغاز می شد.

4 - نخستین سطح اولی، شامل: دروس معانی، بیان، مختصر النافع، معالم، نهج البلاغه، انشا و املا، تفسیر صافی، تاریخ، حفظ قرآن و اعتقادات صدوق.

5 - دومین سطح اولی، شامل: دروس لمعه، تفسیر صافی، اصول فقه مظفر، تاریخ نهج الفصاحه، املاء عربی و شرح باب حادی عشر.

6 - سومین سطح اولی شامل: دروس لمعه، اصول مظفر، نهج البلاغه، تفسیر صافی،

صناعت برهان، املاء عربی.

- پس از پایان دوره سه ساله سطح اولی دانشجوی علوم حوزوی وارد مرحله سطوح

عالی می شد که طی پنج سال به پایان می رسید. دروس سطوح عالی عبارت بودند از:

7 - اول سطح عالی، شامل: دروس مکاسب محرمة، رسایل، تفسیر جامع، لمعه، کلام، بررسی ادیان، املاء عربی.

ص: 298

1- - در آن زمان به ندرت در مدارس علمیّه از میز و صندلی و تخته سیاه استفاده می شد و طلاب معمولاً به همان روشهای سنتی، علوم حوزوی را فرا می گرفتند.

8 - دوم سطح عالی، شامل: دروس مکاسب، رسایل، تعادل و تراجیح، تفسیر جوامع، شرح تجرید، املاء عربی، آیات الاحکام و بررسی ادیان.

9 - سوم سطح عالی، شامل: دروس مکاسب، رسایل، شرح تجرید، تفسیر، بررسی ادیان، املاء عربی .

10 - چهارم سطح عالی، شامل: دروس کفایه الاصول، تفسیر، مکاسب، بررسی ادیان

و شرح تجرید.

11 - پنجم سطح عالی، شامل: دروس کفایه الاصول، تفسیر، خارج فقه و آیات الاحکام.

پس از پایان سطوح عالی طلاب با توجه به علاقه و استعداد خود در یکی از دو رشته فقه و اصول یا تبلیغ و ارشاد ادامه تحصیل می دادند که مدارس تخصصی برای آنها در نظر گرفته شده بود.

از ویژگیهای مهم آموزشی و تربیتی مدرسه این بود که تمام طلبه ها موظف به انجام مباحثه و مطالعه در زمان معینی از شبانه روز بودند و کلیه کلاسهای آموزشی و امتحانات

در تمام مقاطع مقدمات، سطوح اولیه و سطوح عالی به صورت مرتب و منظم برگزار می شد و هر یک از محصلان دارای کارنامه مخصوص بودند، از این رو در پایان سال تحصیلی به طلبه ها و دانش پژوهان کوشا و ممتاز جوایزی اهدا می شد.

برنامه ریزی دقیق به همراه نظم اداری و آموزشی و امتحانات به موقع و اهتمام و اصرار حضرت آیت الله میلانی بر تشویق و تحریض طلبه ها برای فراگیری علوم اسلامی باعث شد که حدود یک پنجم از روحانیان و طلاب آن زمان حوزه علمیه مشهد که حدود 650 نفر می شدند جذب مجموعه مدارس تأسیس شده توسط ایشان شوند. هم اکنون بسیاری از طلاب آن مدارس در شمار استادان و بزرگان حوزه علمیه مشهد هستند.

به رغم این که مدرسه دارای موقوفه خاصی نبود ماهانه کمک هزینه ای برحسب مدارج علمی محصلان که در آن زمان مبلغ آن بین 15 تا 30 تومان بود پرداخت می شد. در طول سال بویژه در روزهای عید و وفیات مذهبی مراسم ویژه ای با حضور عالمان، فقیهان، استادان، طلاب، روحانیان برجسته و اقشار مختلف مردم در مدرسه برگزار می شد. گاهی این مراسم با جشن عمامه گذاری تعدادی از طلاب مدرسه همزمان بود.

از استادان برجسته و معروف این پایگاه بزرگ علم و فرهنگ اسلامی می توان به این افراد اشاره کرد: علی مشکینی، ابوالقاسم روحانی، شیخ محمد نصراللهی واعظ، رجبعلی رضا زاده، عباسپور، صالحی، ذاکری، اسلامی، حجت هاشمی، آهنیان، بنی هاشمی، امینی، اختری، فاضلی، محامی، فاضل حسینی میلانی و محمد میلانی.

ریاست مجموعه مدارس آیت الله میلانی تا هنگام رحلت آن مرجع عظیم الشأن (1395ق) بر عهده خودشان بود، گر چه از طرف ایشان آقایان دکتر فاضل، استاد عمید، حاج آقای فضل و حاج محمد حسین ایمانی تصدی و سرپرستی امور داخلی مدرسه را به ترتیب عهده دار بودند.

کتابخانه مدرسه

این مدرسه دارای کتابخانه کوچک اما منظم و مرتبی بود و اغلب طلاب با عضویت

در کتابخانه مدرسه از کتابهای آن که بیشتر به زبان عربی و در زمینه علوم اسلامی و حوزوی بود، استفاده می کردند. کتابخانه به صورت قفسه بسته اداره می شد و مسؤولیت آن را حجت الاسلام تقی زاده برعهده داشت. کلیه کتابهای آن چاپی و فاقد نسخه های خطی بوده است. (1)

مدارس وابسته به مدرسه آیت الله میلانی

حضرت آیت الله میلانی اعتقاد داشتند که تا حد امکان طلاب و دانشجویان علوم دینی در همان شهری که ساکن هستند به تحصیل علوم حوزوی پردازند و به هنگام ضرورت جهت تحصیل به مشهد مهاجرت کنند. بر این اساس آن مرحوم مدارس متعددی در برخی شهرهای استان خراسان تأسیس کردند و بر برخی مدارس نیز در آن شهرها نظارت می کردند و با اعزام استاد به این مدارس، امکانات لازم را برای تحصیل طلاب در شهرستانها فراهم می آوردند. البته حوزه فعالیت آن مرحوم به استان خراسان محدود نمی شد. ایشان حتی بر مدارسی در افغانستان نظارت و اشراف داشتند. در آلمان نیز مرکزی علمی، فرهنگی توسط شهید آیت الله دکتر بهشتی با سرپرستی آیت الله میلانی اداره می شد. مدرسه حقانی تهران نیز با سرپرستی غیر مستقیم ایشان به تربیت و پرورش طلاب اهتمام می ورزید.

وضعیت کنونی بنا

مدرسه مقدماتی بزرگ آیت الله میلانی پس از 14 سال فعالیت و تلاش مستمر و بی وقفه در جهت آموزش و تبلیغ علوم اسلامی در سال 1356 ش. به علت طرح توسعه میدان حرم مطهر امام رضا علیه السلام تخریب شد و تاکنون مدرسه ای به جای آن ساخته نشده است.

ص: 301

1- - مصاحبه با آقای قابل مسؤول کتابخانه مدرسه علمیه امام صادق علیه السلام، مشهد مقدس، تابستان 1376.

در غرب مجموعه اماکن حرم مطهر امام رضا علیه السلام پس از مسجد تاریخی معروف به 72 تن (مسجد شاه).

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1390ق. / 1349ش. به همت و اشراف حضرت آیت الله العظمی میلانی توسط فرد خیر و نیکوکاری به نام حاج محمد باقر ثوابی احداث و وقف تحصیل طلبه های علوم دینی شد.

تولیت مدرسه در زمان حیات حضرت آیت الله العظمی میلانی برعهده معظم له بود و پس از ارتحال ایشان به آیت الله سید ابراهیم علم الهدی (د. 1378ق) واگذار شد، که بالغ

بر ده سال علاوه بر تولیت مدرسه به تدریس دروس خارج حوزه اشتغال داشت، هم اکنون حجت الاسلام سید محمد علی میلانی فرزند آیت الله میلانی، تولیت مدرسه را بر

عهده دارد.

چنان که پیشتر گذشت، حضرت آیت الله العظمی سید محمد هادی میلانی در سال 1373ق. / 1322ش. به قصد زیارت امام رضا علیه السلام به شهر مشهد مسافرت کرد و با استقبال گرم عالمان، استادان، روحانیان و مردم متدین مشهد روبرو شد. بسیاری از عالمان و بزرگان حوزه مشهد از وی تقاضا کردند که در این شهر اقامت گزیند که سرانجام

مورد قبول ایشان واقع شد. آیت الله میلانی پس از مدتی به لحاظ وضعیت نابسامان طلاب و کمبود مدارس علمیه این شهر و دیگر شهرهای استان خراسان، اقدام به تأسیس چندین مدرسه در استان خراسان بویژه شهر مشهد کرد که مدرسه تخصصی امام

صادق علیه السلام، (ویژه رشته فقه و اصول) در زمره این مدرسه هاست.

حضرت آیت الله میلانی با کوله باری از تجربه، تلاش و جدیت علمی و اندیشه های روشن و نو در صدد بود که طلاب جوان از طریق تلفیق نظام سنتی حوزه با شیوه های جدید، بتوانند به شکل مطلوب و کامل تری از استعداد های ذاتی خویش استفاده کنند. معظم له همچنین بر این اعتقاد بود که پسندیده است هر طلبه ای بر پایه استعداد و علاقه

خود رشد و پرورش یابد، تا به نتایج بهتری دست یابد. از این رو براساس همین طرز تفکر و اندیشه نو، آیت الله میلانی مدرسه تخصصی امام صادق علیه السلام را پس از تأسیس

مدرسه مقدماتی بنیان نهاد.

عکس شماره 80 - مدرسه امام صادق علیه السلام، نمای درونی

ص: 303

این مدرسه در زمینی به مساحت 500 متر مربع و با زیربنای 1200 متر مربع در سه طبقه (با احتساب زیرزمین) به روش نوین با استفاده از معماری اسلامی احداث شده است. مشخصات ساختمان بدین ترتیب است:

الف - طبقه زیرزمین، شامل: سالن اجتماعات و امتحانات، دارای امکانات آموزشی مورد نیاز برای برگزاری محافل و مجالس مذهبی و امتحانات طلاب و گردهمایی های علمی فرهنگی؛ دو مدرس و دو انباری به انضمام سرویسهای بهداشتی و آشپزخانه.

ب - طبقه اول، شامل: 3 مدرس، 6 حجره، اتاق خادم و دفتر متصدی مدرسه.

ج: طبقه دوم، شامل: 4 مدرس، 6 حجره، تالار مطالعه و کتابخانه مدرسه.

حیاط مربع شکل و وسیع مدرسه که از سه سمت توسط دو طبقه حجره احاطه شده دارای نمای ساده آجر سفال است. بر بالای پنجره حجره ها با کاشی هفت رنگ طرحهای متنوع اسلیمی نقش بسته است. ازاره حیاط تا ارتفاع یک متر و نیم سنگ سفید می باشد. در ورودی مدرسه که حدود یک متر از کوچه مقابل بالاتر قرار دارد دو لُت و چوبی می باشد. بر سردر مدرسه بر کاشی هفت رنگ نام مدرسه به همراه تاریخ تأسیس آن نوشته شده است.

کتابخانه مدرسه

کتابخانه مدرسه با ابعاد تقریبی 4×6 متر مربع دارای حدود 4000 جلد کتاب چاپی با موضوعات گوناگون اسلامی، مانند فقه، اصول، کلام، تاریخ، فلسفه، رجال، تفسیر، حدیث، دعا، سیره معصومین و برخی مجلات قدیمی است. این کتابها در قفسه های فلزی به روش موضوعی طبقه بندی شده اند. اداره کتابخانه به صورت قفسه بسته است و مراجعه کنندگان که اغلب طلاب مدرسه هستند می توانند از امکانات و کتابهای موجود استفاده کنند. هم اکنون کتابدار با سابقه این کتابخانه جواد قابل است. این کتابخانه

همچنین دارای یک تالار مطالعه با ابعاد 6×4 برای استفاده طلاب می باشد.

از آنجا که این مدرسه به صورت تخصصی در دو رشته فقه و اصول پذیرش دانشجو و طلبه علوم دینی داشت، فقط طلبه هایی می توانستند در آن مشغول تحصیل شوند که سطوح عالی حوزه علمیه (رسائل، مکاسب، کفایه و برخی دروس جنبی مثل کلام، تفسیر، شرح تجرید، تاریخ ادیان و...) را فرا گرفته باشند. درسهای اصلی این مدرسه که چهار سال به طول می انجامید، خارج فقه و اصول به انضمام تفسیر مجمع البیان بود که با توجه

به قوانین و مقررات ویژه مدرسه هر طلبه موظف بود علاوه بر شرکت در امتحانات ماهانه، فصلی و سالانه، در پایان هر سال تحصیلی رساله ای نیز در فقه یا اصول ارائه نماید. از این رو کلیه طلاب با توجهی که از سوی استادان با تجربه مدرسه، به نحوه و

چگونگی فراگیری آنها می شد، بتدریج استنباط احکام شرعی را تجربه می کردند و در نهایت به مرحله اجتهاد می رسیدند.

برنامه آموزشی هر دوره درسی که شامل یک سال تحصیلی بود به سه قسمت اصلی تقسیم می شد: 1 - تفسیر مجمع البیان 2 - فقه خارج کتبی و جزوه عربی. 3 - اصول خارج کتبی و جزوه عربی.

البته چنانچه طلبه ای نیاز به مطالعات و پژوهشهای عالی تری در زمینه فقه و اصول به صورت تخصصی تر داشت، می توانست با راهنمایی استادان فن همچنان به تحصیل تا رسیدن به ملکه اجتهاد ادامه دهد. همه طلاب دارای کارنامه تحصیلی بودند و در پایان هر سال تحصیلی طلاب برگزیده مورد تشویق آیت الله میلانی و دیگر استادان و عالمان

قرار می گرفتند و دانش آموختگان به مراکز علمی، فرهنگی مورد نیاز اعزام می شدند.

پس از رحلت آیت الله میلانی با همت استادان و مسؤولان مدرسه، بخصوص آیت الله سید ابراهیم علم الهدی و حجت الاسلام سید محمد علی میلانی، مدرسه همچنان به کار خود ادامه داد.

هم اکنون در این مدرسه که زمانی نخستین مدرسه تخصصی فقه و اصول در حوزه علمیه خراسان بود، مجالس و کلاسهای درسی در دوره سطوح متوسط، عالی، خارج فقه و اصول، فلسفه، کلام و تفسیر برگزار می شود.

برخی از استادان ممتاز و برجسته این مدرسه از گذشته تاکنون عبارتند از: سید

ابراهیم علم الهدی، سید جلال الدین آشتیانی، ابوالقاسم روحانی، سید ابراهیم حجازی، محمد نصراللهی، قاضی زاده، رجائی شاهرودی، سید عباس صالحی، مهدوی دامغانی، یعقوب واعظی، رضازاده، مشکینی، فاضل میلانی، محامی، سادات حسینی، اعتمادی، حاجی آبادی، عباسپور، سبحانی، ساجدی، علیزاده، حسینی، عابدی، ایروانی، زواری، دهشت، جاهدی، سید محمد علی میلانی و... .

تعداد طلاب ساکن مدرسه حدود 25 نفر می باشد ولی بیش از 500 نفر برای استفاده از کلاسهایی که در رشته های مختلف علوم اسلامی در این مرکز آموزشی بر پا می شود، به این مدرسه مراجعه می کنند.

هم اکنون امتحان خاصی در این مدرسه برگزار نمی شود و طلاب موظفند در امتحانات عمومی حوزه علمیه مشهد شرکت کنند.

خیابان خسروی نو، کوچه شوکت الدوله، که از سمت شرق، غرب و شمال به منازل مسکونی و از سمت جنوب به کوچه شوکت الدوله محدود می شده است.

پیشینه تاریخی

این مدرسه علمیه نیز در زمره مدارس تخصصی بود که در سال 1390ق. / 1349ش. توسط حضرت آیت الله العظمی میلانی تأسیس شد. مدیریت آن از آغاز برعهده حجت الاسلام والمسلمین سید فاضل حسینی (نوه آیت الله میلانی) بود و ایشان با همکاری حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر الهی خراسانی، به امور مدرسه رسیدگی می کردند.

این مرکز تخصصی در تبلیغ و ارشاد، پذیرای طلاب مشتاق و علاقه مند به رشته تبلیغ، وعظ و خطابه بود و علاقه مندان را به منظور سپری کردن دوره تخصصی تبلیغات دینی و پاسخگویی به نیازهای فکری و معنوی اقشار مختلف جامعه و احیانا اعزام به خارج از کشور می پذیرفت.

این مدرسه در نوع خود، در آن برهه از زمان بی نظیر بود و تجربه ای گرانقدر برای حوزه های علمیه در راه تلفیق روشهای سنتی آموزش با شیوه های جدید که ثمره مطلوبی نیز در بر داشت، به شمار می رفت.

طلاب و مبلغان این مدرسه در ایام محرم، صفر و ماه مبارک رمضان با هزینه مدرسه به شهرستانهای استان خراسان و حتی خارج از استان اعزام می شدند، ضمن اینکه در دیگر ایام سال برای شهرستانهای دور سه روز در ماه و برای مناطق نزدیک به مشهد هر شب جمعه از طرف مدرسه یک مبلغ اعزام می شد و کلیه هزینه های مبلغان و روحانیان

اعزامی به مناطق دور و نزدیک استان به عهده واحد تبلیغ مدرسه بود.

نقشه و معماری بنا

از آنجا که این مدرسه در گذشته منزل شخصی فرد نیکوکاری به نام خیامی بوده است که آن را در اختیار آیت الله میلانی قرار داده بود، لذا از نظر طرح و نقشه مناسب

آموزش علوم اسلامی نبود، اما با تغییراتی در فضاهای داخلی آن به منظور امور آموزشی

قابل استفاده شده بود. این مدرسه در یک طبقه به انضمام زیرزمین نسبتاً وسیعی احداث شده بود که در طبقه اول آن تعداد پنج مدرس وجود داشت و کلاسهای تخصصی رشته تبلیغ در آنها برگزار می شد. همچنین برای مجالس عمومی یا کلاسهای آموزشی عمومی از زیرزمین وسیع مدرسه استفاده می شد.

برنامه های آموزشی و تربیتی

به علت ماهیت تخصصی مدرسه (پرورش و تربیت مبلغان و سخنوران مذهبی) درسهای خاصی برای طلاب این مدرسه در نظر گرفته شده بود و طلاب باید در مدت چهار سال تحصیلی از آن فارغ التحصیل می شدند و در مناطق مختلف به ارشاد و هدایت مردم می پرداختند.

در مدرسه نظم و انضباط دقیق و خاصی حاکم بود و تمام طلاب دارای پرونده آموزشی، تربیتی ویژه بودند و به سطح پیشرفت آنها به طور دقیق توجه می شد. درسهایی که در این مدرسه تدریس می شد عبارت بود از: تفسیر، آیات الاحکام، کلام، ادیان و مذاهب، ولایت، علم الحدیث، تاریخ، ادبیات فارسی، زبان، مکالمه عربی، فن خطابه، مناظره عملی، فن نویسندگی، معلومات عمومی، ملل و نحل، خطابه عملی، شناخت اسلام.

درسهای فوق توسط استادان مجرب به طلاب مدرسه آموزش داده می شد که برخی از استادان عبارت بودند از: حجج اسلام فاضل حسینی میلانی، علی اکبر الهی خراسانی، سید ابراهیم حجازی، سید علی اصغر امینی، عبدالحمید مولوی، ابوالقاسم طاهری، هاشمی، یعقوبی، سید مرتضی جزایری، غلامرضا نمایی، محمد حسن

بررسی وضعیت کنونی بنا

پس از درگذشت آیت الله میلانی فعالیت‌های این مرکز علمی نیز کم فروغ شد به طوری که پس از دو سال از درگذشت ایشان، این مدرسه در سال 1397 ق. / 1356 ش. تعطیل شد و ملک آن نیز به صاحبش بازگردانده شد. در دوره کوتاه فعالیت این مدرسه تخصصی، مبلغان و واعظان توانا و عالمی پرورش یافتند که هم اکنون بسیاری از آنان در

سراسر کشور اسلامی مشغول تبلیغ، ارشاد و هدایت مردم می باشند. این مدرسه با این روش و شیوه ابتکاری، اولین تجربه حوزه علمیه مشهد در مسیر تخصصی شدن علوم حوزوی بود که امروزه شاهد ثمرات آن در اقصی نقاط کشور هستیم.

ص: 309

بازار بزرگ، کوچه میرعلم خان، داخل اولین کوچه بن بست.

عکس شماره 81 - مدرسه موسوی نژاد

ص: 310

این مدرسه که به نام مؤسس آن حجت الاسلام سید محمد موسوی نژاد⁽¹⁾ به «موسوی نژاد» معروف است از سال 1349 ش. - سال تأسیس - تاکنون، مکانی مناسب برای پرورش طلاب فاضل، آگاه و متدین بوده است. آغاز کار این مدرسه با فشار به روحانیان و مردم مسلمان همزمان بود و به سبب وجود جو اختناق حاکم تنها چند مدرسه - که آنها هم در آستانه ویرانی بودند - برای تحصیل طلاب وجود داشت که به رغم این موضوع این مدرسه با پشتکار و جدیت مؤسس آن توانست به کار خود ادامه دهد و هم اکنون، یکی از مدارس فعال و معتبر حوزه علمیه مشهد است.

ساختمان مدرسه، متعلق به فردی خیر به نام «سید حسین مهان پور» بود که در اختیار حجت الاسلام سید محمد موسوی نژاد قرار گرفت تا از آن به بهترین روش در راه تربیت طلاب، محققان و توسعه فرهنگ اسلامی در برابر فرهنگ غرب - که حکومت پهلوی در گسترش آن می کوشید - بهره گیری شود.

مدرسه علمیه موسوی نژاد با ظاهری ساده و امکانات اندک و حجره هایی کوچک، بدون شک از بهترین مدارس علوم دینی است که در طول 25 سال عمر پر برکتش سرچشمه بسیاری از خدمات ارزنده به اسلام و آیین تشیع بوده است و تربیت یافتگان این مدرسه هم اکنون دانش پژوهانی متعهد و عالمانی وارسته در خدمت به اسلام و جامعه اسلامی هستند.

نقشه و معماری ساختمان

ساختمان مدرسه از نظر معماری و نقشه داخلی به منازل مسکونی قدیمی مشهد شبیه است، زیرا پس از ساخته شدن، به عنوان مدرسه مورد استفاده قرار گرفته است، از این رو دارای امکانات ویژه ای که جوابگوی طلاب باشد نیست، بخصوص که آثار فرسودگی کاملاً در آن مشهود است.

ص: 311

1- - استاد عالی قدر و متعهد سید محمد موسوی نژاد از استادان و روحانیان متعهد و آگاه و علاقه مند به رشد و تربیت طلاب علوم دینی است که در طول بیش از سی سال، طلاب فاضل و دانش پژوهان فراوانی زیر دست ایشان تربیت شده اند و هم اکنون نیز در زمره استادان متبحر و ممتاز حوزه علمیه مشهد هستند.

این مدرسه در زمینی به مساحت حدود 700 متر مربع ساخته شده و شامل دو ساختمان است که در سمت شمال و غرب آن بنا شده است. ساختمان شمالی دارای زیرزمینی به ابعاد 6×4 متر مربع است. در طبقه همکف نیز تعداد دو مدرس به ابعاد 6×5 متر مربع قرار دارد. ساختمان غربی در دو طبقه احداث شده که در طبقه اول آن یک مدرس به ابعاد 4×8 متر مربع و کتابخانه مدرسه به ابعاد 4×4 متر مربع قرار دارد. در طبقه دوم ساختمان مذکور تعداد چهار مدرس به ابعاد مختلف قرار گرفته است.

حیاط مدرسه با آب نمای بزرگی به همراه چند باغچه مشجر و گل کاری شده در سمت جنوب و شرق بنا قرار دارد. نمای داخل و خارج ساختمانها آجر ساده است که هیچ گونه تزئین و آرایه هنری خاصی در آن به چشم نمی خورد.

عکس شماره 82 - استاد سید محمد موسوی نژاد

ص: 312

در طبقه اول ساختمان غربی، کتابخانه مدرسه به ابعاد 4×4 متر مربع، که از دو قسمت مخزن کتابها و سالن مطالعه تشکیل یافته، قرار دارد. تاریخ احداث آن نیز به سالهای اولیه تأسیس مدرسه باز می‌گردد. کتابخانه در کمال سادگی و بدون هیچ گونه امکانات خاصی به صورت قفسه بسته توسط طلاب مدرسه اداره می‌شود. تعداد کتابهای آن حدود 5000 جلد است.

برنامه های آموزشی و تربیتی

تعلیم و تعلم به همراه تزکیه و تعالی روحی طلاب از جایگاه ویژه ای در این مدرسه برخوردار است. سطح بالای کیفی درسها و تعداد فراوان طلاب مشتاق که روزانه به این مدرسه مراجعه می‌کنند، نشان از مدیری توانا و استادانی با تجربه در آن است. استادان

متبحر و مدیریت عالی و دلسوزانه باعث شده که این مرکز آموزش علوم دینی با وجود ظاهری ساده - حتی کهنه و فرسوده - طلاب و دانش دوستان مشتاق و علاقه مندی را جذب کند. از این رو، این مدرسه در زمره مدارس علمیه ممتاز حوزه مشهد قرار دارد.

هم اکنون یکصد طلبه در این مدرسه از پایه مقدمات تا انتهای پایه سطح به تحصیل مشغولند و در کنار درسهای اصلی، دوره هایی در زمینه احکام، عقاید، اخلاق و قرآن برگزار می‌شود. درس اخلاق را هر روز صبح، سرپرست مدرسه تدریس می‌کند و شرکت تمامی طلاب در آن الزامی است.

برخی از استادان برجسته مدرسه عبارتند از: حجج اسلام محمد مروارید، محمد رجایی، جواد ابراهیمیان، مهدی عدالتیان، اسدالله قاسمی و محمد فاضلی. همچنین در گذشته حجج اسلام: علی اکبر الهی خراسانی، سید اصغر حسینی، علی اکبر علیزاده، سید جعفر سیدان و محمد ناطقی از استادان ممتاز این مدرسه به شمار می‌رفته اند. از امکانات مدرسه فقط برای تشکیل کلاسهای درس استفاده می‌شود. بنابراین طلاب از خوابگاه های شخصی یا خوابگاه مدارس علمیه دیگر استفاده می‌کنند.

نظم و برنامه ریزی دقیق و منظمی که بر مدرسه حاکم است، باعث شده که امتحانات مرتبی در طول سال، در مدرسه به عمل آید و میزان پیشرفت آنان در پرونده های

شخصی طلاب ثبت شود.

موفقیتهای و افتخارات

این مرکز علمی - آموزشی در طول 25 سال تلاش مستمر علمی، مفتخر است علاوه بر تعلیم و تربیت تعداد فراوانی طلبه و روحانی متدین و فاضل، 19 شهید، 7 مفقودالاثرو

10 جانباز پیش و پس از انقلاب، بخصوص در طول هشت سال دفاع مقدس، به اسلام و انقلاب تقدیم کند.

ص: 314

واقع در خیابان خسروی، کوچه پنجه، جنب حسینیه کاشمیریها.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1349 ش. توسط حجت الاسلام استاد سید حسن موسویان مهر(1) تأسیس و از همان سال برنامه های آموزشی، تربیتی، فرهنگی آن آغاز شد.

اولین متولی مدرسه حجت الاسلام سید حسن موسویان مهر، بانی مدرسه بود، پس از فوت وی دو تن از فرزندان وی به نامهای حجت الاسلام سید ابوالفضل و سید محمد موسویان مهر، تولیت مدرسه را بر عهده دارند. مدیر امور داخلی مدرسه حجت الاسلام سید علی موسوی مهر می باشد. این مدرسه، وقف طلاب علوم دینی شده ولی تاکنون موقوفه ای برای آن در نظر گرفته نشده است و هزینه و بودجه جاری مدرسه توسط وجوهات شرعی و کمکهای افراد خیر تأمین می شود.

این مدرسه شاهد مبارزات و مجاهدتهای انقلابی شهید اندرزگو و شهید فردی، دو

ص: 315

1- - مبارز خستگی ناپذیر وعالم متعهد سید حسن موسویان مهر در سال 1300 ش. در شهر مشهد متولد شد. پس از اخذ مدرک دیپلم، به دانشکده افسری راه یافت ولی از آن رو که محیط دانشکده را سازگار با روحیات مذهبی خود ندید پس از چندی از آنجا بیرون آمد و به علت علاقه وافری که به فراگیری علوم و معارف اسلامی و مکتب تشیع داشت وارد حوزه علمیه شد. پس از سپری کردن مقدمات، سالها از محضر بزرگانی چون آیت الله میلانی، آیت الله تبریزی و شیخ هاشم قزوینی بهره مند شد تا خود عالم و استادی مبرز و ممتاز شد. ایشان علاوه بر اهتمام به تربیت طلاب و اهتمام به امور عام المنفعه و رسیدگی به امور محرومان در عرصه های اجتماعی و سیاسی نیز حضوری فعال داشت، لذا چندین بار زندانی و تبعید و به دفعات از طرف رژیم پهلوی شکنجه شد. آن استاد بزرگ در سال 1364 ش. پس از سالها مبارزه به رحمت ایزدی پیوست.

تن از روحانیان آگاه و مبارز حوزه علمیه مشهد بوده است. بسیاری از حرکت‌های روشنگرانه و فعالیتهای ضد حکومت پهلوی در این مدرسه برنامه ریزی می شد و به علت همین فعالیتهای ضد رژیم طاغوت بارها مدرسه مورد هجوم مزدوران و مأموران ساواک قرار گرفت و تعداد زیادی از روحانیان و طلاب هربار دستگیر و مورد آزار و شکنجه قرار گرفتند. در همین راستا شهیدان فرودی و اندرزگو به شهادت رسیدند و تعدادی از طلاب نیز بسختی شکنجه و تبعید شدند؛ اما هیچ کدام از این فشارهای سخت حکومت پهلوی نتوانست مانع فعالیتهای و مبارزات روحانیان و طلاب این مدرسه شود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، از این مرکز علمی در طول هشت سال دفاع مقدس روحانیان و طلاب زیادی به جبهه ها عزیمت کردند و علم و عمل را به هم آمیخته و جان خود را نثار اسلام و انقلاب کردند. از افتخارات این مدرسه در این مسیر تقدیم 21 طلبه

شهید به انقلاب اسلامی و حوزه های علمیه تشییع می باشد.

نقشه و معماری بنا

بنیان مدرسه در سال 1349 ش. پایه ریزی شده است ولی ساختمان آن به طور کامل پس از پیروزی انقلاب اسلامی تکمیل شد. ساختمان مدرسه در سه طبقه با زیربنای حدود 1000 متر مربع در زمینی به مساحت 700 متر مربع بنا شد با مشخصات ذیل:

در طبقه اول تعداد 5 مدرس با ابعاد مختلف، تالار اجتماعات (مسجد مدرسه) به ابعاد 12×9 متر مربع، دفتر آموزش، تعدادی اتاق برای خادم، سرایدار، آشپزخانه و انبار.

در طبقه دوم 9 حجره، یک مدرس، دفتر بسیج و کتابخانه با ابعاد 7×8 متر مربع. این کتابخانه دارای 5000 جلد کتاب می باشد که نیمی از آنها به زبان عربی است به صورت قفسه بسته اداره می شود.

طبقه سوم نیز دارای این بخشهاست: 14 حجره، بانک نوار با تعداد 2000 حلقه نوار آموزشی (شامل دوره مقدمات و سطح).

حیاط مدرسه از دو بخش مجزی تشکیل شده: قسمتی از صحن حیاط پایین تر از سطح دیگر آن که مقابل دو در ورودی کوچک و بزرگ مدرسه می باشد، قرار دارد.

نمای داخل حیاط و بیرون ساختمان، آجر سفال است. بر سردر ورودی مدرسه نیز تابلویی نصب است که بر آن نام مدرسه به انضمام تاریخ احداث آن نوشته شده است.

برنامه های آموزشی - تربیتی

برنامه های آموزشی به طور مرتب و سازمان یافته زیر نظر مسؤولان مدرسه در طول سال تحصیلی برگزار می شود و نظام آموزشی مدرسه به صورت ترمی است. پایه آموزشی مدرسه از مقطع مقدمات تا اتمام لمعتین است. پذیرش طلبه توسط حوزه علمیه مشهد انجام و سپس پذیرفته شدگان به این مدرسه معرفی می شوند. اکنون 50 طلبه در حال تحصیل در پایه های گوناگون مدرسه می باشند. در هر ترم کلیه طلاب موظفند در سه نوبت امتحان کتبی و شفاهی شرکت کنند و در صورت کسب رتبه لازم می توانند در پایه های آموزشی بالاتر ادامه تحصیل بدهند. برخی از استادان گذشته و

فعلی مدرسه عبارتند از: حجج اسلام فیاضی، رضوانی، روشندل، فقیهی، ولی پور، نقی زاده، صبوری، وزیری زاده، ذاکری، محمدی، فریدالاسلام، وفایی، شهید فرودی، سید علی موسوی مهر، غفوری، نجف زاده، احمدی، قاسمی، عاملی، موحدی، موسویان مهر، عادل و فرحناکی.

در مدرسه موسی بن جعفر، چنان که در سایر مدارس علمیّه مرسوم است، علاوه بر درسهای اصلی حوزوی، کلاسهای در زمینه آموزش اصول عقاید، مکالمه عربی، احکام، حدیث، تفسیر قرآن و تاریخ اسلام تشکیل می شود و شرکت طلبه های مدرسه بر حسب مقاطع تحصیلی شان در این کلاسها الزامی است.

در راستای فعالیتهای تربیتی و سیاسی نیز برنامه های منظمی در بسیج مدرسه، زیر نظر تیپ مستقل 83 امام صادق علیه السلام برگزار می شود و برگزاری مسابقات علمی، فرهنگی، ورزشی و مراسم و مجالس مذهبی، اجتماعی و اردوهای مختلف در همین جهت است.

ص: 318

واقع در خیابان شهید اندرزگو (خسروی)، اواسط کوچه مستشاری که از شمال به مغازه های خیابان شهید اندرزگو و از شرق و غرب به منازل مسکونی و از جنوب به کوچه مستشاری محدود می شود.

پیشینه تاریخی

این مدرسه به مناسبت افتتاح در سالروز بعثت رسول اکرم صلی الله علیه و آله (سال 1390ق./1349ش.) مدرسه علمیّه بعثت نامگذاری شد. این مدرسه ابتدا منزل مسکونی بود که توسط حضرت آیت الله حاج شیخ حسنعلی مروارید⁽¹⁾ خریداری شد و با تغییرات اندکی به عنوان مدرسه علمیّه مورد استفاده طلاب قرار گرفت.

در سال 1401ق. مدرسه قدیمی که از امکانات مناسب برخوردار نبود، تخریب و در همان محل، ساختمان جدیدی با فضاهای آموزشی و امکانات رفاهی مورد نیاز طلاب بنا شد. در سال 1404ق. احداث بنا به پایان رسید و توسط آیت الله مروارید افتتاح شد.

هم اکنون از طرف ایشان حاج مهدی مروارید (فرزند آیت الله مروارید) مدیریت امور

ص: 319

1- - حضرت آیت الله مرحوم حاج شیخ حسنعلی فرزند عالم فاضل آقا شیخ محمد رضا مروارید از فقهای با تقوا و معروف معاصر مشهد بود. ایشان به سال 1329ق. در مشهد از صبیبه عالم جلیل آیت الله العظمی حاج شیخ حسنعلی مجتهد تهرانی متولد شد. پس از تکمیل مقدمات، سطوح را از مدرسین حوزه علمیّه مشهد به ویژه حاج شیخ حسنعلی اصفهانی بهره مند شد. بعد از تکمیل سطوح عالی در محضر آیت الله حاج میرزا مهدی غروی اصفهانی در درس خارج فقه و معارف حاضر شد تا به مدارج عالی علم، اخلاق و معارف رسید و سپس به تدریس فقه و اصول و معارف اسلامی پرداخت. وی از فقهای بزرگ و برجسته حوزه علمیّه تشیع بود که در سال 1383ش. وفات یافت.

نقشه و معماری بنا

مدرسه علمیه بعثت در زمینی به مساحت 300 متر مربع با زیر بنای 9000 متر مربع در سه طبقه و یک طبقه زیر زمین احداث شده است بدین ترتیب:

1 - طبقه زیر زمین شامل: کتابخانه به ابعاد 4×5 متر مربع با 500 جلد کتاب که به صورت قفسه باز اداره می شود؛ مدرس به ابعاد 8×11 متر مربع؛ دو حجره به ابعاد 3×4 متر مربع؛ آشپزخانه عمومی مدرسه به ابعاد 4×5 متر مربع. همچنین در ابتدای ورودی زیر زمین کتیبه ای سنگی بر دیوار نصب می باشد و شرایط واقف برای طلاب ساکن در مدرسه بر آن حک شده است.

طبقه اول شامل: هشت حجره و تالار مرکزی بزرگ به ابعاد 5×8 متر مربع.

نقشه طبقه دوم و سوم مانند طبقه اول می باشد، از این رو در کل مدرسه 24 حجره برای استفاده طلاب وجود دارد.

صحن حیاط مدرسه به ابعاد 10×7 متر مربع است و ازاره آن تا ارتفاع یک متر سنگ و نمای داخل و خارج آن آجر سفال است. در ضلع جنوبی مدرسه دفتر امور آموزشی قرار دارد. در ورودی مدرسه که دو لُت و آهنی می باشد در سمت جنوب حیاط قرار دارد و بر بالای آن کتیبه ای متضمن نام مدرسه به همراه سال تأسیس آن به چشم می خورد. بر

پیشانی ساختمان اصلی و مرتفع مدرسه نیز بر زمینه کاشی آبی آیه شریفه «فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ...» (1) نوشته شده است (2).

تولیت

متولی مدرسه آیت الله حسنعلی مروارید از عالمان و استادان معروف حوزه علمیه مشهد بود. و پس از ایشان تولیت آن به عهده فرزندان ایشان می باشد، که در وقفنامه این

چنین آمده است:

تولیت مدرسه مادام العمر با واقف خواهد بود و پس از آن با فرزندان صلیب واقف

ص: 320

1- - توبه /122.

2- - پیمایش میدانی زمستان 77.

حاج آقا مرتضی مروارید با مشخصات... و حاج مهدی مروارید با مشخصات... و حاج محمد مروارید با مشخصات... خواهد بود که با نظر یکدیگر مشترکا مدرسه را اداره نمایند و در صورت عجز یا استعفاء یا فوت هر یک، تولیت با بقیه و با عجز یا فوت یا استعفاء دو نفر تولیت با ثالث آنان و با عجز یا استعفاء یا فوت ثالث تولیت با ارشد اولاد ذکور با شرایط مذکوره منتقل شده و در صورت انقراض نسل مذکور یا فقد شرایط موجودین تولیت با اعلم و اتقی علمای مشهد خواهد بود. (1)

عکس شماره 84 - نمای ساختمان مدرسه بعثت

موقوفات

موقوفات مدرسه به دو باب مغازه در خیابان 17 شهریور منحصر است و هزینه های مدرسه از موقوفه مذکور و وجوهای و کمکهای مالی آیت الله مروارید تأمین می شود.

ص: 321

همچنین واقف کتیبه‌های سنگی بر دیوار قسمتی از ورودی زیر زمین مدرسه نصب کرده که بر آن علاوه بر شرایط ساکنان در مدرسه، وقفی بودن مدرسه را متذکر شده است. متن کتیبه چنین است:

بسم الله الرحمن الرحيم

به توفیق حق متعال جلّت عظمته و عنایات ولی عصر عجل... تعالی فرجه مدرسه علمیه بعثت بر طلاب علوم دینی که واجد شرایط مقررّه باشند وقف گردید، از جمله شرایط: ساکنین مدرسه باید جعفری مذهب، متقی، متمحصّ در تحصیل علوم دینی و ملزم به رعایت کامل مفاد وقفنامه و آیین نامه مدرسه باشند. سکونت و بقاء آنان در مدرسه و پذیرش میهمان و برگزاری هرگونه مجلس حتی تدریس و واگذاری و تعویض حجرات و تعیین مکان درس و کتابخانه و غیره منوط به اذن صریح و به اختیار متولّی می باشد. والحمدلله كما هو اهله 1401قمری - واقف و متولّی حسنعلی مروارید.

در قسمتی دیگر از وقفنامه، شرایط پذیرش طلاب این چنین ذکر شده است :

طلاب ساکن در مدرسه باید شیعه اثنی عشری و متقی و مجرد باشند و وابستگی به احزاب و گروههای منحرف نداشته و ممحصّ در اشتغال به علوم دینی و حداقل دروس ساکنین در حد سیوطی و منطق بوده و به علاوه اصول عقاید و احکام اسلامی بالخصوص نماز و مقدمات آن را عملاً دانسته و امتحان دهند... هیچ یک از طلاب مدرسه حق ندارند از مدرسه تنها جهت سکونت استفاده نمایند و رعایت برنامه و آیین نامه داخلی بر طلاب مدرسه الزامی است.

برنامه های آموزشی - تربیتی

پنجاه طلبه از مشهد و شهرهای دیگر استان خراسان در این مدرسه به تحصیل علوم دینی مشغولند و از کلاسهای درسی که در پایه های مختلف تحصیلی در آن برگزار می شود استفاده می کنند. پایه آموزشی مدرسه از دوره مقدمات تا سطوح عالی است. البته طلاب مدرسه می توانند از حلقه های درسی که در خارج از مدرسه نیز تشکیل می شود استفاده نمایند. برخی از استادان برجسته ای که در گذشته در این مدرسه تدریس می کرده اند عبارتند از: حجج اسلام غروی، خزاعی، مروارید، کاشمیری، فرحناکی، حسنعلی، حداد و... .

در طول سال تحصیلی امتحانات منظم و مرتبی به صورت شفاهی و کتبی از طلبه ها به عمل می آید.

از افتخارات این مدرسه در طول هشت سال دفاع مقدس، تقدیم دو شهید گرانقدر به نامهای صادق موسوی بهشهری و حسین جاویدی به انقلاب اسلامی است.

ص: 323

واقع در خیابان بیست متری طلاب، نبش کوچه هشتم.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1351 ش. به اهتمام چند تن از روحانیان و عالمان طبس که در رأس آنان حجج اسلام حاج شیخ غلامرضا نمایی (1) و سید عبدالله حجازی قرار داشتند جهت تحصیل و اسکان طلابی که از طبس برای ادامه تحصیل به مشهد عزیمت می کردند تأسیس شد. البته تا سال 1356 ش. طلاب مدرسه در چند مکان استیجاری مشغول به تحصیل بودند. در این سال فرد خیری به نام باهوش منزل خود را جهت تحصیل طلاب علوم اسلامی به مسؤولان مدرسه واگذار کرد. از این رو تمامی طلاب به مدرسه جدید انتقال یافتند. سپس با هماهنگی و حمایت آیت الله واعظ طبسی مدیر عالی حوزه علمیه خراسان و کوششهای پیگیر و بی وقفه حجت الاسلام والمسلمین مهاجریان مقدم (2) منزل قدیمی مقابل مدرسه و همچنین زمینی در قسمت جنوب مدرسه

ص: 324

1- - مرحوم حاج شیخ غلامرضا نمایی فرزند شیخ علی در سال 1278 ش در طبس دیده به جهان گشود. خواندن و نوشتن و قرآن را در مکتب خانه آموخت و سپس رهسپار حوزه علمیه طبس گردید و نزد بزرگانی چون آقا شیخ محمد علی امینیان مدرس و دو دایی خود، آقا محمد حسین شریعت و آقا شیخ ابراهیم مجتهد نجفی که هر سه از بزرگان علمای طبس بودند تلمذ کرد. وی به سال 1305 ش برای ادامه تحصیل به مشهد آمد و از محضر اساتیدی چون حاج شیخ هاشم قزوینی، حاج میرزا احمد مدرس، آقا میرزا محمد تقی سرابی، حاج میرزا احمد کفایی و دیگر بزرگان استفاده برد. او پس از سال 1342 ش از درس خارج فقه و اصول آیات عظام میلانی و وحید خراسانی نیز بهره مند شد. از آثار او کتابهای: اعلامیه های جهانی حقوق بشر، اسلامی - جهانی؛ حکومت اسلامی و ارمغان، می باشد وی همچنین دارای اجازه روایتی از آیت الله العظمی میلانی بود.

2- - حجت الاسلام والمسلمین حاج سید ابراهیم مهاجریان مقدم در سال 1321 در شهر طبس متولد شد و تحصیلات دوره مقدمات را در حوزه علمیه شهر طبس و فردوس به اتمام رسانید. سپس به مشهد مقدس مهاجرت کرد و در مدرسه سلیمانیه به ادامه تحصیلات حوزوی پرداخت. از اساتید ممتاز دروس خارج فقه و اصول همچون آیت الله میلانی و دیگر اساتید برجسته آن زمان حوزه استفاده نمود. بعد از انقلاب شکوهمند اسلامی فعالیت خود را در دادگستری ادامه داد و در نهایت طی حکمی از سوی رهبر معظم انقلاب به عنوان امام جمعه طبس منصوب شد. تولیت مدرسه حجت نیز برعهده ایشان است.

به مساحت 300 متر مربع خریداری شد. این مجموعه وقتی بزودی در طرح توسعه ونوسازی مدرسه قرار خواهد گرفت.

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه در زمینی به مساحت 850 متر مربع با زیربنای حدود 250 متر مربع احداث شده است. این مدرسه دارای سه مدرس به ابعاد گوناگون است که از مدرس بزرگ قسمت زیر زمین برای جلسات و درسهای عمومی استفاده می شود. تعداد حجره های مدرسه 10 واحد است. دفتر سرپرستی مدرسه نیز از دیگر قسمتهای ساختمان مدرسه می باشد. حیاط مدرسه به ابعاد 15×11 متر مربع و دارای دو باغچه است.

فعالیتهای آموزشی - تربیتی

آغاز جامع المقدمات تا پایان شرح لمعتین، مواد درسی این مدرسه را تشکیل می دهد. مدرسه از نظم وانضباط خاصی برخوردار است و برای آموزش تمامی طلبه ها برنامه های مختلفی تنظیم شده است و تمام آنان موظف به شرکت در این برنامه ها هستند. هم اکنون 45 طلبه به صورت شبانه روزی در این مدرسه درس می خوانند که عموماً از شهر طبرس و روستاهای اطراف می باشند. امتحانات مدرسه در پایان هر ماه به طور مرتب برگزار و در کارنامه تحصیلی آنان وضعیت آموزشی، تربیتی هر یک از طلبه ها ثبت می شود. علاوه بر دروس اصلی، طلاب در کلاسهای احکام، قرآن، اخلاق، مکالمه عربی وانگلیسی نیز شرکت می کنند. از ویژگیهای تربیتی مدرسه حجت علیه السلام برنامه صبحگاهی است که هر روز صبح با نظمی خاص برگزار می شود. همچنین به مناسبتهای مذهبی مختلف برنامه های مخصوصی در مدرسه برگزار می شود. از افتخارات این مرکز آموزشی حضور مستمر طلاب در جبهه های جنگ در طول هشت سال دفاع مقدس است که در این راستا 13 طلبه فاضل به فیض شهادت نائل شده اند.

موقعیت

مرکز شهر مشهد، اول خیابان دانشگاه، کوچه شفق.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1355 ش. توسط آیت الله شیخ مهدی فاضل قائینی تأسیس و سپس وقف طلاب علوم دینی شد. از آنجا که ساختمان مدرسه فرسوده بود، توسط آیت الله فاضل در همان سال نوسازی و رسماً افتتاح شد. این مدرسه علمیّه یکی از مراکز

معتبر و فعال آموزش علوم اسلامی و پرورش طلاب می باشد و از نظم و انسجام خاصی برخوردار است. پس از درگذشت آیت الله فاضل، تولیت مدرسه به فرزند ارشد ایشان، حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا فاضل قائینی از روحانیان محترم و فاضل حوزه علمیّه مشهد واگذار شد. با اهتمام و جدیت وی طرحهای توسعه فضای آموزشی مدرسه و احداث کتابخانه ای مجهز و بزرگ در مرحله تهیه و برنامه ریزی می باشد که بزودی باعث تغییرات زیادی در ساختمان مدرسه خواهد شد. در این راستا وی از رسیدگی به امور طلاب و بالا بردن سطح کیفی آموزشی نیز غفلت نورزیده است و تا حد امکان کوشیده بستر مناسبی برای آموزش و تربیت طلبه های مستعد و جوان فراهم سازد.

نقشه و معماری بنا

مدرسه در سه طبقه با احتساب زیر زمین به مساحت 500 متر مربع ساخته شده است. سبک معماری ساختمان جدید می باشد که بخشهایی از آن به تعمیرات نیازمند است. نقشه و مختصات مدرسه بدین ترتیب است:

طبقه اول شامل: آشپزخانه عمومی به ابعاد 6×3 متر مربع.

طبقه دوم شامل: 9 حجره در ابعاد مختلف و مَدْرَس بزرگی که به عنوان مسجد مدرسه نیز استفاده می شود.

طبقه سوم شامل: 9 حجره به ابعاد 3×4 متر مربع، مَدْرَس به ابعاد 7×6 متر مربع، دفتر بسیج، کتابخانه به ابعاد 3×4 متر مربع (دارای 5000 جلد کتاب که به صورت قفسه بسته توسط طلاب اداره می شود).

حیاط مربع شکل مدرسه به ابعاد 10×10 متر مربع در وسط ساختمان مدرسه قرار دارد. نمای ساختمان از سیمان سفید پوشیده شده است.

چنانچه پیشتر اشاره شد طرح توسعه و افزایش زیر بنای ساختمان و احداث کتابخانه ای عمومی با امکانات مورد نیاز طلاب در دست تهیه می باشد و تاکنون نیز چند

قطعه زمین مجاور مدرسه به مساحت 1200 متر مربع توسط متولّی مدرسه (حجت الاسلام محمدرضا قائینی نجفی) خریداری و وقف این مرکز علمی شده است، چنان که در وقفنامه مدرسه به این موضوع اشاره شده است:

در مجموع پلاکهای یاد شده [زمینهای دارای پلاک 1469، 1470، 1471] که برای توسعه مدرسه علمیّه مهدیه (عج) وقف شده و در حال حاضر بصورت زمین و فاقد بناست (غیر از مدرسه مورد استفاده فعلی) با کمک و مدد و امداد خداوند متعال و توجهات خاصه حضرت ولی الله الاعظم روحی فداه ساختمانی در چند طبقه برای سکونت طلاب علوم اسلامی و ایجاد کتابخانه ای مجهز و معظّم برای استفاده عموم اهل تحقیق و مطالعه اعم از حوزوی و دانشگاهی باید احداث گردد. (1)

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه از جامع المقدمات تا انتهای لمعتین تدریس می شود و 40 طلبه که اغلب مبتدی هستند، از کلاسهای درس این مرکز علوم اسلامی استفاده می کنند. علاوه بر دروس اصلی حوزوی، دروس اخلاق، تفسیر المیزان، احکام، تفسیر موضوعی، علم کلام و مکالمه عربی و انگلیسی نیز تدریس می شود.

ص: 327

امتحانات و ساعات آموزش و مباحثه دارای نظم و ترتیب خاصی است و تمام طلاب موظفند، علاوه بر شرکت در امتحان هفتگی و ماهانه، در امتحانات سالانه نیز حضور یابند. مسؤولان مدرسه کوشیده اند از استادان متبحر و فاضل حوزه علمیه مشهد برای تدریس علوم حوزوی استفاده کنند. برخی از این استادان عبارتند از: حجج اسلام سید رضا حسینی، سید مجتبی قزوینی، محمد رضا فاضل، سید ابوالفضل میرخانی، حاج عباسعلی مهدوی، غلامحسین کمیلی، علی محمدی، مرتضی فاطمی، سید حسن طباطبایی، سید رسول حسینی، شیخ محمد جواد فضایی و محمد حسن آخوندی. همچنین بنا بر متن صریح وقفنامه مدرسه، متولی باید برنامه های تربیتی خاصی را برای

ارتقا و رشد معنوی طلاب به کار گیرد، چنان که در قسمتی از وقفنامه آمده است:

طلاب ساکن در این مدرسه مورد وقف موظفند که حتی المقدور در هر هفته حداقل یک نوبت زیارت عاشورای معروفه حضرت امام حسین علیه السلام بخوانند. طلاب مدرسه باید در جهت تهذیب نفس و پالایش روان از رذایل اخلاقی و کسب فضایل

در همین راستا اولیای مدرسه، برنامه ها و فعالیتهایی در جهت پرورش طلاب مانند برگزاری نماز جماعت، مجالس مذهبی، کلاسها و اردوهای تربیتی و فرهنگی، مراسم جشن به مناسبت اعیاد مذهبی تهیه کرده اند که بصورت منظم توسط طلاب اجرا می شود. از افتخارات این مدرسه شهادت 14 تن از طلاب است که در طول هشت سال دفاع تمام تلاش خود را در حفظ انقلاب اسلامی به کار بستند.

از آنجا که این مدرسه موقوفه ای ندارد، تمام هزینه های جاری آن توسط آیت الله رضوانی و افراد خیر تأمین می شود.

ص: 329

30 متری طلاب، جنب مسجد فقیه سبزواری.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1355 ش. به همت حجت الاسلام حاج شیخ ابراهیم امامی زرنندی (1) مشهور به امامی تأسیس شد. با توجه به تخریب مدارس حاج حسن و ابدال خان توسط حکومت پهلوی و در تنگنا قرار گرفتن طلبه های این مدارس، تأسیس مدرسه صاحب الزمان در آن زمان بسیار ضروری و مفید بود. چندی از تأسیس این مدرسه نگذشته بود که واقف نیکوکار آن به رحمت ایزدی پیوست، از این رو برادر وی حجت الاسلام محمد علی امامی، به توصیه عالمان و استادان برجسته حوزه مشهد، تصدی و مدیریت آن را بر عهده گرفت.

نقشه و معماری بنا

ساختمان کوچک مدرسه با هشت حجره کوچک در دو طبقه، در گوشه ای از حیاط

ص: 330

1- - حاج شیخ ابراهیم امامی زرنندی از استادان برجسته و دلسوز حوزه علمیه مشهد بود که به سال 1324 ش. در یکی از روستاهای حومه نیشابور در خانواده ای مذهبی به دنیا آمد. مقدمات را در مدرسه گلشن نیشابور فرا گرفت و سپس به مشهد مهاجرت کرد و از محضر استادانی عالیقدر مانند سید احمد مدرس، حاج شیخ هاشم قزوینی، حاج میرزا جواد آقا تهرانی و آیت الله العظمی میلانی مستفیض شد. آن مرحوم اهتمام وافری به پرورش و تربیت طلاب فاضل آراسته به زیور علم و تقوا داشت. مسجد فقیه سبزواری و مدرسه صاحب الزمان نشان دهنده همت والای او در امور مذهبی و علمی است. وی در سال 1395 ق. به دیار باقی شتافت و در مدرسه میرزا جعفر به خاک سپرده شد.

مسجد فقیه سبزواری جای گرفته است. در طبقه اول این ساختمان چند مغازه در حاشیه خیابان 30 متری طلاب و در طبقه دوم آن حجره های مدرسه قرار دارد. این مدرسه و مسجد فقیه سبزواری دارای یک ورودی مشترک می باشند. از نقشه و طراحی داخلی مسجد و مدرسه بر می آید که منظور واقف احداث مکانی برای اسکان طلاب به صورت موقت بوده، از این رو امکانات آموزشی چندانی ندارد.

برنامه های آموزشی - تربیتی

این مدرسه تا سال 1360 ش. فعالیت آموزشی داشت و حدود 20 طلبه از کلاسهایی که از جامع المقدمات تا شروع شرح لمعه تشکیل می شد، استفاده می کردند، ولی به علت نبود فضای آموزشی مناسب و امکانات مطلوب مورد نیاز طلاب، سرپرست مدرسه با همکاری افراد نیکوکار، در این سال مدرسه جدیدی به نام حضرت مهدی (عج) احداث کرد و طلاب مدرسه قدیمی به مدرسه جدید منتقل شدند. هم اکنون مدرسه صاحب الزمان (عج) فعالیت آموزشی ندارد و فقط به عنوان خوابگاه طلبه های مدرسه علمیه حضرت مهدی (عج) مورد استفاده قرار می گیرد.

چهارراه شهدا، محله چهار باغ، داخل کوچه کوزه کنانی.

پیشینه تاریخی

واقف این مدرسه حاج عباس ظریفیان و متولی آن حضرت آیت الله حاج عبدالنبی کجوری بود⁽¹⁾. سابقا این مدرسه منزل مسکونی بوده است که به همت آیت الله کجوری و مساعدت مالی حاج عباس ظریفیان به منظور تحصیل طلبه های علوم دینی خریداری شد و پس از مدتی مدرسه توسط این فرد نیکوکار، برای تحصیل طلاب وقف صریح قطعی شد. پس از درگذشت وی، تولیت مدرسه طبق وقفنامه به آیت الله کجوری تفویض شد. ایشان نیز با جدیت و پشتکار و علاقه ای که به پرورش طلبه های جوان داشت با پذیرش طلاب علوم دینی و برنامه ریزی برای رشد و شکوفایی استعداد آنان تمام تلاش خویش را به کار بست و سالها این مدرسه یکی از مراکز معتبر آموزش علوم اسلامی بود.

ص: 332

1- - آیت الله شیخ عبدالنبی کجوری یکی از استادان و عالمان برجسته حوزه علمیه مشهد مقدس می باشد. وی از محضر استادان بزرگ حوزه علمیه نجف مانند آیت الله العظمی سید ابوالقاسم خوئی، آقا میرزا ابوالحسن مشکینی، آقا میرزا باقر زنجان، شیخ عبدالرسول جواهری، شیخ محمد حسین کمپانی، آقا ضیاء عراقی و دیگر عالمان آن دیار بهره مند شد. سپس در سال 1360 ق. به شهر مشهد مهاجرت نمود که با اصرار عالمان و فقیهان حوزه علمیه مشهد برای تدریس سطوح عالی در این شهر سکونت گزید. آن استاد و عالم گرانمایه حدود پنجاه سال در حوزه علمیه مشهد به امر تدریس در سطوح عالی اشتغال داشت و خدمات ارزنده ای در جهت تربیت و رشد طلاب به این حوزه کرد. وی در سال 1377 ش. به رحمت ایزدی پیوست. پس از فوت وی مدرسه فعالیت خاصی ندارد.

ساختمان مدرسه در زمینی به مساحت 400 متر مربع در دو ساختمان مستقل با زیربنای حدود 200 مترمربع به سبک معماری کهن شهر مشهد بنا شده است. ساختمان مدرسه فرسوده و قدیمی می باشد و چندین بار توسط متولیان آن تعمیر اساسی شده است. حیاط مربع شکل مدرسه در بین دو ساختمان غربی و شرقی که توسط راهرو کوچکی به در ورودی مدرسه منتهی می شود، قرار دارد.

این مدرسه با وجود وسعت نسبتاً زیاد، از نقشه و معماری متناسب با مدارس علمیه برخوردار نیست. از این رو در کل بنا فقط 8 حجره و تعدادی انباری وجود دارد. ساختمان مدرسه نیاز به تعمیرات اساسی دارد.

عکس شماره 86 - نمای مدرسه آیت الله کجوری

ص: 333

در سالهای گذشته، مدرسه فعالیت علمی - آموزشی ارزنده ای داشته است، اما اکنون بیشتر طلبه های مدرسه در کلاسهایی که در دیگر مدارس علمیه تشکیل می شود شرکت می کنند و از امکانات مدرسه صرفاً برای سکونت طلاب استفاده می شود. از جمله استادان مشهور مدرسه، متولی آن آیت الله عبدالنبی کجوری بود و درسهایی مانند رسایل، کفایه و اعتقادات را تدریس می کردند. در طول سال امتحان خاصی در مدرسه برگزار نمی شود. بودجه و هزینه های جاری مدرسه توسط متولی آن تأمین می شود و مدرسه تاکنون هیچ گونه موقوفه ای نداشته است.

واقع در شمال شهر مشهد، محله رده، حاشیه خیابان میثم شمالی.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1355 ش. توسط فرد نیکوکاری به نام حاج علی اکبر عباسی احداث و سپس وقف طلاب علوم دینی شد. تولیت مدرسه بر عهده بنیانگذار آن است. از طرف متولی مسؤولیت مدرسه به حجت الاسلام حاج علی اصغر خرسندی واگذار شده است. تاکنون طلبه های مستعد و فاضلی در این مدرسه به تحصیل و مطالعه اشتغال داشته اند.

نقشه و معماری بنا

این بنا در سه طبقه ساختمان با زیربنای 270 متر مربع در زمینی به مساحت 130 متر مربع احداث شده است. در کل، این مدرسه دارای 18 حجره برای سکونت طلاب، 2 مدرس و چند انباری و دیگر امکانات رفاهی است. حیاط مرکزی ساختمان مدرسه بسیار کوچک است.

برنامه های آموزشی - تربیتی

سطح آموزشی مدرسه به دوره مقدمات منحصر است که توسط استادان مدرسه حجج اسلام خرسندی، زرقانی و شیرخوانی تدریس می شود، ضمن این که کلاسهای احکام، اخلاق و قرآن نیز در روزهای پنج شنبه برگزار می شود. امتحانات مدرسه مرتب

و منظم به صورت ماهانه و فصلی برگزار می گردد.

اکنون 35 طلبه با شور و اشتیاق خاصی، به رغم محدودیت امکانات، به تحصیل مشغولند. اغلب طلاب از روستاهای استان خراسان هستند. مدرسه مزبور موقوفه خاصی ندارد و هزینه های جاری آن توسط متولّی و افراد نیکوکار تأمین می شود. به عنوان کمک هزینه، ماهانه به طلاب مدرسه شهریه مختصری پرداخت می شود.

ص: 336

واقع در یکی از مناطق محروم شهر مشهد به نام گلشهر، خیابان گل محمدی، داخل کوچه ولی عصر.

پیشینه تاریخی

بنیانگذار این مدرسه آیت الله علیرضا شکوری معروف به «محقق» است. وی در سال 1356 ش. این مکان را که خانه ای مخروبه بود خریداری و پس از تخریب، مدرسه ای در دو طبقه احداث و سپس جهت تحصیل و سکونت طلاب وقف کرد. هم اکنون تولیت مدرسه به عهده ایشان و متصدی امور داخلی مدرسه فرزند ارشد ایشان حجت الاسلام هادی شکوری است.

نقشه و معماری ساختمان

ساختمان مدرسه در دو طبقه در زمینی به وسعت 75 متر مربع و زیر بنای یکصد متر مربع احداث شده است که در کل دارای 10 حجره کوچک، مدرسی به ابعاد 2x5 متر مربع و کتابخانه ای به ابعاد 2x3 متر مربع با حدود یکصد جلد کتاب می باشد.

حیاط بسیار کوچک مدرسه در وسط ساختمان قرار دارد. پوشش داخل و خارج ساختمان آجر سفال است. این مدرسه از نظر نقشه هیچ شباهتی به مدارس علمی دیگر ندارد و فضای حجره ها، مدرس و دیگر قسمتهای ساختمان بسیار محدود است.

از این مدرسه بیشتر به عنوان خوابگاه طلاب مدرسه حجه بن الحسن العسکری استفاده می شود، از این رو اغلب طلاب از کلاسهایی که در مدرسه حجه بن الحسن علیه السلام برگزار می شود استفاده می کنند. البته برای طلاب مبتدی مدرسه چند درس از دوره مقدمات توسط طلابی که مشغول تحصیل دوره های بالاتر هستند، تدریس می شود. در پایان هر ماه همه طلاب موظفند در امتحانات کتبی شرکت کنند. هم اکنون این مدرسه 25 طلبه دارد و از آنجا که مدرسه موقوفه خاصی ندارد تمام هزینه های آن توسط افراد نیکوکار و متولی آن تأمین می شود. طلاب نیز از شهریه حوزه علمیه مشهد استفاده می کنند.

واقع در خیابان آیت الله شیرازی، کوچه شهید محمد تقی حبیبی (کوچه نو سابق).

پیشینه تاریخی

این مرکز آموزش علوم دینی در سال 1356 ش. توسط حجت الاسلام والمسلمین سید محمد علی طباطبایی (1) و کمکهای مالی حاج خلیل طلوع از افراد نیکوکار تأسیس شد، بدین ترتیب که ساختمان مدرسه از ادغام دو منزل مسکونی متعلق به بنیانگذاران مدرسه، ساخته و سپس مدیریت امور آن به حجت الاسلام والمسلمین سید محمد حسن طباطبایی واگذار شد. این مدرسه تاکنون فعالیت مؤثر و در خور توجهی در زمینه تربیت و پرورش طلاب فاضل و ساعی داشته است. این مرکز آموزشی و فرهنگی از بدو تأسیس تاکنون از انضباط و نشاط علمی ویژه ای برخوردار بوده است.

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه با احتساب زیرزمین، در دو طبقه در زمینی به مساحت حدود 250

ص: 339

1- - حجت الاسلام والمسلمین سید محمد علی طباطبایی از استادان برجسته و واعظان معروف حوزه علمیه مشهد، در سال 1324 ش. در رفسنجان متولد شد. وی تحصیلات مقدماتی را در حوزه علمیه مشهد نزد استادان بزرگی چون میرزا احمد مدرس و ادیب ثانی سپری کرد. سپس برای ادامه تحصیل به شهر قم مهاجرت کرد. در آنجا نیز سالها از محضر استادان و عالمان عالیقدر مانند حضرات آیات: مشکینی، فاضل، جنتی و شهید سعیدی بهره مند شد. وی پس از مراجعت به شهر مشهد، ضمن استفاده از محضر حضرت آیت الله العظمی شیرازی همزمان به تدریس و تبلیغ ادامه داد و هم اکنون در زمره استادان و فقهای برجسته این حوزه مقدس است.

متر مربع با زیر بنای 400 متر مربع می باشد. این مدرسه، از نظر نقشه و امکانات لازم شباهتی به مدارس علمیه ندارد، بخصوص که از ساختمان مدرسه فقط به عنوان کلاسهای آموزشی استفاده می شود و هیچ گونه خوابگاهی ندارد. از این رو، در کل ساختمان مدرسه فقط 10 مدرس، به انضمام کتابخانه ای به ابعاد 6×9 متر مربع و دفتر مدرسه وجود دارد. از آنجا که بنای ساختمان قدیمی است و بر اثر مرور زمان فرسوده شده، نیاز به تعمیر و تجدید بنا دارد.

برنامه های آموزشی - تربیتی

اگر چه این مدرسه دارای ساختمان و امکانات ناچیزی است، اما از لحاظ برنامه ها و فعالیتهای آموزشی - تربیتی در زمره مدارس موفق و نمونه حوزه علمیه مشهد به شمار می آید. دانش پژوهان و طلاب مشتاق و برنامه های منظم و دقیق به همراه استادان و مسؤولان دلسوز و پر تلاش محیط مناسبی را برای تحصیل و رشد طلاب فراهم کرده است. در این مدرسه از مقدمات تا انتهای دوره سطح، کلاسهای آموزشی در دو نوبت صبح و عصر تشکیل می شود. هم اکنون 100 طلبه از کلاسهای مختلفی که در این مرکز آموزش علوم اسلامی بر پا می شود، استفاده می کنند. در کنار دروس اصلی و جنبی، مسؤولان از پرورش و تربیت معنوی و اخلاقی طلاب غفلت نورزیده اند؛ از این رو، فعالیتهای تربیتی نیز از جایگاه خاصی در مدرسه برخوردار است. امتحانات مدرسه به صورت هفتگی، ماهانه و سالانه به صورت منظم برگزار می شود و شرکت تمامی طلاب در آنها الزامی است.

با توجه به امکانات محدود مدرسه و فرسودگی بنا و اشتیاق فراوان طلاب به تحصیل در چنین مدرسه ای، مسؤولان مدرسه طرحهایی جهت توسعه و نوسازی فضای مدرسه تهیه کرده اند تا در آینده با امکانات و فضای مناسب آموزشی هر چه بیشتر جوابگوی عشق و علاقه جوانان به علوم اسلامی باشند.

موقعیت

واقع در بازار بزرگ، داخل کوچه نوروزی.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1357 ش. توسط آیت الله سید عباس سیدان (1) تأسیس و از همان سال، فعالیت علمی و تربیتی آن آغاز شد. این مدرسه سالها محل تدریس تفسیر، عقاید، نهج البلاغه و اخلاق توسط آیت الله سیدان بود که در کنار دروس اصلی تأکید زیادی بر آنها می شد و تعداد زیادی از طلاب حوزه علمیه مشهد از این کلاسها استقبال می کردند. هم

اکنون مدیر داخلی مدرسه حجت الاسلام والمسلمین مسعود فرغانی است که مسئولیت تنظیم و برنامه ریزی آموزشی، فرهنگی مدرسه را به عهده دارد. از آنجا که مدرسه مزبور

موقوفه خاصی ندارد، هزینه های آن توسط مؤسس آن تأمین می شود.

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه در زمینی به مساحت 290 متر مربع با زیر بنای 1000 متر مربع در چهار طبقه با احتساب زیرزمین احداث شده است، که در کل از تعداد 7 حجره، 3 مدرس بزرگ، کتابخانه ای به ابعاد 5x5 متر مربع و سایر قسمتهای خدماتی برخوردار است.

ص: 341

1- - آیت الله سید عباس سیدان از استادان و روحانیان برجسته حوزه علمیه مشهد که سالهای مدیدی در مدارس علمیه مشهد به تدریس اشتغال داشته است و صدها طلبه از محضر ایشان استفاده کرده اند. ایشان مبتکر هفته غدیر است که طی آن هر ساله در ایام به ولایت رسیدن حضرت علی علیه السلام مراسم باشکوهی با حضور عالمان و مردم توسط ایشان برگزار می شود.

گرچه در سالهای گذشته مدرسه فعالیتهای آموزشی خوبی به انضمام برخی دروس جنبی مانند تفسیر، عقاید، نهج البلاغه و اخلاق داشته که توسط مؤسس مدرسه نیز تدریس می شده است، اما هم اکنون این مکان آموزشی فعالیت و برنامه خاصی در زمینه آموزش طلاب ندارد و از کلیه امکانات آن به عنوان خوابگاه طلاب علوم دینی که دوره سطوح عالی و خارج را سپری می کنند، استفاده می شود. چنان که اکنون 20 طلبه از این امکانات استفاده می کنند.

از ویژگیهای برجسته تبلیغی این مرکز آموزشی بزرگداشت و برپایی مجالس جشن در ایام به ولایت رسیدن حضرت علی علیه السلام و نامگذاری روزهای 18 تا 25 ذی الحجه به نام هفته غدیر به مناسبت فضایل هفتگانه امیرالمؤمنین می باشد که در این راستا جشنها و سخنرانی های ویژه ای در مدرسه با حضور عالمان، استادان و فضولای حوزه علمیه مشهد برگزار می شود.

از افتخارات این مدرسه تقدیم 4 شهید از روحانیان و طلاب فاضل می باشد که در طی هشت سال دفاع مقدس به فیض شهادت نایل شده اند.

واقع در یکی از مناطق مرکزی شهر مشهد در بازار سرشور، کوچه بهاران.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1357 توسط فرد نیکوکاری به نام توسلی وقف تحصیل طلاب علوم دینی شد. متولی مدرسه مرحوم آیت الله شیخ ابوالحسن شیرازی(1) بود و از طرف

ایشان حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر حسین زاده مسؤولیت مدرسه را برعهده دارد.

این مدرسه علمیّه در طول هشت سال دفاع مقدس از فعالترین مدارس مشهد بود. حتی گاه به علت عزیمت داوطلبانه همه طلاب به جبهه ها مدرسه به حالت تعطیل در می آمد.

نقشه و معماری بنا

حیاط مدرسه به ابعاد 14×11 متر مربع در وسط ساختمان قرار دارد و حجره ها در

ص: 343

1- - آیت الله شیخ ابوالحسن شیرازی از عالمان و فقیهان مبارز حوزه علمیّه مشهد که دروس مقدماتی و سطوح متوسطه و عالیّه را در شهرهای داراب، اصطهبانات، شیراز و مشهد تحصیل کرد و سپس به نجف اشرف عزیمت نمود و پس از استفاده از محضر فقیهان گرانقدری همچون آقا شیخ محمد کاظم شیرازی، آقا ضیاءالدین، حاج محمد حسین کمپانی و آیت الله سید ابوالحسن اصفهانی و میرزا عبدالهادی شیرازی، به مشهد مراجعت کرد. ایشان پس از بازگشت به مشهد از هیچ کوششی در جهت پیروزی انقلاب دریغ نوزید. پس از پیروزی انقلاب اسلامی از سوی امام خمینیره به عنوان امام جمعه شهر مشهد منصوب شد. این عالم مجاهد در سال 1379 در شهر مشهد به رحمت ایزدی پیوست و در دارالزهد حرم مطهر امام رضا علیه السلام به خاک سپرده شد.

دو طبقه بر آن احاطه دارند. به طور کلی این بنا فرسوده است و نیاز به تعمیر و حتی نوسازی دارد که از سوی مسئولان مدرسه طرحهایی جهت توسعه و نوسازی آن در دست تهیه است. در کل، این مدرسه دارای 10 حجره و یک مدرس می باشد. از آنجا که مدرسه بدون موقوفه است، هزینه ها و بودجه سالانه آن توسط متولّی و افراد نیکوکار تأمین می شود.

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه فقط دوره مقدمات از علوم حوزوی تدریس می شود که 27 طلبه مشغول به تحصیل در آن می باشند. در سالهای گذشته به طور منظم و با انسجام و برنامه ریزی بهتری کلاسهایی در رشته های مختلف علوم اسلامی در این مرکز آموزشی برپا می شد و طلاب زیادی به این مکان آمد و شد داشتند. هم اکنون به علت وضعیت نابسامان ساختمان مدرسه تعداد طلاب کمتر شده ولی همچنان درسهای اصلی حوزه به انضمام کلاسهایی در رشته های اخلاق، تفسیر، احکام و قرآن در آن برگزار می شود. برخی از استادان مدرسه، عبارتند از: حجج اسلام دلدار، حسین زاده، اشکوری، قربانی، علیزاده، فرحناکی و... .

از افتخارات این مدرسه فعالیت بی وقفه در طول هشت سال دفاع مقدس و اعزام صدها طلبه به جبهه ها و تقدیم 11 شهید به جامعه اسلامی می باشد. هم اکنون نیز بسیج مدرسه برنامه هایی در جهت رشد معنوی طلاب، مانند اردوهای فرهنگی، رزمی، مسابقات و... اجرا می کند.

موقعیت

در شمال شهر مشهد، واقع در منطقه طلاب، خیابان 30 متری طلاب، ابتدای خیابان هفدهم.

پیشینه تاریخی

این مرکز علمی - فرهنگی آموزش علوم و معارف شیعه از فعالترین مدارس علمی شهر مشهد به شمار می آید. ساختمان مدرسه در اوایل سال 1357 به اهتمام حجت الاسلام والمسلمین عبدالمجید دینانی⁽¹⁾ و با کمک افراد نیکوکار احداث شد. پس از بازگشایی با برنامه های منظم آموزشی، تربیتی و استفاده از استادان کار آمد و با تجربه

نقش مؤثری در رشد و تربیت دانش پژوهان و طلاب جوان داشته است. مدرسه مزبور پس از تأسیس، وقف تحصیل طلاب علوم اسلامی شد. متولی آن حجت الاسلام دینانی است که مدیریت امور داخلی مدرسه را نیز برعهده دارد. موقوفات مدرسه منحصر به قطعه زمینی به مساحت 500 متر مربع واقع در قریه خادر شاندیز و سه باب منزل مسکونی در منطقه طلاب می باشد که بخشی از هزینه و بودجه مدرسه را تأمین می کند.

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه در سه طبقه با زیربنای 4000 متر مربع در زمینی به مساحت

ص: 345

1- - حجت الاسلام دینانی از مدیران ممتاز و استادان پرکار و متبحر حوزه علمی مشهد، خصوصاً مدرسه علمی امام محمد باقر علیه السلام است. وی مقدمات را در ساری و سپس در مشهد نزد ادیب نیشابوریثانی سپری کرد و سطوح عالی و خارج را نزد بزرگانی چون حضرات آیات مرتضوی، فلسفی، طبسی، سیدان و حجج اسلام صالحی، اشکذری، دهشت، موسوی نژاد و مدرس نهنگ العلما فرا گرفت.

1970 متر مربع با مهندسی جدید بنا شد. حیاط مرکزی نسبتاً وسیع مدرسه با آب نما و گل کاری زیبا در وسط ساختمان قرار دارد که از سمت شمال به حیاط کوچکتری که در پشت ساختمان شمالی قرار دارد، مرتبط می شود. امکانات رفاهی و آموزشی مدرسه (با توجه به طرح توسعه مدرسه که اخیراً در حال انجام است) قابل توجه است و کاملاً نیازهای طلاب را فراهم می کند. در کل، این مدرسه دارای 75 حجره، 11 مدرس، 3 اتاق به عنوان دفتر استادان و مدیر مدرسه و انبارهای تدارکات و یک تالار وسیع سخنرانی است که دروس عمومی نیز در آن برگزار می شود.

عکس شماره 87 - نمای داخلی حیاط مدرسه امام محمد باقر علیه السلام

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه از دوره مقدمات تا پایان دوره سطح، برنامه های آموزشی تهیه و تنظیم

ص: 346

شده است که طلاب به فراخور پایه درسی خود موظف به شرکت در آنها هستند. اگر چه قبل از انقلاب تعداد طلاب این مدرسه فقط حدود 60 نفر بود ولی پس از پیروزی انقلاب اسلامی و توسعه مدرسه و شور و شوق جوانان به فراگیری علوم اسلامی، شمار طلاب مدرسه به 313 نفر افزایش یافته است. همگام با فراگیری دروس اصلی، طلاب موظفند در دروس تفسیر، نهج البلاغه، عقاید، قرآن، اخلاق، تاریخ اسلام، احکام، تجزیه و ترکیب، مکالمه عربی و انگلیسی و خوشنویسی نیز شرکت کنند. از کلیه طلاب در طول سال امتحانات منظمی به عمل می آید که در آینده تحصیلی آنان مؤثر خواهد بود. با توجه به اهمیت تهذیب و تزکیه و ارتقاء معنوی طلاب، مسؤولان مدرسه در طول سال برنامه های ویژه ای را اعم از اردوهای فرهنگی، تفریحی و مجالس و مراسم گوناگون مذهبی تدارک می بینند. این مدرسه یکی از مراکز فعال پشتیبانی جبهه های نبرد در طول هشت سال دفاع مقدس بود و از افتخارات مدرسه تقدیم 10 شهید و دهها تن آزاده و جانباز به اسلام می باشد.

موقعیت

واقع در خیابان امام رضا علیه السلام، نزدیک به حرم مطهر، داخل کوچه حوض نو، جنب انتشارات فدک.

متأسفانه این مدرسه علمیه در راستای توسعه و نوسازی اطراف اماکن متبرکه حرم مطهر امام رضا علیه السلام در سال 1377 ش. بکلی تخریب شد.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1358 ش. در زمینی به مساحت 400 متر مربع و چهار طبقه ساختمان با زیربنای 1300 متر مربع تأسیس شد. بانی و واقف آن آیت الله سید کمال فقیه

ایمانی (1) و سرپرست آن حجت الاسلام محمد حسین رجایی می باشد. مدرسه وقف طلاب علوم دینی شده که یک نسخه از وقفنامه در قسمت ورودی حیاط مدرسه نصب شده است. موقوفات مدرسه، منحصر به 4 باب مغازه متصل به مدرسه است که توسط متولی مدرسه وقف شده است.

ص: 348

1- - آیت الله حاج سید کمال فقیه ایمانی در سال 1312 ش. در اصفهان در خانواده ای روحانی متولد شد. پدر وی مرحوم آیت الله حاج سید مصطفی فقیه ایمانی و پدر بزرگش مرحوم آیت الله حاج سید محمد کاظم از علمای بزرگ اصفهان بودند. وی پس از طی تحصیلات ابتدایی در اصفهان وارد حوزه علمیه اصفهان شد و دروس مغنی و لمعتین را در آن شهر فرا گرفت. سپس به حوزه علمیه قم مشرف شد و از محضر اساتید بزرگی چون مرحوم آیت الله مجاهدی تبریزی، حاج آقا سلطانی و حاج شیخ عبدالجواد اصفهانی بهره مند شد. معظم له همچنین مدت مدیدی در دروس فقه و اصول حضرت امام خمینیه و مرحوم آیت الله العظمی بروجردی و آیت الله العظمی گلپایگانی حضور یافت. او پس از بازگشت به اصفهان منشأ خدمات فرهنگی - علمی مهمی در این شهر بوده است.

ساختمان مدرسه در چهار طبقه به انضمام زیرزمین با زیربنای 1300 متر مربع و با استفاده از هنر و معماری سنتی و جدید احداث شده است. حیاط بیضی شکل در وسط ساختمان قرار گرفته و طبقات نیز در اطراف حیاط بنا شده اند. از هنر کاشیکاری و خطاطی به شکل زیبایی در پیشانی طبقات استفاده شده که نمای داخل بنا را بخوبی تزیین کرده است. بطور کلی این مدرسه دارای 41 حجره، دو مدرس، مسجد و سالن اجتماعات، دفتر مدیر و استادان می باشد. کتابخانه مدرسه با ابعاد 4x11 متر مربع در زیر زمین مدرسه قرار دارد. این کتابخانه دارای 2500 جلد کتاب در رشته های مختلف علوم اسلامی است که توسط طلاب مدرسه اداره می شود.

از ویژگیهای معماری این مدرسه کتیبه های زیبای آن است که پیشانی بیرونی ایوانها و حد فاصل بین حجره ها را با احادیث معصومین که در فضیلت علم و تقوا می باشد مزین کرده است. برخی از احادیث عبارتند از «علیک بصلاح العمل فإِنَّهُ الزَّادُ الی الجنة»، «علیک فی الجِدِّ والاجتهاد فی اصلاح المعاد»، «علیک بالشُّکر فی السَّراءِ والضَّراءِ»، «علیک بالقنوع فلاشیء للفاقره ادفع منه» «علیک بحسن الخلق فإِنَّهُ یَکسِبُکَ المَحَبَّةَ».

نمای داخلی و خارجی بنا آجر سفال است و بر سردر چوبی و دولت مدرسه کتیبه ای نصب شده که بر آن نوشته شده است: «یرفع الله الذین آمنوا منکم والذین اوتوا

العلم درجات». در پایین این آیه شریفه نام مدرسه و عبارت کتابخانه امیرالمؤمنین امام علی علیه السلام به چشم می خورد.

همچنین بر کتیبه دیگری علاوه بر حدیث شریف نبوی «أنا مدینه العلم وعلیّ بابها» چنین نوشته شده است: «مدرسه علمیّه حجّتیّه اصفهانیه با کمک مردم مسلمان و به همت حضرت حجت الاسلام والمسلمین حاج آقا کمال فقیه ایمانی در این محل تأسیس شد (سنه 1358 شمسی)».

برنامه های آموزشی - تربیتی

در سال 1376، هشتاد طلبه در این مدرسه اشتغال به تحصیل داشتند و در کلاسهای گوناگون علوم حوزوی که از پایه مقدمات تا انتهای پایه سطح در آن تشکیل می شد

استفاده می کردند. در کنار دروس اصلی، کلاسهای در رشته های مکالمه عربی، انگلیسی، تجوید، معارف اسلامی، فن خطابه و تبلیغ نیز در مدرسه برگزار می شد که شرکت طلبه های مدرسه در آن الزامی بود. از معروفترین استادان مدرسه می توان از استاد برجسته ادبیات عرب حجت الاسلام والمسلمین ابومعین حجت هاشمی نام برد. برخی دیگر از استادان مهم مدرسه عبارت بودند از: حجج اسلام ایازی، صدر و رجایی که نقش مهمی در رشد و تربیت طلبه های مدرسه داشته اند.

از مراسم ویژه مذهبی علاوه بر مراسم وعظ و سخنرانی به مناسبت وفیات و اعیاد ولادت معصومین علیهم السلام برگزاری جشن به مناسبت سالروز ولادت حضرت حجت (عج) می باشد که مدرسه نیز به نام ایشان نامگذاری شده است. در این روز مراسم ویژه ای که شامل سخنرانی، مداحی و ملبس شدن تعدادی از طلبه ها به کسوت روحانیت می باشد، برگزار می شود.

تولیت

تولیت مدرسه به عهده آیت الله سید کمال فقیه ایمانی می باشد و در وقفنامه مدرسه در این باره چنین آمده است:

تولیت مدرسه و موقوفه آن مادام الحیوه با خود واقف و پس از آن با ارشد اولاد ذکور به نام آقای محمدرضا فقیه ایمانی به شماره شناسنامه 314 اصفهان می باشد و پس از آن با ارشد واصلح اولاد ذکور نسل بعد نسل و بطنا بعد بطن با نظارت یکی از علماء مجتهدین ارض اقدس رضوی خواهد بود....(1)

همچنین در قسمتی از وقفنامه شرایط پذیرش و اسکان طلبه ها ذکر شده که برخی از این شرایط عبارتند از:

1 - طلابی که در مدرسه سکونت خواهند نمود باید صرفاً ایرانی الاصل و شاغل تحصیل علوم دینی و حتی الامکان شب خواب در مدرسه فوق باشند.

2 - طلاب ساکن مدرسه حق ندارند بیش از یک ماه بطور مرتب و دو ماه متناوب در حجره های خود را بسته و بدون استفاده بگذارند که در چنین صورت متولی شرعاً مجاز

ص: 350

1- - وقفنامه مدرسه حجّتیّه اصفهانیها.

به باز کردن در و اسکان دیگری در آن حجره می باشد.

عکس شماره 88 - نمای بیرونی ساختمان مدرسه حجتیه اصفهانیها

ص: 351

3 - طلاب ساکن مدرسه در هر عصری از اعصار موظف به رعایت اساسنامه و حفظ کامل شؤونات روحانیت می باشند و در غیر این صورت شرعا حق سکونت از آنان سلب خواهد شد. (1)

وضعیت کنونی بنا

چنان که پیشتر گذشت این مرکز آموزش علوم حوزوی پس از دو دهه فعالیت پر ثمر و رشد و پرورش دهها طلبه فاضل بر اثر طرح توسعه اطراف اماکن متبرکه حرم مطهر رضوی تخریب شد.

ص: 352

1- - وقفنامه مدرسه حجّیه اصفهانیها.

بلوار طبرسی، 20 متری المهدی غربی، داخل اولین کوچه فرعی.

پیشینه تاریخی

این مرکز آموزش علوم حوزوی با کمک افراد خیر و نیکوکار و اشراف و اهتمام حجت الاسلام محمد علی امامی پور در سالروز ولادت حضرت علی علیه السلام در سال 1359

با حضور عالمان و استادان برجسته حوزه علمیه مشهد افتتاح شد. این مدرسه که وقف تحصیل طلاب علوم دینی می باشد، در زمره مدارس معتبر و فعال شهر مشهد است و تاکنون دهها طلبه فاضل از آن فارغ التحصیل شده اند. بنا بر وقفنامه موجود، واقف و متولی مدرسه حجت الاسلام محمد علی امامی پور (1) می باشد که تصدی و سرپرستی امور داخلی مدرسه را هم بر عهده دارد. همچنین در جهت ایجاد تسهیلات و امکانات رفاهی برای طلاب ساکن در مدرسه هیأت امنایی برای مدرسه در نظر گرفته شده است که وظیفه تنظیم بودجه و برنامه های رفاهی مدرسه را بر عهده دارد.

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه در زمینی به مساحت 846 متر مربع با زیر بنای 1400 متر مربع در دو طبقه بنا شده است، که در کل دارای 21 حجره، 3 مدرس، مسجد، سالن اجتماعات و

ص: 353

1- - حجت الاسلام والمسلمین محمد علی امامی پور مشهور به امامی از روحانیون آگاه و استادان ممتاز حوزه علمیه مشهد است که از محضر استادان عالیقدری همچون حاج میرزا احمد مدرس، آیت الله شیخ هاشم قزوینی و آیت الله میرزا جواد آقا تهرانی، حضرت امام خمینیه، آیت الله بروجردی و آیت الله میلانی بهره مند شده است.

کتابخانه می باشد. حیاط مدرسه به ابعاد 18×20 مترمربع همراه با چهار باغچه و آب نمای مرکزی حیاط، فضای آرامی را برای تحصیل دانش پژوهان فراهم کرده است.

کتابخانه مدرسه با 6000 جلد کتاب در زمینه علوم اسلامی در طبقه دوم ساختمان شرقی مدرسه قرار دارد. مسؤول کتابخانه حاج غلامحسین فلاح نژاد است و نحوه گردش کتاب به صورت قفسه بسته است.

عکس شماره 89 - نمای داخلی حیاط مدرسه امام مهدی (عج)

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه علمیه هم اکنون 60 طلبه به صورت شبانه روزی به فراگیری علوم اسلامی مشغولند. سطح آموزشی مدرسه منحصر به دوره مقدمات است. علاوه بر دروس اصلی، برگزاری کلاسهایی در زمینه حفظ و قرائت قرآن، احکام، تجزیه و ترکیب،

ص: 354

عقاید اسلامی، تاریخ اسلامی، حدیث و تفسیر نیز در دستور برنامه های آموزشی مدرسه قرار دارد. مدرسه از نظم و انضباط قابل توجهی برخوردار است و ثبت نام، پذیرش و اجرای برنامه های تربیتی و برگزاری امتحانات ماهانه و پایان سال و تشویق طلاب، همه با برنامه ریزی صورت می گیرد. برخی از استادان مدرسه عبارتند از: حجج اسلام محمد علی امامی، علی اصغر تاجیان، جواد ایروانی، مجتبی سعادت مهر، شیخ عباس اسدی و علیرضا یعقوبی. علاوه بر فعالیتهای آموزشی در طول سال در جهت رشد و ارتقای معنوی طلاب مدرسه مجالس و مراسم خاصی نیز به مناسبت و فیات و اعیاد معصومین علیهم السلام برگزار می شود.

از افتخارات مدرسه فعالیت خستگی ناپذیر طلاب فاضل و متعهد مدرسه در طول هشت سال دفاع مقدس است که در این راستا 32 تن از طلبة های فاضل مدرسه به فیض شهادت نایل شده اند.

وقفنامه و موقوفات مدرسه

برای احداث این مدرسه فرد خیری به نام حاج محمد فراهی قطعه زمینی به مساحت 846 متر را در اختیار حجت الاسلام امامی قرار داد تا وی از آن به منظور تأسیس مدرسه

علمیه استفاده نماید در بخشی از وقفنامه در این باره چنین نوشته شده است:

این مدرسه با تمام تجهیزات از زمین و ساختمان و غیره جهت تحصیل طلاب علوم دینی و تعلیم فقه مذهب جعفری و شیعه اثنی عشری که هدف طلاب در آن فراگیری علوم حوزوی باشد وقف مؤبد و حبس مخلد شد و رعایت نمودن طلاب مواد مندرج در آیین نامه داخلی را الزامی است (1).

موقوفات مدرسه منحصر به یک باب منزل واقع در منطقه طلاب می باشد و تاکنون موقوفه دیگری بر آن وقف نشده است. بخشی از بودجه سالانه مدرسه، توسط همین موقوفه و بخش اعظم آن توسط هیأت امنای مدرسه و افراد نیکوکار تأمین می شود.

ص: 355

موقعیت

واقع در شمالی ترین نقطه شهر مشهد، منطقه گلشهر، میدان مسجد ابوالفضل، حاشیه خیابان چهارم.

پیشینه تاریخی

بانی این مدرسه آیت الله شیخ علیرضا شکوری (1) معروف به «محقق» است که آن را در سال 1361 ش. احداث و سپس برای تحصیل طلاب علوم دینی وقف کرده است. امکانات رفاهی و بهداشتی آن بسیار ناچیز و اندک است و نیاز اساسی به رسیدگی و کمک از سوی مسؤولان دارد. با این حال، طلاب فراوانی با علاقه به فراگیری علوم اسلامی در این مدرسه اشتغال دارند.

تولیت مدرسه بر عهده آیت الله شکوری است و مدیریت امور داخلی آن را نیز فرزند ایشان، حجت الاسلام هادی شکوری بر عهده دارد.

نقشه و معماری بنا

به رغم وسعت زمین که 721 متر مربع است، این مدرسه از لحاظ بنا و ساختمان بسیار ابتدایی و بدون هیچ نقشه و طرح مهندسی می باشد. کل زیر بنای مدرسه 300 متر مربع می باشد که از حجره های کوچکی با در و پنجره کوتاه تشکیل می شود. این حجره ها

ص: 356

1- - آیت الله شکوری معروف به «محقق» از مدیران و استادان مدارس علمی مشهد، در سال 1315 در یکی از روستاهای حومه فریمان متولد شد. تحصیلات مقدماتی را در مشهد نزد استاد شیخ حسین صالحی و تحصیلات عالی را در نجف در محضر آیات عظام و عالیقدری مانند سید محمود شاهرودی، سید ابوالقاسم خوبی و رهبر کبیر انقلاب گذراند.

در چهار ضلع حیاط نسبتاً بزرگ مدرسه به ابعاد 15×18 متر مربع ساخته شده اند. سقف حجره ها کوتاه است و در داخل آنها هیچ گونه امکانات مورد نیاز وجود ندارد. در هر یک

از این حجره های کوچک که فقط ظرفیت یک نفر را دارد سه نفر زندگی می کنند. در کل، این مدرسه دارای 10 حجره، 2 مدرس، مسجد و کتابخانه کوچکی است که قریب 1000 جلد کتاب دارد.

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه برنامه های تحصیلی با نظم و انضباط خاصی پیگیری می شود و از سطح مقدمات تا خارج فقه و اصول، کلاسهای در آن برگزار می شود که نزدیک به 200 طلبه در این کلاسها شرکت می کنند. طلاب همگام با فراگیری دروس اصلی، در دروسهای اخلاق، عقاید، احکام و فن خطابه نیز با علاقه و شور خاصی شرکت می کنند. برخی از استادان مدرسه عبارتند از: آیت الله علیرضا شکوری، سید هادی شریعتمدار، حجت الاسلام شیخ علیجان ناطقی و علی اخلاقی. البته بر طبق سنت پسندیده حوزه های علمیّه

تعدادی از طلاب فاضل سطوح عالی کلاسهای را در رشته ها و سطوح پایین تر تدریس می کنند.

دانش پژوهان این مدرسه در طول هشت سال دفاع مقدس به صورت مستمر و گسترده در جبهه ها شرکت داشتند و از افتخارات آنان تقدیم سه شهید به اسلام است.

هر چند مدرسه وقف تحصیل طلاب علوم دینی شده است ولی تاکنون موقوفه ای برای آن در نظر گرفته نشده است، از این رو مخارج و هزینه های جاری آن توسط متولی آن تأمین می شود.

در مرکز شهر مشهد، واقع در چهارراه شهدا، حاشیه خیابان آزادی.

پیشینه تاریخی

این مجتمع بزرگ آموزش علوم اسلامی در سال 1362 ش. به دستور و اهتمام مرجع عکس 90 - حضرت آیت الله العظمی خویی

عالیقدر و گرانمایه جهان اسلام حضرت آیت الله العظمی سید ابوالقاسم موسوی خویی تأسیس شد. این مدرسه باشکوه و زیبا هم اکنون در زمره فعالترین مراکز علمی، فرهنگی و پژوهشی در شهر مشهد است و تقریباً کلیه پایه های آموزشی از سطح مقدمات تا خارج فقه و اصول در آن تدریس می شود و هر روز صدها تن از طلبه های مشتاق برای استفاده از این کلاسهای آموزشی به آن مراجعه می کنند.

تولیت مدرسه در زمان حیات حضرت آیت الله العظمی خویی بر عهده معظم له بود و پس از ارتحال ایشان به حضرت آیت الله حاج سید جلال الدین فقیه ایمانی واگذار شد. هم اکنون مدیریت داخلی مدرسه را حجت الاسلام والمسلمین علیرضا یساقی به عهده دارد.

عکس شماره 91 - نمایی از محوطه درونی مدرسه آیت الله خویی

ص: 359

ویژگیهای معماری

اشاره

طرح احداث ساختمان مدرسه بزرگ آیت الله العظمی خویی (1) از تیرماه سال 1359 در زمینی به مساحت 10000 مترمربع با زیربنای 30000 متر مربع در سه فاز آغاز شد. در سال 1362 فاز اول شامل خوابگاه و مدرس و فاز دوم شامل کتابخانه و مدرس اصلی

ص: 360

1- - حضرت آیت الله العظمی سید ابوالقاسم موسوی خویی از عالمان و مراجع جلیل القدر و مشاهیر علما و فقهای جهان اسلام و تشیع است. وی به سال 1319ق. در شهر خوی در خاندانی اهل علم و تقوا به دنیا آمد. پس از تحصیلات مقدماتی، در سال 1330ق. به نجف اشرف نزد والد ماجدش سید علی اکبر خویی از عالمان متقی نجف، مهاجرت کرد و در آنجا از محضر استادان و آیات گرانمایه ای مانند: شیخ فتح الله معروف به «شیخ الشریعه»، شیخ مهدی مازندرانی، شیخ ضیاء الدین عراقی، شیخ محمد حسین غروی و محمد حسین نائینی سالها بهره های فراوانی برد تا خود در شمار عالمان و فقیهان برجسته درآمد. از آن عالم بزرگ دهها مؤسسه علمی، فرهنگی و امدادی به انضمام تألیفات بسیار ارزشمندی به یادگار مانده است که نشانگر تلاش خستگی ناپذیر معظم له می باشد.

به پایان رسید. فاز سوم شامل خوابگاه و مدرس در حال احداث است. نوع مصالح این بنا، بتون آرمه با رویه آجرنما است و مشخصات هر فاز بدین ترتیب است:

عکس شماره 93 - نمایی از مدرس بزرگ مدرسه آیت الله خویی

فاز اول

خوابگاه و مدرسه در سه بلوک که هر بلوک در چهار طبقه ساخته شده است. در بلوکهای شرقی و غربی این فاز 3 طبقه حجره قرار گرفته که در هر طبقه از هر بلوک 2 آشپزخانه و 22 حجره قرار دارد و بلوک شمالی نیز شامل سه طبقه است که هر طبقه هشت حجره دارد. جمعا در این سه بلوک تعداد 156 حجره وجود دارد.

از ویژگیهای معماری مدرسه پیلوت (زیر زمین) بسیار وسیع و زیبایی است که با بتون لخت در زیر صحن حیاط مدرسه احداث شده است و با دو باغچه بزرگ و نورگیرهای

ص: 361

مدور به انضمام آب نمای مرکزی که در همین محوطه قرار دارد، فضای مناسب و آرامی را برای استفاده دانش پژوهان مهیا کرده است. این محوطه 20 متر عرض و 60 متر طول دارد و کف آن تماماً از سنگ پوشیده شده است که در دو سمت آن شش مَدْرَس قرار دارد. در قسمت انتهایی همین محوطه واحدهای خدماتی جای گرفته است.

صحن وسیع حیاط مدرسه به ابعاد 15×60 متر مربع به همراه آبنامای مرکزی در وسط سه بلوک فاز اول ساختمان مدرسه قرار دارد و از هر بلوک یک ورودی به آن گشوده می شود. در قسمت شمال حیاط مدرسه، گنبد و دو گلدسته بزرگ مدرسه چشم اندازی از فن آوری جدید به همراه استفاده از معماری اصیل اسلامی را به وجود آورده است.

استفاده از آجرنما، وجود سرطاقهای جناغی ایوانچه حجره ها و استفاده از ایوانهای سنتی و طاقماهای متعدد به انضمام پنجره های چوبی مشبک و زیبا همه نشان از تلفیق مهندسی جدید با هنر و معماری سنتی دارد که در این بنا بخوبی به نمایش گذارده شده است.

فاز دوم

اشاره

فاز دوم این مجموعه از سه قسمت تشکیل شده است:

الف - کتابخانه عظیم و زیبایی مدرسه و بخشهای وابسته؛ ب - مَدْرَس مرکزی؛ ج - واحدهای خدماتی - رفاهی مدرسه، که مشخصات هر قسمت بدین ترتیب است:

الف - کتابخانه

اشاره

این کتابخانه در شمار بزرگترین کتابخانه های ایران به شمار می رود و از نظر بنا و امکانات مورد نیاز بسیار حایز اهمیت است. از آنجا که کتابخانه یاد شده دارای انواع کتابهای مورد نیاز دانش پژوهان، عالمان و طلاب حوزه علمیه مشهد می باشد، مورد استقبال و توجه شایانی قرار گرفته است.

این کتابخانه گنجایش 400000 جلد کتاب را دارد، اگر چه هم اکنون دارای حدود یکصد هزار جلد کتاب است که از این میان، حدود 40000 جلد به زبان عربی، 7000 جلد به زبانهای خارجی دیگر و 300 نسخه، خطی می باشد. طبقه بندی کتابها به روش

کنگره، سنتی و دیوبی است.

تعداد مراجعان روزانه حدود 500 نفر است. از این تعداد به طور متوسط 150 نفر تقاضای درخواست کتاب دارند و کتابهای درخواست شده تا 300 عنوان در روز می رسد. در طرحهای آینده در نظر است خدمات بیشتری در اختیار مراجعان گذاشته شود، از جمله: افتتاح و راه اندازی بخش قفسه باز و تخصصی کتابخانه که می تواند تا حد

قابل توجهی نیاز دانش پژوهان و محققان حوزه علمیه را بر آورده کند.

سبک معماری ونمای داخل کتابخانه تلفیقی از مهندسی جدید با هنرهای سنتی است و در بیشتر قسمتها از کنده کاری های چوبی به شکل زیبایی استفاده شده است، ضمن اینکه تجدد و رفاه معماری جدید از نظر ایجاد فضاسازیهای مورد نیاز در آن به کاملترین شکل لحاظ شده است، با این مشخصات:

طبقه اول زیر زمین

فضایی به مساحت 500 متر مربع، شامل: مخزن اصلی کتابخانه در سمت شرقی و دو مخزن فرعی با مساحت کمتر در شمال آن؛ سالنهای مطالعه روزنامه و کتاب؛ قسمت تحویل کتاب؛ دفتر مدیر داخلی بخش مراجع عمومی؛ برکه دانهها؛ امور اداری و امانت.

قابل ذکر است که در تالار مطالعه مطبوعات، روزانه تعداد زیادی از مجلات و روزنامه های داخلی و خارجی در دسترس علاقه مندان قرار می گیرد.

طبقه دوم زیرزمین

این طبقه شامل تالار مجلل و بزرگی با مساحت 1000 متر مربع است. گرداگرد این تالار (تالار مرکزی و اصلی کتابخانه)، قفسه های زیبایی از چوب قرار دارد که در مقابل

هر یک از آنها قفسه های شیشه ای کوچکی با ارتفاع یک متر چیده شده که قسمت پایین آنها برای چیدن کتابهای مورد نیاز پژوهشگران و قسمت بالای آن برای نمایش کتابهای خطی در نظر گرفته شده است. در فضای مقابل قفسه های مذکور، چندین ردیف میز و صندلی به صورت مرتب و منظم چیده شده که با توجه به پاسیو (گلخانه) بزرگی که در سمت شمال تالار ساخته شده چشم انداز و فضای آرام و با طراوتی برای محققان و

ص: 363

مراجعان به وجود آورده است. همچنین محوطه تالار با استفاده از تجهیزات الکترونیکی از نورپردازی کافی برخوردار است. چهار مخزن در سمت شمال، غرب و شرق تالار اصلی کتابخانه نیز در این طبقه قرار دارند که دو مخزن شرقی و غربی از عرض کمی برخوردار هستند.

عکس شماره 94 - نمایی از کتابخانه مدرسه آیت الله خویی

طبقه سوم زیرزمین

مخزنهای اصلی و مرکزی کتابخانه در این طبقه قرار دارند. همه مخزنها از تجهیزات و امکانات ضروری بخصوص بالابرهاي کتاب برخوردار هستند.

قسمتی از طبقه سوم زیر زمین نیز به پارکینگ وسایل نقلیه و تأسیسات کتابخانه اختصاص یافته است.

ص: 364

این تالار با شکوه که همه روزه پذیرای صدها تن از دانش پژوهان و طلاب فاضل حوزه علمیه مشهد برای بهره مند شدن از مجلس تدریس استادان رشته های گوناگون علوم حوزوی، بخصوص درسهای خارج فقه و اصول می باشد، در طبقه هم کف قرار دارد. مساحت این مدرّس 1000 متر مربع است که در زیر گنبد بزرگ مدرسه جای گرفته است. فضای مدرّس به شکل چند ضلعی نامنظم است. این مدرّس دارای دو کمرپوش نسبتاً وسیع است. کمرپوش اول در ارتفاع 3 متری بنا شده که عرض آن در غرب و شرق مدرّس 2 متر و در قسمتهای جنوبی و زاویه ها 5 متر است. کمرپوش دوم در ارتفاع 7 متری با عرض متغیر 4 تا 10 متر احداث شده است. در سمت شرق مدرّس، سه طبقه پنجره چوبی قرار گرفته است. نمای داخل مدرّس آجر نماست که طاقنماهایی نیز به وسیله آجر در آن کار شده است.

بر بالای قسمت مرکزی مدرّس، گنبد عظیمی بر هشت ستون بزرگ با ارتفاع 40 متر و قطر 24 متر با هیبت و شکوه خاصی استوار شده است. بر گرداگرد ساقه گنبد 32 پنجره کوچک که بر بالای آنها چند ضلعی هایی با بتون لخت اجرا شده، قرار دارد. این گنبد دارای دو گلدسته مرتفع است که مصالح آن از بتون ولی سطح آن آجرنماست که «لفظ جلاله» با زیبایی خاصی بر روی آنها با آجر تزئینی نقش بسته است. نمای خارجی گنبد هیچ گونه تزئینی ندارد و تاکنون برای آن پوشش خاصی در نظر گرفته نشده است.

این مدرّس دارای دو ورودی از سمت غرب و شرق که ورودی شرقی به ایوان بزرگی منتهی می شود که مشرف به خیابان آزادی می باشد و نمونه کاملی از تلفیق مهندسی جدید و هنر و معماری سنتی است.

ج - واحدهای ساختمانی رفاهی - خدماتی

در مجموعه بناهای این فاز علاوه بر کتابخانه و مدرّس مرکزی بزرگ، ده مدرّس با ابعاد مختلف برای تشکیل جلسات تدریس و مباحثه نیز وجود دارد که در آنها نیز استادان رشته های مختلف مجالس تدریس دارند. همچنین چهار آپارتمان مستقل برای پذیرایی و اسکان استادان و دانشمندانی که از دیگر شهرها و گاهی کشورهای اسلامی

برای تدریس به مشهد دعوت می شوند، وجود دارد.

فاز سوم

عملیات ساختمانی این فاز از حدود سال 1365 آغاز شد که تاکنون برخی از قسمتهای آن به اتمام رسیده است. این قسمت نیز 10000 متر مربع زیر بنا دارد که شامل قسمتهای مختلفی بدین ترتیب است: 14 مدرّس، پیلوت، سرویسهای خدماتی و رفاهی، 156 حجره، تأسیسات و واحدهای مربوطه. امید می رود بزودی این فاز نیز مورد بهره برداری قرار گیرد. (1)

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه و مجتمع بزرگ فرهنگی تقریباً تمام پایه های آموزشی حوزه علمیه از پایه مقدمات، سطح و خارج فقه و اصول تدریس می شود و می توان گفت به مرکز حوزه علمیه مشهد تبدیل شده است. در هر روز، صدها تن از طلاب فاضل و علاقه مندان به فراگیری علوم و معارف اسلامی در کلاسهای که در رشته های مختلف برگزار می شود، شرکت می کنند. وجود استادان متبحر و نیز اعمال نکردن هیچ گونه محدودیتی برای طلاب و دانشجویان علوم دینی که مایل به شرکت در کلاسهای مختلف مدرسه هستند، از عوامل مؤثر و مهم افزایش آمار مراجعان به این مدرسه است. اگر چه به علت محدودیت فضای ساختمانها 300 طلبه در مدرسه ساکن هستند، اما روزانه حدود 1000 طلبه از کلاسهای آن بخصوص مجالس تدریس درس خارج فقه و اصول بهره مند می شوند. برخی از استادان معروف آن عبارتند از: آیات و حجج اسلام حاج علی فلسفی، سید حسن مرتضوی، شیخ مصطفی اشرفی، حاج رجبعلی رضازاده، شریانی، سیدان، عباسپور، معلّمی، نصراللهی، موسوی تبریزی، جعفری، نقیبی، آهنیان، جواهری، محقق، مباحثی، گرایلی و... .

علاقه مندان به سکونت در این مدرسه علاوه بر شرایط عمومی حوزه علمیه مشهد

ص: 366

1- - تأسیسات حرارتی - برودتی در کل مجموعه، در فاز اول کولر و شوفاژ و در فاز دوم هواساز و فنکوئل و در فاز سوم هواساز است.

باید واجد شرایط ویژه ای که از سوی مسؤولان مدرسه تعیین شده باشند. در این مدرسه، امتحان ویژه ای برگزار نمی شود و کلیه طلاب موظف به شرکت در امتحانات عمومی حوزه علمیه مشهد هستند. همچنین همگام با فراگیری علوم اسلامی، طلاب در مراسم و مجالسی که از سوی مسؤولان مدرسه به مناسبت‌های مختلف، بخصوص ایام وفات معصومین علیهم السلام برگزار می شود، شرکت می جویند.

موقوفات

موقوفات مدرسه تاکنون منحصر به یک باب میهمانخانه بزرگ (هتل رُز) می شود که در ضلع شمالی میدان فدائیان اسلام قرار دارد و بخشی از بودجه مدرسه توسط همین موقوفه و بخشی نیز توسط وجوهات تأمین می شود.

ص: 367

موقعیت

واقع در شمال شهر مشهد، منطقه طلاب، بلوار طبرسی، پشت مسجد چهارده معصوم علیهم السلام.

پیشینه تاریخی

سال تأسیس مدرسه 1362 ش. است که توسط فرد نیکوکاری به نام حاج ابراهیم قادری احداث و سپس با تنظیم وقفنامه ای رسمی وقف تحصیل طلاب علوم دینی شیعه اثنی عشری شد. به علت آن که مدرسه متصل به مسجدی است که در سمت شرق آن واقع شده تقریباً همزمان با آن نیز احداث شده، می توان از آن به مسجد مدرسه تعبیر کرد.

بنا بر وقفنامه موجود، تولیت مدرسه بر عهده ابراهیم قادری است که متولی و بانی مسجد امام حسن عسکری علیه السلام نیز می باشد. در وقفنامه به متولیان آینده و شرایط ویژه ای که آنان باید واجد باشند، اشاره شده است. برای مدرسه موقوفه خاصی در نظر گرفته نشده و هزینه های آن توسط افراد نیکوکار تأمین می شود.

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه در دو قسمت در زمینی به مساحت 330 متر مربع با زیر بنای حدود 800 متر مربع در سه طبقه بنا شده است. صحن حیاط مدرسه با مسجد مشترک است و برای ورود و خروج به مدرسه علاوه بر ورودی غرب مدرسه از ورودی مسجد که در سمت شرق مدرسه قرار دارد نیز استفاده می شود. نمای داخل و خارج ساختمان مدرسه سیمان ساده است و بجز کاشیکاری حاشیه فوقانی ساختمان شمالی که بر آن آیاتی از کلام الله مجید و نام مدرسه نوشته شده تزیین و آرایش دیگری ندارد.

در کل، این مدرسه دارای 39 حجره، 2 مدرس، دفتر استادان و مدیر و سرویسهای

کامل خدماتی - رفاهی می باشد. کتابخانه مدرسه 3000 جلد کتاب دارد و بصورت قفسه بسته توسط طلاب اداره می شود.

مدرسه حضرت قائم (عج)

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه از پایه مقدمات تا مراحل اولیه سطح (اتمام کتاب شرح لمعتین) تدریس می شود. تعداد طلاب 80 نفر می باشد که همه با برنامه و نظم آموزشی که در مدرسه وجود دارد نزد استادان مجرب حوزه مشغول فراگیری علوم حوزوی هستند. شرکت در اردوهای فرهنگی، تفریحی و برگزاری مراسم و مجالس مذهبی از دیگر فعالیتهایی است که برای محصلان مدرسه لحاظ شده است. هم اکنون حجج اسلام: مدبری، موسوی، نقیبی، سعیدی و موسوی فر از استادان فعال این مرکز آموزشی هستند.

در این مدرسه هر ماه امتحانات منظم و مرتبی از تمامی طلاب گرفته می شود و مسؤولان نظارت ویژه ای بر رشد و تربیت طلاب دارند.

عکس شماره 95 - نمای بیرونی مدرسه امام حسن عسکری علیه السلام

ص: 369

منطقه طلاب، قبل از چهارراه سیلو، حاشیه خیابان طبرسی.

پیشینه تاریخی

پس از پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی ایران (1357ش.) همگام با اشتیاق نسل جوان به فراگیری علوم اسلامی، مدارس علمیّه زیادی در نقاط مختلف کشور تأسیس شد. از آنجا که در هنگامه پیروزی انقلاب، عده زیادی از مهاجران شیعه کشور افغانستان

به علت جو اختناق و نظام کمونیستی حاکم و تجاوز شوروی به کشورشان به ایران مهاجرت کرده بودند و از سوی دیگر در ایران، نظام جمهوری اسلامی به رهبری امام خمینی پایه گذاری شده بود، از این رو جوانان تشنه و علاقه مند به مکتب آزادیبخش اسلام با الگو قرار دادن انقلاب ایران جذب علوم و معارف اسلامی شدند و با تأسیس مدارس علمیّه در شهر قم و مشهد به فراگیری علوم و معارف اسلامی پرداختند. به علت مجاورت استان خراسان با کشور افغانستان و وجود حوزه علمیّه مشهد، اولین مدارس علمیّه مهاجران افغانی در این شهر تأسیس شد. هم اینک در شهر مشهد سه مدرسه علمیّه متعلق به طلاب شیعه کشور افغانستان وجود دارد. تعداد قابل توجهی از کسانی که

در این مدارس به تحصیل علوم اسلامی پرداخته اند، هم اکنون در زمره عالمان و استادان

ممتاز حوزه مشهد قرار دارند.

مدرسه علمیّه حضرت قائم در زمره همین مراکز آموزشی است که در سال 1362ش. توسط حضرت آیت الله سید حسین ساجدی (1) که خود از عالمان و استادان

ص: 370

1- - آیت الله سید حسین ساجدی در سال 1319 در شهر کابل افغانستان به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی را نزد پدرش سید ابراهیم مشهور به مقدس فرا گرفت. سپس از محضر استادان حوزه علمیّه کابل همچون آیت الله حجّت کابلی و افشار بهره مند شد. وی در سال 1345 برای ادامه تحصیل به مشهد مهاجرت کرد و از استادان برجسته این حوزه بخصوص حضرت آیت الله میلانی سالها بهره مند شد. وی که خود از مدرسان و عالمان حوزه علمیّه مشهد به شمار می رفت، در سال 1370 برای تبلیغ و ارشاد مسلمانان و مهاجرین افغانی به کشور آمریکا عزیمت کرد.

برجسته افغانی است، به منظور پرورش و تربیت روحانیان و طلاب فاضل در شهر مشهد تأسیس شد. از آنجا که وی به درخواست جمعی از مهاجران افغانی مقیم آمریکا در سال 1370 به این کشور عزیمت کرد، اداره مدرسه بر عهده شورایی مرکب از فضلا و استادان مدرسه گذاشته شد. اعضای این شورا عبارتند از: حجج اسلام حسین جعفری، عبدالواحد حیدری، مقداد صادقی، ابوذر صادقی، محمد جواد مبدّری و عبدالله حسنی. از وظایف این شورا، تهیه و تنظیم برنامه های فرهنگی، آموزشی و روشهای تأمین امور مالی مدرسه است. مدیر امور داخلی مدرسه حجت الاسلام سید حسن جید ساجدی است.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه به لحاظ آنکه در گذشته به عنوان منزل مسکونی استفاده می شده است، شباهتی به مدارس علمیه ندارد، اما با تغییرات اندکی که در برخی فضاهای داخلی آن ایجاد شده برای این مهم تا اندازه ای قابل استفاده شده است. این ساختمان در زمینی به

مساحت 200 متر مربع با زیر بنای 180 متر مربع در دو طبقه ساخته شده است و از امکانات و فضای داخل آن صرفاً برای آموزش و برگزاری مجالس و محافل تبلیغی و فرهنگی استفاده می شود. این مدرسه دارای مدرسی بزرگ به ابعاد 7×12 متر مربع و سه مدرس کوچک، دفتر مدیر و استادان و کتابخانه ای کوچک است که دارای 1500 جلد کتاب تخصصی در علوم حوزوی است و توسط طلاب اداره می شود.

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه 70 طلبه که همه از مهاجران شیعه کشور افغانستان هستند، به تحصیل علوم اسلامی اشتغال دارند. تعدادی از آنها طلبه رسمی مدرسه هستند و از امکانات آن

استفاده می کنند و تعدادی نیز به صورت آزاد در کلاسهای مدرسه شرکت می کنند. سطح آموزشی مدرسه از پایه مقدمات تا انتهای دوره سطح است. مانند سایر مدارس علوم حوزوی، همگام با آموزش علوم اصلی حوزه، درسهایی مانند اخلاق، تفسیر، عقاید و احکام نیز در مدرسه برگزار می شود که همه طلاب موظف به شرکت در آنها می باشند. هم اکنون تعدادی از فارغ التحصیلان این مدرسه در کشور افغانستان و پاکستان به تبلیغ و ارشاد اشتغال دارند.

از فعالیتهای تربیتی و فرهنگی این مرکز آموزشی تشکیل مجمع قاریان قرآن (مربک از استادان، طلاب و افراد متدین) توسط مسئولان مدرسه است که به طور منظم، در طول سال برنامه هایی را به منظور آشنایی هر چه بیشتر نوجوانان و جوانان با قرآن به اجرا در می آورد. از جمله فعالیتهای این مجمع، برگزاری جلسات آموزش تلاوت، قرائت و تفسیر قرآن به همراه مسابقات قرآنی می باشد که در ایام ماه مبارک رمضان و تعطیلات تابستانی مدارس به اوج خود می رسد. در این راستا بانک نواری شامل نوارهای قرائت قرآن قاریان بزرگ جهان اسلام تشکیل شده است.

واقع در مرکز شهر مشهد، خیابان توحید، کوچه رضویها.

پیشینه تاریخی

از جمله مدارس جدید التأسيس، با تلفیقی از فن آوری جدید و معماری سنتی، مدرسه زیبای امام علی بن ابی طالب علیه السلام است که در سیزدهم رجب سال 1362 مصادف با ولادت حضرت علی علیه السلام توسط حاج نصرالله فیروزه چی (1) تأسیس و برای تحصیل و سکونت طلاب علوم اسلامی وقف شد. در متن وقفنامه مدرسه چنین آمده است:

مدرسه علمیه امام علی بن ابی طالب علیه السلام جهت تحصیل و سکونت طلاب علوم اسلامی و مذهب جعفری از آن استفاده شود و بایستی طلاب رعایت مقررات و برنامه های تنظیمی مدرسه و ضوابط مربوطه به اداره امور مدارس علمیه را در هر عصری بنمایند.

گرچه این مدرسه در سال 1362 تأسیس شد ولی به علت نداشتن امکانات لازم و نیز به سبب فرسودگی و آثار خرابی، در سال 1369 تخریب و در سال 1372 مدرسه جدید و مجهزی در همان مکان احداث شد.

مدرسه جدید علاوه بر رعایت اصول مهندسی جدید از سبک و معماری سنتی نیز بهره مند است و در زمره زیباترین مدارس علمیه مشهد مقدس قرار دارد. پس از درگذشت مؤسس مدرسه (حاج نصرالله فیروزه چی) که تولیت مدرسه را هم برعهده داشت، هم اکنون حاج علی و حاج محمد تقی فیروزه چی از بازرگانان متدین مشهد

ص: 373

1- - مرحوم حاج نصرالله فیروزه چی بانی و واقف مدرسه امام علی علیه السلام از تاجران نیکوکار بود که در چند مؤسسه خیریه فعالیت داشت. وی در سال 1366 به رحمت ایزدی پیوست.

تولیت آن را برعهده دارند. مدیر مدرسه حجت الاسلام والمسلمین حاج رضا روحانی است. همچنین برای نظارت بر وضعیت آموزشی مدرسه آیت الله سعیدی(1) و حجج اسلام دهشت و نبوی تعیین شده اند. درباره تفویض تولیت مدرسه در قسمتی از وقفنامه چنین آمده است:

پس از فوت متولیان، تولیت مفوض است به اکبر و اصلح و اتقی فرزندان ذکور آنان نسلاً بعد نسل مشروط به اینکه علاوه بر صفات مذکور از نظر ایمان و اخلاق اسلامی نیز واجد شرایط باشند و چنانچه فرزند هر یک از متولیان فاقد صفات مذکور باشند متولی حاضر می تواند با نظر و صوابدید ناظرین از بین افراد مؤمن و متدین و پرهیزگار و آگاه به مسائل و امورات حوزه و مدارس علمیه فردی برای جانشینی متولی متوفی انتخاب و معرفی نمایند.(2)

عکس شماره 96 - نمای داخلی مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام

ص: 374

1- آیت الله سعیدی از استادان و علمای معروف حوزه علمیه مشهد در سال 1374 ش. به رحمت ایزدی پیوست.

2- قسمتی از وقفنامه مدرسه امام علی علیه السلام.

ساختمان مدرسه در زمینی به مساحت 800 متر مربع در سه طبقه با زیربنای 2300 متر مربع احداث شده است. نوع معماری مدرسه همانند اغلب مدارس علمیّه مشهد است، بدین صورت که حیاط مرکزی در وسط ساختمان و حجره ها در چهار ضلع آن قرار دارند. نمای داخل مدرسه آجرنماست که بر پیشانی حجره های طبقه دوم اسم جلاله «الله» با خط کوفی به رنگ آبی نقش بسته است. از ویژگیهای معماری مدرسه وجود «غلام گردش» یا ایوانی به عرض حدود یک متر در مقابل حجره های طبقه اول و دوم است که استفاده از آجر سفال به صورت مشبک، زیبایی خاصی به آن بخشیده است.

ایوان ورودی اصلی مدرسه، دارای زیبایی خاصی است که با استفاده از آجرنما و کاشیهای آبی رنگ پدید آمده و دو طاق نما در دو طرف آن قرار گرفته است. داخل طاقنمای سمت راست مدرسه بر سطح کاشی با زمینه آبی این حدیث قدسی نوشته شده است: «ولایه علی بن ابی طالب حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی». در وسط طاق نمای سمت چپ مدرسه نیز بر سطح کتیبه ای با زمینه لاجوردی چنین آمده است: «قال رسول الله من کنت مولاه فهذا علی مولاه». سقف ایوان نیز با استفاده از کاشیهای

سنتی و آجرنما مزین شده است. در پیشانی ایوان بر کتیبه ای چنین آمده: «مدرسه علمیّه

امام علی بن ابی طالب علیه السلام» و بر سر ستونهای ایوان و قسمت فوقانی بنا بر زمینه لاجوردی با خط ثلث آیاتی از سوره مبارکه دهر نوشته شده است. پشت بغل ایوان نیز کاشیکاری سنتی زیبایی دارد. ازاره ساختمان مدرسه از قسمت بیرون تا ارتفاع حدود دو متر، سنگ و بقیه آجرنماست که از کاشیکاری سنتی نیز برای آرایش قسمت جلو ساختمان استفاده شده است.

مدرسه دارای دو در کوچک از قسمت شرقی و غربی می باشد که بر سردر شرقی مدرسه، نام مدرسه و نام واقف آن به همراه تاریخ تأسیس نوشته شده و بر پیشانی آن بر کتیبه ای حدیث «انا مدینه العلم وعلی بابها» با خط ثلث بر زمینه لاجوردی نقش بسته است.

این مدرسه از لحاظ امکانات آموزشی و رفاهی وضعیت مناسبی دارد چنان که در

طبقه زیر زمین مدرسه سالن بزرگ اجتماعات با ابعاد 11×13 مترمربع، سالن غذاخوری و آشپزخانه به ابعاد 10×7 متر مربع، مدرس به ابعاد 10×7 مترمربع به انضمام پارکینگ

قرار دارد. در طبقه اول و دوم مدرسه نیز 22 حجره، مسجد، دفتر استادان و مدیر و کتابخانه و تالار مطالعه مدرسه قرار دارد. این کتابخانه حدود یک هزار جلد کتاب را در

خود جای داده است و توسط طلبه ها بصورت قفسه بسته اداره می شود.

مدرسه خضرا

برنامه های آموزشی - تربیتی

مدرسه از لحاظ داشتن برنامه های آموزشی و تربیتی از انضباط مناسبی برخوردار است و نظارت ویژه ای از سوی مسئولان مدرسه بر پیشرفت طلاب می شود. هم اکنون هشتاد طلبه زیر نظر استادان با تجربه مدرسه مشغول تحصیل علوم اسلامی هستند. برخی از استادان مدرسه عبارتند از: حجج اسلام علی شیخی، عباس علی علوی، رضا روحانی، سید محمود امینی موسوی، علی روحانی، امینیان، عدالتیان و... .

پایه تحصیلی این مرکز آموزش علوم دینی منحصر به دوره مقدمات است. همگام با درسهای اصلی، کلاسهای در موضوعات اخلاق، احکام، عقاید و قرآن برگزار می شود که طلاب ملزم به شرکت در آنها می باشند.

ص: 376

واقع در منطقه مرکزی شهر مشهد، خیابان توحید، کوچه زردی، کوچه فرعی شهید میرزایی.

پیشینه تاریخی

این مدرسه توسط یکی از عالمان شهر مشهد به نام شیخ محمد مهدی نوغانی تأسیس شد. آن بزرگوار در سال 1363 این مکان را که منزل مسکونی بود خریداری کرد و پس از تغییرات اندکی در آن به عنوان مرکزی برای آموزش علوم دینی طلاب درآورد. تا سال 1374 سرپرستی مدرسه بر عهده حجت الاسلام علیرضا منتظری بود و پس از آن حجت الاسلام محمد علی نوغانی پسر مرحوم نوغانی رسیدگی به امور مدرسه را بر عهده گرفت.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه حدود 800 متر مربع مساحت و قریب 600 متر مربع زیربنا دارد. ساختمان فرسوده مدرسه در دو قسمت غرب و شرق در دو طبقه قرار دارد. حیاط نسبتاً وسیع مدرسه با باغچه هایی در چهار ضلع آن در وسط دو ساختمان جای دارد. با توجه به فرسودگی بنا به نظر می رسد مدرسه نیاز به تعمیرات اساسی یا بازسازی دارد. در کل،

این مدرسه دارای 14 حجره و یک مدرّس می باشد. نمای داخلی و خارجی ساختمان آجر ساده بدون هیچ گونه تزیین و آرایشی است.

اکنون 40 طلبه از سراسر استان خراسان در این مدرسه به تحصیل مشغولند، البته در گذشته تعدادی طلبه از کشورهای پاکستان، هندوستان و افغانستان نیز از محصلان مدرسه بوده اند. پایه تحصیلی مدرسه دوره مقدمات و سطح است، اما طلاب مجازند در کلاسهایی که در دیگر مدارس علمی برپا می شود، شرکت کنند. آنان همچنین موظف به شرکت در کلاسهای جنبی و برنامه ها و فعالیتهای تربیتی می باشند. هم اکنون برخی از استادان مدرسه عبارتند از: حجج اسلام معلّمی، محمدی، منتظری و شریفی.

طرح توسعه و نوسازی مدرسه به انضمام به کارگیری روشهای جدید و برنامه های منظم آموزشی از طرحهای آینده مسؤولان مدرسه است تا همگام با رشد کمی طلاب، این مرکز از کیفیت علمی بهتری نیز برخوردار شود.

واقع در ناحیه مرکزی شهر مشهد، در قسمت شرقی مجموعه اماکن متبرکه حرم مطهر امام رضا علیه السلام که در حد فاصل شمال شرقی مدرسه میرزا جعفر و خیراتخان واقع شده است.

پیشینه تاریخی

این دانشگاه که در زمره معتبرترین و بزرگترین مراکز تعلیم و تربیت محصلان علوم اسلامی به شمار می رود، پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی به دستور تولیت عظمای آستان قدس رضوی حضرت آیت الله واعظ طبسی (1) طرح احداث آن آغاز شد،

ص: 379

1- - حضرت آیت الله عباس واعظ طبسی از شخصیت‌های گرانقدر و برجسته نظام مقدس جمهوری اسلامی هستند که سابقه مبارزات ایشان قبل از انقلاب همگام با شهید هاشمی نژاد و رهبر معظم انقلاب حضرت آیت الله العظمی خامنه ای بر همگان آشکار است. معظم له پس از پیروزی انقلاب اسلامی، طی حکمی از جانب رهبر کبیر انقلاب، حضرت امام خمینی قدس سره، به سمت تولیت آستان قدس رضوی منصوب شدند، که در این راستا منشأ تحولات و پیشرفت‌های همه جانبه و در خور توجهی در آستان قدس رضوی شدند، بطوری که بسیاری از طرح‌های عمرانی، فرهنگی، اجتماعی در زمان تولیت معظم له به اجرا درآمد. هم اکنون بسیاری از ساختمان‌های مجموعه اماکن حرم مطهر رضوی مانند طرح عظیم زیرگذر، کتابخانه مرکزی، دانشگاه رضوی، رواق دارالولایه، صحن جمهوری اسلامی، صحن جامع رضوی، بست‌های چهارگانه و... دهها طرح دیگر از افتخارات زمان تولیت پربرکت معظم له می باشد. از دیگر اقدامات ارزنده ایشان به عنوان ریاست حوزه علمیه خراسان ساماندهی و برنامه ریزی در جهت ارتقای سطح کمی و کیفی حوزه علمیه خراسان می باشد که نتایج مطلوبی در رشد علمی، تربیتی و کمی طلاب این حوزه پرمایه علمی و تاریخی در پی داشته است. برگزاری امتحانات عمومی، اقدامات رفاهی برای طلاب، بازسازی مدارس علمیه و تعمیر آنها، به ویژه تأسیس دانشگاه رضوی و احداث مدارس جدید برای استفاده طلاب به همت معظم له از گام‌های مؤثر و اساسی است که نوید بخش حوزه ای پویا، بالنده و با نشاط را می دهد.

که سرانجام در سال 1363 ش. مطابق با 1404 ق. همزمان با تشکیل کنگره جهانی حضرت رضا علیه السلام تأسیس و رسماً افتتاح شد. این بنا که تلفیقی از مهندسی جدید و معماری اصیل سنتی است در بر دارنده مجموعه ای از زیباترین گچبریها، کاشیکاری ها و خطوط و نقوش اسلامی - سنتی می باشد. ساختمان دانشگاه شامل ساختمان چهار طبقه جدید الاحداث است که دو مدرسه تاریخی میرزا جعفر و خیراتخان را به هم متصل کرده و مجموعه ای یکپارچه را تشکیل داده است.

این مؤسسه فرهنگی - آموزشی نمونه عملی وحدت حوزه و دانشگاه است که علاوه بر تدریس علوم حوزوی، برخی از علوم دانشگاهی که در راستای اهداف این مرکز علمی - فرهنگی می باشد نیز در آن تدریس می شود.

اهداف دانشگاه علوم اسلامی رضوی

مهمترین اهداف دانشگاه رضوی که اساسنامه آن در سال 1374 ش. به تصویب رسیده است و هم اکنون به عنوان یکی از مراکز رسمی آموزش عالی با تأکید بر اصالت حوزوی به فعالیت خود ادامه می دهد عبارتند از:

1 - تربیت فقیه، محقق و استاد در رشته های مختلف علوم اسلامی به منظور تأمین نیاز حوزه های علمی و دانشگاههای داخل و خارج کشور.

2 - تربیت مبلغ اسلامی به منظور نشر و ترویج فرهنگ اسلام و معارف اهل بیت علیهم السلام در داخل و خارج کشور.

3 - تربیت قاضی و حقوقدان متعهد و متخصص برای دستگاه قضایی کشور.

4 - تربیت نیروی انسانی کارآمد برای مراکز آموزشی و پژوهشی ارشاد اسلامی و غیره.

ارکان دانشگاه

دانشگاه علوم اسلامی رضوی طبق اساسنامه مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی دارای ارکان زیر است :

الف - مؤسس: دارای اختیارات ویژه از جمله تعیین ریاست دانشگاه و اعضای هیأت امناست.

ب - هیأت امنا: دربردارنده گروهی از صاحب نظران حوزه و دانشگاه است که بر روند کلی دانشگاه نظارت می کنند.

ج - ریاست: هدایت و اداره امور دانشگاه را بر عهده دارد و با حکم مؤسس بدین سمت گمارده می شود.

د - شورای دانشگاه: وظایف مندرج در قانون شورای دانشگاهها را بر عهده دارد که هماهنگی برنامه های آموزشی و گروهها و رشته ها از آن جمله است.

از زمان تأسیس تاکنون حضرت آیت الله واعظ طبسی تولیت عظمای آستان قدس رضوی، ریاست هیأت امنای دانشگاه را بر عهده داشته و از سوی معظم له حجت الاسلام والمسلمین محمد باقر فرزانه به ریاست دانشگاه منصوب شده اند.

نقشه و معماری بنا

این مجموعه فرهنگی متشکل از دو مدرسه تاریخی خیراتخان و میرزا جعفر به انضمام ساختمان مرکزی دانشگاه است که معماری ساختمان مدرسه خیراتخان و میرزا جعفر پیشتر مورد بررسی قرار گرفت، از این رو در این قسمت تنها به توصیف و شرح ساختمان دانشگاه علوم اسلامی که بین دو مدرسه میرزا جعفر و خیراتخان واقع شده می پردازیم. این بنای جدید که مساحت کل زیر بنای آن بالغ بر 22000 متر مربع است دارای این مشخصات است:

طبقه زیرزمین

قسمتهای زیر در این طبقه قرار دارند:

1 - سالن غذاخوری (سلف سرویس) با ظرفیت پذیرایی 600 نفر.

2 - خشکشویی با امکانات و تجهیزات لازم برای ارائه خدمات به دانشجویان.

3 - واحد تأسیسات حرارتی و برودتی و دیگر تجهیزات مربوطه.

طبقه اول

تالار اجتماعات بزرگ و باشکوهی که برای برگزاری مجالس سخنرانی، گردهمایی ها و امتحانات استفاده می شود در این طبقه جای دارد. هم اکنون بسیاری از همایشها و سخنرانی های مهم با بهره گیری از استادان، عالمان و دانشوران حوزه و دانشگاه در این تالار برگزار می شود. این تالار با مساحت حدود 600 متر مربع گنجایش بیش از یک هزار نفر را دارد. ستونهای متعدد به همراه گچبری و کنده کاریهای جذاب و

ص: 382

قابل تحسین سقف زیبای تالار، ذوق و هنر هنرمندان ایرانی را بخوبی به نمایش گذارده است.

در همین طبقه، انتشارات و کتابفروشی در قسمت شرقی دانشگاه قرار دارد که کتابها و مجله های علوم و معارف اسلامی را به علاقه مندان عرضه می کند و روزانه تعداد زیادی بازدید کننده دارد.

در این طبقه، همچنین تالار مخصوص گردهمایی ها و سخنرانی های ویژه وجود دارد که به جدیدترین تجهیزات فنی مجهز است.

عکس شماره 98 - تالار سخنرانی دانشگاه رضوی

ص: 383

طبقه دوم

بیشتر مربوط به امور آموزشی و اداری دانشگاه است. کلاسهای درس و گروههای مختلف فقه، حقوق، کلام، اصول و زبانهای خارجی در این طبقه قرار دارند، که هر یک از گروههای مزبور در زمینه های مربوطه مشغول فعالیت و پژوهش هستند. واحدهای سمعی - بصری، آزمایشگاه زبان و کامپیوتر نیز در همین طبقه قرار دارند.

طبقه سوم

ویژه کلاسهای درس است. در هر سه طبقه حجره هایی مجهز به تمام امکانات رفاهی برای طلاب و دانشجویان در نظر گرفته شده، گرچه بیشتر حجره های طلاب در دو مدرسه خیراتخان و میرزا جعفر قرار دارد.

کتابخانه دانشگاه

کتابخانه دانشگاه با مساحت حدود 340 متر مربع و با داشتن بیش از 23 هزار جلد کتاب در بردارنده کتابهای مورد نیاز استادان و دانشجویان است که با اتصال به شبکه رایانه ای کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی خدمات اطلاع رسانی و کتابداری را در اختیار علاقه مندان قرار می دهد. کتابخانه به روش رده بندی دیویی موضوع بندی شده و به صورت قفسه باز اداره می شود.

همچنین این کتابخانه تعداد قابل توجهی کتابهای خطی داشته که مربوط به دو مدرسه خیراتخان و میرزا جعفر بوده است و در سال 1366ش. برای حفاظت بیشتر و آفت زدایی به کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی منتقل شده است.

بخش گردش کتاب با 15 ساعت خدمات در شبانه روز و با دارا بودن 700 نفر عضو همه روزه در اختیار علاقه مندان می باشد. بخش آرشیو، بیش از 50 مجله مورد نیاز دانشجویان در رشته های تخصصی دانشگاه همراه با 9 روزنامه داخلی و 5 روزنامه به زبان خارجی را در اختیار دانش پژوهان می گذارد.

مسئولان کتابخانه با ایجاد امکانات لازم زمینه پژوهش و تحقیقات را برای دانش پژوهان در رشته های تخصصی علوم قرآنی، حدیث، فلسفه، کلام اسلامی، حقوق، فقه و

نمای خارج ساختمان دانشگاه آجرنماست که قسمت فوقانی پنجره های مشرف به حیاط به شیوه زیبایی کاشیکاری شده و حادثی در فضیلت تعلیم و تربیت بر آنها نوشته شده است.

بر پیشانی ایوان شمالی دانشگاه با خط سفید بر کاشی معرّق نام دانشگاه نقش بسته است. بر سرستونهای ایوان با خط ثلث سفید در زمینه لاجوردی نوشته شده است:

قال الباقر علیه السلام: «إِنَّ الَّذِي يَعْلَمُ الْعِلْمَ مِنْكُمْ لَهُ مِثْلًا اجْرِ الْمُتَعَلِّمِ وَلَهُ الْفَضْلُ عَلَيْهِ فَتَعَلَّمُوا الْعِلْمَ مِنْ حَمَلَةِ الْعِلْمِ وَعَلَّمُوا اخْوَانَكُمْ كَمَا عَلَّمَكُمُوهُ الْعُلَمَاءُ» (1) و قال الباقر علیه السلام: «من علّم خيراً فله مثل اجر من عمل به. قلت: فان علّمه غيره يجزى ذلك له؟ قال: ان علّمه الناس

كلهم جرى له. قلت: فان مات؟ قال: فان مات.» (2)

لچکیها و پیشانی ایوان با کاشی معرّق به طرز زیبایی تزیین شده است. در حاشیه داخلی ایوان زیر مقرنس کاری زیبای سقف با خط ثلث نوشته شده: «قال رسول الله صلّى الله عليه و آله: رحم الله خلفائي و قيل له يا رسول الله و من خلفائك؟ قال: الذين يحيون سنتي و يعلمونها عباد الله» (3).

در قسمت تحتانی ایوان، در دو لّت چوبی قرار دارد که یکی از دو در اصلی دانشگاه است. در مدخل این قسمت که مشرف به مدرسه تاریخی میرزا جعفر است تابلوی بسیار زیبایی از نقشه کشور ترسیم شده است که بر روی قسمتی از آن آیه شریفه «انا خلقناکم من ذکر و انثی» با ترجمه نوشته شده و در قسمت دیگری از آن یکی از سخنان رهبر کبیر انقلاب امام خمینی قدس سره به چشم می خورد که فرموده اند: «از دانشگاه باید سرنوشت یک

ص: 385

1- - امام باقر علیه السلام فرمودند: هر کس از شما که دانشی را آموزش دهد، دو برابر کسی که علم را فرا می گیرد، پاداش دریافت می کند و او بر متعلم برتری دارد. پس علم را از حاملان علوم فرا گیرید و به برادران خود یاد دهید، همان گونه که علما به شما یاد دادند.

2- - امام باقر علیه السلام فرمودند: هر کس کار نیکی را به یک نفر تعلیم دهد، پاداش او همچون عمل کننده به آن است. [راوی گوید]، عرض کردم: اگر مرد دومی هم آن را به دیگری یاد داد باز هم تعلیم دهنده اولی پاداش می گیرد؟ فرمود: اگر همه مردم آن عمل را فرا گیرند باز او اجر خود را خواهد گرفت. گفتیم: اگر او مرده باشد، فرمودند: [حتّی] اگر بمیرد.

3- - رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: خداوند جانشینان مرا بیامرزد. گفتند: یا رسول الله جانشینان شما چه کسانی هستند؟ فرمود: کسانی که سنت مرا زنده نگه می دارند و آنها را به بندگان خدا یاد می دهند.

ایوان بزرگ دیگری که در سمت شرق است یکی دیگر از مدخلهای دانشگاه است که روبروی مدرسه خیراتخان قرار دارد. سرستونها و پیشانی ایوان کاشیکاری معرق است که حدیثی از امام جعفر صادق علیه السلام با خط سفید بر آن نقش بسته است.

عکس شماره 99 - کتابخانه دانشگاه علوم اسلامی رضوی

در مدخل ورودی مدرسه خیراتخان سنگی بر دیوار نصب شده و در آن چنین نوشته شده است:

بسم الله الرحمن الرحيم

با تأییدات خداوند متعال و عنایات حضرت ثامن الائمه علی بن موسی الرضا علیه السلام از برکت پیروزی انقلاب اسلامی ایران و رهبری داهیانہ مرجع عالیقدر جهان اسلام و رهبر کبیر انقلاب حضرت آیت الله العظمی امام خمینی مدظلّه العالی در اواخر سال 1358 ش. علی رغم مشکلات اداری به منظور فراهم کردن محیط آموزشی مناسب

ص: 386

برای طلاب علوم دینی، دو مدرسه مخروبه میرزا جعفر و خیراتخان از محل عوائد آستان قدس رضوی به صورت دانشگاه علوم اسلامی رضوی در آمد و در تاریخ یازدهم ذی قعدة سال 1404 ه. ق برابر هجدهم مرداد 1363 ش. همزمان با تشکیل کنگره جهانی حضرت رضا علیه السلام رسماً افتتاح شد.

این بنای جدید دارای 206 حجره خواب برای طلاب، 18 کلاس درس و اتاق امور اداری، تالار سخنرانی، کتابخانه، مسجد، مدرس، کتابفروشی و نیز سالن بزرگ غذاخوری و خشکشویی و دستگاه حرارت و برودت مرکزی است. مساحت کل زیربنای آن بالغ بر بیست و دو هزار متر مربع است. با وجود محدودیتهایی که در ارتفاع ساختمان و ارتباطات داخلی آن بود، مجریان طرح موفق شدند تلفیقی از معماری قدیم و جدید پدید آورند و با حفظ وسایل رفاهی، زیبایی ظاهری را نیز رعایت کنند. چنان که در برنامه تحصیلی دانشگاه نیز با این که اصالت به حوزه و دروس اسلامی داده شده، اما از دروس جدید آنچه برای طلاب ضروری و مفید دانسته شد منظور گردید تا توسط استادان مجرب متدین تدریس شود. امید است، دانشجویان و طلاب علم که در این دانشگاه به تحصیل اشتغال می ورزند، تحت توجهات حضرت ولی عصر حجت بن الحسن عسکری (عج) موفق شوند از فرصتی که نتیجه جانبازی امت مسلمان و استقرار حکومت جمهوری اسلامی ایران و حسن تدبیر مسؤولان امور حداکثر استفاده را بنمایند و خود را به زینت علم، عمل و تقوا و فضایل اخلاقی بیاریند تا بتوانند در آینده به ترویج حقایق اسلامی و معارف قرآنی پردازند و فقه و حقوق و مبانی اعتقادی تشیع را نشر دهند.

بعون الله تعالی و هو خیر موفق و معین

نماینده امام و تولیت آستان قدس رضوی، عباس واعظ طبسی

برنامه های آموزشی - تربیتی

برنامه آموزشی دانشگاه علوم اسلامی رضوی مصوب وزارت فرهنگ و آموزش عالی با حفظ هویت حوزوی در سه مقطع، تحصیلی کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تنظیم شده و در هر مقطع، دانشجویان علاوه بر دروس حوزوی در یکی از رشته های تخصصی علوم قرآنی و حدیث، فلسفه و کلام اسلامی و حقوق به تحصیل می پردازند. مقاطع تحصیلی دانشگاه ناپیوسته است که دوره کارشناسی 5 سال و کارشناسی ارشد 4 سال و دوره دکترا 4 سال است. در برنامه ریزی آموزشی این دانشگاه

حفظ اصالت حوزوی و تفقه به روش فقه جواهری مورد تأکید است و دانشجویان در کنار تحصیلات حوزوی به سبک متداول و فراگیری دوزبان عربی و انگلیسی، در یکی دیگر از رشته های علوم اسلامی موجود در این دانشگاه به تحصیل می پردازند.

الف - برنامه های آموزشی مقطع کارشناسی

مقطع اول براساس تلفیق دروس حوزه تا پایان شرح لمعه و دروس دانشگاهی در حد کارشناسی تنظیم شده و شامل سه شاخه ذیل است:

1 - علوم قرآنی و حدیث

2 - فلسفه و کلام اسلامی

3 - حقوق

اهداف اساسی دوره کارشناسی این گونه تبیین شده است:

1 - تربیت استادان علوم و معارف اسلامی و مربیان علوم اسلامی مورد نیاز دانشگاهها و مراکز آموزش عالی و حوزه های علمیه از طریق تحصیلات تکمیلی؛

2 - تربیت کارشناس فقه و مبانی حقوق اسلامی برای کادر قضایی جمهوری اسلامی؛

3 - تربیت محققان علوم اسلامی از طریق دوره های کارشناسی ارشد و دکتری؛

4 - تربیت مبلغان معارف اسلامی برای داخل و خارج کشور؛

5 - تأمین کادر خانه های فرهنگی در خارج از کشور؛

طول دوره کارشناسی این دانشگاه 5 سال، معادل 10 نیمسال است و دانشجویان موظفند در طول این زمان 236 واحد به شرح ذیل را بگذرانند:

1 - دروس حوزوی، 90 واحد

2 - دروس عمومی و مشترک، 90 واحد

3 - دروس تخصصی شاخه علوم قرآنی و حدیث، 56 واحد

4 - دروس تخصصی شاخه فلسفه و کلام اسلامی، 56 واحد

5 - دروس تخصصی شاخه حقوق، 56 واحد

ب - برنامه های آموزشی مقطع کارشناسی ارشد

دوره کارشناسی ارشد علوم اسلامی، اولین مقطع تحصیلات تکمیلی بعد از دوره کارشناسی است که تعدادی از فارغ التحصیلان ممتاز دوره کارشناسی را براساس ضوابطی جذب و با ارائه دروس دانشگاهی و حوزوی و یا تلفیقی از این دو آنان را برای ورود به دوره دکتری علوم اسلامی و نیل به هدف نهایی آماده می سازد. این دوره دارای 5 رشته تخصصی به شرح زیر است:

1 - علوم قرآنی و حدیث

2 - فلسفه و کلام اسلامی

3 - حقوق خصوصی

4 - علوم جزایی

5 - جرم شناسی و حقوق بین الملل

اهداف مقطع کارشناسی ارشد

1 - تکمیل تواناییهای علمی و قابلیتهای فقهی و اصولی دانشجویان که از طریق گذراندن متون تخصصی فقه و اصول و آشنایی با مبانی استنباطی احکام و فقه استدلالی صورت می گیرد، تا آمادگی لازم برای ورود به دوره عالی نظام آموزشی حوزوی (سطح) و دکترای علوم اسلامی را کسب نمایند.

2 - تربیت و تأمین مربیان و مدرسان علوم قرآنی و حدیث و فلسفه و کلام و معارف اسلامی جهت تدریس در حوزه های علمیّه و دوره های کاردانی و کارشناسی دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی کشور.

3 - تربیت قضات متعهد و تأمین نیروی انسانی متخصص در مسائل حقوق و فقه اسلامی برای دادگستری و نهادهای قضایی.

4 - تربیت و تأمین محقق در زمینه مطالعات و تحقیقات اسلامی در رشته های علوم قرآنی، فلسفه و کلام اسلامی، حقوق خصوصی، علوم جزایی، جرم شناسی و حقوق بین الملل.

5 - ایجاد امکان گزینش مطلوب دانشجو برای دوره های دکتری علوم اسلامی و

فراهم آوردن زمینه مناسب برای جذب دانشجویان خارجی برای مطالعات و تحقیقات اسلامی.

مدت دوره کارشناسی ارشد با احتساب زمان تدریس دروس حوزوی 4 سال است که تعداد کل واحدهای درسی این دوره 38 واحد به علاوه 80 واحد دروس حوزوی است که تقسیم بندی واحدها به شرح زیر است:

1 - رشته علوم قرآنی و حدیث، 38 واحد الزامی

2 - رشته فلسفه و کلام اسلامی، 34 واحد الزامی و 4 واحد اختیاری

3 - رشته حقوق خصوصی، 30 واحد الزامی و 8 واحد اختیاری

4 - رشته علوم جزایی و جرم شناسی، 32 واحد الزامی و 6 واحد اختیاری

5 - رشته حقوق بین الملل، 26 واحد الزامی و 12 واحد اختیاری

بنا بر مصوبه هیأت امنای دانشگاه به سبب آن که دروس حوزوی ارائه شده در این دوره بیش از دروس تخصصی فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشکده الهیات است، فارغ التحصیلان این دوره علاوه بر تخصص در یکی از رشته های مصوب در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی نیز در حد دوره کارشناسی ارشد تخصص خواهند داشت.

ج - برنامه آموزشی مقطع دکتری علوم اسلامی

دوره دکتری علوم اسلامی بالاترین مقطع تحصیلی در رشته های علوم قرآنی و حدیث، فلسفه و کلام اسلامی، حقوق و حقوق کیفری و جرم شناسی است که به اعطای مدرک رسمی می انجامد. مدت این دوره 5/4 سال معادل 9 نیمسال تحصیلی است که دانشجویان موظفند بنا بر نیاز رشته بین 42 تا 50 واحد درسی دانشگاهی و 80 واحد درسی حوزوی (خارج فقه و اصول) را به شرح زیر بگذرانند:

الف - رشته علوم قرآنی و حدیث شامل: 30 واحد اصلی و تخصصی، 20 واحد رساله و 80 واحد دروس حوزوی.

ب - رشته فلسفه و کلام اسلامی شامل: 20 واحد اصلی و تخصصی الزامی، 10 واحد گرایشی، 20 واحد رساله و 80 واحد دروس حوزوی.

ص: 390

ج - رشته حقوق شامل: 12 واحد الزامی (اصلی و تخصصی)، 10 واحد اختیاری، 20 واحد رساله و 80 واحد دروس حوزوی.

د - رشته حقوق کیفری و جرم شناسی شامل: 12 واحد الزامی، 10 واحد اختیاری، 20 واحد رساله، 80 واحد دروس حوزوی.

پذیرش دانشجو و طلبه برای مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری

پذیرش دانشجو در دانشگاه علوم اسلامی رضوی محدود به داخل کشور نیست، بلکه از سایر کشورها نیز براساس اولویتها و تصویب هیأت امنای دانشجو می پذیرد.

این دانشگاه همه ساله در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری تعدادی از فارغ التحصیلان را که دارای شرایط ویژه هر مقطع هستند، از طریق آزمون سراسری که همه ساله برگزار می شود، گزینش می کند.

ضمناً براساس اساسنامه دانشگاه، دانشجویان ممتاز علاوه بر امتیازات تعیین شده از سوی ریاست دانشگاه می توانند بدون آزمون ورودی در مقطع بالاتر شرکت نمایند. انتخاب دانشجویان برتر و ممتاز بر عهده شورای آموزش می باشد.

هم اکنون در مقاطع سه گانه این دانشگاه دانشجویان علاقه مند و مستعدی مشغول فراگیری علوم اسلامی هستند که نویدبخش آینده روشنی برای کشور اسلامی ایران است.

استادان برجسته دانشگاه

از آنجا که این مرکز فرهنگی تلفیقی از دانشگاه و حوزه است و وظیفه پرورش و تربیت دانشمندان و متفکران اسلام شناس را بر عهده دارد، کوشیده شده از برجسته ترین و با تجربه ترین استادان حوزه علمیه و دانشگاه استفاده شود که به برخی از آنان اشاره می شود:

آیت الله سید حسن مرتضوی و حجج اسلام: (مرحوم) مدیر شانه چی، محمد باقر فرزانه، اسدی، حسینی، عباسپور، عاملی، شریعتی، حسینی، محمد باقر و یعقوب واعظی، علمی، ناطقی، ایازی، صالحی، وزیری زاده، الهی، شوشتری، حیدری، مرویان،

رضوانی و نیز: دکتر مهدی زاده، دکتر اردلان و آقایان قره، اسفندیاری، آیتی، خاوری، امامی و موسوی.

واحد سمعی - بصری دانشگاه

این واحد در سه بخش مشغول فعالیت است:

1 - بانک نوار: با حدود 1000 نوار درباره موضوعات دروس حوزوی، زبانهای انگلیسی، عربی، فرانسه، قرآن، علوم قرآنی، فلسفه، اخلاق، تفسیر، فن خطابه و حقوق، در زمره غنی ترین بانکهای نوار حوزه علمیه مشهد است. از فعالیتهای عمده این واحد ضبط دروس و سخنرانی های استادان معروف حوزه علمیه و شخصیتهای برجسته میهمان است. کلیه نوارها به صورت منظمی کد گذاری و تنظیم شده تا به راحتی برای اعضا قابل استفاده باشد.

2 - واحد آزمایشگاه زبان: که با استفاده از روش های نوین آموزشی و تجهیزات

پیشرفته برای آموزش زبانهای خارجی (انگلیسی، عربی، فرانسوی) در اختیار طلاب و دانشجویان است.

3 - واحد سمعی و بصری: با استفاده از تجهیزات صوتی و تصویری نقش مهمی در آموزش دانشجویان دارد. قسمتی از وظایف این قسمت عبارت است از:

الف - برگزاری کلاسهای آزمایشگاه.

ب - تهیه فیلم و نوارهای ویدئویی آموزشی از دیگر مراکز دانشگاهی و پژوهشی.

ج - فیلمبرداری از درسهای علوم قرآنی و اخلاق و علوم سیاسی استادان و شخصیتهای برجسته کشور.

د - تهیه عکس و فیلم از میهمانان خارجی و داخلی.

یکی از برنامه های قابل تحسین دانشگاه دعوت از شخصیتهای ارزشمند علمی و فرهنگی حوزه های علمیه و دانشگاههای سراسر کشور است. تاکنون بزرگانی چون حضرات آیات: حائری شیرازی، امامی کاشانی، مظاهری، خزعلی، معرفت، جعفر سبحانی، و حجج اسلام: عمید زنجانی، استادی و نیز دکتر لاریجانی، دکتر ولایتی و... به

این دانشگاه برای تدریس دعوت شده اند. همچنین شخصیتهای و هیأتهای علمی گوناگونی

تاکنون از این دانشگاه بازدید کرده اند.

عکس شماره 100 - نمای ورودی دانشگاه علوم اسلامی رضوی

واحد پژوهش و تحقیقات دانشگاه

این قسمت که مجهز به رایانه و سالن مطالعه با امکانات لازم است، برای مطالعات و تحقیقات طلاب و دانشجویان آماده شده و کتب و جزوات تخصصی مورد نیاز طلاب و دانشجویانی که در رشته های مختلف دانشگاه تحصیل می کنند، در این واحد گردآوری شده است و از آنجا که یکی از اهداف دانشگاه پرورش و تربیت محقق و نویسنده در علوم اسلامی است، وجود چنین واحدی بسیار شایسته و قابل تحسین است.

هم اکنون گروهی از دانشجویان در دفتر پژوهشهای قرآنی در گروههای پژوهشی مختلف مشغول تحقیق و مطالعه هستند، و تاکنون این واحد چند شماره مجله داخلی به

ص: 393

نام «پژوهش‌های قرآنی» منتشر کرده و چند کتاب نیز آماده انتشار است. همچنین مجله اندیشه حوزه از دیگر فعالیتهای پژوهشی وابسته به انتشارات دانشگاه است.

مرکز رایانه

با توجه به اهمیت خدمات اطلاع رسانی رایانه ای در عصر حاضر، مسؤولان دانشگاه در صدد ایجاد مرکزی برای این منظور مشتمل بر بخشهای خدمات نشر و گرافیک، آموزش کامپیوتر، نرم افزار و بانک اطلاعات هستند که مقدمات آن نیز فراهم شده و در آینده نزدیک مورد بهره برداری قرار می گیرد.

فعالتهای علمی و فرهنگی دانشجویان و طلاب

فعالیت دانشجویان در دو قسمت داخل و خارج دانشگاه انجام می گیرد. هم اکنون بسیاری از فارغ التحصیلان این دانشگاه فعالیتهای شایان توجهی در عرصه های مختلف فرهنگی در داخل و خارج از کشور داشته و به موفقیت‌های قابل تحسینی دست یافته اند. از

آن جمله می توان به فعالیتهای تبلیغی موفق در زامبیا، غنا، تانزانیا، مالاوی، کنیا و آفریقای جنوبی، مشارکت در تبلیغات خارجی حج، تدریس در مدارس علمی و دیگر مراکز علمی، ترجمه و تألیف کتاب و مقاله، همکاری با قوه قضائیه و مشارکت محسوس در اداره امور دانشگاه یاد کرد.

همچنین نظر به اهمیت گستراندن فرهنگ و معارف اهل بیت علیهم السلام در خارج از کشور، دانشگاه رضوی تعدادی دانشجوی غیر ایرانی از کشورهای اوگاندا، چین، پاکستان، افغانستان، تاجیکستان و بحرین پذیرفته است که این گروه نیز، بویژه دانشجویان چینی، پس از فارغ التحصیلی درخشش خوبی داشته و تجربه موفق را ارائه کرده اند.

دانشگاه در آینده نیز در نظر دارد همچنان با هماهنگی با وزارتخانه های مربوط به گزینش دانشجویان غیر ایرانی بر طبق ضوابط و مقررات خود ادامه دهد.

فعالتهای فرهنگی - تربیتی - ورزشی

از جمله فعالیتهای برجسته دانشجویان و طلبه های دانشگاه علوم اسلامی رضوی

شرکت در برنامه های متنوع بسیج است. در طول هشت سال دفاع مقدس طلبه ها و دانشجویان بسیجی همواره در جبهه های جنگ شرکت داشته اند و از افتخارات این دانشگاه تقدیم هجده شهید به انقلاب اسلامی است.

هم اکنون بسیج دانشگاه در سه محور مهم فرهنگی، نظامی و ورزشی فعالیت مطلوبی دارد و برنامه های ویژه ای در این زمینه ها برگزار می کند که به قسمتی از این

فعالیتها به اختصار اشاره می شود:

1 - فعالیتهای فرهنگی: از جمله این فعالیتهای می توان به موارد زیر اشاره کرد: برپایی

چندین نمایشگاه عکس و پوستر هشت سال دفاع مقدس و جلوه های ایثار؛ برپایی چند نمایشگاه کتاب؛ برگزاری مراسم جشن و سرور به مناسبتهای گوناگون و احیای ارزشهای انقلاب با برنامه هایی چون شب شعر و خاطره؛ برگزاری مسابقات قرآن و اهدای جوایز به دانشجویان نمونه و احیای تفکر شهادت و جمع آوری و انتشار وصیت نامه شهدای دانشگاه؛ برگزاری مراسم دعا و شرکت در مراسم اعتکاف؛ انتشار سخنان مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه ای در عاشورای 1374 ش. در مجموعه ای به نام نهضت حسینی؛ و انتشار نشریه میثاق بسیج.

2 - فعالیتهای نظامی: برای آمادگی هر چه بیشتر طلاب و دانشجویان، اردوهای آموزشی ویژه ای در طول سال برگزار می شود که طلاب با شور و اشتیاق خاصی در این فعالیتهای شرکت می کنند. برگزاری رزمایش نظامی و اجرای رژه به مناسبتهای گوناگون از دیگر فعالیتهای نظامی بسیج است.

3 - فعالیتهای ورزشی: این فعالیتهای که برای آمادگی جسمی و روحی طلاب و دانشجویان برنامه ریزی شده است عبارتند از:

1 - آموزش ورزشهای رزمی، شنا، کوهنوردی، والیبال، تنیس روی میز و فوتبال

2 - شرکت در مسابقات ورزشی در رشته های مذکور

3 - برگزاری مسابقات ورزشی داخلی.

ص: 395

مرکز شهر مشهد، خیابان آزادی، داخل کوچه بن بست سروش.

پیشینه تاریخی

ساختمان مدرسه در سال 1365 به دستور آیت الله العظمی سید محمد شیرازی (1) با مساعدت مالی فرد نیکوکاری به نام حاج حمزه سلمان کویتی احداث شد. معمار آن بنا بر کتیبه داخل مدرسه حاج رمضانعلی جاودانی است. تولیت مدرسه را آیت الله العظمی شیرازی بر عهده دارند. ایشان برای تنظیم برنامه های آموزشی و انضباطی شورایی شامل استادان و روحانیان فاضل را انتخاب کرده اند که سرپرستی مدرسه را بر عهده دارند.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه زیبا و باشکوه در زمینی به مساحت 580 متر مربع در پنج طبقه با زیر بنای 2040 متر مربع با تلفیقی از فن آوری جدید و معماری سنتی ساخته شده است. نمای ساختمان اصلی که به شکل ایوان مرتفع و بزرگی ساخته شده دارای کاشیکاری های متنوع به همراه خطاطی و نقوش سنتی زیبایی است. حیاط مدرسه بدون

ص: 397

1- - آیت الله العظمی حاج سید محمد شیرازی به سال 1347ق. در نجف اشرف دیده به جهان گشود. پدر بزرگوارش حضرت آیت الله العظمی مرحوم سید مهدی شیرازی فرزند حبیب الله شیرازی فرزند آقابزرگ شیرازی برادر مجدد شیرازی است. وی در سن 9 سالگی به همراه پدرش مرحوم میرزا مهدی شیرازی از نجف اشرف به کربلای معلی مهاجرت نمود، اما در 44 سالگی بر اثر فشارهای حکومت جائز بعثی عراق به کویت رفت و سپس در 52 سالگی در سال 1399ق. به قم مهاجرت کرد. از این عالم برجسته تألیفات گرانمایی برجای مانده است.

هیچ گونه تزیین و آرایشی در قسمت شمال ساختمان اصلی قرار دارد. در مجموع، این مدرسه دارای 32 حجره، 3 مَدْرَس و یک کتابخانه است.

برنامه های آموزشی - تربیتی

گر چه در سالهای گذشته بصورت پراکنده برخی از درسهای حوزوی در این مدرسه بر پا می شد ولی هم اکنون با توجه به هماهنگی هایی که از سوی مسؤولان مدرسه با شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه مشهد انجام شده، از این پس از امکانات این

مدرسه فقط برای استفاده طلاب و روحانیان زائر مرقد مطهر امام رضا علیه السلام استفاده خواهد شد و هیچ گونه برنامه آموزشی در آن برگزار نمی شود.

ص: 398

خیابان امام رضا علیه السلام، داخل کوچه کامکار.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1365 توسط چند تن از استادان برجسته حوزه علمیه مشهد به نامهای حجج اسلام حاج حسین گرایلی، حاج مهدی غفاری ساروی و حاج عبدالحمید دیانی تأسیس شده است. تولیت مدرسه نیز بنا بر وقفنامه موجود متفقا بر عهده افراد مذکور است. در قسمتی از وقفنامه در این باره چنین نوشته شده است :

تولیت موقوفه به عهده حجج اسلام آقای حاج شیخ مهدی غفاری ساروی و آقای حاج شیخ عبدالحمید دیانی تیلکی و آقای حاج شیخ حسین گرایلی است که متفقا با رعایت اهداف واقف به وظیفه شرعی خود عمل نمایند و هر یک از متولیان در هر زمان موظفند فرد صالح و متقی و مدیری را به عنوان جانشین متولی بعد از خود به هیأت متولیان معرفی و هیأت متولیان باید حداکثر ظرف یک ماه صلاحیت فرد معرفی شده را رسیدگی و نظر خود را در رد یا قبول او اعلام نمایند و در صورت عدم تصویب فرد معرفی شده شخص دیگری را که واجد شرایط باشد معرفی خواهد نمود و برای استمرار امر تولیت همین روش و رویه در هر دوره و زمانی برای متولیان ادامه خواهد داشت. در صورت فوت هر یک از متولیان و عدم تعیین جانشین و یا استعفاء متولی یا عدم توانایی انجام وظیفه تولیت و یا از دست دادن صلاحیت اخلاقی و شرعی، هیأت متولیان شخص واجد شرایط را به جانشینی بر خواهند گزید و در موارد اختلاف نظر ما بین متولیان در امور مربوطه به وقف مذکور طبق رأی اکثریت عمل خواهند نمود و در صورت عدم حصول رأی اکثریت یا فقدان کل متولیان موقوفه طبق نظر دو نفر از علمای طراز اول شهر مقدس مشهد عمل و موقوفه و مدرسه مزبور با توجه به هدف واقف اداره خواهد شد و آقای حاج شیخ

مهدی غفاری ساروی فوق الذکر علاوه بر داشتن سمت تولیت به عنوان مسؤول اجرایی و اداره امور مدرسه نیز تعیین و منصوب شد که بر طبق وظیفه شرعی عمل و رفتار نماید(1).

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه در زمینی به مساحت 1000 متر مربع در یک طبقه با زیربنای 300 متر مربع ساخته شده است. نمای ساختمان آجر سفال است که هیچ گونه تزیین خاصی ندارد. از نظر امکانات و فضاهای آموزشی - خدماتی در کل دارای 8 حجره، 3 مدرسه به انضمام دفتر مدیر و استادان است.

مدرسه کتابخانه خاصی ندارد ولی در قسمت غرب مدرسه منزلی متعلق به آیت الله حائری تهرانی قرار دارد که دارای کتابخانه ای شامل موضوعات علوم اسلامی می باشد و طلاب از آن استفاده می کنند.

تاکنون موقوفه خاصی برای مدرسه معین نشده و مخارج و هزینه های آن از کمکهای افراد خیر و وجوهات شرعی تأمین می شود.

برنامه های آموزشی - تربیتی

برنامه های آموزشی و تربیتی که برای پرورش طلاب در این مدرسه اجرا می شود از نظم و انضباط مناسبی برخوردار است. همه ساله در چهار پایه درسی مبتدی، مقدمات، سیوطی و مختصر المعانی از طلابی که مایل هستند در این مدرسه تحصیل کنند امتحان ورودی به عمل می آید، سپس افرادی که رتبه بالاتری را کسب کرده اند با دارا بودن شرایط ویژه مدرسه می توانند از امکانات آموزشی و خدماتی مدرسه استفاده کنند. پایه تحصیلی این مرکز آموزشی شامل دوره مقدمات و سطح است که کلاسها به صورت ترمی در دو نیمسال برگزار می شود. در پایان هر نیمسال امتحانات منظمی به عمل می آید. هم اکنون برخی از استادان مدرسه عبارتند از: حجج اسلام پاکروان، ناصریان، موسوی، ضیایی، کظیمی، سلیمی، مهدوی فر، اسماعیل زاده و

ص: 400

واقع در یکی از مناطق مرکزی شهر مشهد، بازار بزرگ، انتهای کوچه فرعی میر علم خان که از سمت شمال به محله چهار باغ محدود می شود.

پیشینه تاریخی

بانی این مدرسه آیت الله شیخ محمد حسین سیبویه⁽¹⁾ از عالمان معاصر شهر مشهد است. وی پس از مهاجرت به ایران در سال 1363 مکانی را برای تحصیل طلاب علوم دینی خریداری و وقف تحصیل طلاب علوم دینی کرد. از آن رو که این مکان فرسوده بود و امکانات لازم را نداشت، دستور به تخریب آن و احداث ساختمانی جدید و وسیع همراه با امکانات و فضاهای مورد نیاز آموزشی داد. کار احداث مدرسه جدید در سال 1366 ش. به پایان رسید و از همان سال فعالیت آموزشی - فرهنگی آن آغاز شد. متولی مدرسه، بنا بر وقفنامه موجود، آیت الله سیبویه بانی مدرسه و مدیر امور داخلی آن فرزند

ارشد ایشان حجه الاسلام محمد ابراهیم سیبویه است.

ص: 401

1- - آیت الله شیخ محمد حسین سیبویه از عالمان و فقیهان وارسته و گرانقدر معاصر تشیع که در شهر کربلا به دنیا آمده و در بیت علم و تقوا پرورش یافته است. دروس ابتدایی و مقدمات و سطوح را نزد مدرسین کربلا بخصوص مرحوم والدش و حاج یوسف بیارجمندی شاهرودی و شیخ محمدرضا جرقویی اصفهانی و شیخ محمد علی منتظری و شیخ محمد خطیب و دیگران تلمذ کرد. سپس راهی نجف اشرف شد و از محضر حاج شیخ مجتبی لنگرانی، آقا سید احمد اشکوری و دیگر بزرگان نجف خصوصا حضرت آیت الله خویی و حضرت امام خمینی استفاده کرد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی بالا جبار به ایران مهاجرت کرد و در شهر مشهد مقدس اقامت گزید و تاکنون به خدمات دینی از اقامه نماز جماعت گرفته تا تدریس سطوح عالی علوم حوزوی مشغول است.

پایه تحصیلی که در این مرکز آموزش علوم حوزوی تدریس می شود دوره سطح و خارج فقه و اصول است. از این رو، علاوه بر طلاب ساکن در مدرسه که 40 نفر هستند، حدود 400 نفر از طلاب حوزه علمیه مشهد نیز در کلاسهای که در این مدرسه برگزار می شود، شرکت می کنند. برخی از استادان معروف مدرسه عبارتند از: حجج اسلام سید حسین نوری، سید اصغر امینی، سید صادق شاهرودی، ابراهیم سیبویه، رضا سیبویه، شیخ محمد رضا قانع و آیت الله شیخ محمد حسین سیبویه.

بنا بر وقفنامه مدرسه واقف برای طلابی که قصد تحصیل علوم حوزوی را در این مکان دارند شرایطی را تعیین کرده، چنان که در قسمتی از وقفنامه در این باره آمده:

1 - موقوف علیهم: طلاب مسلمان و شیعه اثنی عشری که متقی و متخلق به اخلاق اسلامی بوده و مجرد باشند 2 - در صورتی که برنامه درسی در مدرسه باشد شرکت طلاب در برنامه ها الزامی است و هیچ طلبه ای حق ندارد تنها جهت مسکن استفاده نماید 3 - حداکثر استفاده یک طلبه از حجره های مدرسه جهت سکونت 10 سال است و پس از انقضای مدت حتما باید حجره را تخلیه کند. (1)

همگام با برنامه های آموزشی، برنامه های تربیتی و مجالس وعظ و سخنرانی به مناسبتهای اسلامی گوناگون در مدرسه برگزار می شود که طلاب زیادی در این مراسم شرکت می کنند.

ص: 402

ساختمان مدرسه در سه طبقه با زیر بنای 380 متر مربع در زمینی به مساحت 530 متر مربع در قسمت غرب و شمال زمین بنا شده است. این مدرسه از لحاظ امکانات و فضاهای آموزشی در شمار مدارس علمیّه درجه اول مشهد است. این مجموعه آموزشی دارای 21 حجره، تالار سخنرانی، 2 مدرس وسیع به همراه کتابخانه ای با ابعاد 4×5 متر مربع (که قریب 1500 جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی دارد و به صورت قفسه بسته اداره می شود) می باشد.

نمای داخل ساختمان مدرسه با سنگ و گچبریهای زیبایی تزئین شده اما نمای خارجی بصورت ساده از سیمان سفید و در برخی قسمتها آجر سفال است. سردر ورودی مدرسه و دو سمت آن به همراه پیشانی پنجره های مشرف به حیاط مدرسه، به طرز زیبایی با کاشیکاری دارای نقوش گل و بوته و احادیثی از معصومین آراسته شده است.

عکس شماره 102 - مدرسه امام حسین علیه السلام

موقعیت

منطقه شمال شهر مشهد، خیابان سی متری طلاب، حاشیه خیابان دوم.

پیشینه تاریخی

در سال 1365 تعدادی از افراد نیکوکار شهر کرمان با سرپرستی و اهتمام حجت الاسلام والمسلمین اکبر ایزدی (1) قطعه زمینی را از آستان قدس رضوی به صورت رایگان برای احداث مدرسه علمیّه تحویل گرفتند و عملیات ساخت و ساز مدرسه مزبور را آغاز کردند که در سال 1366 احداث ساختمان به پایان رسید و در همان سال نیز رسماً افتتاح شد. این مدرسه علمیّه وقف تحصیل طلاب علوم دینی شده و تاکنون موقوفه ای برای آن در نظر گرفته نشده است. مدیر مدرسه حجت الاسلام والمسلمین اکبر ایزدی می باشد که در این امر فرزند ارشدش وی را یاری می رساند.

نقشه و معماری بنا

ساختمان مدرسه با استفاده از مهندسی جدید در سه طبقه با زیربنای 280 متر مربع

ص: 404

1- - حجت الاسلام والمسلمین اکبر ایزدی به سال 1308 ش. در یکی از روستاهای زرنند کرمان به دنیا آمد. پس از حدود پنج سال تحصیل در مدارس آموزش و پرورش، با توجه به علاقه ای که به کسوت روحانیت داشت در مدرسه علمیّه معصومیه کرمان مشغول تحصیل علوم حوزوی شد. پس از اتمام مقدمات و سطوح اولیه به عتبات عالیات هجرت کرد و در کربلا به دست حضرت آیت الله العظمی شیرازی ملبس شد. قبل از انقلاب اسلامی به لحاظ فعالیت‌های سیاسی ضد رژیم تحت تعقیب قرار گرفت. سپس به مشهد عزیمت کرد و در مدرسه علمیّه آیت الله میلانی مشغول تحصیل شد. وی همزمان از درس سطح و خارج و تفسیر رهبر معظم انقلاب در مدرسه میرزا جعفر بهره مند می شد. پس از انقلاب فعالیت زیادی در جهت تعلیم و تعلم طلاب فاضل داشته است.

در زمینی به مساحت 647 متر مربع بنا شده است. نمای داخل و خارج ساختمان مدرسه هیچ گونه تزیینات خاصی ندارد. این مرکز آموزشی دارای 23 حجره، 2 مدرس نسبتاً وسیع و دفتر مدیر و استادان است. کتابخانه مدرسه در ابعاد 4×8 متر مربع از دیگر قسمتهای مدرسه است. این کتابخانه حدود یک هزار جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی دارد که توسط طلاب به صورت قفسه بسته اداره می شود. مدرسه دارای دو ورودی در سمت غرب است که صحن حیاط مدرسه را به خیابان رویرو مرتبط می کند.

عکس شماره 103 - نمای داخلی حیاط مدرسه کرمانیها

برنامه های آموزشی - تربیتی

پایه تحصیلی این مرکز آموزشی از جامع المقدمات تا اتمام کتاب لمعتین است. هم اکنون هفتاد طلبه که اغلب از شهرهای کرمان، مازندران و خراسان هستند در آن به

ص: 405

تحصیل اشتغال دارند. این مدرسه از لحاظ برنامه ریزی و نظم آموزشی - تربیتی در شمار مدارس درجه اول و فعال حوزه علمیه مشهد است. همگام با دروس اصلی حوزوی از دروس جنبی مانند کلام، تفسیر، احکام و اخلاق نیز غفلت نشده است. اهتمام مسؤولان مدرسه به برنامه های آموزش و برگزاری امتحانات مرتب باعث ارتقاء کیفی طلاب شده است.

از لحاظ فعالیتهای جنبی و تربیتی برنامه ریزی مطلوبی برای طلاب انجام شده است. تشکیل واحد تربیت بدنی برای سلامت روحی و جسمی طلاب و تشکیل بسیج طلاب مدرسه با برگزاری برنامه های متنوع علمی، فرهنگی، ورزشی در همین راستاست. از افتخارات این مدرسه تقدیم هفت شهید در طول هشت سال دفاع مقدس به انقلاب اسلامی می باشد.

واقع در یکی از محله های قدیمی شهر مشهد به نام چهار باغ، داخل کوچه پنجه.

پیشینه تاریخی

این مکان علمی - آموزشی توسط حجت الاسلام والمسلمین سید حسن شیرازی (1) در سال 1367 ش. برای تعلیم و تربیت طلبه های علوم دینی تأسیس شد. ساختمان مدرسه استیجاری است، اما طرح توسعه و انتقال به مدرسه جدید در دست اقدام می باشد. مدیریت این مرکز آموزشی برعهده بانی آن حجه الاسلام سید حسن شیرازی است که تاکنون فعالیت زیادی در امر تربیت و پرورش طلاب و پذیرایی و اسکان طلاب زائر حرم امام رضا علیه السلام داشته است.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه که از دو ساختمان شمالی و غربی تشکیل شده، دارای 350 متر مربع مساحت است. ساختمان شمالی دو طبقه و ساختمان غربی یک طبقه می باشد. از آن رو که این مکان در گذشته منزل مسکونی بوده از نظر سبک معماری شباهتی به مدارس علمیه ندارد. در مجموع، این مدرسه 8 حجره، یک مدرس، دفتر مدیر و استادان به انضمام چند انباری دارد. کتابخانه مدرسه در ابعاد 6×4 متر مربع دارای حدود 6000

ص: 407

1- - حجت الاسلام والمسلمین سید حسن شیرازی از استادان دلسوز حوزه علمیه مشهد است که اهتمام فراوانی به امر آموزش و پرورش طلاب علوم اسلامی دارد و تاکنون فعالیت مطلوبی در این زمینه داشته است.

جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی است که توسط طلاب اداره می شود. نمای داخل حیاط مدرسه سیمان سفید و نمای خارج آن آجر ساده است.

حجت الاسلام شیرازی در جهت توسعه و ایجاد فضای آموزشی مناسب تر، هم اکنون عملیات احداث ساختمان بزرگی را در چهار طبقه با امکانات لازم آموزشی و رفاهی آغاز کرده اند که در آینده نزدیک به عنوان «مجتمع، علمی، تبلیغی و خیریه ای» مورد استفاده قرار خواهد گرفت. مهمترین فعالیت این مجتمع، علاوه بر آموزش علوم دینی و فعالیتهای پژوهشی و تحقیقاتی، برگزاری مراسم و مجالس مذهبی و ایجاد تسهیلات برای علما و طلاب زائر خواهد بود

برنامه های آموزشی - تربیتی

پایه تحصیلی این مرکز آموزشی از مقدمات تا دوره سطح است که طلاب مدرسه موظف به شرکت در کلاسهای مذکور می باشند. همچنین تسهیلات ویژه ای برای طلبه های زائر فراهم شده تا از امکانات مدرسه استفاده کنند. علاوه بر طلاب مدرسه تعدادی از طلبه های مدارس دیگر نیز از برنامه های آموزشی و بخصوص مراسم و مجالسی که در این مکان برپا می شود، استفاده می کنند.

این مدرسه دارای آیین نامه انضباطی خاصی است که کلیه طلاب مدرسه موظف هستند آن را رعایت کنند. از آنجا که مدرسه استیجاری است، هزینه های آن توسط مؤسس آن تأمین می گردد.

واقع در محله قدیمی چهار باغ، انتهای کوچه پنجه، داخل کوچه مقابل حسینیه کویته ها.

پیشینه تاریخی

این مدرسه در سال 1367 توسط آیت الله حاج میرزا محمد مهدی نوغانی (1) تأسیس شد. از آنجا که این مکان منزل مسکونی بود که مرحوم نوغانی آن را خریداری و سپس به مدرسه علمیّه تبدیل کرد، شباهت چندانی به مدارس علمیّه ندارد و از امکانات آموزشی لازم برخوردار نیست. بنای این مدرسه تقریباً نوساز است که به سبک جدید احداث شده و هم اکنون مدیریت آن را حجت الاسلام والمسلمین محمد علی نوغانی (فرزند آیت الله نوغانی) به عهده دارد.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه که دارای مهندسی جدید است، در زمینی به وسعت 381 مترمربع در دو طبقه با زیربنای 559 مترمربع ساخته شده است. حیاط مدرسه تقریباً سی سانتیمتر

ص: 409

1- - آیت الله حاج میرزا مهدی نوغانی از عالمان وارسته و استادان به نام و فعال حوزه علمیّه مشهور فرزند عالم عامل آیت الله حاج میرزا علی اکبر نوغانی 1370 - 1300ق از خاندان اهل فضل و علم است که از محضر استادان بزرگی همچون ادیب نیشابوری، حاج میرزا احمد مدرس، شیخ هاشم قزوینی و آیت الله میرزا مهدی اصفهانی خراسانی و آیت الله حاج سید محمد هادی میلانی بهره مند شده است. این عالم بزرگ در سال 1371 ش. پس از یک عمر تلاش و فعالیت در امر تعلیم و تربیت و تبلیغ و تدریس معارف عالیّه اسلام به رحمت ایزدی پیوست.

پایین تر از سطح کوچه مقابل قرار دارد و نمای آن سیمان ساده است. ویژگی معماری خاصی ندارد و از هرگونه تزیین و کاشیکاری عاری است. این مدرسه دارای 13 حجره در ابعاد 4×5 متر مربع است که از برخی از آنها به عنوان مدرس نیز استفاده می شود.

برنامه های آموزشی - تربیتی

وضعیت آموزشی مدرسه از سال تأسیس تاکنون دارای نوساناتی بوده است: در برخی سالها برنامه های آموزشی از انسجام بیشتری برخوردار بوده و زمانی هم تا اندازه ای دچار اُفت و رکود شده است. هم اکنون تعداد 18 طلبه که برخی از آنان اهل کشورهای مسلمان آسیای میانه هستند، در این مدرسه سکونت دارند، اما اغلب از کلاسهای آموزشی که در دیگر مدارس علمیه برگزار می شود، استفاده می کنند. در این مدرسه برنامه آموزشی منظمی وجود ندارد اما از طرحهای آینده مدرسه برای استفاده بیشتر و بهتر از امکانات موجود، تشکیل شورایی مرکب از چند تن از استادان برجسته حوزه مشهد است تا با تدوین برنامه های آموزشی - تربیتی و تدوین آیین نامه داخلی شرایط بهتری برای رشد و پرورش طلاب به وجود آید.

ص: 410

موقعیت

واقع در محله قدیمی چهار باغ، داخل کوچه فرعی هراتی.

پیشینه تاریخی

این مدرسه توسط شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان در سال 1368 به عنوان خوابگاه طلاب جوان تأسیس شد. مالکیت مدرسه از نوع استیجاری است(1) و سرپرست امور داخلی آن حجت الاسلام و المسلمین دهقانی می باشد.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه کوچک دارای 100 متر وسعت و 150 متر زیر بناست که در دو طبقه ساخته شده است و در مجموع تعداد 14 حجره دارد.

برنامه های آموزشی - تربیتی

این مدرسه برنامه آموزشی خاصی به جز چند درس متفرقه جنبی ندارد و صرفاً به عنوان خوابگاه و محل سکونت طلاب استفاده می شود. هم اکنون 30 طلبه که اغلب دوره سطح را می گذرانند، در این مدرسه ساکن هستند.

ص: 411

1- - ملک مزبور توسط افراد خیر وقف امور خیریه شده که یکی از موارد وقف رسیدگی به طلاب است، لذا حوزه علمیه مشهد تمام ملک را اجاره نموده و مقداری را که وقف طلاب شده از اجاره کسر می کند.

واقع در چهارراه زرینه، خیابان آیت الله کاشانی، کوچه کاشانی 9.

پیشینه تاریخی

مدرسه شاهد زیر نظر ستاد اجرایی حوزوی شاهد، وابسته به بنیاد شهید انقلاب اسلامی به ریاست آیت الله سید حسن مرتضوی (1) در سال 1368 تأسیس و آغاز به فعالیت کرد. هدف از تأسیس چنین مرکزی پرورش و تربیت فرزندان و برادران معزز شهیدانی است که علاقه مند به فراگیری علوم اسلامی هستند. مدیریت مدرسه هم اکنون برعهده حجت الاسلام والمسلمین قاسم علی نصیری است.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه در سه طبقه ساختمان با زیربنای 900 متر مربع در زمینی به مساحت 500 متر مربع بصورت استیجاری در اختیار بنیاد شهید است و از نظر امکانات آموزشی و رفاهی - با وجود اینکه قبلاً منزل مسکونی بوده - وضعیت مناسبی دارد.

ص: 412

1- - آیت الله سید حسن مرتضوی فرزند مرحوم آقای سید احمد مرتضوی به سال 1311 ش. در یکی از روستاهای شاهرود به نام ابرسج متولد و در حدود سال 1326 ش. وارد حوزه علمیه مشهد مقدس شد و تا سال 1336 ش. دوره مقدمات، سطوح متوسط و سطوح عالی را نزد استادان معروف و غیر معروف آن زمان رضوان الله تعالی علیهم فرا گرفت، ضمن اینکه حدود دو سال نیز درس خارج شرکت می کرد. معظم له در سال 1336 برای ادامه تحصیل عازم نجف اشرف شد و از محضر آیات عظام مرحوم آیت الله شاهرودی، آیت الله حلی و حضرت امام و آیت الله خویی بهره های علمی و معنوی کسب کرد و هم زمان به تدریس نیز اشتغال داشته تا اینکه در سال 1358 ش. به ایران مراجعت کرد و در حال حاضر از استادان ممتاز و گرانقدر حوزه علمیه مشهد مقدس است.

این ساختمان دارای 17 حجره با ابعاد گوناگون، سالن اجتماعات و تالار پذیرایی است. کتابخانه مدرسه در ابعاد 5×11 متر مربع، دارای 20000 جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی است که توسط طلاب مدرسه اداره می شود.

برنامه های آموزشی - تربیتی

این مدرسه از لحاظ نظم و انضباط و برنامه ریزی آموزشی - تربیتی در زمره مدارس نمونه مشهد به شمار می رود و هم اکنون 30 طلبه در آن به تحصیل اشتغال دارند. پایه تحصیلی مدرسه از دوره جامع المقدمات تا انتهای لمعتین است و کلیه طلاب موظفند این دروس را در طول هشت نیمسال تحصیلی بگذرانند. کوشیده شده برای ارتقای هر چه بیشتر طلاب مدرسه از استادان با تجربه و معروف مشهد استفاده شود که برخی از آنان عبارتند از: حجج اسلام مرتضوی، امینیان، نصیری، حسین زاده، خزاعی، عرب، بوعلی، گرامی.

طلاب این مرکز پس از فارغ التحصیل شدن از این مدرسه، در صورت تمایل می توانند در حوزه علمیه مشهد یا قم ادامه تحصیل دهند. همچنین در جهت ارتقای سطح اطلاعات فرهنگی و اجتماعی طلاب مدرسه، اردوهای فرهنگی و تفریحی برای آنان در نظر گرفته شده است.

موقعیت

واقع در شرق شهر مشهد، حاشیه خیابان امیرآباد، که از سمت شمال به زمینهای مزروعی و از جنوب به در مانگاه حضرت ابوالفضل علیه السلام محدود می شود.

پیشینه تاریخی

در سال 1368 فرد نیکوکار و متدینی به نام حسین کوهستانی(1) برای کمک و خدمت به یکی از مناطق و محله های محروم و ضعیف شرق شهر مشهد مجموعه فرهنگی - خدماتی بزرگی شامل مسجد، در مانگاه و مدرسه علمیّه در زمینی به مساحت 7000 متر مربع احداث کرد که تاکنون مشغول فعالیت و خدمت به مردم محروم آن منطقه می باشد. در این مجموعه یکی از زیباترین و بزرگترین مدارس مشهد به نام مدرسه علمیّه حضرت ابوالفضل قرار دارد که از لحاظ وسعت بنا و نوع معماری و هنرهای به کار رفته در آن در

نوع خود قابل تحسین است. از سوی واقف این مجموعه بزرگ فرهنگی - خدماتی حجت الاسلام والمسلمین سید حسن علوی به عنوان مدیر مدرسه انتخاب شده اند. این مدرسه هیأت امنایی متشکل از آیت الله شیخ علی فلسفی، آیت الله مرتضوی، سید جعفر

سیّدان، و حجج اسلام: رضا دهشت، سید حسین نبوی، سید حسن علوی و سید محمد موسوی نژاد دارد که وظیفه تنظیم برنامه های آموزشی - تربیتی مدرسه را بر عهده دارند.

ص: 414

1- - حاج حسین کوهستانی از تجّار و بازرگانان متدین و نیکوکار شهر مشهد هستند که علاقه وافری به امر تعلیم و تربیت جوانان و پرورش طلبه های فاضل دارند که تأسیس مدرسه علمیّه حضرت ابوالفضل در همین راستا می باشد.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه که در شمار زیباترین و بزرگترین مدارس علمیه شهر مشهد است از نظر نوع بنا تلفیقی از مهندسی جدید و معماری سنتی می باشد. همانند اکثر مدارس قدیمی مشهد حیاط بزرگ مدرسه به شکل مربع، به ابعاد 40×35 متر در مرکز بنا قرار دارد و حجره ها در دو طبقه چهار ضلع آن را احاطه کرده اند. حجره های طبقه اول حدود سی سانتیمتر از سطح حیاط مدرسه بالاتر واقع شده اند. مجموع زیربنای مدرسه حدود 4000 متر مربع است که در کل دارای 96 حجره در ابعاد 3×5 و 3×4 متر مربع، 2 مدرس بزرگ - که بوسیله درهای بزرگ چوبی قابل تقسیم به 6 مدرس مستقل نیز هست - تالار بزرگ اجتماعات به ابعاد 17×20 متر مربع، سالن غذا خوری با تجهیزات خدماتی مربوطه و دفتر مدیر و استادان است.

مسجد بزرگ مدرسه به ابعاد 23×12 متر مربع در طبقه اول قرار دارد که ازاره آن تا ارتفاع 20/1 سانتیمتر سنگ شده و مابقی گچ سفید است. محراب مسجد آجرنماست که پیشانی آن با کاشی هفت رنگ مزین است.

کتابخانه مدرسه دارای دو قسمت مجزای مخزن و تالار مطالعه به ابعاد 7×26 متر مربع، از دیگر قسمتهای این مجموعه علمی است. این کتابخانه 4000 جلد کتاب دارد که حدود 31 آنها به زبان عربی است.

در تزئین نمای داخلی ساختمان مدرسه از آجرنما، کاشیکاری و نقوش و خطوط به نحو زیبایی استفاده شده است. نمای خارج مدرسه نیز تماما آجرنماست که بر پیشانی در بزرگ و اصلی مدرسه و ورودی کتابخانه و سالن اجتماعات با کاشی هفت رنگ منقوش به گل و بوته با زمینه آبی و با استفاده از رنگ سفید احادیثی از معصومین علیهم السلام نوشته شده است.

نمای داخل مدرسه نیز بسیار زیبا و دارای ویژگیهای معماری و هنر اسلامی می باشد. قسمت ورودی به حیاط مدرسه که با الهام از ایوانهای بزرگ مدارس قدیمی، اما به نوعی متفاوت از آنها شکل گرفته به فضای داخل مدرسه زیبایی خاصی بخشیده است. بر قسمت فوقانی ایوان مذکور بر کتیبه ای این حدیث نبوی نوشته شده: «انا مدینه العلم وعلی بابها فمن اراد العلم فلیأت الباب» در قسمت تحتانی آن نیز حدیث نبوی «مثلک و مثل الائمة من ولدک بعدی مثل سفینه نوح من رکبها نجا و من تخلف عنها غرق» نوشته شده است. همچنین اسپرها و قسمت فوقانی آن دور تا دور با کاشی هفت رنگ مزین شده است. سپس آیه اول سوره شریفه «الدهر» بر حاشیه داخلی آن و حدیثی از حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله با ذکر سلسله سند بر حاشیه خارجی آن نوشته شده است.

در مقابل حجره های طبقه اول و دوم «غلام گردشی»⁽¹⁾ با ستونهای متعدد قرار گرفته که قسمت وسط ستونهای مزبور با کاشی هفت رنگ و با استفاده از طرحهای گل و بوته به اسماء معصومین علیهم السلام آراسته شده است. پیشانی تمام حجره های طبقه دوم به طرز زیبایی کاشیکاری شده و بر آن احادیث معصومین علیهم السلام و آیاتی از قرآن کریم با خط ثلث

ص: 416

1- - غلام گردش یا مرد گرد عبارت است از راهرویی که پیرامون بنا می گردد. (پیرنیا، محمد کریم، شیوه های معماری ایران، انتشارات بنیاد، تهران، 1369).

نقش بسته است. در ضلع شمالی پیشانی این حجره ها این عبارات به چشم می خورد: «بنای این مجتمع علمی، عبادی، درمانی به توفیق خداوند متعال و عنایت ائمه معصومین علیهم السلام و توجهات حضرت ابوالفضل علیه السلام در جمهوری اسلامی ایران که به رهبری امام خمینی تحقق یافت در سال 1404 ه. ق مطابق 1362 ه. ش آغاز و در سال 1409 ه. ق. مطابق 1367 ه. ش. پایان پذیرفت».

همچنین در قسمت غربی بنا در بین درهای مدرسها و سالن اجتماعات اشعاری به زبان فارسی و عربی بر زمینه کاشی هفت رنگ به چشم می خورد که به فضای داخل ساختمان لطافت و معنویت بخشیده و از تمام فضاهای موجود برای نمایش هنرهای کاشیکاری، نقاشی، شعر، خطاطی و معماری سنتی به نحو احسن استفاده شده است.

عکس شماره 105 - نمای داخل حیاط

ص: 417

دوره آموزشی این مرکز از مقدمات تا انتهای سطح است که با استفاده از استادان مجرب و ممتاز حوزه علمیه مشهد هم اکنون تعداد یکصد طلبه با برنامه منظم آموزشی اشتغال به تحصیل علوم اسلامی دارند. عموماً دروس اصلی صبحها و دروس جنبی که عبارتند از: اخلاق، عقاید، قرآن، احکام و تفسیر، بعدازظهرها برگزار می شود و طلاب به

اقتضای مقطع آموزشی خود موظفند در این کلاسها شرکت کنند. شایان توجه است که هر روز صبح تمام طلاب ابتدا در درس اخلاق عمومی و سپس در کلاسهای درسی دیگر شرکت می کنند که این امر بر اهتمام مسؤولان و استادان مدرسه به ارتقای معنوی و اخلاقی و تقدم تهذیب در تعلیم طلاب تأکید دارد.

هم اکنون 14 تن از اساتید برجسته و فاضل حوزه علمیه مشهد در این مدرسه فعالیت دارند که عبارتند از حجج اسلام: 1 - حاج حسن طباطبایی 2 - حسین قائمی 3 - محسن سعیدی 4 - محسن ملکی 5 - رضا حق پناه 6 - حسن ربانی 7 - موسوی شاهرودی 8 - محمدرضا دهشت 9 - سید جعفر سیدان 10 - سید علی دلبری 11 - محمّد قاسم مهدوی 12 - سید حسین موسوی ژیان 13 - علی اکبر رستمی.

با توجه به اهتمام مسؤولان مدرسه به ارتقای هر چه بیشتر سطح علمی طلاب مدرسه، امتحانات منظمی در طول سال از تمام طلاب به عمل می آید که نمرات در کارنامه مخصوص هر یک از طلاب ثبت می شود. در پایان هر سال تحصیلی مدت کوتاهی در تابستان، مدرسه تعطیل می شود.

این مدرسه دارای شرایط پذیرش ویژه ای همراه با آیین نامه و مقررات داخلی مفصلی است که همه طلاب مدرسه موظف به رعایت آن می باشند.

توجه به این نکته نیز لازم است که در حاشیه برنامه های آموزشی و علمی، برنامه ها و فعالیتهای فوق برنامه مانند مجالس و مراسم مذهبی گوناگون همچون سخنرانی، شب شعر و بخصوص جشن میلاد حضرت امام حسین و امام سجاد و حضرت ابوالفضل العباس علیهم السلام در مدرسه برگزار می شود.

مخارج و هزینه های جاری مدرسه، با توجه به اینکه هنوز موقوفه خاصی ندارد، نیز توسط متولی محترم مدرسه تأمین می شود.

موقعیت

واقع در خیابان شهید دیالمه، کوچه شوکت الدوله، داخل کوچه فرعی نوذر.

پیشینه تاریخی

این مدرسه که متعلق به طلاب افغانی مقیم ایران است، توسط یکی از افراد متدین و نیکوکار شهر هرات افغانستان در سال 1372 تأسیس و از همان سال آغاز به فعالیت کرد. این مکان قبلاً منزلی قدیمی بود که سپس تخریب و مدرسه علمیه در آن احداث شد و به علت نوساز بودن، از امکانات آموزشی لازم نیز در حد معمول برخوردار است. مدرسه مزبور وقف طلاب علوم دینی شده است و تولیت آن نیز برعهده مؤسس و بانی اولیه آن می باشد. در وقفنامه مدرسه متولیان بعدی نیز بدین گونه در نظر گرفته شده اند: «تولیت

مدرسه بعد از فوت متولی به عهده آقای احمد عطارزاده فرزند ارشد (متولی) و بعد از وی به ارشد افراد ذکور نسل بعد از نسل باشد».

برنامه های آموزشی - تربیتی

در این مدرسه هیچ گونه برنامه آموزشی وجود ندارد و از امکانات آن تنها برای اسکان طلاب استفاده می شود و هم اکنون 24 طلبه شیعه شهر هرات افغانستان در آن سکونت دارند. اگر چه از لحاظ آموزشی این مرکز فعالیت چندانی ندارد ولی از نظر برنامه های مذهبی - تربیتی در سطح مطلوبی است. از سوی تولیت مدرسه برنامه های گسترده مذهبی و فرهنگی برای طلاب شیعه افغانی تدارک دیده شده که بطور منظم برگزار می شود. از مهمترین برنامه های این مدرسه می توان به برگزاری مراسم عزاداری

در ماه محرم و صفر، مراسم شب زنده داری و تلاوت قرآن در طول ماه مبارک رمضان اشاره کرد.

نقشه و معماری بنا

این مدرسه در چهار طبقه در زمینی به مساحت 380 متر مربع با زیربنای 1200 متر مربع احداث شده است که در مجموع 15 حجره، 2 مَدْرَس، دفتر استادان و مدیر و کتابخانه مدرسه را در بر دارد. نمای ساختمان آجرنماست و هیچ گونه تزیین دیگری ندارد.

ص: 420

واقع در بلوار طبرسی، خیابان المهدی، حاشیه خیابان دوم.

پیشینه تاریخی

در قسمتی از وقفنامه مدرسه درباره تاریخ احداث ساختمان و متولی آن چنین آمده است:

با عنایت به توفیق پروردگار در ظل توجهات حضرت بقیه الله ارواحنا فداه این جانب برات محمد قربانی چری به شناسنامه 376 قوچان... دو قطعه زمین کلاً به مساحت تقریبی 587 متر مربع ملکی خود را که طبق قولنامه مورخ 29/6/1363 خریداری نموده ام و در حال حاضر یک مدرسه مشتمل بر 32 حجره و مدرس و بیوتات مدرسه و هفت دربند مغازه در آن احداث نموده و در شرف اتمام می باشد، زمین مزبور و اعیان احداثی در آن را به عنوان مدرسه علمیّه به نام «مدرسه علمیّه جواد الائمّه علیه السلام» قربه الی الله و طلباً لمرضاته وقف نمودم بدین ترتیب که از ساختمان مدرسه و حجرات آن برای سکونت طلاب علوم دینی و درس و بحث و آنچه در اقتضای یک مدرسه علوم دینی است استفاده و بهره برداری شود و درآمد و عواید دکاکین صرف عمران و آبادی و هزینه های جاری مدرسه مانند آب، برق، گاز، حقوق خادم و مانند اینها گردد و آنچه اضافه آید به دو نفر از مدرسان که در آن اشتغال به تدریس داشته باشند و در صورت تکافو به طلاب مجرد ساکن در مدرسه به عنوان شهریه پرداخت شود. (1)

چنان که از وقفنامه مدرسه بر می آید، زمین مدرسه در سال 1363 توسط فرد نیکوکاری به نام محمد قربانی خریداری و مدرسه علمیّه ای احداث شده که در سال

ص: 421

1371 رسماً تأسیس و آغاز به فعالیت کرده است. هم اکنون هیأت امنایی مرکب از هفت تن از استادان حوزه علمیه مشهد برنامه های آموزشی و فرهنگی مدرسه را هدایت می کند. (1) تصدی و مدیریت داخلی مدرسه بر عهده حجت الاسلام قدرت الله مهربان است.

موقوفات مدرسه منحصر به هفت باب مغازه متصل به مدرسه است که صرف مخارج مختلف این مرکز آموزشی می شود.

عکس شماره 106 - نمای بیرونی مدرسه جوادالائمه علیه السلام

ص: 422

1- - اعضای هیأت امنای مذکور عبارتند از: حجج اسلام مروج امام جمعه قوچان، قدرت الله مهربان، حسین احمدزاده، یعقوب یعقوبی، غلامحسین دلاور، عسکری و متولّی مدرسه آقای قربانی.

این مدرسه در زمینی به وسعت 587 متر مربع در دو طبقه احداث شده و نمای داخل و خارج آن از سنگ سفید پوشیده شده است در کل بنا 24 حجره، یک مدرس، دفتر استادان و مدیر و مسجد مدرسه قرار دارد. کتابخانه مدرسه به نام شهید اسماعیل احمدزاده در سال 1373 تأسیس شده و دارای 2500 جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی است. همچنین تعداد 7 باب مغازه نیز در قسمت شرقی مدرسه قرار دارد که جزء موقوفات مدرسه است.

بر سردر ورودی مدرسه کتیبه ای است که بر آن این عبارات نقش بسته است: «قال رسول الله صلى الله عليه و آله: انا مدينة العلم وعلی بابها».

برنامه های آموزشی - تربیتی

پایه تحصیلی مدرسه از جامع المقدمات تا اتمام لمعتین است که طلاب موظفند در کلاسهای مربوطه که از سوی مسؤولین مدرسه زمان بندی و تنظیم شده شرکت نمایند. البته در کلاسهای مذکور تعدادی از طلاب مدارس دیگر نیز شرکت می کنند. برای اوقات فراغت طلبه ها نیز برنامه هایی تدوین شده است.

هم اکنون تعداد 50 طلبه در این مرکز آموزش علوم دینی مشغول تحصیل هستند. استادان مدرسه عبارتند از: حجج اسلام مهربان، یعقوبی، جمشیدی، مهدوی، خزاعی، نمازی و حسین زاده. قابل ذکر است که یکی از استادان برجسته سابق مدرسه مرحوم آیت الله سعیدی کاشمیری بوده است. همچنین علاوه بر دروس اصلی، طلاب در رشته های احکام، تفسیر، اخلاق، روش تبلیغ و تجوید آموزشهای لازم را می بینند و آن دسته از طلاب که واجد شرایط باشند برای شرکت در کلاسهای مکالمه عربی و انگلیسی به سازمان تبلیغات اسلامی مشهد معرفی می شوند.

واقع در چهارراه شهدا، کوچه مستشاری، پشت مدرسه آیت الله خوبی که به جز سمت جنوب که در ورودی مدرسه در آن قرار دارد، توسط منازل مسکونی محدود شده است.

پیشینه تاریخی

زمین این مجموعه فرهنگی - آموزشی توسط فرد نیکوکاری به نام حاج محمدعلی نجفی خریداری شد و سپس به همت آیت الله محمد صادق سعیدی(1) و مساعدت مالی چند تن از نیکوکاران در سال 1371 ساختمان حسینیه و مدرسه در آن ساخته شد و از همان سال آغاز به فعالیت کرد. کل مجموعه حسینیه و مدرسه وقف برگزاری مراسم و مجالس مذهبی و آموزش علوم اسلامی شده است. موقوفات مدرسه نیز فعلاً منحصر به یک باب ساختمان مسکونی واقع در بلوار راه آهن است که توسط آیت الله سعیدی

ص: 424

1- - آیت الله محمد صادق سعیدی عالم ربانی و استاد برجسته و متخلق به اخلاق و آداب اسلامی در سال 1312 ش. در قریه فرشه کاشمر در خانواده ای اهل علم پا به عرصه وجود نهاد. مقدمات را نزد پدر بزرگوارش فرا گرفت و در 13 سالگی وارد حوزه کاشمر شد. مدت 10 سال مقدمات و سطح را فراگرفت و همزمان دروس جدید را تا مقطع دیپلم ادامه داد. سپس عازم نجف شد و از محضر حضرات آیات: سیدابوالقاسم خوبی، سید عبدالاعلی سبزواری، زنجانی و فانی استفاده کامل برد. معظم له به سال 1343 به وطن بازگشت. سپس با توجه به اصرار آقای امامی و بقیه علما و احساس نیاز شدید مردم تصمیم به اقامت در کاشمر گرفت. با حضور ایشان در کاشمر حوزه آن شهر رونق فوق العاده ای یافت. وی در سال 1362 به مشهد مهاجرت کرد و در زمره اساتید درجه اول مشهد درآمد. درس تفسیر ایشان به عنوان درس رسمی هر روز منعقد می شد. سرانجام این عالم ربانی در سال 1376 ش. دعوت حق را لبیک گفت.

وقف شده است و قسمتی از بودجه این مرکز فرهنگی را تأمین می کند. اولین متولی مدرسه آیت الله سعیدی کاشمیری بود که پس از فوت وی هم اکنون مدیریت مدرسه بر عهده سید حسین حسینی است.

عکس شماره 107 - نمای حیاط مدرسه امام حسن مجتبی علیه السلام

نقشه و معماری بنا

این مدرسه از نظر مهندسی و فضاسازی آموزشی در ردیف مدارس علمیه زیبای حوزه مشهد است و سعی شده از تمام فضاهای موجود به نحو احسن برای کاربریهای آموزشی - فرهنگی مورد نیاز استفاده شود. این مدرسه دارای 2000 متر مربع زیربناست و در مجموع دارای 40 حجره، 2 مدرّس، دفاتر مدیر، استادان، بسیج، آشپزخانه و سالن غذاخوری و پارکینگ است. نمای داخل حیاط آجرنماست که قسمت فوقانی پنجره ها

ص: 425

کاشیکاری سنتی شده است. صحن حیاط مدرسه به وسعت 200 متر از آب نما و چند باغچه تشکیل شده که حدود 50 سانتی متر از سطح کوچه مقابل پایین تر قرار دارد.

این مدرسه کتابخانه مرتب و در خور توجهی به ابعاد 6×14 متر مربع در طبقه اول دارد که تعداد 5000 جلد کتاب در موضوعات علوم حوزوی در آن موجود می باشد و بصورت قفسه بسته اداره می شود.

برنامه های آموزشی - تربیتی

پایه تحصیلی مدرسه شامل دوره های مقدمات، سطح و خارج فقه و اصول می شود. که اکنون حدود 70 طلبه در این کلاسها شرکت می کنند. برای ارتقای کیفی اطلاعات حوزوی طلبه ها سعی شده در این مدرسه از بهترین اساتید استفاده شود. برخی از استادان مدرسه از آغاز تأسیس عبارتند از: مرحوم آیت الله سعیدی کاشمیری، حجج اسلام واعظی، انصاری، حسینی و... .

از کلاسهای خوبی که علاقه مندان فراوانی نیز داشت، کلاس درس اخلاق و تفسیر قرآن بود که سالها توسط مرحوم آیت الله سعیدی تدریس می شد. در این مرکز آموزشی امتحانات بصورت منظم برگزار می شود و تشکیلات اداری منظمی دارد.

همگام با فراگیری دروس حوزوی از فعالیتهای تربیتی غفلت نشده و در طول سال اردوهای فرهنگی، تفریحی و حتی ورزشی برای کلیه طلاب برگزار می شود و از آنجا که این ساختمان به عنوان حسینیه نیز وقف شده، برنامه های مذهبی و بخصوص سوگواریهایی در ایام محرم و صفر در آن برپا می شود که طلاب در برگزاری آن نقش مهمی دارند.

واقع در مرکز شهر مشهد، خیابان دانشگاه، کوچه دانشگاه یازده.

پیشینه تاریخی

بانیان این مدرسه چند نفر از افراد نیکوکار هستند که در سال 1354 ش. دو باب منزل تقریباً قدیمی خویش را برای تأسیس مدرسه علمیه وقف کردند و تولیت آن را هم به عالم عالیقدر حضرت آیت الله شیخ حسنعلی مروارید واگذار کردند. معظم له نیز به خاطر

فرسودگی و عدم امکانات و تسهیلات مناسب این مکان برای آموزش علوم حوزوی، در سال 1361 ش. دستور دادند منازل مزبور تخریب و مدرسه علمیه ای با تجهیزات و امکانات مناسب به جای آنها احداث شود. احداث مدرسه جدید در سال 1372 ش. پایان پذیرفت و از همان سال نیز فعالیت خود را آغاز کرد. مدیریت امور داخلی مدرسه بر عهده حجت الاسلام حاج مرتضی مروارید (فرزند آیت الله مروارید) می باشد.

نقشه و معماری بنا

این مرکز آموزشی در زمینی به وسعت 963 متر مربع در دو فاز مستقل با زیربنای 1840 متر مربع احداث شده است. هر فاز دارای سه طبقه با تمام امکانات لازم بهداشتی و خدماتی می باشد. در کل این مجموعه آموزشی، تعداد 57 حجره وجود دارد. در این مدرسه مدرس مشخصی وجود ندارد و از برخی از حجره های بزرگتر برای تدریس استفاده می شود. از نظر دارا بودن امکانات و تجهیزات آموزشی و رفاهی در حد مطلوبی است.

نمای داخل حیاط مرکزی آجرنماست که بر قسمت فوقانی پنجره های مشرف به حیاط بر زمینه کاشیکاری شده احادیثی در فضیلت علم و علما نوشته شده است. در قسمت جنوب مدرسه حیاط کوچکتری قرار دارد که تزیین خاصی در آن دیده نمی شود و ورودی جنوبی مدرسه در این قسمت قرار دارد. نمای خارج ساختمان نیز سنگ کاری شده است.

برنامه های آموزشی - تربیتی

پایه تحصیلی مدرسه شامل دوره مقدمات و سطح است. برنامه آموزشی منظمی برای کلیه طلبه های مقاطع تحصیلی گوناگون تنظیم شده است و آنها موظف به شرکت در این کلاسها هستند. هم اکنون حدود 120 طلبه تحت برنامه های آموزشی این مدرسه مشغول تحصیل علوم حوزوی می باشند. برخی از استادان مدرسه عبارتند از: حجج اسلام مروارید، منتظری، دست پروری و... .

در وقفنامه برای افرادی که مایل به تحصیل در این مکان هستند شرایطی ذکر شده که عبارتند از:

طلاب باید شیعه اثنی عشری، متقی، مجرد [باشند] و وابستگی به احزاب و گروههای منحرف نداشته باشند و ممحصن به اشتغال به علوم دینی باشند، دروس آنان باید حداقل سیوطی و منطق باشد و اصول اعتقادات و احکام اسلامی خصوصاً نماز و مقدمات آن را قبل از اشتغال به دروس حوزوی بدانند و امتحان بدهند. تعیین برنامه و آیین نامه داخلی مدرسه با رعایت مقررات صحیح حوزه علمیه طبق نظر متولیان انجام گیرد. طلاب آرامش و نظم و وظایف نهی از منکر را انجام دهند. نگهداری میهمان به اذن متولی مدرسه می باشد. بر طلاب لازم است مراقب یکدیگر باشند. سکونت در مدرسه حق اولویتی برای کسی ایجاد نمی کند. (1)

کلیه هزینه های جاری مدرسه توسط متولی مدرسه و کمکهای افراد متدین و نیکوکار تأمین می شود.

ص: 428

واقع در منطقه مرکزی شهر مشهد، خیابان آخوند خراسانی، داخل کوچه فرعی.

پیشینه تاریخی

در سال 1360 توسط فرد نیکوکاری، به نام آقای لطفی که نماینده حضرت آیت الله خویی و سپس آیت الله سیستانی بود، یک باب منزل مسکونی قدیمی خریداری و با تغییرات و تعمیرات اندکی به عنوان مدرسه علمیه در اختیار حجج اسلام حجازی و رمزی گذارده شد که از همان سال، فعالیت علمی - آموزشی آن آغاز شد. در سال 1367 با هدف توسعه فضای آموزشی موجود و ایجاد امکانات بیشتر و بهتر برای طلاب، یک باب منزل مسکونی دیگر که در سمت غرب و شمال مدرسه قبلی قرار داشت نیز خریداری شد، سپس به اهتمام حجج اسلام حجازی و رمزی و مساعدت آقای لطفی، منازل مذکور تخریب و مدرسه ای زیبا که تلفیقی از دستاوردهای جدید مهندسی و معماری سنتی است، ساخته شد. این مدرسه بصورت رسمی از سال 1375 آغاز به فعالیت کرد و به نام مدرسه علمیه اهل بیت علیهم السلام نامگذاری شد.

مدیریت این مجموعه فرهنگی - آموزشی ابتدا بر عهده حجج اسلام رمزی و حجازی بود که نقش مهمی در تأسیس آن داشتند و سپس از سال 1376، با توجه به گسترش برنامه های آموزشی و تربیتی، هیأت مدیره ای متشکل از استادان مدرسه به سرپرستی حجت الاسلام والمسلمین حاج باقر مصباح به امور آموزشی و تربیتی مدرسه رسیدگی می کنند. اکنون از سوی این هیأت حجت الاسلام نصرتی به عنوان مسؤول امور آموزشی و حجت الاسلام حریری به عنوان مسؤول امور اجرایی مدرسه مشغول فعالیت هستند. اعضای هیأت علمی مدرسه نیز عبارتند از: حجج اسلام مصباح، فیاض، محبی،

نقشه و معماری بنا

این مدرسه علمیه در زمینی به وسعت حدود 3000 متر مربع و زیر بنای 5200 متر مربع در سه طبقه ساخته شده است. نقشه و معماری ساختمان مدرسه همانند مدارس قدیمی مشهد است: حیاط بزرگ مدرسه به ابعاد 18×18 متر مربع با آب نمای مرکزی و چند باغچه مشجر در مرکز بنا واقع شده است و حجره ها در دو طبقه در چهار ضلع آن قرار دارند. نمای داخلی آجرنماست اما پیشانی ایوانچه های پیش آمده حجره ها با کاشی

هفت رنگ همراه با احادیثی از ائمه معصومین علیهم السلام درباره فضیلت علم و عالم آراسته شده است.

در ورودی مدرسه چوبی و دولت است که داخل ایوانی به عرض 3 متر و عمق 8 متر قرار دارد. پیشانی و لچکی های ایوان مزین به کاشی هفت رنگ با نقوش اسلیمی است؛ ضمن اینکه آیاتی با خط زیبا بر پیشانی ایوان مدرسه نقش بسته است.

این مجموعه علمی - آموزشی دارای 75 حجره، 5 مدرّس، تالار بزرگ اجتماعات به ابعاد 24×5 متر مربع، سالن غذاخوری و واحدهای تدارکاتی می باشد. از دیگر قسمتهای این مرکز علمی کتابخانه مجهز آن است. این کتابخانه که در طبقه دوم قرار دارد دارای 10000 جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی است و از دو قسمت مجزای مخزن و تالار مطالعه تشکیل شده است.

برنامه های آموزشی - تربیتی

مقطع آموزشی مدرسه از جامع المقدمات تا اتمام لمعتین می باشد، که بنا بر تقسیم بندی مسؤولان مدرسه، به پنج پایه آموزشی تقسیم می شود: پایه اول، کتاب جامع المقدمات و پایه پنجم، بخش دوم کتاب لمعتین و اصول فقه می باشد. از طرحهای آموزشی مدرسه در آینده توسعه و گسترش پایه های آموزشی مدرسه تا پایان سطوح عالیّه است. همچنین کلاسهای در رشته های عقاید، علوم قرآنی، خط، تاریخ اسلام، احکام و اخلاق در مدرسه تشکیل می شود که طلاب موظف به شرکت در آنها هستند.

هم اکنون تعداد 110 طلبه در این مدرسه مشغول تحصیل هستند که تعداد 85 نفر آنها طلبه رسمی مدرسه و مابقی از طلاب سطوح عالی و خارج فقه و اصول هستند که از امکانات مدرسه استفاده می کنند.

امتحانات مدرسه در طول سال بطور مرتب برگزار می شود و نمرات هر ماه در کارنامه طلاب ثبت و در پایان سال تحصیلی به افراد ممتاز جوایزی اهدا می شود.

برخی از استادان مدرسه از گذشته تاکنون عبارتند از: حجج اسلام معلمی، نصرتی، فیاضی، محبتی، فرحناکی، معاونیان، محمدی و فاضل.

همگام با فراگیری علوم حوزوی، طلبه های مدرسه در اردوهای فرهنگی و رزمی که از سوی تپ امام صادق علیه السلام برای استفاده طلاب برگزار می شود شرکت می کنند. از آن رو که این مرکز علمی - آموزشی تاکنون موقوفه خاصی نداشته، مخارج و هزینه های مربوط به ساختمان آن توسط حاج آقای لطفی و مخارج مربوط به امور آموزشی و طلبه ها توسط حجت الاسلام باقر مصباح تأمین می شود.

* مدارس علمیّه جدید در یک نگاه

تصویر

□

ص: 432

مدارس و مکتبهای علمیّه بانوان شهر مقدس مشهد، از اهمّیت و جایگاهی ویژه برخوردارند. هر چند پیشینه تاریخی و تعداد آنها قابل مقایسه با مدارس علمیّه آقایان

نیست ولی حضور گسترده بانوان در مجامع علمی و فرهنگی و علاقه مندی آنان به تحصیل علوم و دانشهای حوزوی بویژه پس از پیروزی انقلاب اسلامی، در خور توجه و تحسین است.

پیشینه فعالیت حوزه علمیّه بانوان در مشهد، به چند دهه پیش از پیروزی انقلاب اسلامی بر می گردد، آن هنگام که بانوان متدین و جویای علم برای تحصیل احکام و معارف اسلامی، مجالس و محافلی مذهبی را در منازل شخصی تشکیل می دادند و در کنار فراگیری علوم اسلامی به تبلیغ و هدایت دیگر بانوان جامعه می پرداختند. در همین

ایام حکومت پهلوی در راستای به ابتدال کشاندن جامعه بویژه زنان، تبلیغات و حرکتهای زشت و ناشایستی را آغاز کرد. چنین سیاستهای ضد مذهبی و به اصطلاح تجدّد طلبانه انگیزه ای شد تا بانوان مسلمان با تشکیل مکتبها و مدارس علمیّه به مقابله با این سیاستها برخیزند. از این رو، در آن برهه از زمان برای تحصیل علوم و معارف اسلامی و آشنایی بانوان با فرهنگ و ارزشهای اسلامی و مبارزه با تهاجم فرهنگی غرب زدگان، چند مکتب علمیّه در سطح شهر مشهد تأسیس شد و بانوان علاقه مند به فرهنگ و معارف اسلامی با فراگرفتن احکام و علوم اسلامی خود را هر چه بیشتر آماده کردند تا در میان دیگر زنان جامعه به روشنگری و تبیین معارف اسلامی بپردازند. اگر چه این مکتبها پیوسته از طرف حکومت پهلوی مورد بی مهری و بی توجهی قرار می گرفتند و حتی رژیم، تعدادی از آنها را تعطیل کرد؛ اما هیچ گاه از کوشش و تلاش در جهت تربیت و پرورش نیروهای متدین و روشنگری و افشای مفاسد حکومت پهلوی باز نایستادند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی گویی روحی تازه در کالبد رنج کشیده حوزه های علمیّه بانوان دمیده شد؛ زیرا علاوه بر افزایش فعالیت حوزه های موجود، تعداد این حوزه ها نیز افزایش قابل توجهی پیدا کرد. هم اکنون بیش از یازده مکتب و مرکز آموزش علوم حوزوی ویژه بانوان با بیش از 4000 طلبه در مشهد فعال است و البته این تعداد رو به افزایش نیز دارد. طبق بررسیهای انجام شده پراکندگی مکتبهای علمیّه بانوان در مرکز و جنوب شرقی مشهد بسیار بیشتر از دیگر مناطق است. در این نوشتار کوشیده شده گوشه ای از فعالیتها و عملکرد افتخارآمیز و پربار حوزه علمیّه بانوان مشهد - گذشته و حال - به تصویر درآید. امید که برای آشنایی خوانندگان مفید افتد.

در مرکز شهر مشهد، انتهای خیابان آخوند خراسانی، خیابان دانش غربی.

پیشینه تاریخی

این مؤسسه فرهنگی در سال 1345 با تلاش و همت خانم فاطمه سید خاموشی، معروف به «طاهایی»⁽¹⁾

تأسیس شد. وی از همان ابتدای تأسیس همگام با آموزش علوم و معارف اسلامی و تربیت بانوان طلبه به فعالیت و مبارزه مستمر و پی گیر علیه رژیم مستبد

پهلوی پرداخت و با وجود سختگیریها و محدودیتهایی که از سوی حکومت وقت بر مراکز دینی اعمال می شد همچنان نسبت به آگاه کردن اذهان عمومی جامعه بویژه بانوان شهر مشهد تلاش می کرد، تا اینکه در سال 1352 ش. نیروهای امنیتی رژیم مانع فعالیتهای مکتب نجس شدند. از آن پس مبارزات و آموزش علوم و معارف اسلامی بانوان در منازل به صورت مخفیانه انجام می گرفت. همزمان با اوج گیری انقلاب اسلامی این مکتب، به صورت پایگاهی برای حرکتهای انقلابی بانوان متدین مشهد علیه جنایات و مفسد رژیم پهلوی در آمد، به طوری که نقش بسیار مهم وارزنده ای در ترغیب و

ص: 439

1- - خانم فاطمه سید خاموشی معروف به «طاهایی» از استادان و مدیران با تجربه و موفق حوزه علمیه بانوان است. ایشان پس از گذراندن قسمتی از تحصیلات جدید و علوم حوزوی در سال 1330 ش. همراه همسر خود آقای سید جلال الدین طاهایی، به مشهد مهاجرت کرد. سپس تحصیلات حوزوی خود را نزد استادانی مجرب مانند حضرت آیت الله خامنه ای رهبر معظم انقلاب، مرحوم آیت الله میرزا جواد آقا تهرانی، شهید سید عبدالکریم هاشمی نژاد، حجت الاسلام نهاوندی، مرحوم حجت الاسلام سید میرزا طاهایی، مرحوم شیخ غلامحسین تبریزی، حجت الاسلام موسویان و استاد طاهایی ادامه داد.

سازماندهی بانوان مشهد برای شرکت در اعتراض‌های میلیونی ایفا کرد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی با علاقه و اشتیاقی که بانوان به فراگیری علوم و معارف اسلامی از خود

نشان دادند، مسؤولان این مرکز آموزشی و فرهنگی در صدد توسعه این مکتب بر آمدند. از این رو اساسنامه مکتب نرجس با عنوان «مؤسسه خیریه، علمی، تحقیقی مکتب نرجس» به ثبت رسید و از همان سال فعالیت گسترده خود را در محورهای آموزشی، فرهنگی، علمی و امدادی آغاز کرد.

در اساسنامه مکتب قید شده که این مؤسسه غیر انتفاعی است و هزینه‌های آن از طریق کمک‌های مردمی و درآمد حاصل از املاک و مستغلاتی که به مؤسسه واگذار می‌گردد تأمین می‌شود. مؤسسان اولیه این مرکز علمی - فرهنگی عبارتند از: دکتر محمد مهدی اعتمادی، محمّد رضا اعتمادیان، خانم فاطمه اعتمادی، علی امینیان، محمّد پیوندی، محمّد علی تاجور همدانی، هاشم ترخانی، سید محمّد تقی سید خاموشی، فاطمه سید خاموشی، صادق خادم الشریعه، محمّد تقی خادم الشریعه، حاج محمّد خادم الخمسه، محمود خادم الخمسه، محمّد حسن سینی چی، محمّد واعظ شهیدی، اکبر صابری فر، سید جلال الدین طاهایی، ابوالقاسم عرفانی، سید محمّد فکوری، سیدعباس فکوری، محمود لولاچیان، دکتر محمّد رضا مشایی و سید مهدی هاشمی مصطفوی. هم‌اکنون آقایان سلیمیان، شریف واقفی، صدری، شوکتیان و احمدیان نیز به این جمع اضافه شده‌اند.

هیأت مدیره مکتب نیز عبارتند از خانمها: فاطمه سید خاموشی، فاطمه اعتمادی و آقایان محمّد رضا اعتمادیان، سید مهدی مصطفوی، محمود خادم الخمسه، غلامحسین صدری، علی احمدیان و شریف واقفی.

اهداف مکتب نرجس

الف - تشکیل مجالس تعلیم و تفسیر قرآن، بیان احکام اسلامی، برگزاری سخنرانیهای مذهبی و علمی، پاسخ به پرسشهای دینی در روزهای معین؛

ب - تشکیل کلاسهای روزانه برای تعلیم و تربیت مدرّس و مبلّغ علوم اسلامی؛

ج - تشکیل کلاسهای شبانه روزی تربیت مدرّس و مبلّغ برای خدمت در شهرستانها؛

د - تشکیل کلاسهای آموزشی ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و دوره عالی با مجوز وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و آموزش عالی؛

ه - انتشار نشریات هفتگی، ماهانه و سالانه و نیز چاپ کتابهای سودمند علمی، تربیتی، آموزشی و...؛

و - ارائه خدمات بهداشتی و امور خیریه به اشخاص یا سایر مؤسسات تعلیمات اسلامی؛

ز - اجرای عملیات اقتصادی برای گسترش و پیشرفت مؤسسه و تأمین مخارج آن.

عکس شماره 109 - سردر ورودی مکتب نرجس

نقشه و معماری ساختمان

این بنا در زمینی به مساحت 2200 متر مربع در چهار طبقه با زیر بنای 4200 متر

ص: 441

مربع در دو بخش آموزشی و خوابگاه ساخته شده است. نقشه و معماری ساختمان مکتب تلفیقی از مهندسی جدید و معماری سنتی است. نمای داخل و خارج آن آجرنماست و در برخی قسمتها از هنر کاشیکاری نیز استفاده شده است. در قسمت آموزشی 10 کلاس به علاوه تالار بزرگ اجتماعات، واحد کامپیوتر، بانک نوار و واحد تبلیغات قرار دارد. در قسمت خوابگاه نیز حدود 30 حجره به انضمام واحدهای تدارکاتی واقع شده است.

ایوان ورودی مکتب نرجس به عرض 3 متر و طول 6 متر در سمت غرب ساختمان آن قرار دارد. در دولت اصلی و بزرگ مکتب نرجس داخل همین ایوان است. قسمت فوقانی در ورودی همراه با پیشانی ایوان و لچکی های طرفین آن با کاشی هفت رنگ تزئین شده است. ورودی دوم مدرسه در سمت جنوب بنا قرار دارد و هیچ گونه آرایش خاصی ندارد و مستقیما به صحن حیاط نسبتا وسیع مکتب گشوده می شود.

کتابخانه تقریبا مجهز و بزرگ مکتب نرجس با حدود 500 متر مربع مساحت در طبقه چهارم قرار دارد و از دو قسمت مخزن و تالار مطالعه تشکیل شده است. مخزن کتابخانه شامل حدود 17000 جلد کتاب تخصصی و عمومی، انواع روزنامه، مجله و پایان نامه است و به صورت قفسه بسته اداره می شود. هم اکنون حدود 800 نفر عضو این کتابخانه هستند و از امکانات آن، بخصوص تالار مطالعه، استفاده می کنند.

برنامه های آموزشی - تربیتی

هم اکنون این مرکز آموزشی یکی از مهمترین حوزه های علمی بانوان در مشهد است. فعالیتهای آموزشی، فرهنگی و تبلیغی مکتب نرجس علاوه بر داخل کشور، در سطح بین المللی نیز گسترده است. طلبه هایی از کشورهای آسیای میانه، چین، ترکیه، فرانسه، افغانستان، پاکستان، آمریکا، عراق، عربستان، مالزی و تایلند در این مکتب تحصیل می کنند که تعداد زیادی از آنها تاکنون فارغ التحصیل شده اند. به طور کلی هر سال آمار

طلاب در واحد مرکزی به 450 نفر می رسد و این در حالی است که همین تعداد هم جذب شعبه های این حوزه می شوند.

نظام آموزشی این مرکز، تلفیقی از حوزه و دانشگاه است و متشکل از سه سطح

می باشد:

الف - سطح یک: اتمام لمعتین و اصول فقه

ب - سطح دو: اتمام رسائل و مکاسب

ج - سطح سه: اتمام کفایه

(ادامه تحصیل برای طلاب سطوح عالی در دوره های بالاتر نیز میسر است).

د - دروس عمومی شامل: تاریخ اسلام و تشیع، اصول عقاید، اخلاق اسلامی، علوم قرآنی، سیره معصومین، حقوق خانواده، روان شناسی، مکالمه انگلیسی، مکالمه عربی و رایانه. پس از اتمام هر سطح و موفقیت در امتحانات ویژه، طلاب مدرک رسمی از حوزه دریافت می کنند.

در طول تحصیل کلیه طلاب از کمک هزینه تحصیلی، خدمات بیمه درمانی و طلاب شهرستانی و غیر ایرانی علاوه بر آن، از خوابگاه، سلف سرویس و امکانات رفاهی دیگر استفاده می کنند.

از امکانات آموزشی مفید این مرکز فرهنگی، دو بخش رایانه و بانک نوار است. طلاب پس از موفقیت در آزمون کلاسهای رایانه، دانشنامه رسمی از سازمان فنی - حرفه ای دریافت می کنند. همچنین بانک نوار با 15 هزار نوار درسی، سخنرانی، سرودهای انقلابی و مکالمه انگلیسی یکی از قسمتهای مهم آموزشی مؤسسه مذکور است که بیش از 470 نفر عضو دارد.

از واحدهای مهم این مرکز فرهنگی، واحد پژوهش و تحقیق است. این بخش که متشکل از استادان و دانشجویان علاقه مند به پژوهش در موضوعات اسلامی می باشد، دارای گروههای پژوهشی قرآن، حدیث، فقه، نهج البلاغه، عقاید و تاریخ اسلام است. در این گروهها، پژوهشگران با استفاده از امکانات و تجهیزات موجود در آموزشگاه به فعالیتهای علمی می پردازند. قسمتی از فعالیتهای این بخش عبارت است از:

1 - انجام تحقیقات و پژوهش در زمینه های درسی حوزه؛

2 - برنامه ریزی و برگزاری همایشهای مختلف پیرامون موضوعات امامت و ولایت، وحدت حوزه و دانشگاه، مسأله غیبت و...؛

3 - برنامه ریزی و برگزاری سمینارهای مختلف از جمله سمینار سراسری نماز،

ص: 443

تهاجم فرهنگی و...؛

4 - جمع آوری اطلاعات علمی و طبقه بندی و تجزیه و تحلیل آنها برای ایجاد بانکهای اطلاعاتی.

عکس شماره 110 - یکی از کلاسهای درس مکتب

برنامه های تبلیغاتی

از برنامه های مهم مکتب نرجس تبلیغ و نشر علوم و معارف اسلامی در جامعه بانوان مشهد است که اهم این فعالیتها عبارتند از :

1 - برگزاری جلسات هفتگی تفسیر قرآن کریم؛

2 - تشکیل کلاسهای متنوع شامل: خط، نقاشی، سرود، شعر، مقاله نویسی و...؛

3 - تدوین و برپایی برنامه های مناسب برای جشنها، عیدهای مذهبی، و فیات و ماه

ص: 444

مبارک رمضان با دعوت گسترده از عموم بانوان؛

4- برگزاری مسابقات حفظ و قرائت قرآن؛

5- برپایی نمایشگاه عکس و کتاب به مناسبت‌های مختلف؛

6- تشکیل بسیج مقاومت طلاب حوزه علمیه مکتب نرجس و برگزاری کلاسهای ویژه از جمله کلاسهای امر به معروف و نهی از منکر، رزمی، تیراندازی، ورزشی و...؛

7- اعزام مبلغ.

این حوزه به منظور رسانیدن پیام انقلاب اسلامی و معارف گرانقدر اهل البیت علیهم السلام در طی سال به ویژه ایام ماه مبارک رمضان به اعزام تعداد کثیری از استادان و طلاب جهت

تبلیغ به داخل و خارج از کشور پرداخته و در این راستا به موفقیت‌های مهمی نیز نائل شده

است. برای نمونه، خواهران غیر ایرانی (طلاب مسلمان کشور چین) که از این مرکز فارغ التحصیل شده اند توانسته اند در کشور چین مدرسه علمیه ای به نام «مدرسه فاطمیه»

با 150 طلبه تأسیس کنند.

جدول زیر نمایانگر آمار اعزام مبلغ به داخل و خارج کشور است :

ردیف- نام شهر یا کشور - تعداد

1- زاهدان- 11 نفر

2- زابل- 4 »

3- کهنوج- 3 »

4- شهر کرد- 4 »

5- ایرانشهر- 2 »

6- بندر ترکمن- 4 »

7- فریمان- 3 »

8- دامغان- 2 »

9-كاشمر-3»

10-تربت جام-2»

11-آلمان-1»

ص: 445

ردیف- نام شهر یا کشور- تعداد

12-دوبی-2»

13-پاکستان-5»

14-چین-2»

15-مالزی-1»

16-قزاقستان-1»

17-عربستان(حج تمتع)-13»

شعبه های حوزه علمیه مکتب نجس

این مؤسسه فرهنگی به منظور حفظ و گسترش فرهنگ، معارف و علوم اسلامی با بهره گیری از نیروهای فارغ التحصیل متخصص و متبحر با برنامه ای منظم و مدون شعبه هایی را در شهر مشهد و دیگر شهرهای کشور تأسیس کرده است که تاکنون فعالیتهای فرهنگی و علمی چشمگیری داشته اند. هم اکنون این مؤسسه دو شعبه در شهر مشهد و هشت شعبه در شهرهای زاهدان، بیرجند، سبزوار، کاشمر، فریمان، تربت جام، زابل، دامغان و ایرانشهر دارد. در هر یک از این شهرها علاوه بر دروس حوزوی، برنامه ها و فعالیتهای جنبی نیز تهیه و به اجرا گذاشته می شود.

فعالیت های اجتماعی - فرهنگی مکتب نجس

علاوه بر فعالیتهای آموزشی و علمی، این مؤسسه در زمینه های اجتماعی به منظور افزایش سطح آگاهیهای اسلامی جامعه فعالیتهای مطلوبی داشته است که اهم آنها عبارتند از:

1- تأسیس مجتمع آموزشی مشکوه در سال تحصیلی 73-72 در سه مقطع آمادگی، ابتدایی و راهنمایی. در حال حاضر، حدود 400 دانش آموز در این مجتمع مشغول به تحصیل هستند و در مسابقات علمی، قرآنی، فرهنگی و هنری رتبه های ممتاز احراز کرده اند.

2- تشکیل ستاد قرآن و عترت، به منظور بسیج همگانی آموزش قرآن در سراسر

ص: 446

شهر مشهد؛ که در هر دوره بیش از 15 مرکز و بالغ بر 500 نفر از خواهران کم سواد و با سواد تحت آموزش قرآن، احکام و حقوق خانواده قرار می گیرند. تاکنون 5 دوره از این طرح اجرا شده است.

3- برگزاری کلاسهای آموزش ضمن خدمت در زمینه های آموزش قرآن برای فرهنگیان شهر مشهد.

4- برگزاری کلاسهای تابستانی برای دانش آموزان. در این کلاسها که به مدت 40 روز در ایام تابستان در بیش از 15 پایگاه به همراه برنامه های متنوع تفریحی و آموزشی برگزار می شود، در هر سال بیش از 3000 دانش آموز شرکت می کنند.

در خور توجه است که این مؤسسه علمی - فرهنگی در سال 75-76 ، 600 طلبه جذب و گزینش کرده که تعداد قابل توجهی از آنها، چنان که پیشتر گذشت، از کشورهای دیگر هستند.

ص: 447

واقع در منطقه مرکزی شهر مشهد، چهارراه خواجه ربیع، کوچه حسین باشی، داخل کوچه فرعی.

پیشینه تاریخی

حوزه علمی حضرت رقیه علیها السلام از دیگر مراکز آموزش علوم و معارف اسلامی بانوان شهر مشهد است که قبل از انقلاب اسلامی با وجود محدودیتهایی که از سوی حکومت وقت وجود داشت، فعالیت خود را آغاز کرد. مؤسس این مرکز آموزشی خانم قانع(1) بود

که این مؤسسه علمی - فرهنگی را در سال 1345 پایه گذاری کرد. فعالیتهای آموزشی و فرهنگی این مؤسسه، ابتدا در فضای محدود و با استفاده از مساجد و منازل شخصی آغاز شد. سپس در ساختمانی قدیمی به کار خود ادامه داد. با پیروزی انقلاب و اشتیاق چشمگیر بانوان به فراگیری احکام و معارف اسلامی، توسعه این مرکز آموزشی در اولویت قرار گرفت؛ از این رو، چند منزل شخصی اطراف ساختمان مکتب خریداری شد و ساختمان جدیدی با امکانات و تجهیزات مناسب آموزشی و فرهنگی در چهار طبقه با زیر بنای 5000 متر مربع در زمینی به مساحت 1250 متر مربع ساخته شد. این مؤسسه فرهنگی دارای شعبه هایی نیز در شهرهای دیگر و برخی روستاهای حومه

ص: 448

1- - مرحومه خانم قانع از بانوان دلباخته اسلام و تشیع و متعهد به انقلاب اسلامی بود که زحمات فراوانی برای آشنایی بانوان با احکام و معارف اسلامی متحمل شد. با درایت و دلسوزی وی مکتب حضرت رقیه علیها السلام شکل گرفت و قبل و بعد از انقلاب اسلامی پایگاهی برای ارتقای سطح فکری جامعه زنان مشهد بود. این بانوی وارسته در سال 1377 به رحمت ایزدی پیوست و بنابر وصیتش در مکتب علمی ای که خود پایه ریزی کرده بود، به خاک سپرده شد.

مشهد می باشد که تاکنون فعالیت خوبی داشته اند.

اگر چه انگیزه تأسیس چنین مؤسسه ای در سالهای قبل از انقلاب رشد و ارتقای سطح فرهنگ مذهبی و آشنا کردن بانوان با معارف و احکام غنی تشیع بود که در این راستا به موفقیت‌های ارزنده ای هم نایل شد، اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی با پدید

آمدن محیط و بستری مناسب برای رشد و پیشرفت علمی و فرهنگی جامعه بانوان، این مؤسسه با انسجام و برنامه های منظم و مدون از سال 1364 ش. رسماً برنامه های آموزشی خود را در زمینه علوم حوزوی با پذیرش اولین گروه از طلبه های علاقه مند به علوم اسلامی با استفاده از جمعی از مجرب ترین استادان حوزه آغاز کرد و تاکنون دانش

پژوهان و بانوان فاضلی از آن فارغ التحصیل شده اند.

کلیه برنامه های آموزشی، علمی، فرهنگی و دیگر فعالیت‌های این مکتب زیر نظر هیأت امنای که مسؤولیت برنامه ریزی و تبیین خط مشی کلی این مؤسسه را دارند، به اجرا در می آید. اهم اهداف مکتب حضرت رقیه عبارتند از:

1 - آموزش علوم حوزوی و دروس عمومی شامل قرآن، احکام، اخلاق، سیره و اخلاق اسلامی؛

2 - تربیت مبلغ، مدرّس، محقق و پژوهشگر علوم اسلامی؛

3 - تشکیل مجالس و محافل سخنرانی و سمینارهای گوناگون برای آشنایی بانوان با مسائل فرهنگی، اجتماعی و...؛

4 - انجام امور خیریه و کمک به افراد نیازمند.

برنامه های آموزشی - تربیتی

در برنامه های آموزشی گوناگون مکتب، عمدتاً علوم و معارف اسلامی به خواهران طلبه آموزش داده می شود. این برنامه ها به شکل زیر تقسیم شده است:

الف - دوره های آزاد و تک درس، بدون شرط سنّی

در این دوره های سه و شش ماهه، واحدهای درسی قرآن، احکام، اصول عقاید، تفسیر، زبان عربی و اخلاق به طور فشرده آموزش داده می شود.

ب - دوره مقدماتی

در این دوره یکساله که شرط پذیرش آن داشتن مدرک تحصیلی پایان دوره راهنمایی است، همان دروس دوره آزاد، به علاوه درس علوم قرآنی و تاریخ اسلام در سطح بالاتری آموزش داده می شود.

ج - دوره متوسطه

در این دوره چهار ساله، بانوان واجد شرایط پس از شرکت در آزمون ورودی از کتاب جامع المقدمات تا پایان کتاب لمعتین را فرا می گیرند، ضمن اینکه کلاسهای در زمینه های کلام، فلسفه، تفسیر، احکام، اخلاق، روان شناسی، فن خطابه، علوم قرآنی و نهج البلاغه برای آنان برگزار می شود.

د - دوره عالی

دانش پژوهانی که دوره متوسطه را با موفقیت سپری کرده باشند، در این دوره اصول فقه را تا پایان کفایتین و فقه استدلالی را تا پایان مکاسب و کلام و فلسفه را تا شرح منظومه و تفسیر و آشنایی با شیوه تفسیر و دروس جنبی را در سطح عالی فرا می گیرند.

هم اکنون 800 نفر از بانوان طلبه از این کلاسها استفاده می کنند، که حدود 550 نفر آنها در شعبه مرکزی و بقیه در دیگر شعبه های مکتب رقیه علیهاالسلام مشغول تحصیل علوم حوزوی هستند.

برنامه ها و فعالیتهای اجتماعی - فرهنگی

1 - تشکیل واحد تبلیغات

به منظور تأمین نیروی انسانی لازم برای تبلیغ در مدارس دخترانه و حضور در مجامع علمی و فرهنگی، مکتب حضرت رقیه علیهاالسلام به آموزش و اعزام مبلغان تربیت یافته خود به آموزشگاه ها پرداخته و در این زمینه با بسیاری از ادارات و نهادها همکاری می کند. همچنین به مناسبتهای گوناگون، بخصوص در ایام ماه مبارک رمضان و محرم و صفر، در

ص: 450

مکتب و عظمی و خطابه برای عموم بانوان برگزار می شود.

2 - تشکیل واحد اوقات فراغت

به منظور پر کردن اوقات فراغت دانش آموزان، برنامه هایی توسط خواهران طلبه اجرا می شود که تاکنون مورد استقبال دانش آموزان قرار گرفته است. از جمله این فعالیتها می توان از برپایی نمایشگاه کتاب، برگزاری مسابقات قرآن، نهج البلاغه، احکام و برگزاری کلاسهای آموزش خیاطی، گلدوزی، قلاب دوزی، مکرومه بافی، خوشنویسی و اجرای نمایشنامه های مختلف در مکتب نام برد.

3 - تأسیس مدرسه غیر انتفاعی بنت الحسین

این مدرسه که در سال تحصیلی 74-75 شروع به فعالیت کرد، در راستای اهداف عالی مکتب که رشد و تربیت دختران نوجوان جامعه می باشد، شکل گرفته است. مسؤولان مکتب معتقدند که از سالهای نوجوانی باید دانش آموزان دختر با فرهنگ و اخلاق و آداب اسلامی آشنا شوند. این مدرسه در سال تحصیلی 76-77، 120 دانش آموز دختر داشته است. ناگفته نماند که اغلب معلمان و مربیان این مدرسه از طلابی هستند که در مکتب حضرت رقیه علیهاالسلام مراحل رشد و ترقی را پیموده اند. این مؤسسه فرهنگی دارای سه مهد کودک نیز می باشد که به دست مربیان متعهد و دلسوز اداره می شود.

4 - واحد امور خیریه

برای کمک به بانوان بی سرپرست، از سوی این واحد کمکهایی در زمینه های گوناگون به این افراد شده است. تأسیس صندوق قرض الحسنه نیز در جهت رفع نیازهای مالی آنان گام مؤثری بوده است. برگزاری کلاسهای آموزش گل سازی، مکرومه بافی، خیاطی و... برای خوداشتغالی بانوان از دیگر اقدامهای این واحد است.

ص: 451

از افتخارات این مؤسسه فرهنگی، شرکت فعال در طول هشت سال دفاع مقدس به عنوان پایگاه تدارکات و پشتیبانی خانواده رزمندگان اسلام و اعزام خواهران امدادگر به

مناطق جنگی در هشت نوبت و جمع آوری و ارسال لوازم و مایحتاج عمومی و اهدای بسیاری از وسایل مورد نیاز رزمندگان اسلام و برپایی نمایشگاههای جبهه و جنگ می باشد.

عکس شماره 111 - نمای بیرونی مکتب حضرت رقیه علیهاالسلام

ص: 452

واقع در خیابان عدل خمینی، داخل کوچه فرعی که از چهار سمت توسط منازل مسکونی محدود شده است و ورودی باریک مؤسسه در قسمت غربی تنها راه ارتباط آن با خیابان عدل خمینی است.

پیشینه تاریخی

حوزه علمیه حضرت زهرا علیها السلام یکی از موفق ترین مراکز علمی و فرهنگی مشهد است که از فعالیتهای آموزشی و فرهنگی در خور توجهی برخوردار است. این مؤسسه علمی در سال 1346 تحت اشراف آیت الله ابوالحسن شیرازی، که پس از انقلاب اسلامی امام جمعه مشهد شد، و با مدیریت صبیّه ایشان خانم صبوری (1) (مقدسی) رسماً افتتاح شد. این مؤسسه هنگامی فعالیتهای خود را برای نشر فرهنگ و معارف اسلامی در بین بانوان جامعه آغاز کرد که هرگونه فعالیت اسلامی از طرف رژیم فاسد پهلوی به شدت تحت پیگرد نیروهای امنیتی (ساواک) قرار می گرفت. با این حال، به منظور آشنا کردن زنان با

علوم و فرهنگ اسلامی و مفاسد رژیم پهلوی همچنان به فعالیتهای خود ادامه داد که اهم

ص: 453

1- - خانم صبوری از مدیران شایسته و پر تلاش حوزه علمیه خواهران شهر مشهد است. وی صبیّه آیت الله شیخ ابوالحسن شیرازی امام جمعه مشهد است. این بانوی فاضل، دروس مقدماتی و سطوح را نزد پدرش و حجت الاسلام صبوری فرا گرفت و هم اکنون از استادان با تجربه و موفق حوزه علمیه می باشد. وی قبل از انقلاب فعالیت و تلاش بسیاری در مبارزه با فقر فرهنگی و آشنایی بانوان با معارف اسلامی با توجه به محدودیت هایی که از سوی رژیم پهلوی اعمال می شد، داشت. پس از انقلاب نیز با پدید آمدن فضای مناسب فعالیت خود را در زمینه رشد و تربیت بانوان آشنا به احکام و معارف اسلامی دوچندان کرد.

آنها عبارت بودند از: جذب بانوان برای فراگیری علوم اسلامی و تشکیل جلسات و تشکلهای سیاسی و مذهبی به منظور مبارزه با رژیم پهلوی. اولین راهپیمایی زنان در شهر مشهد علیه رژیم پهلوی، ثمره همین تلاشهای بی وقفه بانوان این مؤسسه بود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز فعالیت و تلاش در جهت آشنا ساختن بانوان با فرهنگ و معارف اسلامی مضاعف شد، بطوری که هم اکنون این مؤسسه به یکی از مراکز مهم آموزش علوم حوزوی، احکام و معارف اسلامی در شهر مشهد تبدیل شده است.

هم اکنون هیأت امنای مؤسسه که مسؤولیت تهیه و تنظیم برنامه ها و سیاستهای کلی مؤسسه را بر عهده دارند عبارتند از: حجج اسلام علیزاده، فیض آبادی و آقایان استاد حکیمی، دکتر ثاقبی، مقدسی و حاجیه خانم صبوری. هیأت علمی نیز متشکل از حجج اسلام فیض آبادی و علمی و خانمها صبوری، گندم آبادی، طالقانی و دهقان می باشند.

اهم اهداف مکتب

1 - جذب و هدایت خواهران طلبه و تجهیز و سامان دهی علمی و عملی آنها برای ارائه فرهنگ غنی اسلام؛

2 - آشنا سازی طلاب به مبانی اساسی دین؛

3 - آشنا ساختن طلاب با مسایل و مشکلات اجتماعی و فرهنگی روز به منظور یافتن و ارائه راه حل؛

4 - تأمین بخشی از نیازهای فکری و فرهنگی مراکز، نهادها و سازمانها؛

5 - تشکیل دوره های آموزشی معارف اسلامی و علوم مورد نیاز طلاب و زمینه سازی برای ورود به دوره های تخصصی آموزشی، تحقیقاتی و تبلیغاتی؛

6 - ایجاد رشته های تخصصی آموزشی و تحقیقاتی (فقه، اصول، تفسیر و علوم قرآنی).

نقشه و معماری مکتب

ساختمان مکتب در زمینی به مساحت 375 متر مربع در سه طبقه با زیر بنای 1000

ص: 454

متر مربع ساخته شده است. در داخل و خارج ساختمان اثری از معماری سنتی و تزیینات هنری وجود ندارد. ولی از تمام فضاهای موجود به بهترین شکل استفاده شده است. در کل 8 مَدْرَس، تالار اجتماعات، مهد کودک، تالار غذاخوری، به انضمام دفتر مدیران و استادان، واحد نوار و کتابخانه در این ساختمان وجود دارد. کتابخانه مکتب با حدود 800 جلد کتاب در موضوعات علوم اسلامی از ابتدای تأسیس مکتب تاکنون فعالیت گسترده ای داشته است. در کنار کتابخانه، بانک نوار مؤسسه با دارا بودن اغلب نوارهای

دروس حوزوی خدمات قابل توجهی را به طلاب ارائه می کند.

عکس شماره 112 - نمایی از کلاس تدریس مکتب اسلام شناسی

برنامه های آموزشی - تربیتی

فعالیت های مکتب به سه بخش آموزش، تحقیقات و تبلیغات تقسیم شده است که هر

ص: 455

بخش وظایف خاصی را دنبال می کند در زیر به اختصار به توضیح هر بخش می پردازیم:

الف - واحد آموزش

این قسمت از دو واحد برنامه ریزی درسی و واحد امتحانات تشکیل شده است. واحد برنامه ریزی وظیفه دارد که در طول سال در مقطع پیش حوزه (صرف و نحو، عربی، منطق، عقاید، تاریخ اسلام، تفسیر، نهج البلاغه، فلسفه، احکام، اخلاق، روان شناسی و فن خطابه) و فقه و اصول در سطوح سه گانه که شامل دروس لمعتین، اصول فقه، رسائل، مکاسب و کفایتین می باشد برای طلاب برنامه ریزی کند. برای خواهرانی که مایل به ادامه تحصیل در سطح خارج فقه و اصول هستند نیز کلاسهای تشکیل می شود.

هم اکنون 40 طلبه به صورت شبانه روزی از امکانات و کلاسهای آموزشی مؤسسه اسلام شناسی بانوان و 460 نفر از طلاب مشهد نیز از کلاسهای مختلف آموزشی این مؤسسه استفاده می کنند.

استادان معروف این مؤسسه در سالهای گذشته عبارت بوده اند از: آیت الله شیرازی، آیت الله زنجانی و حجج اسلام علمی، قرائتی، فرزانه، شریعتی، موسوی خراسانی، صبوری، مرحوم استاد واله و خانم مقدسی.

همچنین، چنان که گفتیم، حجج اسلام علمی، فیض آبادی و خواهران صبوری، گندم آبادی، طالقانی و دهقان از اعضای هیأت علمی این مؤسسه فرهنگی می باشند که وظیفه سیاست گذاری آموزشی و فرهنگی آن را بر عهده دارند.

ب - بخش تبلیغات

این بخش از دو واحد مستقل زیر تشکیل شده است:

1 - واحد اعزام مبلغ: وظیفه این واحد مبارزه با فقر فرهنگی و آشنا کردن بانوان جامعه با فرهنگ و معارف اسلامی است. بر این اساس، این واحد توانسته است در امر مبارزه با بی سوادی و رشد و آگاهی بانوان جامعه بخصوص در روستاها و شهرهای استان به موفقیتهای مهمی نایل شود. و طرح اعزام مبلغ مؤسسه به روستاها از طرحهای موفق آن می باشد.

ص: 456

2- واحد تهیه و برگزاری برنامه های فرهنگی هنری: اهم فعاليتهاى اين واحد عبارتند است از:

1- برگزاری سمینارها وگردهمایی های گوناگون به مناسبتهای مختلف؛

2- برگزاری مراسم در مناسبتهای اسلامی؛

3- پر کردن اوقات فراغت دانش آموزان دختر مقاطع مختلف تحصیلی با برنامه های متنوع فرهنگی - هنری.

ج- بخش تحقیق و پژوهش

با حضور خواهران محقق و پژوهشگر، این بخش فعاليتهاى تحقیقاتى خود را زیر نظر استادان مجرب و متبحر در موضوعات گوناگون اسلامى مانند تاریخ اسلام، سیره پیامبر صلی الله علیه و آلهو اهل البیت علیهم السلام، مسایل اخلاقى، سیاسى واجتماعى برنامه ریزى و تنظیم کرده است. نتیجه تحقیقات این مؤسسه از طریق کتاب، جزوه ومقاله به جامعه ارائه می شود.

امور خیریه

همگام با تلاشهای فرهنگی، تهیه وتنظیم برنامه ها و فعاليتهاى برای رسیدگی و کمک به افراد و خانواده های کم بضاعت و نیازمند و شرکت در فعاليتهاى عام المنفعه از

دیگر برنامه های موفق این مؤسسه است که اهم آنها عبارتند از :

1- رسیدگی به خانواده های بی سرپرست و بی بضاعت؛

2- ایجاد طرح هایی برای اشتغال بانوان بی سرپرست؛

3- رسیدگی و دلجویی از خانواده معزز شهدا، مفقودان و برگزاری جلسات مذهبی؛

4- مشاوره و راهنمایی بانوان.

شعبه های مکتب

این مرکز در سالهای گذشته دارای پنج شعبه در داخل و خارج استان خراسان بوده است؛ ولی هم اکنون فقط سه شعبه آن فعال هستند. یک شعبه فعال نیز در روستاهای

ص: 457

حومه چناران مشغول فعالیت می باشد و از عملکرد مطلوبی برخوردار بوده است. از افتخارات این حوزه علمیّ تلاش چشمگیر بانوان طلبه در پشت جبهه های جنگ در طول هشت سال دفاع مقدس است که در این راستا یک شعبه فعال نیز در شهر آبادان قرار داشته است. این مرکز علمی - فرهنگی به صورت مؤسسه ای غیر انتفاعی به ثبت رسیده که ساختمان آن ملکی است و موقوفه خاصی ندارد. از این رو، تمام هزینه های آن توسط مؤسس و مسؤولان آن و کمکهای افراد نیکوکار و متدین تأمین می شود.

ص: 458

در منطقه شمال شهر مشهد، خیابان مطهری شمالی .

پیشینه تاریخی

این مرکز علمی با پیروزی انقلاب اسلامی و پدید آمدن فضای مناسب برای فعالیتهای بانوان در جامعه توسط جمعی از خواهران متدین و متعهد به اسلام و انقلاب شکل گرفت. فعالیت اولیه خواهران مکتب در مسجد مقدار آغاز شد، اما همگام با استقبال روزافزون بانوان، در سال 1364 ش. قسمتی از زمین غرب و شمال مسجد برای فعالیتهای خواهران در نظر گرفته شد و در آن ساختمانی احداث شد و مکتب رسماً از همین سال فعالیتهای فرهنگی - هنری خود را آغاز کرد. پس از چند سال با اشتیاقی که بانوان جامعه اسلامی برای فراگیری علوم حوزوی از خود نشان دادند، تشکیل کلاسهای علوم حوزوی نیز در برنامه کار مکتب قرار گرفت. در نهایت، از سال 1368 با پذیرش طلبه درسهای حوزوی نیز در آن تدریس می شود. هم اکنون بخشی از فضای مکتب وقف تحصیل طلاب و حسینیّه شده و وقفنامه به نام یکی از شهدای همین مسجد و مکتب به نام شهید الماسی ثبت شده است. قسمتی دیگر ملکی است که بزودی وقف مکتب خواهد شده است. هیأت امنای مکتب مقدار عبارتند از: آقایان حیدری، علی پور، کاظمی، کاظمیان، صیامی، و خانمها: قرآنی، عرفانیان، مجاهد، غلامحسین زاده و دهقانان. همچنین هیأت مدیره این مرکز متشکل از خانمها: قرآنی، مجاهد، عرفانیان،

عباسی و علیزاده هستند. هم اکنون خانم قرآنی(1) مدیریت مکتب را برعهده دارد.

این مؤسسه آموزشی - علمی دارای چهار شعبه است که شعبه مرکزی آن در مشهد و شعبه های دیگر آن در شهرهای تهران، خرم آباد و بابل فعالیت می کنند. علاوه بر شعبه های مذکور این مکتب پایگاه های زیادی در نقاط مختلف استان خراسان دارد که به صورت دائم و مقطعی، در آنها فعالیتهای علمی، فرهنگی و هنری، بخصوص برای دانش آموزان و جوانان، برنامه ریزی شده است.

عکس شماره 113 - مدرسه علمیّه خواهران مقداد

ص: 460

1- - خانم قرآنی از استادان حوزه علمیّه بانوان شهر مشهد است که فعالیت و تلاش فراوانی برای تربیت و پرورش بانوان علاقه مند به فراگیری علوم اسلامی داشته است. وی تحصیلات مقدماتی و عالی حوزوی را نزد استادان حوزه مشهد فرا گرفته و سپس به امر تدریس علوم اسلامی مشغول شده است. درس تفسیر قرآن ایشان علاقه مندان فراوانی در بین خواهران دارد. کتابهای آخرین فریادرس، حدیث عشق و پرستوی حسینی از تألیفات ایشان است.

ساختمان آموزشی مکتب، در زمینی به مساحت 300 متر مربع با زیر بنای 450 متر مربع در دو طبقه ساخته شده است. در طبقه اول ساختمان مذکور، سه مَدْرَس به انضمام کتابخانه قرار دارد. این کتابخانه حدود 2000 جلد کتاب در موضوعهای مختلف دارد و به صورت قفسه بسته، توسط طلاب اداره می شود. در طبقه دوم شش کلاس، تالار اجتماعات، مهد کودک و واحدهای اداری - آموزشی به انضمام بانک نوار قرار دارد. این بانک نوار که تاکنون فعالیت گسترده و مفیدی داشته است، کلیه نوارهای دروس حوزوی و مسایل تربیتی - خانوادگی را در اختیار طلاب و دانش پژوهان، بخصوص دانشجویان دانشگاهها قرار می دهد.

چون تعدادی از طلاب مکتب از شهرستانهای استان هستند، ساختمانی در دو طبقه با امکانات و تجهیزات خدماتی و رفاهی به عنوان خوابگاه برای آنان در نظر گرفته شده است.

برنامه های آموزشی، فرهنگی، هنری

اشاره

برنامه های فرهنگی این حوزه شامل سه بخش عمده است :

1 - برنامه های آموزشی - تربیتی؛

2 - برنامه های هنری - تبلیغاتی؛

3 - فعالیتهای خدماتی و امدادی.

1 - برنامه های آموزشی - تربیتی

فعالیت اصلی مکتب برنامه ریزی در جهت تربیت طلاب و دانش پژوهانی آشنا به علوم اسلامی است که در آینده بتوانند در بخشهای مختلف جامعه اسلامی به عنوان اسلام شناس، در مسیر رشد و شکوفایی و هدایت جامعه زنان کشور خدمات ارزنده ای ارائه دهند. وجود خواهرانی فاضل که در حوزه های علمیّه مدارج تحصیلی را سپری کرده باشند، علاوه بر مدارس علمیّه خواهران در آموزش و پرورش، دانشگاه ها، دادگستری و مجالس و محافل علمی، فرهنگی و هنری ویژه بانوان، می تواند گام مؤثری

در راه رشد و شکوفایی جامعه اسلامی باشد؛ به همین علت، تربیت طلاب آشنا به علوم اسلامی نخستین و مهمترین فعالیت این مؤسسه است.

هم اکنون حدود 600 طلبه در این مرکز تحت آموزش هستند که 350 نفر به صورت حضوری از کلاسهای مکتب استفاده می کنند و 250 نفر نیز به صورت غیر حضوری با استفاده از نوارهای آموزشی و جزوات مخصوصی که مکتب در اختیار آنها قرار می دهد مشغول تحصیل علوم حوزوی از مقطع مقدمات تا مقطع سطوح عالی - براساس برنامه درسی ویژه ای که برای تمام مکاتب و مدارس علمیه خواهران از سوی شورای برنامه ریزی حوزه علمیه خواهران قم تنظیم شده - می باشند.

برای آموزش علوم حوزوی در حد امکان سعی شده از استادان زن استفاده شود؛ از این رو خانمها: قرآنی، مجاهد، عرفانی، غلامحسین زاده، عباسی، خرقانی و باروئی در زمره استادان پر تلاش این مکتب می باشند و عمدتاً دروس مقدماتی و جنبی حوزوی را تدریس می کنند. اما به لحاظ کمبود استاد زن، از استادان حوزه علمیه مشهد از جمله حجج اسلام خزاعی، رضوی، خرسندی، ایازی، رستمی، صادقی و کوثری نیز برای آموزش سطوح عالی حوزوی استفاده می شود.

امتحانات خواهران طلبه که به صورت حضوری در کلاسها شرکت می کنند، در پایان دو نیمسال تحصیلی برگزار می شود؛ ولی برای خواهران طلبه ای که از طریق جزوه یا نوار

(غیر حضوری) با این مکتب در ارتباط هستند هر سه ماه یا شش ماه یک بار یک امتحان کلی برگزار می شود.

علاوه بر برنامه های آموزشی مذکور که منحصر به خواهرانی است که علاقه مند به فراگیری علوم حوزوی هستند، از سوی واحد آموزش مکتب کلاسهایی در رشته های احکام، اخلاق، عقاید، تفسیر، امور تربیتی و امور مشاوره برای دیگر بانوانی که علاقه مند به آشنایی با معارف و علوم اسلامی هستند برگزار می شود و بانوان خانه دار،

کارمند و دانشجو در آن شرکت می کنند. همچنین از آموزش کودکان و تربیت و آشنا کردن آنها با آداب اسلامی غفلت نشده است. تأسیس مهد کودک و دارالحفظ قرآن کریم در راستای همین اهداف می باشد.

از جمله فعالیتهای علمی این حوزه، برگزاری کلاسهای تکدرس به صورت آزاد با

عنوانهای بدایه الحکمه، ملل و نحل، تهذیب البلاغه، نهج البلاغه، عرفان اسلامی، معانی و بیان و زبانهای انگلیسی و عربی است.

2 - برنامه های هنری - تبلیغاتی

در حاشیه آموزش علوم و معارف اسلامی، فعالیتهای هنری نیز جایگاه ویژه ای دارد؛ لذا مسؤولان مکتب برای پر کردن اوقات فراغت بانوان علاقه مند، کلاسهایی در رشته های گل سازی، خیاطی، قلاب بافی، خطاطی، طراحی، شیرینی پزی و... تدارک دیده اند که با استقبال فراوانی مواجه شده است.

از دیگر فعالیتهای این مؤسسه، اعزام مبلغ به پایگاهها، شعبه های مراکز آموزشی، نهادها و ارگانهای مختلف است. همچنین در ایام محرم و صفر و ماه مبارک رمضان مجالس و مراسم متعددی توسط مبلغان مکتب در سطح استان برگزار می شود، ضمن این که در این ایام در شعبه مرکزی و دیگر شعبه ها و پایگاههای مکتب مراسم و مجالس وعظ و سخنرانی برگزار می شود. انتشار کتابهای آخرین فریادرس، حدیث عشق و پرستوی حسینی و ارسال کتاب، جزوه و نوار به نقاط مختلف ایران و حتی کشورهای خارجی از دیگر فعالیتهای مهم این مرکز است.

3 - فعالیتهای خدماتی و امدادی

برای رفع برخی مشکلات خواهران نیازمند، با همت مسؤولان مؤسسه، صندوق قرض الحسنه ای تشکیل شده است. همچنین برای کمک به خانواده های مستمند و بی بضاعت کمیته ای تشکیل شده است. مشاوره و راهنمایی بانوان توسط متخصصان امور مشاوره نیز در جهت هدایت نسل جوان از فعالیتهای قابل توجه این مکتب است.

همچنین در طی هشت سال دفاع مقدس، خواهران این مکتب با شرکت فعال خود در تهیه تدارکات جبهه ها و جمع آوری کمکهای نقدی و غیرنقدی و ارسال مواد غذایی و پوشاک به مناطق جنگی و دیدار از مناطق جنگی، مجروحان و خانواده معظم شهدا و اهدای هدایا به رزمندگان اسلام نقش بسیار بسزایی داشته اند. ضمن اینکه در هنگام بروز حوادثی مانند زلزله، سیل و... در کشور، این مکتب به مرکزی برای کمک رسانی

تبدیل می شود.

از آنجا که موقوفه ای برای مکتب در نظر گرفته نشده قسمتی از هزینه های جاری آن توسط افراد نیکوکار و بخشی نیز از محل دریافت شهریه از دانش پژوهان تأمین می شود.

ص: 464

در مرکز شهر مشهد، خیابان آیت الله شیرازی، داخل کوچه فرعی.

پیشینه تاریخی

این مؤسسه علمی - فرهنگی در سال 1371 ش. با هدف ترویج فرهنگ و علوم اسلامی و تعالیم عالی قرآن مجید در بین بانوان، توسط حجت الاسلام والمسلمین علی سائلی (1) و همسرشان خانم محمدی تأسیس شد و به رغم مشکلات متعدد، تاکنون به موفقیت‌های چشمگیری در زمینه رشد و تربیت خواهران طلبه نایل شده است. همین موفقیتها باعث شد که این مرکز فرهنگی در سال 1374 به نام «مؤسسه علمیّه جامعه الرضویّه» به ثبت برسد و از آن هنگام به صورت رسمی، در گستره وسیعتری به فعالیت خود ادامه دهد.

مجمع عمومی مؤسسه شامل 150 نفر از والدین خواهران طلبه می باشد که در هر سال دو مرتبه در رابطه با سیاستهای کلی و نیازهای مؤسسه تشکیل جلسه می دهند، ضمن اینکه از بین اعضای مجمع عمومی 10 نفر برای بررسی و انجام امور مؤسسه انتخاب می شوند.

ص: 465

1- - حجت الاسلام والمسلمین علی سائلی از استادان برجسته حوزه علمیّه مشهد می باشد. وی در سال 1342 در شهر رشت به دنیا آمد و تحصیلات مقدماتی را در همان شهر سپری کرد. سپس برای ادامه تحصیل به شهر مشهد مقدس عزیمت کرد و همگام با فراگیری علوم حوزوی موفق به اخذ مدرک دیپلم در رشته فنی شد. وی از محضر استادان معروف معاصر مشهد مانند آیت الله مرتضوی، رضازاده، مصباح و حجت الاسلام حجت هاشمی بهره مند شد. وی بصورت غیر مستقیم از درسهای آیت الله حسن زاده آملی و آیت الله جوادی آملی نیز استفاده کرده است.

- 1 - آشنا کردن بانوان جامعه بخصوص نسل جوان با فرهنگ و علوم اسلامی؛
- 2 - برنامه ریزی و سازماندهی در جهت آموزش علوم اسلامی؛
- 3 - تربیت و پرورش خواهران مبلغ برای کلاس داری و سخنرانی؛
- 4 - ترغیب و تربیت خواهران طلبه برای پژوهش.

نقشه و معماری ساختمان

ساختمان مؤسسه در زمینی به مساحت 763 متر مربع در دو طبقه احداث شده است. از آن رو که این مکان قبلاً منزل مسکونی بوده، برای استفاده به منظور امور آموزشی و فرهنگی تغییراتی در آن انجام شده است. از جمله این تغییرات احداث تالار وسیعی در قسمت جنوب ساختمان مؤسسه است که برخی برنامه های تبلیغی و دروس عمومی و همچنین نماز جماعت در آن برگزار می شود. در مجموع، این ساختمان دارای 8 کلاس، تالار اجتماعات، فروشگاه تعاونی، دفتر استادان، واحد تبلیغات و سالن ورزش و آمادگی جسمانی می باشد.

برنامه های آموزشی - تربیتی

این مؤسسه در جهت ارتقا و رشد فرهنگ و معارف اسلامی در جامعه بانوان اقدامهای ارزنده ای به عمل آورده است. در بخش آموزش هم اکنون از شمار عظیم مشتاقان فراگیری علوم حوزوی، 240 نفر را تحت پوشش برنامه های آموزشی - تربیتی قرار داده که با برنامه منظم مشغول تحصیل می باشند. خواهران طلبه این مؤسسه علاوه بر فراگیری علوم حوزوی ملزم به شرکت در کلاسهای جنبی مانند تفسیر، اخلاق و... نیز هستند. کلیه طلاب دارای کارنامه آموزشی - انضباطی ویژه ای هستند که پس از طی دوره هفت ساله به آنها ارائه می شود. هم اکنون استادان این مرکز علمی عبارتند از: حجج اسلام سائلی، ضرابی، صرافیان، جلائیان و آقایان خسروی، ناصری و سرکار خانم خاک بان.

همگام با برنامه های آموزشی، واحد تبلیغات و امور فرهنگی مؤسسه با اعزام خواهران طلبه ای که توان تبلیغ و سخنرانی دارند، فعالیت موفقی در پایگاه های بسیج خواهران در سطح شهر مشهد، خانه های فرهنگ و خوابگاههای دانشجویی و مدارس دخترانه داشته است. در همین راستا برگزاری کلاسهای عمومی درس اخلاق ویژه بانوان از استقبال شایان توجهی برخوردار بوده است. همچنین بانک نوار مؤسسه با دارا بودن 2000 نوار در موضوعات علوم اسلامی، اخلاقی و امور تربیتی، خواهران طلبه، دانشجو و دیگر اقشار جامعه بانوان را به خود جذب کرده است.

در حاشیه خیابان دکتر چمران.

پیشینه تاریخی

همگام با تأسیس جهاد بانوان در سال 1358، تعدادی از افراد متدین و متعهد در جهت تبیین کرامت و مقام والای انسانی زن و جایگاه تکوینی و تشریحی و سیاسی - اجتماعی او در جامعه اسلامی و آشنا کردن این قشر با فرهنگ و علوم اسلامی و مبارزه با فقر فرهنگی و اقتصادی، اساسنامه مؤسسه ای به نام بنیاد خیریه فرهنگی و خدماتی حضرت خدیجه علیها السلام را به تصویب رساندند. این مؤسسه فعالیتهای خود را بصورت خیریه و کاملاً غیر انتفاعی تاکنون ادامه می دهد که اهم این فعالیتها عبارتند از :

1 - تأسیس حوزه علمیه حضرت خدیجه در جهت ارتقا و رشد علمی، فرهنگی و اجتماعی بانوان کشور؛

2 - سرپرستی و حمایت از دختران و زنانی که نیاز به کمکهای مالی و معنوی دارند؛

3 - اعزام مربی به مجتمعهای دخترانه بهزیستی برای ارتقای سطح فرهنگ اسلامی آنان؛

4 - تأسیس مدرسه در مناطق محروم برای دختران بی بضاعت؛

5 - ایجاد زمینه لازم برای شکوفایی دختران مناطق محروم از نظر سطح علمی و فرهنگی؛

6 - کمک به مناطق آسیب دیده از جنگ، زلزله یا سیل.

از اهم فعالیتهای این بنیاد می توان به تأسیس حوزه علمیه حضرت خدیجه علیها السلام اشاره

کرد. تاکنون علاوه بر جذب صدها خواهر طلبه در طی پانزده سال گذشته، تعداد 1890 طلبه از آن فارغ التحصیل شده اند و هم اکنون نیز به عنوان حوزه ای کاملاً منسجم و پویا،

تحت نظارت مرکز مدیریت حوزه علمیه خواهران قم همچنان به کار خود ادامه می دهد. همچنین در راستای گسترش فرهنگ غنی اسلام و آشنا کردن بانوان با علوم اسلامی، این مؤسسه شعبه هایی را در برخی از دیگر شهرها نیز دایر کرده است. این حوزه در حال حاضر در مشهد دو شعبه دارد؛ شعبه شماره یک آن در حسینیه نصرت واقع در کوی دکتر با مدیریت سرکار خانم برزگر(1) و شعبه شماره دو آن در خیابان آبکوه با مدیریت سرکار خانم نیک(2) قرار دارد.

این مؤسسه علمی به لحاظ برنامه های آموزشی منظم و مورد نیاز خواهران و وجود استادان با تجربه حوزه و دانشگاه دارای موفقیت های خوبی بوده است، چنان که مراجعات فراوان بانوان به این مؤسسه چندین برابر افزایش یافته است. اعضای هیأت امنای این حوزه علمیه عبارتند از: حضرت آیت الله سید علی غیوری و حجج اسلام سید محسن هزاره ای، سید مرتضی موسوی و آقایان علی ضابطیان، احمد مهدی سلطانی، محمد کاظم مجتهدی، یوسف اکبری، حسین کربلایی، علی شرکاء و سرکار خانم مهری برزگر.

اهم اهداف حوزه علمیه حضرت خدیجه علیها السلام واحد مشهد

1 - نشر فرهنگ و معارف اسلامی در بین جامعه بانوان کشور؛

ص: 469

1- - خانم مهری برزگر ضابطیان از مؤسسین بنیاد خیریه فرهنگی - خدماتی حضرت خدیجه علیها السلامی باشد که شعبه مرکزی آن در تهران است. این بنیاد صد در صد فرهنگی و خیریه به همت، تلاش و مدیریت ایشان تاکنون که چهاردهمین سال تأسیس خود را می گذراند، کارنامه درخشانی داشته است. تأسیس حوزه علمیه حضرت خدیجه علیها السلام در تهران و مشهد از اقدامات مفید و ارزنده ایشان در ارتقای میزان آگاهی بانوان جامعه از فرهنگ و معارف اسلامی می باشد. وی با توجه به دارا بودن تحصیلات دانشگاهی و حوزوی به انضمام مدیریت توانا توانسته است این حوزه را به مرکزی جهت رشد و پرورش بانوانی اسلام شناس و آگاه به علوم و معارف اسلامی تبدیل کند.

2- - خانم نیک از استادان حوزه علمیه حضرت خدیجه و دانشگاه آزاد اسلامی است. ایشان تحصیلات حوزوی را نزد حاجیه خانم زندی و حجج اسلام ترابی، بخشیان و روحانی فرا گرفته است. همگام با تحصیلات حوزوی در دانشگاه نیز به تحصیل پرداخته و در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی موفق به اخذ فوق لیسانس شده و هم اکنون عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی است. کتاب حقوق زن و شوهر در اسلام از آثار وی است.

2- تعلیم و تربیت بانوانی اسلام شناس و آگاه به علوم اسلامی؛

3- پرورش و رشد مدرسان و مربیان آشنا به فقه، احکام و دیگر علوم اسلامی برای ادارات و نهادها و حوزه های علمیّه خواهران در سراسر کشور؛

4- تربیت مبلغ و اسلام شناس به منظور تبلیغ مبانی فرهنگ غنی اسلام در جامعه زنان؛

5- پرورش محققان و پژوهشگران متعهد به منظور شناسایی مشکلات بانوان جامعه و ارائه راه حل های مناسب برای آنها و تهیه نشریه و کتاب؛

6- آشنا ساختن زنان جامعه با حقوق خود به صورت ریشه ای و شناساندن نقش پر اهمیت زنان در بازسازی جامعه و تربیت نسل آینده و مبارزه با تهاجم فرهنگی.

عکس شماره 115 - نمای بیرون ساختمان حوزه علمیّه حضرت خدیجه علیهاالسلام

ص: 470

شعبه شماره یک حوزه علمیّه حضرت خدیجه علیهاالسلامدر طبقه فوقانی حسینیه نصرت قرار دارد و از آن رو که به منظور استفاده آموزشی احداث نشده از امکانات و تجهیزات آموزشی مورد نیاز برخوردار نیست، و صرفاً تعداد هشت کلاس دارد که از اغلب آنها به عنوان محل درس و بحث استفاده می شود.

شعبه شماره دو این حوزه که در خیابان تربیت در منطقه خیابان آبکوه قرار دارد، دارای دو طبقه ساختمان است که علاوه بر جنبه آموزشی به عنوان خوابگاه طلابی که از شهرستانها به مشهد مهاجرت کرده اند، استفاده می شود.

برنامه ها و فعالیتهای آموزشی، فرهنگی و امدادی

اشاره

تمامی فعالیتهای این حوزه به سه بخش آموزشی، تبلیغات و امور خیریه تقسیم شده است.

1 - برنامه های آموزشی

برنامه های واحد آموزش طبق آیین نامه های آموزشی مرکز مدیریت حوزه علمیّه قم در این مکتب به اجرا در می آید. هم اکنون از صرف و نحو مقدماتی تا انتهای رسائل و مکاسب همراه با دروس جنبی، طی برنامه مدوّن ویژه ای که از سوی مرکز مدیریت حوزه علمیّه قم «بخش خواهران» تنظیم شده، زیر نظر استادان متبخر حوزه علمیّه مشهد، تدریس می شود.

این حوزه همه ساله از مشتاقان و داوطلبان به فراگیری علوم حوزوی، آزمون ورودی و مصاحبه به عمل می آورد که پذیرفته شدگان طبق آیین نامه های مرکز مدیریت خواهران در قم در دو سطح 2 و 3 مشغول تحصیل می شوند. قابل ذکر است که بانوانی می توانند در سطح 3 مشغول تحصیل شوند که قبلاً دروس سطح 2 حوزه را سپری کرده باشند. در پایان هر دوره بانوان طلبه ای که سطح 2 را به اتمام برسانند، مدرک رسمی این سطح را که

معادل لیسانس محسوب می شود، دریافت می کنند و می توانند در سطح 3 به ادامه تحصیل بپردازند. در صورت موفقیت در این سطح که سه سال به طول می انجامد،

مدرک رسمی سطح 3 حوزه یا فوق لیسانس دریافت می کنند.

در سال تحصیلی 78-1377، حوزه علمیه حضرت خدیجه در سطح 2 که شامل پنج پایه درس است 200 طلبه و در سطح 3 که شامل رسائل و مکاسب است 25 طلبه داشته است. این حوزه برای تدریس و آموزش طلاب از استادان با تجربه حوزه و دانشگاه بهره می برد از آن جمله: حجج اسلام دست پروری، مرکبی، موسوی، رجایی، منتظری، علیزاده، واعظ موسوی، وزیر زاده و دکتر سید حسین سیدی علوی به همراه خانمها: نیک، قرقچیان، طباطبایی، توکلی، بلوچیان، نصیری و عطاپور. همچنین طلابی که در سطوح بالا مشغول تحصیل هستند از درس عرفان آیت الله زنجانی استفاده می کنند.

2 - فعالیتهای تبلیغاتی

واحد تبلیغات فرهنگ و معارف اسلامی این حوزه یکی از فعالترین قسمتهای آن است که همه ساله با برنامه های متنوع و مفیدی که ارائه می دهد، در روشنگری و آگاه ساختن بانوان جامعه نقش مهمی را ایفا می کند. برپایی نمایشگاههای عکس، پوستر، کتاب و... به همراه برگزاری مراسم ویژه اعیاد و وفیات اسلامی که در محل حسینیه نصرت برگزار می شود، از فعالیتهای این واحد است. برگزاری کلاسهای احکام، عقاید، قرآن، عربی، خط، نقاشی و... برای دختران دانش آموز به همراه اردوهای تفریحی - فرهنگی از برنامه مفید این حوزه است. در جهت آشنا کردن بانوان جامعه با فرهنگ و معارف ولای اسلامی و آداب اجتماعی، هر هفته چند جلسه کلاس برگزار می شود.

3 - واحد امور خیریه (امداد رسانی)

فعالیت اصلی واحد امور خیریه زیر نظر بنیاد خیریه حضرت خدیجه علیهاالسلام در تهران می باشد که در زمینه رسیدگی به مشکلات و نیازمندیهای جامعه زنان - بخصوص زنانی که نیاز به حمایت مالی، روحی و حقوقی دارند - فعالیتهای چشمگیری در سطح کشور داشته است. اهم این فعالیتهای عبارتند از :

1 - ایجاد کارگاه های تولیدی برای اشتغال به کار بانوان نیازمند و مستحق کمک؛

2 - تأسیس فروشگاه های عرضه تولیدات داخلی بنیاد؛

3 - حمایت از بانوان سرپرست خانوار به وسیله تهیه مسکن، اشتغال به کار، آموزش فن و حرفه، تأمین هزینه تحصیل فرزندان، بهداشت، درمان و...؛

4 - تهیه جهیزیه و کمک در امر ازدواج به دخترانی که نیاز به کمکهای مالی دارند؛

5 - کمک به مناطق محروم کشور. فعالیت بنیاد در استانهای سیستان و بلوچستان و هرمزگان و منطقه بشاگرد در جهت تهیه نیازمندیهای زندگی، بهداشت، درمان، پوشاک و... در همین راستاست. از آنجا که حوزه علمیه حضرت خدیجه علیهاالسلام مؤسسه ای صددرصد غیرانتفاعی می باشد، تمام هزینه های جاری خود را توسط منابع مالی خود مانند کارگاههای تولیدی و فروشگاه ها تأمین می کند.

ص: 473

مکتب پیروان حضرت زهرا علیها السلام

شعبه مرکزی این مکتب در خیابان امام رضا، امام رضا 27 می باشد و در سال 1349 ش. توسط مرحوم خانم زندی تأسیس شده است. سرپرست آن در حال حاضر خانم فاطمه زندی است. بنای مدرسه جدید الاحداث است و 150 طلبه در آن اشتغال به تحصیل علوم حوزوی دارند. این مدرسه دارای امکانات رفاهی از قبیل خوابگاه نیز می باشد. شعبه شماره دو مکتب در منطقه محمّد آباد مشهد واقع است و تاکنون عملکرد مناسبی داشته است. هزینه های مکتب از محل درآمد حاصل از تشکیل کلاسهای هنری و فرهنگی که در تابستانها در مکتب تشکیل می شود و کمک افراد خیر تأمین می گردد.

مکتب ام الائمه علیها السلام

این مکتب که زیر نظر سازمان تبلیغات اسلامی مشهد فعالیت دارد، در سال 1366 ش. در خیابان طلاب، جنب مسجد شمس الشموس تأسیس شده و سرپرست آن خانم رضایی است. هم اکنون 70 طلبه دارد که مشغول تحصیل علوم حوزوی هستند. از امکانات و ساختمان آن که ملکی می باشد فقط برای آموزش علوم اسلامی استفاده می شود.

مکتب حضرت زینب علیها السلام

این مکتب در منطقه طلاب شهر مشهد قرار گرفته است و کلیه فعالیتهای آن توسط سازمان تبلیغات اسلامی خراسان برنامه ریزی می شود. در سال 1360 تأسیس شده و هم اکنون 30 طلبه دارد که در دوره های یک ساله و تک درس آن اشتغال به تحصیل

دارند. مدیر داخلی آن خانم عسکری است.

مکتب الزهراء علیها السلام

این مکتب توسط حجت الاسلام والمسلمین محمد علی خیرآبادی در سال 1376 در خیابان دکتر بهشتی شهر مشهد تأسیس شده است و هم اکنون مدیر داخلی آن خانم دهقان هراتی است. در این مکتب علوم حوزوی از مقدمات تا شرح لمعه تدریس می شود. ساختمان مکتب توسط افراد خیر و نیکوکار احداث شده و در حال حاضر 40 طلبه در آن مشغول فراگیری علوم اسلامی هستند.

مکتب عصمتیه

این مکتب که شعبه مرکزی آن در نزدیکی فلکه آب قرار دارد، پرسابقه ترین و قدیمی ترین مکتب شهر مشهد است. مؤسس آن خانم صفری است که از تجربه طولانی و مفیدی در امر پرورش طلاب علوم دینی برخوردار می باشد. تاریخ تأسیس مکتب سال 1340 ش. است و علاوه بر سه شعبه فرعی در مشهد، 30 شعبه نیز در سطح کشور و حتی خارج از کشور دارد. تعداد طلاب شعبه مرکزی آن حدود 70 نفر می باشند. از ساختمان شعبه مرکزی و دیگر شعبه های آن در مشهد فقط برای تشکیل کلاسهای آموزشی استفاده می شود (1).

ص: 475

1- - مکتبهای علمیه دیگری نیز در شهر مشهد فعالیت دارند که برای جلوگیری از تطویل کلام به همین مقدار بسنده می شود.

تصویر

jpg.476

ص: 476

عكس شماره 116 - ايوان تاريخي مدرسه بالاسر

ص: 479

عکس شماره 117 - سردر ورودی مدرسه دودر قبل از باز سازی

عکس شماره 118 - نمای داخل مدرسه دودر قبل از بازسازی

ص: 480

عکس شماره 119 - نمایی از صحن حیاط و حجره های مدرسه دودر

ص: 481

عكس شماره 120 - ايوان شرقي مدرسه دودر

ص: 482

عكس شماره 121 - ايوان جنوبي مدرسه دودر

ص: 483

عکس شماره 123 - قسمتی از گچبریهای مدرسه دودر قبل از بازسازی

عکس شماره 124 - قبر امیر شاه ملک - مدرسه دودر

ص: 485

عکس شماره 128 - کتیبه سردر شرقی مدرسه پریزاد

عکس شماره 129 - مدرسه تاریخی خیراتخان قبل از بازسازی

ص: 489

عکس شماره 130 - نمای حیاط و ایوان شرقی مدرسه خیراتخان قبل از بازسازی

عکس شماره 131 - نمای داخلی مدرسه میرزا جعفر قبل از بازسازی

ص: 490

عکس شماره 132 - بخشی از گچبریهای زیبای مدرسه میرزا جعفر قبل از بازسازی

عکس شماره 133 - ایوان جنوبی مدرسه میرزا جعفر

ص: 491

عکس شماره 134 - کتیبه سردر یکی از حجرات مدرسه میرزا جعفر

ص: 492

عکس شماره 135 - مدرسه عباسقلی خان - نمای داخلی

ص: 493

عکس شماره 137 - نمایی از حجره های مدرسه حاج حسن

ص: 495

- 1 - ابن بطوطه، ابو عبدالله محمد، سفرنامه، ترجمه محمدعلی موحد، مرکز انتشارات علمی - فرهنگی، چاپ سوم، تهران، 1361.
- 2 - ابن خلکان، احمد، وفيات الاعیان، مکتبه النهضه المصریه، قاهره، 1367ق.
- 3 - اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان، مرآه البلدان، نشر اسفار، تهران، 1364.
- 4 - اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان، مطلع الشمس، 3ج، به اهتمام تیمور برهان لیمودهی، انتشارات فرهنگ سرا، تهران، 1362.
- 5 - الهی خراسانی، علی اکبر، «آن عبد صالح خدا»، فصلنامه مشکوه، ش 36 - 37، پاییز وزمستان 1371.
- 6 - امیر شیبانی، عبدالرضا، سیمای وقف در خراسان، سگال، مشهد، 1380.
- 7 - بسطامی، نوروز علی، فردوس التواریخ، چاپ سنگی، تبریز، 1315.
- 8 - پروین گنابادی، محمد، «مدارس قدیم مشهد و شیوه تدریس آنها»، مجله سخن، ش 2، 1353.
- 9 - پیرنیا، محمد کریم، شیوه های معماری ایران، انتشارات بنیاد، تهران، 1369.
- 10 - جلالی، غلامرضا، «آشنایی با حیات علمی - تربیتی آیت الله شیخ هاشم قزوینی» نگاه حوزه، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، ش 5، شهریور 1374.
- 11 - جلالی، غلامرضا، «اسوه نظر و تدبیر»، نگاه حوزه، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، ش 16 - 17، 1375.
- 12 - جلالی، غلامرضا، «در آفاق خلوص» نگاه حوزه، دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، ش 12، 1375.
- 13 - جمعی از نویسندگان، دائره المعارف تشیع، انتشارات شهید سعید محبی، تهران، 1379.
- 14 - جوادی، آسیه (گرد آورنده)، معماری ایران، تألیف جمعی از نویسندگان، جلد اول،

- 15 - حکیم الممالک، علی تقی، روزنامه سفر خراسان، چاپخانه حیدری، تهران، 1356.
- 16 - حکیم، محمّد تقی خان، گنج دانش، انتشارات زرین، چاپ اول، تهران، 1366.
- 17 - خامنه ای، سید علی، گزارشی از سابقه تاریخی و اوضاع کنونی حوزه علمیه مشهد، کنگره جهانی حضرت رضا علیه السلام، مشهد، 1365.
- 18 - خانیکوف، نیکولای ولادیمیروویچ، سفرنامه خانیکوف، ترجمه اقدس یغمایی و ابوالقاسم بی گناه، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، 1375.
- 19 - خراسانی، ملامحمّد هاشم، منتخب التواریخ، کتابفروشی علمی، تهران، بی تا.
- 20 - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، «بر گرفته از سخنرانی حجت الاسلام فرجام» نگاه حوزه، تیر و مرداد 1376، شماره 30 - 31.
- 21 - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، «گزارشی از بازگشایی مدرسه عالی نواب»، نگاه حوزه، سال دوم، شماره 21 - 22، 1375.
- 22 - دفتر تبلیغات اسلامی خراسان، «گزارشی از مدرسه سلیمانیه» نگاه حوزه، سال دوم، مرداد و شهریور 1375، شماره 17 - 18.
- 23 - رضوی، میرزا محمّد باقر، شجره طیّبه، تصحیح سیّد محمّد تقی مدرس رضوی، بی جا، 1352.
- 24 - سازمان تبلیغات اسلامی قم، مجله نور علم، دوره دوم، شماره 2، قم، 1371.
- 25 - سبکی، تاج الدین عبدالوهاب، طبقات الشافعیه الکبری، چاپ اول، 1383ق.
- 26 - سمرقندی، دولت‌شاه، تذکره الشعراء، به اهتمام محمّد رمضانی، انتشارات پدیده، چاپ دوم، 1366.
- 27 - سیّدی، مهدی «آثار و نام آوران»، فصلنامه خراسان پژوهی، شماره 1، مشهد، 1377.
- 28 - سیّدی، مهدی، تاریخ شهر مشهد، انتشارات جامی، چاپ اول، تهران، 1378.
- 29 - سیّدی، مهدی، سیمای تاریخی - فرهنگی شهر مشهد، نشر آرام، مشهد، 1382.
- 30 - سیّدی، مهدی، «مسجد شاه مقبره است نه مسجد»، مجله خراسان پژوهشی، ش 1، 1377.
- 31 - شریف رازی، محمّد تقی، گنجینه دانشمندان، چاپ اسلامیه، چاپ اول، تهران، 1352.
- 32 - شلبی، احمد، تاریخ آموزش در اسلام، ترجمه محمّد حسین ساکت، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، 1361.

- 33 - شورای برنامه ریزی و مدیریت حوزه علمیه خراسان، بایستگیهای حوزه از نگاه رهبری (سخنرانی رهبر معظم انقلاب)، چاپخانه روزنامه قدس، مشهد، 1376.
- 34 - شیندلر، هوتم، سه سفرنامه، به کوشش قدرت الله روشنی زعفرانلو، چاپ دوم، انتشارات توس، تهران 1356.
- 35 - ظریف، رضا، جغرافیای تاریخی مشهد (پایان نامه کارشناسی)، دانشکده ادبیات و علوم انسانی مشهد، 1342.
- 36 - عطاردی، عزیزالله، تاریخ آستان قدس رضوی، 2ج، انتشارات عطارد، تهران، 1371.
- 37 - عطاردی، عزیزالله، فرهنگ خراسان، انتشارات عطارد، تهران، 1381.
- 38 - فاضل، محمود، «مدارس قدیم مشهد» مجله وحید، شماره های 3 - 1، 6 و 7، تهران، 1351.
- 39 - فضائلی، حبیب الله، اطلس خط، انتشارات مشعل، اصفهان، چاپ دوم، 1362.
- 40 - کاویانین، محمد احتشام، شمس الشموس، اداره کل فرهنگ و هنر خراسان، مشهد، 1354.
- 41 - کسائی، نورالله، مدارس نظامیه و تأثیرات علمی و اجتماعی آن، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، 1358.
- 42 - گروه مسائل حوزه، «حوزه علمیه مشهد در مسیر تاریخ»، مجله اندیشه، ش 3، مشهد، 1370.
- 43 - گلچین معانی، احمد، «نقائس کتابخانه آستان قدس»، نامه آستان قدس، شماره 19، 1349.
- 44 - لیزا گلمبک، دونالد ویلبر، معماری تیموری در ایران و توران، ترجمه کرامت الله افسر و محمد یوسف کیانی، سازمان میراث فرهنگی، چاپ اول، تهران، 1374.
- 45 - محقق، مهدی، یادنامه ادیب نیشابوری، چاپخانه دانشگاه تهران، 1365.
- 46 - مدنی، جلال الدین، تاریخ سیاسی معاصر، دفتر انتشارات اسلامی، قم، 1361.
- 47 - مدیر شانه چی، کاظم «مدرسه قدیمه نواب» نامه آستان قدس رضوی، دوره هفتم، شماره 1، 1346.
- 48 - مدیر شانه چی، کاظم، «نقائس مخطوطات کتابخانه مدرسه نواب»، مجله نامه آستان قدس، دوره هفتم، ش 1، 1344.
- 49 - معروف، ناجی، مدارس علمیه قبل از نظامیه، ترجمه جمال الدین شیرازیان، یادنامه

ادیب نیشابوری، به اهتمام دکتر مهدی محقق، دانشگاه تهران، 1365.

50 - مقدسی، ابوشامه، کتاب الروضتین، 2 جلد، بی جا، بی تا، بی نا.

51 - منیرالدین، احمد، نهاد آموزش اسلامی، ترجمه محمد حسین ساکت، مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد، 1368.

52 - مولوی، عبدالحمید «مدرسه قدیمه دینیہ نوّاب» نامه آستان قدس، دوره ششم، ش 4، 1345.

53 - نرشخی، ابوبکر محمد بن جعفر، تاریخ بخارا، ترجمه ابو نصر احمد بن محمد نصرالقبای، انتشارات توس، چاپ دوم، تهران، 1363.

54 - واحد، سینا، قیام گوهرشاد، اداره ارشاد اسلامی، تهران، 1361.

55 - واصفی، زین الدین محمود، بدایع الوقایع، تصحیح الکساندر بلدروف، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، چاپ دوم، زمستان 1350.

56 - همایونفرخ، رکن الدین، کتاب و کتابخانه های شاهنشاهی ایران از صدر اسلام تا عصر کنونی، انتشارات وزارت فرهنگ، تهران، 1347.

57 - هیلن براند، رابرت، معماری اسلامی، ترجمه ایرج اعتصام، شرکت پردازش و برنامه ریزی شهری، چاپ اول، تهران، 1377.

Timurid Architecture in Khurasan

ص: 500

فهرست تصاویر

- 1 - ارگ تابران توس *** 47
- 2 - بقعه هارونیه *** 48
- 3 - حرم مطهر *** 51
- 4 - مدرسه دو در *** 53
- 5 - مدرسه قدیمی نواب *** 57
- 6 - مدرسه قدیمی عباسقلی خان *** 58
- 7 - آیت الله حاج آقا حسین قمی *** 58
- 8 - آیت الله سید یونس اردبیلی *** 62
- 9 - آیت الله میلانی *** 64
- 10 - رهبر معظم انقلاب آیت الله خامنه ای *** 68
- 11 - آیت الله واعظ طبسی *** 69
- 12 - ساختمان جدید حوزه علمیّه مشهد *** 70
- 13 - منازل مسکونی طلاب حوزه علمیّه مشهد *** 72
- 14 - درس خارج حوزه علمیّه مشهد *** 74
- 15 - عکسی از طلاب گرداگرد استاد *** 76
- 16 - تدریس به روش جدید در حوزه *** 77
- 17 - امتحانات حوزه علمیّه مشهد *** 80
- 18 - نمایی از مدرسه تاریخی بالاسر *** 90
- 19 - مدرسه بالاسر *** 96
- 20 - وقفنامه مدرسه بالاسر *** 97

- 21 - ایوان و غرفه های مدرسه پریزاد *** 104
- 22 - سر در ورودی مدرسه تاریخی پریزاد *** 108
- 23 - سردر مدرسه تاریخی دو در *** 118
- 24 - دو گنبد مدرسه دو در *** 122
- 25 - مدرسه تاریخی دو در و بازار زنجیر *** 123
- 26 - نمای داخلی مدرسه دو در *** 125
- 27 - سنگ قبر بانای مدرسه *** 132
- 28 - سر در ورودی مدرسه خیراتخان *** 140
- 29 - نمای داخلی مدرسه خیراتخان *** 141
- 30 - ادیب اول، عبدالجواد نیشابوری *** 147
- 31 - ادیب دوم، محمد تقی نیشابوری *** 148
- 32 - مَدْرَسِ مدرسه خیراتخان *** 149
- 33 - مدرسه تاریخی میرزا جعفر *** 152
- 34 - مدرسه میرزا جعفر پس از بازسازی *** 155
- 35 - کتیبه کاشی معرق به خط ثلث، مدرسه میرزا جعفر *** 158
- 36 - یکی از کتیبه های مدرسه میرزا جعفر *** 159
- 37 - نمای کاربندی یکی از غرفه های فوقانی مدرسه میرزا جعفر *** 159
- 38 - کاشیکاری و ازاره مدرسه میرزا جعفر *** 160
- 39 - مدرسه میرزا جعفر در هنگام بازسازی *** 163
- 40 - نمای بیرونی کتابخانه تاریخی مدرسه میرزا جعفر *** 164
- 41 - مدرسه میرزا جعفر پس از بازسازی *** 169

- 42 - مرحوم مُدَرِّس رضوی *** 178
- 43 - میرزا احمد مدّرس یزدی *** 178
- 44 - شیخ هاشم قزوینی *** 179
- 45 - شیخ مجتبی قزوینی *** 179
- 46 - مدرسه تاریخی عباسقلی خان *** 184
- 47 - مقرنس های سر در مدسه عباسقلی خان *** 188
- 48 - کتیبه زیبای سر در مدرسه عباسقلی خان *** 188

ص: 502

- 49 - کاربندی ایوان داخلی مدرسه عباسقلی خان *** 189
- 50 - مقرنس های ایوان مدرسه عباسقلی خان *** 189
- 51 - کاشیکاری مدرسه عباسقلی خان *** 190
- 52 - سر در مدرسه باقریه *** 196
- 53 - سر در مدرسه حاج حسن *** 204
- 54 - نمای داخلی مدرسه تاریخی نواب *** 210
- 55 - قسمتی از مقرنس کاری مدرسه نواب *** 213
- 56 - سنگ نوشته موقوفات مدرسه نواب *** 216
- 57 - نمای مدرسه قدیم نواب *** 219
- 58 - مرحوم نوقانی در جمع طلاب *** 222
- 59 - مرحوم نوقانی و حضرت امام خمینی *** 228
- 60 - شهید جوانمرد عبدالکریم هاشمی نژاد *** 233
- 61 - مدرسه نواب پس از بازسازی *** 238
- 62 - کتابخانه مدرسه نواب *** 240
- 63 - مراسم افتتاحیه مدرسه نواب *** 241
- 64 - مدرسه تاریخی سلیمانیه *** 252
- 65 - سنگ نوشته موقوفات مدرسه سلیمانیه *** 260
- 66 - نمای جدید مدرسه سلیمانیه *** 261
- 67 - سردر ورودی مدرسه سلیمانیه *** 261
- 68 - استاد محمد واعظ زاده *** 262
- 69 - آیت الله العظمی سیستانی *** 262

70 - آخوند خراسانی *** 262

71 - شهداء مدرسه سلیمانیه *** 263

72 - شهداء مدرسه سلیمانیه *** 264

73 - بسیج مدرسه سلیمانیه *** 267

74 - استاد شهید مرتضی مطهری *** 269

75 - رواق دارالذکر *** 274

76 - آیت الله فقیه سبزواری *** 279

ص: 503

- 77 - قبرستان تاریخی قتلگاه *** 280
- 78 - آیت الله میلانی *** 297
- 79 - مراسم عمامه گذاری *** 300
- 80 - مدرسه امام صادق(ع) *** 303
- 81 - مدرسه موسوی نژاد *** 310
- 82 - استاد سید محمد موسوی نژاد *** 312
- 83 - مدرسه امام موسی بن جعفر(ع) *** 317
- 84 - مدرسه بعثت *** 321
- 85 - مدرسه مهدیه *** 328
- 86 - مدرسه آیت الله کجوری *** 333
- 87 - مدرسه امام محمد باقر(ع) *** 346
- 88 - مدرسه حجتیه اصفهانیه *** 351
- 89 - مدرسه امام مهدی(عج) *** 354
- 90 - آیت الله العظمی خویی *** 358
- 91 - گنبد و گلدسته مدرسه آیت الله خویی *** 359
- 92 - نمایی از داخل گنبد مدرسه آیت الله خویی *** 360
- 93 - نمای گرداگرد گنبد *** 361
- 94 - کتابخانه مدرسه آیت الله خویی *** 364
- 95 - مدرسه امام حسن عسکری(ع) *** 369
- 96 - مدرسه امام علی بن ابی طالب(ع) *** 374
- 97 - دانشگاه علوم اسلامی رضوی *** 381

98 - تالار سخنرانی دانشگاه رضوی *** 383

99 - کتابخانه دانشگاه رضوی *** 386

100 - نمای ورودی دانشگاه رضوی *** 393

101 - شهداء دانشگاه رضوی *** 396

102 - مدرسه امام حسین(ع) *** 402

103 - مدرسه کرمانیها *** 405

104 - مدرسه حضرت ابوالفضل(ع) *** 415

ص: 504

- 105 - نماى حياط و مدرسه حضرت ابوالفضل(ع) *** 417
- 106 - مدرسه امام جواد الائمه(ع) *** 422
- 107 - نماى حياط مدرسه امام حسن(ع) *** 425
- 108 - مدرسه اهل بيت(ع) *** 431
- 109 - مکتب نرجس(س) *** 441
- 110 - يکى از کلاسهاى مکتب نرجس(س) *** 444
- 111 - مکتب حضرت رقيه(س) *** 452
- 112 - نمايى از کلاس درس مکتب اسلام شناسى *** 455
- 113 - مکتب مقدار *** 460
- 114 - مؤسسه علميه جامعه الرضويه *** 467
- 115 - مکتب حضرت خديجه(س) *** 470
- 116 - ايوان تاريخى مدرسه بالاسر *** 479
- 117 - سردر ورودى مدرسه دودر قبل از بازسازى *** 480
- 118 - نماى داخل مدرسه دودر قبل از بازسازى *** 480
- 119 - نمايى از صحن حياط و حجره هاى مدرسه دودر *** 481
- 120 - ايوان شرقى مدرسه دودر *** 482
- 121 - ايوان جنوبى مدرسه دودر *** 483
- 122 - گنبد مدرسه دودر قبل از بازسازى *** 484
- 123 - قسمتى از گچبريه‌هاى مدرسه دودر قبل از بازسازى *** 484
- 124 - قبر امير شاه ملک - مدرسه دودر *** 485
- 125 - مدرسه پريزاد قبل از بازسازى *** 486

- 126 - نمای داخلی مدرسه پریزاد *** 487
- 127 - نمای ایوان غربی مدرسه پریزاد *** 488
- 128 - کتیبه سر در شرقی مدرسه پریزاد *** 489
- 129 - مدرسه تاریخی خیراتخان قبل از بازسازی *** 489
- 130 - نمای حیاط و ایوان شرقی مدرسه خیراتخان قبل از بازسازی *** 490
- 131 - نمای داخلی مدرسه میرزا جعفر قبل از بازسازی *** 490
- 132 - بخشی از گچبریهای زیبای مدرسه میرزا جعفر قبل از بازسازی *** 491

ص: 505

133 - ایوان جنوبی مدرسه میرزا جعفر *** 491

134 - کتیبه سر در یکی از حجره های مدرسه میرزا جعفر *** 492

135 - مدرسه عباسقلی خان - نمای داخلی *** 493

136 - نمای داخلی مدرسه حاج حسن *** 494

137 - نمایی از حجره های مدرسه حاج حسن *** 495

ص: 506

- 1 - خراسان بزرگ و شهر مشهد *** 42
- 2 - منطقه توس و مشهد *** 45
- 3 - منطقه مشهد و توس *** 46
- 4 - حرم در عهد تیموریان *** 54
- 5 - مشهد در دوره صفویه *** 59
- 6 - مشهد در عهد قاجاریه *** 61
- 1/6 - نمودار احداث مدارس علمیّه در ادوار مختلف *** 67
- 7 - پراکندگی مدارس علمیّه در قدیم *** 82
- 8 - پراکندگی مدارس علمیّه مشهد در عصر حاضر *** 83
- 9 - پلان مدرسه بالاسر(برش) *** 93
- 10 - پلان مدرسه بالاسر(برش) *** 94
- 11 - پلان مدرسه بالاسر(برش) *** 94
- 12 - پلان مدرسه پرزاد *** 105
- 13 - پلان مدرسه پرزاد (برش) *** 106
- 14 - پلان مدرسه پرزاد(برش) *** 106
- 15 - پلان مدرسه دو در *** 128
- 16 - پلان مدرسه دو در(برش) *** 129
- 17 - پلان مدرسه دو در (برش) *** 129
- 18 - پلان یکی از گنبدهای مدرسه دو در(برش) *** 130
- 19 - مدرسه مستشاریه *** 135

20 - پلان مدرسه خيراتخان *** 143

21 - پلان مدرسه ميرزا جعفر *** 153

22 - برش شمالي - جنوبي مدرسه ميرزا جعفر *** 154

23 - پلان مدرسه عباسقلي خان *** 182

24 - پلان مدرسه حاج حسن *** 206

25 - پلان نماي ورودی مدرسه نواب *** 234

26 - برش غربي مدرسه نواب *** 234

27 - پلان مدرسه نواب *** 236

28 - پلان مدرسه پايين پا *** 243

ص: 508

آبادان، 458

آخوند خراسانی، ملا محمد کاظم، 22، 145، 166، 221، 225، 259، 262، 291

آخوندی، محمدحسن، 328

آرام، 13

آرامگاه فردوسی، 43

آرامگاه مدرسه دودر، 131

آستان قدس رضوی، 12، 18، 24، 25، 26، 37، 102، 108، 109، 113، 124، 137، 139، 141، 145، 147، 148، 161،
162، 163، 171، 175، 176، 177، 187، 196، 208، 215، 216، 218، 220، 224، 226، 229، 230، 235، 240، 251،
272، 273، 274، 275، 276، 278، 279، 280، 290، 379، 382، 384، 387، 404

آسیای میانه، 442

آشتیانی، جلال الدین، 306

آشتیانی، شیخ مرتضی، 17

آغا محمد خان، 251

آفریقای جنوبی، 394

آقابزرگ تهرانی، 285

آقا بزرگ حکیم، 226، 259

آقا زاده، شیخ محمد، 63

آقا شیخ موسی، 259

آقا ضیاء عراقی، 295، 332، 343، 360

آلمان، 445

آمریکا، 370، 442

آمل، 44

آمودریا، 42

آهنیان، 300، 366

آیت الله آقا زاده، 226

آیت الله آقا نجفی قوچانی، 126

آیت الله العظمی بروجردی، 21، 22، 23، 24، 220، 221، 248

آیت الله العظمی حاج میرزا مهدی غروی اصفهانی، 167

آیت الله العظمی خامنه ای، 68، 379

آیت الله العظمی خویی، 265، 360، 412، 429، 433

آیت الله العظمی سید محمد شیرازی، 397، 433

آیت الله العظمی سید محمد هادی میلانی، 231، 295، 297، 302، 307، 330، 409

ص: 509

آیت الله العظمی سید محمود شاهرودی، 207

آیت الله العظمی شیرازی، سید عبدالله، 339

آیت الله العظمی گلپایگانی، 348

آیت الله تبریزی، 315

آیت الله جوادی آملی، 465

آیت الله حائری تهرانی، 400

آیت الله حاج آقا حسن قمی، 23

آیت الله حاج آقا حسین قمی، 20، 60، 62، 63

آیت الله حاج شیخ حسنعلی اصفهانی نخودکی، 207

آیت الله حاج شیخ کاظم دامغانی، 126

آیت الله حاج شیخ هاشم قزوینی، 22، 200، 207، 225

آیت الله حاج عبدالنبی کجوری، 332

آیت الله حاج ملاّ عباسعلی فاضل، 207

آیت الله حاج میرزا احمد کفایی خراسانی، 17، 20، 21، 63، 124، 145، 177، 200، 205، 221، 223، 254، 263

آیت الله حاج میرزا جواد آقا تهرانی، 167

آیت الله حاج میرزا حسین فقیه سبزواری، 177

آیت الله حاج میرزا علی اکبر نوغانی، 221، 409

آیت الله حاج میرزا محمد کفایی خراسانی، 60

آیت الله حاج میرزا محمد مهدی نوغانی، 409

آیت الله حجّت کابلی، 370

آیت الله حسن زاده آملی، 465

آیت اللہ حسنعلی مروارید، 21، 24، 147، 319، 321، 322، 432

آیت اللہ حلی، 412

آیت اللہ خامنه ای، 56، 64، 71، 73، 81، 142، 144، 146، 147، 151، 165، 168، 199، 203، 205، 209، 214، 225،

227، 229، 230، 231، 232، 270، 291، 395، 439

آیت اللہ خوانساری، 24

آیت اللہ رضوانی، 329

آیت اللہ زنجانی، 456، 472

آیت اللہ سبزواری، 26، 63، 251

آیت اللہ سعیدی کاشمیری، 374، 423، 424، 425، 426

آیت اللہ سید ابوالحسن اصفهانی، 343

آیت اللہ سید حسن ساجدی، 370، 433

آیت اللہ سید حسن مرتضوی، 412

آیت اللہ سید عباس سیّدان، 341، 432

آیت اللہ سید عباس شاهرودی، 221

آیت اللہ سید علی سیستانی، 19، 259

آیت اللہ سید علی غیوری، 469

آیت اللہ سید کمال فقیه ایمانی، 348، 358، 433

آیت اللہ، سید یونس اردبیلی، 62، 63، 113

آیت اللہ شاهرودی، 412

آیت اللہ شیخ ابراهیم سالیانی، 295

آیت اللہ شیخ ابوالحسن شیرازی، 343، 432،

آیت اللہ شیخ حسنعلی مروارید، 62، 177، 427

آیت اللہ شیخ عبدالنبی کجوری، 62، 102، 146، 168، 200، 207، 259، 332، 334، 432

آیت اللہ شیخ علیرضا شکوری، 337، 357، 432، 433، 356

آیت اللہ شیخ علی فلسفی، 168، 414

آیت اللہ شیخ غلامحسین تبریزی، 291، 293

آیت اللہ شیخ مجتبی قزوینی، 179، 226، 230

آیت اللہ شیخ محمد قوچانی، 22

آیت اللہ شیخ محمد کاظم دامغانی، 200

آیت اللہ شیخ محمد نهاوندی، 166

آیت اللہ شیخ مصطفی اشرفی شاهرودی، 259

آیت اللہ شیخ مهدی فاضل قائینی، 326، 432

آیت اللہ شیخ ہاشم قزوینی، 21، 63، 124، 177، 179، 221، 223، 227، 230، 254، 269، 324، 353، 363

آیت اللہ شیرازی، 456

آیت اللہ صدرالدین جزایری، 166

آیت اللہ علم الهدی، 309

آیت اللہ علی مشکینی، 168

آیت اللہ غلامحسین محامی، 166

آیت اللہ فاضل، 326

آیت اللہ فلسفی، 366

آیت اللہ قمی، 225، 226

آیت الله کاشانی، 434

آیت الله مجاهدی تبریزی، 348

آیت الله محمد صادق سعیدی، 424

آیت الله محمد علمی اردبیلی، 168

آیت الله محمد واعظ زاده خراسانی، 13، 193، 259، 262

آیت الله مرتضوی، 414

آیت الله مروارید، حاج مهدی، 319

آیت الله میرزا احمد کفایی، 200

آیت الله میرزا احمد کفایی خراسانی، 177

آیت الله میرزا جواد آقا تهرانی، 24، 353، 439

آیت الله میرزا حبیب الله گلپایگانی، 146

آیت الله میرزا علی اکبر نوغانی، 225

آیت الله میرزا موسی سبزواری، 193

آیت الله میرزا مهدی اصفهانی، 23، 63، 225، 226، 409

آیت الله میلانی، سید محمد هادی، 23، 64، 75، 295، 296، 297، 299، 300، 301، 302، 303، 305، 308، 309، 324،

353، 370، 404، 432

آیت الله واعظ طبسی، 12، 66، 69، 102، 138، 141، 145، 147، 148، 149، 162، 171، 221، 228، 229، 231، 232،

233، 240، 280، 324، 379، 382، 387، 433

آیتی، 392

اباصلت هروی، 49

ص: 511

ابدال خان، 64، 181، 330

ابدال خان نُكَلُو، 268، 286

ابراهیمیان، 313

ابن بطوطه، 50، 89، 90

ابن خلكان، 39

ابو اسحاق اسفراینی، 40

ابوالحسن سوسنجردی، 49

ابوالحسن عنایت الله، 174

ابوالقاسم پرزاد، 113

ابوالمعالی، 110، 112

ابوسعید اسماعیل بن مثنیٰ استرآبادی، 40

ابو شامه مقدسی، 39

ابو معین حجت هاشمی

ابو نصر احمد بن محمد نصر القبّاوی، 41

احمد بن موسی، 49

احمدزاده، حسین، 422

احمد مهدی سلطانی، 469

احمدی، 318

احمدیان، علی، 440

اختری، 300

اخلاقی، علی، 357

اخلاقی، محمدرضا، 192

اخن جان، 176

آدک، 110

ادیب نیشابوری اول، محمد تقی، 22، 40، 146، 147، 167، 205، 221، 409، 482

ادیب نیشابوری ثانی، عبدالجواد، 21، 146، 147، 226، 339

ارتضاء، 177

اردبیلی، سید جعفر، 295

اردبیلی، سید حسن، 113، 192

اردبیلی، سید یونس، 62، 63، 113

اردلان، 392

ارگ تابران توس، 47

ازبکستان، 42

استادی، 392

اسدی، رسول، 205

اسدی، عباس، 355، 391

اسدی نایب التولیه سابق آستانه، 25، 176، 277

اسفراین، 42، 46

اسفندیاری، 392

اسلامی، 300

اسماعیل آباد، 217، 218

اسماعیل بن احمد بن اسد بن سامان، 40

اسماعیل زاده، 400

اسماعیل صدر اصفهانی، 166

اشرفی، 366، 259

اشکذری، 345

اشکوری، 344

اشکوری، سید احمد، 401

اصطهبانات، 343

اصفهان، 44، 57، 348

اصفهانی، میرزا مهدی، 23، 63، 225، 226، 409

اعتصام، ایرج، 52، 131

اعتماد السلطنه، محمد حسن خان، 88،

ص: 512

251، 245، 204، 179، 173، 134

اعتمادیان، محمد رضا، 440

اعتمادی (حججه الاسلام -)، 306

اعتمادی، فاطمه، 440، 306

افتخاری، میرزا علی آقا، 25

افسر، کرامت الله، 117

افشار، 371

افشار (خانم -)، 476

افغانستان، 42، 193، 301، 370، 371، 372، 378، 394، 419، 442

اکری، یوسف، 469

التیمور، 246

الکساندر بلدروف، 284

الهی خراسانی، علی اکبر، 12، 167، 265، 307، 308، 313، 391

امام باقر (ع)، 84، 385

امام جعفر صادق (ع)، 95، 386

امام حسن مجتبی (ع)، 80، 84

امام حسین (ع)، 80، 328، 418

امام خمینی، 10، 18، 23، 65، 66، 162، 168، 228، 229، 230، 247، 343، 348، 353، 370، 379، 385، 386، 401،

483، 417، 412

امام رضا (ع)، 43، 48، 49، 50، 51، 53، 80، 81، 88، 89، 103، 111، 112، 116، 117، 131، 134، 150، 172، 180، 181،

201، 207، 208، 226، 242، 247، 265، 271، 275، 278، 285، 290، 291، 295، 301، 302، 348، 379، 398، 399

- امام سجّاد(ع)، 418
- امام صادق(ع)، 266، 296، 301، 303
- امام علی بن موسی الرضا، 27
- امام علی(ع)، 84، 265، 341، 342
- امام محمّد غزالی، 43
- امامی، 392
- امامی پور، 353
- امامی زرندی، 330
- امامی کاشانی، 392
- امامی، محمدرضا، 245
- امامی، محمّد علی، 355
- امیر آباد چنار، 270، 271
- امیر تیمور، 89، 117، 144
- امیر سلیمانی (مشیرالسلطنه)، 255، 256، 259
- امیر سیّدی، 132
- امیر شیبانی، عبدالرضا، 112
- امیر شیخ علی بهادر، 121
- امیر عزیزی، 274
- امیر غیاث الدین ترخان، 103
- امیر مبارز الدین محمّد ولی بیک، 284
- امین (خانم -)، 250

امین شهیدی، 250

امینی، 300، 308، 403

امینیان، 376، 413، 440

امینی موسوی، 376

انصاری، محمد علی، 426

اوگاندا، 394

ص: 513

ایازی، 391، 462

ایران، 43، 44، 52، 55، 89، 107، 117، 122، 123، 144، 150، 156، 175، 176، 181، 187، 193، 208، 212، 214،
223، 226، 253، 284، 296، 362، 370، 386، 387، 391، 401، 412، 416، 417، 419، 463

ایرانشهر، 445، 446

ایروانی، 306، 355

ایروانی، میرزا علی، 295

ایزدی، اکبر، 404، 443

ایسی، شیخ سیف الله، 21، 147

ایمانی، محمد حسین، 300

ایوان مدرسه باقریه، 196

ایوان مدرسه پریناد، 104

ایوان مدرسه دو در، 126

ایوان مسجد مدرسه عباسقلی خان، 185

ایوان و حیاط مدرسه نواب، 219

ایوان ورودی مدرسه پریناد، 114

ایوان ورودی مدرسه نواب، 211

بابر فرزند بایسنقر، 89

بابل، 460

باختران، 172

باخرز، 192

بادغیس، 192

باروئی (خانم -)، 462

بازار بزرگ، 18، 88، 310، 341، 401، 432، 433

بازارچه حاج آقا جان، 276، 278

بازارچه شادکن، 218

بازارچه نقیب (بازار نقاره خانه)، 154

بازار زنجیر، 88، 90، 91، 103، 116، 122، 123، 126، 249، 482

بازار سرشور، 253، 291، 343، 432

بازار سنگ تراشها، 62، 137، 138، 205

باغ تپه سلطانیه کاشمر، 255

باغ حاجی میرزا هاشم، 59

باغ حمید بن قحطبه، 278

باغ رضوان، 64

باغ فرهادجرد تبادکان، 217

باغ کربلائی اصغر، 256

باقری (حجه الاسلام)، 266

باقریّه، 64، 202، 208

بالا خیابان (آیت الله شیرازی)، 56، 172، 202، 208

بالاسر، 24، 52، 150، 162

باهوش، غلامرضا، 234، 324

بایده بلوک، 218

بجسیتان، شیخ حسین، 259

بجنورد، 46

بحرآباد، 217، 218

بحرین، 394

بخارا، 41، 42

بخارایی، حاج صالح، 251، 281

بخشیان، 469

بدیع الزمان فروزانفر، 207

برات محمد قربانی چری، 421

برزگر، مهري، 469

ص: 514

برسی، شیخ حسن، 177

برنارد اکین، 94، 106، 107

بست بالا خیابان، 173

بست پایین خیابان، 139

بست شیخ طبرسی، 150، 171

بسطام، 42

بسطامی، نوروز علی، 200، 224

بشاگرد، 473

بشرویه، 172

بصره، 44

بغداد، 15، 37، 39، 40، 44، 49، 92، 99

بقعه هارونیه، 48

بلخ، 41، 44

بلوار راه آهن، 424

بلوار طبرسی، 353، 368، 421، 433

بلوچیان، 472

بندر ترکمن، 445

بنیاد پژوهشهای اسلامی، 27

بنیاد شهید، 434

بنی هاشمی، 269، 300

بوعلی (استاد-)، 413

بهار، شیخ علی، 116

بہزادیہ (مدرسه -)، 181

بہشتی، سید علی، 191

بہلول، 17، 137

بیات، محمد حسن، 247

بیارجمندی شاهرودی، شیخ یوسف، 401

بیرجند، 42، 446

بی گناہ، 196

بینالود، 43

بیہق، 41

پاکروان، 400

پاکستان، 193، 372، 378، 394، 442، 446

پایین پا، 150

پایین خیابان، 56، 181

پروین گنابادی، محمد، 227

پریراد، 24، 52، 65، 162

پریراد خانم، 24، 103، 109، 286

پسندیدہ، 13، 15

پہلوانزادہ، احمد، 13

پہلوی، 65، 168، 231، 315، 316، 330، 437، 439، 453

پہلوی اول، 57، 60، 63، 113، 141، 146، 193، 220، 230، 246، 289

پهلوی دوم، 141، 146، 162

پیر پالاندوز، 268

پیرنیا، 275

پیرنیا، محمد کریم، 416

پیوندی، محمد، 440

تایران طوس، 43، 44، 47

تاج الدین سبکی، 39

تاجور همدانی، 440

تاجیان، علی اصغر، 355

تاجیکستان، 394

تالار سخنرانی دانشگاه رضوی، 383

تانزانیا، 394

تایلند، 442

ص: 515

تبادکان، 46، 176، 217، 218، 246، 277

تبریز، 272، 291، 295

تبریزی، ملاحسین، 295

تخم مرز، 217، 218

ترابی، 469

تربت جام، 42، 43، 46، 131، 136، 445، 446

تربت حیدریه، 42، 43، 46

ترخانی، هاشم، 440

ترکمنستان، 43

ترکیه، 442

تقوی شیرازی، 15

تقی زاده (حجه الاسلام -)، 301

توران، 117، 122

توس، 41، 43، 44، 45، 46، 47، 49، 50، 51، 52، 100، 113، 116، 283

توس پسر نوذر، 44

توکلی، 472

تولایی، شیخ محمود، 177

تولیت عظمای آستان قدس، 147

تونس، 38

تهران، 15، 17، 21، 39، 40، 41، 44، 49، 52، 62، 88، 89، 102، 107، 117، 121، 134، 144، 161، 163، 167، 216

242، 255، 256، 257، 259، 283، 285، 301، 416، 460، 469، 472

تهرانی، شیخ حسنعلی، 146، 177، 319

تهرانی، عماد، 175

تهرانی، میرزا جواد آقا، 126، 330

تهرانی، میرزا عبدالجواد، 200

تیپ امام صادق، 267، 431

تیمچه ابدال خان، 270

تیمچه مرحوم حاجی ملا محمد حسن صدرالحفاظ، 198

تیمور، 116

تیمور برهان لیمودهی، 88

ثاقبی، 454

ثوابی، محمد باقر، 302

جاجرم، 46

جام، 192

جامع الأزهر، 38

جامع زیتونه، 38

جامع قرویین، 38

جامعه الرضویه، 476

جانباز(استاد-)، 266

جاودانی، رمضانعلی، 397

جاویدی، حسین، 323

جاهدی(حجه الاسلام-)، 306

جبل عامل، 55

جرقوئی اصفهانی، محمدرضا، 401

جرمق، 110

جرمقی، 176

جزایری، سید مرتضی، 308

جعفری، 366

جعفری، حسین، 371

جعفری گیلانی، 17، 126

جلانیان، 466

ص: 516

جلالی، غلامرضا، 13، 221، 225، 226

جمال الدین شیرازیان، 40

جمشید پیشدادی، 44

جمشیدی (استاد -)، 423

جمهوری آذربایجان، 193

جنتی (آیت الله)، 339

جواد الائمه، 208

جوادی، آسیه، 89

جواهری (استاد -)، 366

جواهری، شیخ عبدالرسول، 332

جوقان، 176

چاهشک، 110

چشمه اسلامی، 110

چلاق، 218

چنبر قربال، 176

چهار باغ، 20، 282، 407، 409، 411، 433

چهار دانگه، 257

چهارراه خواجه ربیع، 448، 476

چهارراه زرینه، 412

چهارراه سیلو، 370، 433

چهارراه شهدا، 358، 424، 433

چین، 394، 442، 445، 446

حائری تهرانی (آیت اللہ)، 400

حائری شیرازی، 392

حاج آقاجان، 60، 251، 272، 286

حاج آقا حسین قمی، 63

حاج حسن (مدرسه -)، 62، 203، 208، 330

حاجی آبادی (حجہ الاسلام -)، 306

حیب اللہ خان، 271

حجازی، سید ابراہیم، 259، 265، 306، 308، 429

حجازی، سید عبداللہ، 324

حجت بن الحسن عسکری، 387

حجّت تبریزی، سید محمد، 20

حجّت، سید محمد باقر، 19

حجت ہاشمی، ابو معین، 207، 259، 300، 350، 465

حداد، 322

حر عاملی، محمد بن حسن، 56، 154

حریری، سید مرتضیٰ، 113

حسنعلی (حجہ الاسلام)، 322

حسنی، سید عبداللہ، 371

حسنی، عبداللہ، 371

حسین آباد، 110

حسین زاده، 343، 344، 413، 423

حسین زاده، علی اکبر، 343

حسینی، سید اصغر، 313

حسینی، سید حسن، 193، 328

حسینی، سید رسول، 328

حسینی، سید رضا، 13، 306، 313، 328، 391، 426

حسینیه کاشمریها، 315

حسینیه کویتی ها، 409

حسینیه نصرت، 469، 471

حصار امیر، 255

حق پناه، رضا، 418

ص: 517

حكيم الممالک، علی نقی، 161

حكيم، محمد تقی خان، 44

حكيمی، 226، 454

حلبی، 17

حمام حاج آقا جان، 176، 277

حمام سرشور، 218

حمزه سلمان کویتی، 397

حمید بن قحطبه، 49، 278

حوزه علمیہ حضرت خدیجہ، 468، 469، 471، 472، 473، 476

حوزه علمیہ مقداد، 459

حیدرآباد دکن، 139

حیدرخان، 271

حیدری، سید ابوالحسن، 324

حیدری، عبدالواحد، 371، 391، 459

خادر شانڈیز، 345

خادم الخمسه، محمود، 440

خادم الشریعہ، 440

خاک بان، 466

خامنه ای، سید علی (رہبر معظم انقلاب)، 27

خانیکوف، 196، 203، 283

خاوری، 392

خراسان، 1، 11، 12، 13، 15، 28، 31، 32، 40، 41، 42، 43، 44، 48، 49، 50، 52، 55، 66، 69، 70، 75، 91، 92، 95،
100، 108، 112، 113، 121، 124، 136، 137، 145، 157، 160، 161، 168، 171، 183، 186، 191، 192، 193، 195،
208، 217، 220، 221، 226، 228، 231، 232، 233، 235، 240، 241، 242، 254، 265، 266، 268، 272، 273، 284،
285، 295، 301، 302، 305، 307، 322، 324، 336، 370، 378، 379، 405، 411، 457، 460، 474

خراسان بزرگ، 40، 41، 43

خراسانی، دکتر حسین، 16، 21

خراسانی، ملا محمد هاشم، 121، 273

خرد ریزه، 257

خرسندی، 335، 462

خرقانی، 462

خرم آباد، 460

خزائی، شیخ محمد، 192

خزاعی، 13، 322، 413، 423، 462

خزعلی، 392

خسروی، 466

خطیب، شیخ محمد، 401

خمار آباد، 257

خوئی، سید ابوالقاسم، 356، 358، 401، 424

خوئی، سید علی اکبر، 63، 360

خوئی، شیخ فتح الله، 360

خواجه ربیع، 103، 109، 110، 112

خواجه رضوان، 250، 286

خواجه، سید میرزا، 47، 52

خواجه نصیر، 154، 170

خوانساری، شیخ موسی، 226

ص: 518

خیابان آخوند خراسانی، 429، 434، 439

خیابان آزادی، 397، 433

خیابان آیت الله شیرازی، 81، 195، 339، 465

خیابان آیت الله کاشانی، 412

خیابان ابن سینا، 476

خیابان المهدی، 421، 434

خیابان امام خمینی، 476

خیابان امام رضا، 295، 348، 432، 433، 474، 476

خیابان امیرآباد، 414، 434

خیابان بیست متری المهدی، 433

خیابان بیست متری طلاب، 324، 432

خیابان توحید، 373، 377، 433

خیابان خسروی نو، 307، 432

خیابان دانش شرقی، 476

خیابان دانش غربی، 439

خیابان دانشگاه، 326، 427، 434

خیابان دریادل، 293

خیابان دکتر بهشتی، 475، 476

خیابان دکتر چمران، 468

خیابان سی متری طلاب، 404، 432، 433،

خیابان شهید اندرزگو، 319، 476

خیابان طبرسی، 26، 370

خیابان طلاب، 474

خیابان عدل خمینی، 453

خیابان گل محمدی، 337

خیابان مطهری شمالی، 459، 476

خیابان میثم شمالی، 335

خیابان نادری (شیرازی)، 202

خیابان نواب صفوی، 181، 193

خیامی، 308

خیرآبادی، محمدعلی، 475، 476

خیراتخان، 21، 23، 24، 55، 65، 66، 87، 139، 140، 141، 142، 143، 144، 145، 146، 149، 150، 162، 167، 171،
181، 214، 227، 233، 286، 380، 382، 384، 386، 387، 482

دادالله مسأله گوی، 22

داراب، 343

دارالذکر، 25، 273، 274، 275

دار الزوار، 246

دار الزهد، 274، 343

دار السرور، 274

دارالسعادة، 272

دارالسیاده، 88، 98، 100، 103، 136، 167

دارالضیافه، 272

دار العزّه، 275

دار الولایه، 103، 127

دامغان، 17، 42، 445، 446

دامغانی، علی اکبر، 16

دانشکده علوم معقول و منقول، 176، 220

دانشگاه علوم اسلامی رضوی، 24، 75، 77، 84، 138، 145، 147، 150، 151، 165، 171، 379، 380، 381، 387، 391، 394،
484

دبستان «معرفت»، 16

دریندی، شیخ علی اکبر، 21، 145، 147

ص: 519

دُرچه ای اصفهانی، 19

درگزی، ابوالقاسم، 166

درمانگاه آستان قدس، 172

درمانگاه توس، 175

درمانگاه حضرت ابوالفضل، 414

دروازه ارک، 59

دروازه پائین خیابان، 82

دروازه سراب، 59

دروازه عیدگاه، 59، 82

دروازه نوغان، 59

در ورودی مدرسه نواب، 213

دست پروری، 428، 472

دستجرد تبادکان، 217، 218

دلاور، غلامحسین، 422

دلبری، سید علی، 418

دلدار (حجه الاسلام -)، 344

دویی، 446

دودر، 52، 65، 162

دونالد ویلبر، 117

دهشت (حجه الاسلام -)، 306، 345، 374

دهشت، محمدرضا، 418

ده عباس، 257

دهقان هراتی (خانم -)، 454، 456، 475، 476

دهقانی، 411

دهقانیان (خانم -)، 459

دیانی، عبدالحمید، 345، 399، 433

دیشیدی (مهندس -)، 162

ذاکری (حججه الاسلام -)، 300، 318

ذاکری دولت آبادی، محمد، 192

ذهبی، 39

رادکان، 176

راهیان، 217، 218

رباط کریم، 256، 257، 259

ربانی، حسن، 266، 418

رجائی شاهرودی، 306

رجائی، محمد، 266، 313، 472

رجائی، محمد حسین، 348

رزاز، محمد حسین، 99

رستمی، 462

رسول اکرم (ص)، 80، 385، 416

رشت، 465

رشتی، میرزا حیب الله، 166

رضاخان، 17، 20، 25، 60، 62، 63، 147، 156، 161، 166، 200، 223، 229، 230، 271، 278، 281، 285

رضازاده، 207، 300، 306، 366، 465

رضايي، 474، 476

رضوان، 181

رضواني، 266، 318، 392

رضواني (آيه الله)، 329

رضواني، محمد سعيد، 13

رضوي، 462

رضوي، محمد محسن، 208

رضوي، محمد مهدي، 53

رضوي، ميرزا الغ، 208

رضوي، ميرزا محمد باقر، 49

ص: 520

رفسنجان، 339

رکن الدین همایونفرخ، 156، 213، 253

رمزی، 265، 429

رمضانی، محمد، 89

رواق دارالولایه، 379

روحانی، ابوالقاسم، 300، 306

روحانی، رضا، 376

روشندل، 318

ری، 42، 256

ریان بن صلت اشعری، 49

زابل، 445، 446

زامبیا، 394

زاهدان، 445، 446

زرقانی (حجه الاسلام -)، 335

زرگر، غلامحسین، 99

زرند کرمان، 404

زرنندی، شیخ ابراهیم، 432

زنجانی، میرزا باقر، 332، 424

زندى، فاطمه، 469، 474، 476

زوّاری، 306

سائلی، 266، 465، 466، 476

ساجدی، سید حسن، 306، 370، 371

سادات حسینی، 193، 306

سارابی، 295

ساری، 345

ساکت، محمد حسین، 37، 79

سالاری، محمد حسن، 309

سالیانی، شیخ ابراهیم، 295

سامراء، 16

سبحانی، جعفر، 306، 392

سبزوار، 42، 46، 446

سبزواری، 198

سبزواری، حاج میرزا حسین، 63

سبزواری، محمد باقر (صاحب کفایه)، 56، 195، 197، 198

سبزواری، ملاهادی، 167، 202

سبکی، تاج الدین عبدالوهاب، 40

سپهبد امیرعزیزی، 275

سپهبد نادر باتمانقلیچ، 275

ستاد قرآن و عترت، 446

سرابی، میرزا محمد تقی، 324

سرای قزوینی ها، 176

سرخس، 46، 50، 52

سردر مدرسه عباسقلی خان، 186، 187، 197

سردر ورودی مدرسه حاج حسن، 204

سردر ورودی مدرسه زیبای سلیمانیه، 261

سردر ورودی مکتب نرجس، 441

سرده جور، 218

سروقد، 150، 151

سروقدی، میرزا محمد باقر، 165

سعادت، 84

سعادت مهر، مجتبی، 355

سعدالدین میرزا محمد، 92، 95، 100

سعدی (شاعر)، 16

سعدیه، 181

سعیدی (شهید -)، 339

سعیدی کاشمیری، 374

ص: 521

سعیدی، محسن، 418

سلطان ابوسعید، 103

سلطان حسین بایقرا، 131، 284

سلطان محمود، 40

سلطانی (آیه الله)، 348

سلیمان خان، 17، 19، 21، 23، 60، 167، 251، 252، 254، 255، 263، 286

سلیمان خان قاجار، 251، 254، 258

سلیمان صفوی، 91، 95، 107، 108، 114، 119، 124، 127، 186، 195، 197، 202، 203، 204، 208، 209، 211، 212،

242

سلیمانی، 254

سلیمانیّه، 214، 233، 324

سلیمی، 400

سلیمیان، 440

سمرقند، 42

سمرقندی، دولت‌شاه، 89

سمنان، 42

سمیعیه (باقریّه)، 181

سناباد، 49، 50، 52

سنگ قبر بانی مدرسه دو در، 132

سنگ موقوفات مدرسه سلیمانیّه، 260

سنگ موقوفات مدرسه نواب، 216

سهل الدين، 217

سيويه، رضا، 403

سيويه، محمد ابراهيم، 401، 403

سيويه، محمد حسين، 403

سيد ابراهيم (مشهور به مقدس)، 370

سيد الشهداء(ع)، 111

سيدان، سيد جعفر، 313، 414، 418

سيدان، سيد عباس، 341، 345، 366

سيد خاموشي، فاطمه، 440

سيد خاموشي، محمد تقى، 440

سيد عبدالاعلى سبزواري، 424

سيد قصير، 224

سيّد محسن نادشاه رضوى، 53

سيد محمد كاظم يزدي، 221، 226

سيّد ميرزا، 52، 134، 137

سيد نورالدين شيرازى، 21، 23

سیدی علوی، سيد حسين، 472

سيّدى، مهدى، 121، 284، 285

سيس آباد، 161، 164، 165، 176

سيستان و بلوچستان، 473

سيستاني، سيدعلى، 19، 63، 262

سینی چی، محمد حسن، 440

شانقلہ، 217، 218

شاہرخ میرزا، 47، 88، 90، 103، 116، 119، 134، 286

شاہرودی، سید صادق، 403

شاہرودی، سید محمود، 356

شاہ طرہ، 256، 257

شاہ طرہ سنگ، 255

شاہ طہماسب اول، 282

شاہ عباس، 208، 272

شاہ عباس اول، 181، 285

شاہ عباس دوم، 139، 142، 150، 172، 173

ص: 522

شهبستر، 291

شربانی، 366

شركاء، 469

شربعت، محمد حسين، 324

شربعمدار، هادی، 357

شربعتی (حجه الاسلام -)، 391، 456

شربعتی، مهدی، 240

شربف رازی، محمد تقی، 167

شربف واقفی، 440

شربفی (حجه الاسلام -)، 378

شربعی، محمد حسین، 177

شكوری، علیرضا (محقق)، 337

شكوری، هادی، 337، 356، 357

شلبی، دكتر احمد، 38

شمس الدین جوینی، 150

شوشتری، 391

شوکتیان، 440

شهدای دانشگاه علوم اسلامی رضوی، 396

شهدای مدرسه سلیمانیه، 263

شهدای مدرسه علمیه سلیمانیه، 264

شهر ری، 42، 256

شهر کرد، 445

شهید آیت الله دکتر بهشتی، 301

شهید اسماعیل احمدزاده، 423

شهید الماسی، 459

شهید اندرزگو، 315، 316

شهید ثانی، 55، 73

شهید سعیدی، 339

شهید فرودی، 315، 316، 318

شهید هاشمی نژاد، 379

شهیدی، محمد حسین، 154

شیخ الشریعه اصفهانی، 221، 291، 295، 360

شیخان، 232

شیخ بهایی، 100، 175، 242، 244، 247، 253

شیخ ذبیح الله مجتهد قوچانی، 166

شیخ ذکراالله، 271

شیخ زاده، جواد، 21، 147

شیخ صدوق، 49، 52

شیخ طبرسی، 50، 52

شیخ طوسی، 15، 49

شیخ عباس قمی، 167

شیخ عبدالکریم یزدی، 226

شیخ علی منشار، 175

شیخ عیسی، 21

شیخ غلامحسین تبریزی، 432، 439

شیخ مرتضی انصاری، 17، 73

شیخ مرتضی (تولیت مدرسه...)، 136، 137

شیخ مفید، 49

شیخی، علی، 376

شیراز، 21، 251، 343

شیرازی، سید حبیب، 397

شیرازی، سید حسن، 407، 408، 433

شیرازی، سید عبدالله، 63، 339

شیرازی، سید عبدالهادی، 343

شیرازی، سید محمد، 404

شیرازی، محمد کاظم، 343

ص: 523

شیرازی، میرزا محمد تقی، 166، 226

شیرازی، میرزا مهدی، 397

شیرخوانی، 335

شیروان، 46

شیندلر، 284

صابری، 193

صابری فر، اکبر، 440

صادقث، ابوذر، 371

صادقی، مقداد، 371، 462

صالح نقیب رضوی، 209

صالحی، سید حسن، 192، 193، 250، 259، 300، 345، 391

صالحی، سید عباس، 306

صالحی، شیخ حسین، 356

صبوری (خانم -)، 318، 453، 454، 456

صحرای شور، 257

صحن امام خمینی، 18، 247

صحن انقلاب (عتیق)، 134، 150، 152، 154

صحن جامع رضوی، 379

صحن جمهوری اسلامی، 116، 379

صحن رضوان، 280

صحن نو (آزادی)، 272

صدری، 440

صرافان (حجہ الاسلام)، 266

صرافیان، 466

صنیع الدولہ، 107

صیامی، 459

ضابطیان، علی، 469

ضرابی، 466

ضیائی، 400

طالقانی، 454، 456

طاہائی (استاد -)، 439

طاہائی (خانم -)، 439، 476

طاہائی، سید جلال الدین، 439، 440

طاہائی، سید میرزا، 439

طاہری، ابوالقاسم، 308

طباطبائی، سید محمد علی، 432

طباطبائی، سید حسن، 328، 339، 418، 472

طیس، 324، 325

طلاّب - خیابان دریا، 476

طلاّب، سی متری، 83

طلوع، حاج خلیل، 339

طوسی (ابو جعفر شیخ الطائفہ)، 44، 52

طهماسب اول، 56

ظریف، رضا، 113

ظریفیان، عباس، 332

ظهیر الدوله، 154، 157، 160، 161، 164، 171

عابدزاده، 24، 26، 65

عابدی، 306

عادل، 318

عارف یزدی، شیخ ابراهیم، 216

عاملی، 318، 391

عاملی، ابو محمد، 220، 223

عاملی، محمدعلی، 224

عباسپور، 300، 306، 366، 391

ص: 524

عباسقلی خان، 65، 95، 172، 181، 186، 191، 192، 248، 286

عباسی، علی اکبر، 335، 432، 460، 462

عبد الاعلی الظالمی، 296

عبدالجواد اصفهانی، 348

عبدالجواد(دوم)، 101

عبدالجواد فرزند میرزا مهدی شهید، 90، 98، 101

عبدالجواد نیشابوری، 177

عبدالحسین شفیعی، 177

عبدالحمید مولوی، 24، 88، 216، 219

عبدالکریم، 101

عبدالله بن حسن حمزه طوسی، 52

عبدالله فنودی، 200

عبد خدائی، محمد سعید، 293

عبد خدائی، محمد هادی، 293

عبدل آباد تربت جام، 268

عثمان بن عفان، 44

عدالتیان، مهدی، 313، 376

عراق، 17، 40، 44، 397، 442

عرب(استاد-)، 413

عربستان، 442، 446

عرفانی، ابوالقاسم، 440

عرفانی (خانم -) 459، 462

عسکری، 422، 475، 476

عشق آباد، 146

عضدالملک قزوینی، 177

عطاپور، 472

عطاردی، عزیزاللہ، 49، 100، 163، 192، 278، 285

عطارزادہ، 419

عطایی، محمدعلی، 192

عظیم زادہ، کاظم، 293

علامہ زاہدی، 168

علامہ امینی، 23

علم الہدی (آیہ ا...) 309

علم الہدی، سید ابراہیم، 306

علم الہدی، سید علی، 101

علم الہدی، سید محمد، 101

علمی، 168، 391، 456

علوی، 376

علوی، سید حسن، 414

علوی مقدم، مہیار، 13

علی پور، 459

علیخان قورچی باشی، 119

علیزاده، علی اکبر، 168، 306، 313، 344، 454، 460، 472

علیمردان تیموری، 144

علی نقی میرزا، 60، 150، 272، 273، 286

عمید زنجانی، 392

عنایتُ الله، 205

عیدگاهی، عبدالرحیم، 177

غاز(دهستان -)، 255

غروی اصفهانی، حاج میرزا مهدی، 332، 360

غرویان(حجه الاسلام -)، 322

غروی کمپانی، شیخ محمد حسین، 319

غزالی، ابو حامد محمد، 44

ص: 525

غسلگاه، 278

غفاری ساروی، 399، 400

غفوری، 318

غنا، 394

غیاث الدین اکبر شاه، 175

غیاث الدین، امیر یوسف خواجه بهادر، 116، 116، 119، 121، 132، 286

غیوری، سید علی، 469

فاس مغرب، 38

فاضل بسطامی، 23، 246

فاضل تونی، 172، 173، 286

فاضل حسینی میلانی، 300، 307، 308

فاضل خان، 62، 64، 175، 179، 181

فاضل خراسانی، 25، 193

فاضل لنکرانی، 339

فاضل، محمد، 124، 126، 328، 173

فاضل، محمدرضا، 328

فاضل، محمود، 91، 96، 144، 145، 146، 191، 198، 199، 203، 205، 223، 254، 207، 300، 328، 339، 431

فاضلی، محمد، 300، 313

فاطمی، مرتضی، 328

فاطمیه، 26

فاکر، 126

فانی، 424

فتح آباد، 217، 218

فتحعلی شاہ، 223، 251، 268، 269، 272، 273، 276، 282

فخرالنسا بیگم، 208

فدیشی، 192

فرانسہ، 442

فراہ، 42، 192

فراہی، حاج محمد، 355

فرجام، 70

فرج بن عبداللہ، 285

فرحناکی، 318، 322، 344، 430، 431

فردوس، 324

فردوسی، 43، 44

فرزانہ، محمدباقر، 382، 391، 456

فرشہ کاشمر، 424

فرغانی، 341

فرنگیس بیگم، 176

فرودی، 315، 316، 318

فرہادجرد، 218

فریدالاسلام، 318

فریزر، 89، 103، 117، 136، 139، 165، 173، 175، 179، 180، 183، 195، 200، 209، 223، 242، 248، 263، 269

283، 282، 276

فریمان، 270، 356، 445، 446

فضائلی، حبیب اللہ، 197

فضایلی، 328

فضل اللہ خراسانی، 53

فضل اللہ ہمدانی، 39

فضل بن شاذان نیشابوری، 49

فضل (حجہ الاسلام -)، 300

فقیہ ایمانی، سید کمال، 438، 349، 350

فقیہ سبزواری، حاج میرزا حسین، 278،

ص: 526

286، 280

فقیہی، 318

فکوری، سید عباس، 440

فکوری، سید محمد، 440

فلاح نژاد، 354

فلاطوری، دکتر عبدالجواد، 22، 205

فلسفی، آیہ... حاج میرزا علی آقا، 156، 366

فلسفی لطفی، 157

فیاض، 429

فیاضی، 318، 431

فیروز آباد بہرام، 256

فیروزہ چی، 373، 433

فیض آباد بلوک منیٹان، 217

فیض آبادی، 454

قائم مقام فراہانی، 276

قائمی، حسین، 418

قابل، 301

قادری، ابراہیم، 433

قاسمی، 313، 318

قاضی زادہ، 306

قانع، شیخ محمدرضا، 403، 448

قاین، 42

قاینی، محمد باقر، 166

قبرستان، 278

قبرستان پایین خیابان، 25

قبرستان قتلگاه، 26، 276، 278، 279، 280، 285

قبر شیخ طبرسی، 26

قدرت الله مهربان، 422

قرآنی (خانم -)، 459، 462، 476

قرائتی، 456

قربانی، 344، 422

قرقچیان، 472

قره، 392

قزاقستان، 446

قزوین، 226، 272

قزوینی، آیه الله... شیخ مجتبی، 22، 179، 328

قزوینی، آیه الله... شیخ هاشم، 22، 24، 26، 63، 179، 315، 330، 409

قزوینی، سید مجتبی، 328

قطب الدین محمد بن حسین کیدری، 52

قم، 16، 19، 20، 21، 23، 38، 55، 76، 162، 167، 181، 226، 231، 339، 348، 370، 397، 413، 462، 469، 471

قندهار، 92، 99، 107، 108، 114

قوچان، 42، 43، 46

قوچانی، سید رضا، 16

قورقی تبادکان، 217، 218

کاروانسرای بابا عینی، 246

کاروانسرای ناصری، 116

کاروانسرای وزیر نظام، 116

کاشمر، 42، 255، 424، 445، 446

کاشمیری، 322

کاشی، شیخ حسن، 168

کاظمی، 459

کاظمیان، 459

ص: 527

کاویانیان، محمد احتشام، 137

کاهانی، 125، 126

کتابخانه آستان قدس، 175، 273

کتابخانه جامع مدرسه نواب، 213

کتابخانه جدید مدرسه نواب، 239، 240

کتابخانه دانشگاه علوم اسلامی رضوی، 379، 384، 386

کتابخانه مدرسه آیت الله خویی، 362، 363، 364

کتابخانه مدرسه آیت الله میلانی، 300، 304

کتابخانه مدرسه ابدال خان، 270

کتابخانه مدرسه باقریه، 198

کتابخانه مدرسه حاج حسن، 207

کتابخانه مدرسه خیراتخان، 144

کتابخانه مدرسه سلیمانیه، 253

کتابخانه مدرسه عباسقلی خان، 191

کتابخانه مدرسه فاضل خان، 175

کتابخانه مدرسه موسوی نژاد، 313

کتابخانه مدرسه موسی بن جعفر، 316

کتابخانه مدرسه میرزا جعفر، 164

کتابخانه مدرسه نواب، 156، 214، 215

کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، 384

کتابخانه مکتب نرجس، 442

کتابخانه ملی ملک، 216

کتاب فروش، شیخ محمد، 16

کتیبه ایوان جنوبی مدرسه میرزا جعفر، 170

کتیبه ایوان در مدرسه میرزا جعفر، 157

کتیبه سردر ایوان ورودی مدرسه فاضل خان، 174

کتیبه سر در مدرسه دو در، 124، 127

کتیبه سردر ورودی مدرسه حاج حسن، 202

کتیبه سردر ورودی مدرسه عباسقلی خان، 183

کتیبه سنگی وقفنامه مدرسه بعثت، 322

کتیبه مسجد مدرسه دو در، 120

کتیبه های سردر مدرسه نواب، 209

کجوری، شیخ عبدالنبی، 146، 332، 333، 334

کدکن، 46

کربلا، 16، 17، 19، 20، 256، 397، 401، 404

کربلانی علی بقال، 99

کربلایی، 469

کرج، 255، 256

کرمان، 405

کریم خان زند، 251

کسائی، نورالله، 44

كشف رود، 43، 110

كشيك خانه خدام، 272، 273

كظيمي، 400

كفاشيان، 13

كلات، 116

كلالي، 176

كلباسي، محمود، 22، 205، 207، 225

كلمي، 136

كمپاني، شيخ محمد حسين، 332، 343، 360

ص: 528

کمیلی، غلامحسین، 328

کن، 255، 256

کنار کال، 110

کنیا، 394

کوثری، 462

کوچه (بازار) عباسقلی خان، 181

کوچه بن بست سروش، 397

کوچه بهادر، 59

کوچه بهاران، 343

کوچه پنجه، 407، 409، 433

کوچه حسین باشی، 448، 476

کوچه حمام میرزا مفتوح، 244

کوچه حوض چهل پایه، 96، 99

کوچه حوض نو، 348، 433

کوچه دربند علیخان، 18

کوچه رضویها، 373

کوچه زردی، 377، 433

کوچه شفق، 326، 432

کوچه شور، 96، 99، 268

کوچه شوکت الدوله، 307، 419، 434

کوچه مستشاری، 319، 424، 432، 434

کوچه میرزا هاشم، 59

کوچه میر علم خان، 291، 310، 401، 432

کوچه نوروژی، 341

کوچه نو - میدان شهدا، 339، 432

کوچه ولی عصر، 337

کوچه هراتی، 411

کوهستانی، حاج حسین، 414، 434

کویت، 397

کهنوج، 445

کیانی، محمد یوسف، 117

گاراژ شمس، 202

گرامی، 413

گرایلی، 137، 366، 399

گرگان، 116

گلپایگان، حاج شیخ حبیب الله، 21، 25، 177

گلچین معانی، 208

گلدسته، 255، 256، 257

گلشهر، 337، 356، 432، 433

گناباد، 42

گنبد مدرسه آیت الله خویی، 360

گندم آبادی، 454، 456

گوارشکان، 176

گوهرشاد آغا، 103، 109

گیلان، 251

لاریجانی، 392

لحاف دوز، محمد تقی، 99

لطفی، 265، 429، 430، 431، 434

لنکرانی، شیخ مجتبی، 401

لولاچیان، محمود، 440

لیزاگلمبک، 117

مازندران، 405

مازندرانی، شیخ عبدالله، 166

مازندرانی، شیخ مهدی، 360

مالاوی، 394

مالزی، 442، 446

مامقانی، 295

ص: 529

ماوراءالنهر، 40، 52

مباشري، 366

مبشري، محمد جواد، 371

مبين (حججه الاسلام -)، 221

مجاهد، 459، 462

مجتمع آموزشی مشکوه، 446

مجتهد نجفی، ابراهيم، 324

مجتهدی قوچانی، شیخ ذبیح اللہ، 166

مجتهدی، کاظم، 469

مجدد شیرازی، 397

مجموعه اماکن حرم مطهر، 433

محامی، 300، 306

محبی، 429، 431

محدث، 191، 192

محقق، 177، 366

محقق سبزواری، محمد باقر، 199

محقق قوچانی، 200

محقق، مهدی، 167

محقق نوغانی، 17

محلہ چهارباغ، 432

محلہ ردّه، 43، 335

محلہ عیدگاہ، 248

محلہ نوغان، 221

محمد آباد نوغان، 176

محمد باقر القراسی، 174

محمد باقر بیگ، 114

محمد بن احمد بن حماد مروزی محمودی، 49

محمد بن المشهدی، 169

محمد بن فخرالدین رستمدراری، 53

محمد حسن خان قاجار، 251

محمد حسین الشہید، 92

محمد حسین میرزا، 284

محمد خان، 120، 124

محمد خان نایب قاجار، 217

محمد رحیم، 154، 174، 197، 198

محمد سمیع، 195، 197، 286

محمد شفیع، 120، 124

محمد (ص)، 115، 133

محمد صالح، 211

محمد طاہر، 150

محمد قاسم خان، 254، 255، 263

محمد کاملائی کرمانی، 176

محمد محسن رضوی بن میرزا الغ رضوی، 208

محمد مؤمن پالاندوز، 99

محمدی، 318، 328، 431

محمدی (خانم -)، 465، 476

محمود آباد، 218

مدارس علمیہ مشہد، 28

مدارس علمیہ خراسان، 27، 28

مدارس علوم اسلامی، 37

مدارس قدیمی حوزہ علمیہ مشہد: ابدال خان، 251 - 268؛ باغ رضوان، 278 - 281؛ باقریہ، 195 - 202؛ بالاسر، 88 - 103؛ پائین پا، 142 - 148؛ پریزا؛ 103 - 116؛ حاج آقا جان، 276 - 278؛ حاج حسن، 202 - 208؛

ص: 530

خیراتخان، 139 - 150؛ دودر، 134 - 116؛ رضوان، 251 - 248؛ سلیمانیه، 268 - 251؛ عباسقلی خان، 195 - 181؛ علی نقی
میرزا، 276 - 272؛ فاضل خان، 181 - 172؛ مستشاریه، 139 - 134؛ میرزا جعفر، 172 - 150؛ نواب، 442 - 208

مدارس گوهرشاد، 131

مدارس مرحوم حاجی عابدزاده، 26

مدرس باغ رضوان، 278

مدرس، حاج آقا جلال، 205

مدرس رضوی، 49، 178

مدرس رضوی، میرزا عبدالرحمن، 177

مدرس رضوی، میرزا محمد باقر، 177

مدرس، میرزا احمد، 324

مدرس (نهنگ العلما)، 345

مدرسه آیت الله العظمی میلانی، 75، 289، 295

مدرسه آیت الله حسنعلی مروراید، 320

مدرسه آیت الله خوبی، 66، 82، 74، 84، 358، 359، 424، 433

مدرسه آیت الله سعیدی، 374

مدرسه آیت الله کجوری، 332، 432

مدرسه آیت الله میلانی، 296، 300، 301، 432

مدرسه ابدال خان، 21، 55، 64، 181، 268 - 251، 269، 270، 271، 286، 330

مدرسه الحجه (عج)، 339، 432

مدرسه المهدي (آیه الله سیدان)، 341

مدرسه المهدي (عج)، 411، 432، 433

مدرسه امام حسن عسکری، 433، 368

مدرسه امام حسن مجتبی، 434، 433، 407

مدرسه امام حسین، 433، 402، 401

مدرسه امام رضا، 433، 397، 285

مدرسه امام صادق، 432، 303، 302، 295

مدرسه امام علی، 82، 66

مدرسه امام علی بن ابی طالب، 433، 375، 373

مدرسه امام محمد باقر، 433، 345

مدرسه امیر سیّدی، 284

مدرسه امیر ناصری، 283

مدرسه امیر ولی بیک، 284، 429، 82، 66

مدرسه اهل بیت، 434

مدرسه باغ رضوان، 286، 278، 26

مدرسه باقریه، 286، 202، 198، 95، 87، 81، 55، 24

مدرسه بالاسر، 481، 286، 134، 117، 109، 103، 101، 100، 98، 97، 96، 95، 94، 93، 91، 90، 89، 88، 52

مدرسه بعثت، 432، 319

مدرسه بقیه الله (عج)، 433، 399

مدرسه بهزادیه، 202

مدرسه بیهقیّه، 39

مدرسه پایین پا، 286، 246، 244، 243، 242، 95، 87، 55، 18

مدرسه پرزاد، 482، 286، 162، 116، 109، 106، 105، 104، 103، 95، 88، 66، 52، 24

مدرسه جعفریّه، 291، 293، 294، 432

مدرسه جواد الائمه، 42، 434

مدرسه حاج آقا جان، 60، 64، 251، 272، 278 - 276، 281، 286

مدرسه حاج حسن، 22، 55، 64، 81، 87، 195، 208 - 202، 208، 286، 330

مدرسه حاجی حسین، 283

مدرسه حجت، 324، 325، 432

مدرسه حجّتیّه، 81، 335، 432

مدرسه حجّتیّه اصفهانیا، 348، 349، 351، 352، 433

مدرسه حجه بن الحسن (عج)، 81، 338، 356، 433

مدرسه حضرت ابوالفضل، 66، 81، 82، 414، 415، 434

مدرسه حضرت قائم (عج)، 370، 433

مدرسه حضرت مهدی (عج)، 409، 433

مدرسه حقّانی، 301

مدرسه خاتم الانبیاء، 409، 433

مدرسه خضرا، 377، 433

مدرسه خیراتخان، 21، 23، 24، 55، 65، 66، 87، 139، 140، 141، 143، 144، 145، 146، 149، 150، 162، 167، 171،

181، 227، 233، 286، 379، 380، 382، 384، 386، 387، 482

مدرسه دانشگاه علوم اسلامی رضوی، 433

مدرسه دو در، 16، 17، 18، 20، 53، 65، 66، 103، 116، 117، 118، 122، 123، 124، 125، 128، 129، 130، 131، 134،

162، 284، 286، 482

مدرسه رضوان، 24، 87، 181، 251 - 248، 286

مدرسه سبزواریه، 282

مدرسه سجادیّه هراتی ها، 419، 434

مدرسه سعادت، 427، 434

مدرسه سعیدیه، 244

مدرسه سمیعیه، 197

مدرسه سید میرزا، 52

مدرسه شاهد، 412، 434

مدرسه شاهرخ، 89

مدرسه شاهرخی، 89، 90

مدرسه صاحب الزمان (عج)، 330، 432

مدرسه صالحیه، 208

مدرسه عالی حسینی، 289، 295، 296، 307، 432

مدرسه عباسقلی خان، 25، 55، 57، 65، 95، 172، 181، 182، 183، 188، 191، 192، 193، 248، 286، 482، 483

مدرسه علمیّه مقداد، 460، 476

مدرسه علی نقی میرزا، 25، 60، 150، 251، 272، 273، 274، 275، 281، 286

مدرسه غیاثیه، 106

مدرسه غیر انتفاعی بنت الحسین، 451

مدرسه فاضل خان، 25، 55، 81، 87، 62، 150، 172، 173، 175، 176، 177، 178، 179، 181، 286

ص: 532

مدرسه فاطمیه، 445

مدرسه فیروز شاه، 131

مدرسه قائم (عج)، 370، 433

مدرسه قدمگاه، 282

مدرسه گلشن نیشابور، 330

مدرسه مستشاریه، 134، 135، 136، 150، 286

مدرسه ملا تاج، 55، 134، 136

مدرسه موسوی نژاد، 310، 432

مدرسه موسی بن جعفر، 315، 317، 318، 432

مدرسه مهتر جمال، 285

مدرسه مهدیه، 326، 432

مدرسه میر افضل، 285

مدرسه میرزا جعفر، 23، 55، 62، 66، 134، 142، 150، 152، 153، 154، 155، 156، 157، 158، 159، 160، 161، 162،

163، 165، 166، 167، 168، 169، 171، 173، 175، 176، 286، 330، 379، 382، 404، 482

مدرسه نو، 60، 87، 251، 281، 286

مدرسه و حسینیه امام حسن مجتبی، 424

مدرسه ولی عصر (عج)، 337، 343، 432، 433

مدرسه حاج رجبعلی بخارایی (مدرسه نو)، 281

مدرسه حاج صالح بخارائی، 87

مدرسه عسکریه، 26

مدرسه مهدی (عج)، 81، 353، 433

مدرسه نواب، 22، 23، 55، 57، 62، 66، 75، 81، 156، 175، 176، 202، 203، 208، 209، 214، 215، 216، 217، 219،
220، 221، 222، 223، 224، 225، 226، 227، 228، 229، 230، 231، 234، 236، 238، 241، 286، 483

مدرسه نواب (صالحیه)، 208

مدرسه ولی عصر (عج) کرمانیها، 404

مدرس یزدی، میرزا احمد، 19، 26، 178، 227، 254، 339، 409

مدنی، جلال الدین، 162

مدیر شانه چی، کاظم، 175، 176، 214، 215، 254، 391

مرادخانی ارنگیای تهرانی، 231

مرتضوی، 366، 391، 413، 465

مرجعی، 205

مرکبی، 472

مرو، 41، 44

مروارید، 313، 322، 428

مروارید، حاج آقا مرتضی، 321، 427

مروارید، حاج مهدی، 321

مروج (امام جمعه قوچان)، 422

مرویان، 391

مزرعه «بانو»، 110

مزننگ، 218

مسافرخانه حسینی، 202، 205

مستشار، 24

مستشاریہ مدرہ مستشاریہ

مستوفی سبزواری، 136

مسجد ابوالفضل، 356

مسجد اعظم، 38

مسجد النبی، 37

مسجد امام حسن، 38

مسجد امام حسن عسکری، 368

مسجد بالاسر، 88

مسجد ترکھا، 167

مسجد 72 تن (مسجد شاہ)، 302

مسجد جامع گوہر شاد، 255، 221

مسجد چہارده معصوم، 368

مسجد شاہ، 19، 251

مسجد شاہ (مسجد امام)، 21

مسجد شمس الشموس، 474

مسجد فقیہ سبزواری، 330، 331

مسجد گوہر شاد، 16، 17، 18، 22، 38، 52، 60، 88، 103، 109، 113، 137، 167، 230، 242، 244، 246، 281

مسجد مدرسہ عباسقلی خان، 184

مسجد مدرسہ موسیٰ بن جعفر، 316

مسجد مدرسہ نواب، 217، 220

مسجد مقداد، 459

مسعودی، 19، 266

مشائی، دکتر محمدرضا، 440

مشکور، 43

مشکینی، ابوالحسن، 332

مشکینی، علی، 300، 306، 339

مشهد الرضا، 51

مشهد، در بیشتر صفحات

مشهدی، ابوجعفر، 52

مشهدی، افضل بن حسن، 53

مشهدی، محمدحسین، 169، 170

مشهدی، میرزاتقی، 150

مشیرالسلطنه، 20، 254، 256، 257

مصباح، 429، 465

مصباح، سید باقر، 431

مصر، 38

مصطفوی، 440

مطهری، 269

مظاهری، 392

معاونیان، 431

معرفت، 392

معصومی، علی، 177

معصومیه کرمان، 404

معلمی، 366، 378، 430، 431

مقبره شیخ بهایی، 18

مقبره پیر پالاندوز، 268

مقدادی، 266

مقدس، شیخ حسین، 177

مقدسی، 454، 453، 456، 476

مکتب الزهراء، 475، 476

مکتب ام الائمه، 474، 476

مکتب پیروان حضرت زهرا، 474، 476

مکتب حضرت رقیه، 448، 450، 451، 476

مکتب حضرت زینب، 474، 476

مکتب عصمتیه، 475، 476

ص: 534

مکتب علميہ جامعہ الرضويہ، 467

مکتب مقدار، 459

مکتب نرجس، 439، 440، 442، 446، 476

ملا آقا بزرگ، 168، 224

ملا احمد کاشی، 281، 286

ملا تاج، 134

ملا حسين تبریزی، 295

ملا عباسعلی فاضل، 177

ملا عبداللہ بشرویی، 172

ملا عبداللہ تونی، 173، 177

ملا عبداللہ شوشتری، 53

ملا غلامحسین شیخ الاسلام، 259

ملک احمد تونی، 285

ملکان، 110

ملک بهزاد، 202، 203، 204، 286

ملکی، محسن، 177، 366

منتظری، 377، 378، 428، 472

منتظری، محمدعلی، 401

منصور محمد بن عبدالرزاق توسی، 51

منگل قنات مهران آباد، 257

منیر الدین، احمد، 37، 78

موحد، محمدعلی، 89

موحدی، 318

موسوی، 125، 126، 392، 400، 472

موسویان، 439

موسویان مهر، 315، 318، 432

موسوی بهشهری، 323

موسوی تبریزی، 366

موسوی حجازی، 113

موسوی خراسانی، 456

موسوی ژیان، حسین، 418

موسوی، سید علی، 315

موسوی شاهرودی، 418

موسوی مهر، 315، 318

موسوی نژاد، 311، 312، 345، 414، 432

موسی خان، 276

موسی زر آبادی قزوینی، 226

موصل، 44

مولوی، 308

مهاجریان مقدم، سید ابراهیم، 324، 432

مهان پور، 311

مهدوی، 13، 328، 423

مهدوی دامغانی، 17، 306

مهدوی فر، 400

مهدی زاده، دکتر، 392

مهدیه، 26

مهران آباد، 257

مهربان، 423

میان ولایت، 176

میرخانی، 328

میرزا ابوطالب، 247

میرزا جعفر، 62، 65، 151، 162، 164، 168، 181، 214، 233، 286، 380، 382، 384، 387

میرزا حاجی آقا، 220

میرزا حسن خلیلی تهرانی، 166

میرزا سعدالدین، 186، 242، 286

ص: 535

میرزا شکرالله، 114

میرزا محمد جعفر، 150

میرزا مهدی نوغانی، 228، 230

میرزا هدایه الله ابریسجی، 224

میرک الحسین، میرزا محمد، 110، 112

میزبان، 205

میلان، 295، 296

میلانی، فاضل، 306

میلانی، محمد، 300

میلانی، محمد هادی، 23، 64، 75، 231، 295، 296، 297، 299، 309، 315، 324، 330، 353، 370، 404

میهمانخانه بزرگ (هتل رُز)، 367

میهمانخانه توس، 172

میهمانسرای قدیم آستان قدس، 25

مؤسسه اسلام شناسی حضرت زهرا، 476

مؤسسه علمیّه جامعه الرضویّه، 465

مؤسسه اسلام شناسی حضرت زهرا، 476

مؤسسه علمیّه جامعه الرضویه، 465

نائینی، آیه الله میرزا حسین، 226، 295، 360

ناجی معروف، 40

نادرشاه، 58، 160، 282

ناصر الدین شاه، 82، 136، 154، 160، 161، 177، 196، 244

ناصری، 266، 466

ناصریان، 400

ناطقى، شیخ علیجان، 357

ناطقى، محمد، 313، 391

نبوی، سید حسین، 374، 414

نجات، علی محمد، 125، 126

نجف، 15، 16، 20، 22، 55، 57، 76، 157، 166، 167، 221، 225، 226، 251، 278، 291، 296، 332، 343، 356، 360،

397، 401، 412، 424

نجف زاده، 318

نجف قلی، 107، 108، 114

نجفی اردبیلی، محمدعلی، 166، 424، 434

نجفی، سید محمد حسین، 101

نخودکی اصفهانی، شیخ حسنعلی، 319

نرشخی، ابوبکر محمد بن جعفر، 41

نصرالله خان قاجار، 254، 255

نصراللهی واعظ، محمد، 300، 306، 366

نصر بن سبکتکین، 40

نصرتی، 430، 431

نصیر الدین طوسی، 44، 52

نصیری، 324، 413، 472

نظام الملک طوسی، 39، 40، 44

نظامیه بغداد، 39، 40

نظر علی، 205

نقیب رضوی، 208، 211، 223

نقیبی، 366

نقی زاده، 318

نمازی، 423

نمای بیرونی حوزه علمیه حضرت خدیجه، 470

نمای بیرونی مدرسه امام حسن عسکری،

ص: 536

- نمای بیرونی مدرسه جوادالائمه، 422
- نمای بیرونی مدرسه حضرت ابوالفضل، 415
- نمای بیرونی مکتب حضرت رقیه، 452
- نمای حیاط مدرسه امام حسن مجتبی، 425
- نمای داخلی حیاط مدرسه امام محمد باقر، 346
- نمای داخلی حیاط مدرسه کرمانیها، 405
- نمای داخلی مدرسه امام علی بن ابی طالب، 374
- نمای درونی مدرسه قدیمی نواب، 210
- نمای ساختمان مدرسه بعثت، 321
- نمای مدرس مدرسه آیت الله خویی، 361
- نمای مدرسه آیت الله کجوری، 333
- نمای مدرسه مهدیه، 328
- نمای ورودی دانشگاه علوم اسلامی رضوی، 393
- نمایی، شیخ علی، 324
- نمایی، غلامرضا، 308، 324
- نواب رضوی، میرزا صالح، 213، 220، 286
- نواب صفوی، سید مجتبی، 19، 233
- نورائی، شیخ حسین، 168
- نوری، 403
- نوغان، 21، 44، 49، 50، 51، 52

نوغانی، 126، 377

نوغانی، محمد علی، 377

نوقانی، علی اکبر، 22، 23، 222، 223، 229

نوقانی، میرزا محمد مهدی، 433

نو محل، 176

نہاوندی، شیخ حسن، 166

نہر فاضل آب، 256

نہر ملک آباد، 256

نیشابور، 42، 46، 227

نیشابوری، محمد تقی، 207، 259

نیشابوری، ملا محمود، 282

نیشابوری، میرزا عبدالجواد، 226

نیک (خانم -)، 469، 472، 476

واحد، سینا، 62

واصفی، زین الدین محمود، 284

واعظ خراسانی، شیخ مهدی، 16، 193، 221

واعظ شہیدی، محمد، 440

واعظ موسوی، 472

واعظی، محمد باقر، 391

واعظی، یعقوب، 306، 391، 426

والہ، 456

وحید خراساین، 324

وزیری زاده (حجه الاسلام -)، 318، 391، 472

وفایی (حجه اسلام -)، 266، 318

وقفنامه مدرسه امام حسین، 403

وقفنامه مدرسه امام علی، 374

وقفنامه مدرسه بالاسر، 97

وقفنامه مدرسه بعثت، 321

وقفنامه مدرسه حجتیه اصفهانیها، 350

ص: 537

وقفنامه مدرسه حضرت مهدی «عج»، 355

وقفنامه مدرسه علمیّه جوادالائمه، 421

وقفنامه مدرسه علمیّه سعادت، 428

وقفنامه مدرسه مهدیه، 327، 329

وقفنامه مدرسه عباسقلی خان، 191

ولایتی، 392

ولیان، 24، 26

ولی پور (حججه الاسلام -)، 318

هارون الرشید، 44

هاشم آباد، 256

هاشمی، 266، 308

هاشمی مصطفوی، سید مهدی، 440

هاشمی نژاد، 231، 439

هرات، 41، 44، 50، 92، 95، 103، 131، 191، 192، 231، 283، 419

هرمزگان، 473

هریرود، 43

هزار مسجد، 43

هزاره ای، سید محسن، 469

همایونفرخ، 107

همدانی، شیخ ابراهیم، 295

هندوستان، 139، 150، 151، 378

هیلن براند، 52

یداللهی، 13

یزدی، آیه الله محمد کاظم، 166

یساقی، علیرضا، 358

یعقوب یعقوبی، 422

یعقوبی، علیرضا، 308، 355، 423

یغمایی، 196

ص: 538

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می دانند و کسانی که نمی دانند یکسانند؟

سوره زمر / 9

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

